

Algılanan Liderlik Stilinin İş Yaşam Kalitesi Üzerine Etkisi: X ve Y Kuşakları Arası Karşılaştırma ¹

The Effects Of Perceived Leadership Style On The Quality Of Work Life: A Comparison Between Generation X And Generation Y

Zeynep HATIPOĞLU²

Ali Akın ZENGİN³

ÖZET

Araştırmada örneklem olarak Ankara, İstanbul ve İzmir illerinde her türlü kamu kurum ve kuruluşları ile özel sektörde görev yapan, 1980 öncesi ve sonrası doğmuş 447 aktif çalışan kullanılmıştır. Araştırmada “Çok Faktörlü Liderlik Anketi” (Multifactor Leadership Questionnaire) ile McDonald tarafından geliştirilen “İş Yaşam Kalitesi Ölçeği” kullanılmıştır. Elde edilen veriler SPSS programı ile çözümlenmiştir. Demografik değişkenler ile algılanan liderlik ve iş yaşam kalitesi arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı, yine yapılan analizlerle ölçülmeye çalışılmıştır. Yapılan analizlerin sonucunda; X ve Y kuşağı olmak üzere iki farklı kuşağa mensup çalışanların demografik değişkenlere ilişkin karşılaştırmalarına bakılmıştır. Tek yönlü ANOVA sonucunda cinsiyet, medeni durum ile dönüşümcü liderlik stili, sürdürümcü liderlik stili, serbestlik tanıyan liderlik stili ve iş yaşam kalitesi arasında anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Eğitim düzeyine bakıldığında dönüşümcü liderlik stili, sürdürümcü liderlik stili ve iş yaşam kalitesi arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiş; ancak serbestlik tanıyan liderlik stili ile eğitim arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür. Tüm değişkenlerde anlamlı bir farklılık varken, serbestlik tanıyan liderlik stili açısından farklılığın olmadığı durum, mesleğin algılanan liderlik stili ve iş yaşam kalitesi üzerindeki etkisinde de geçerlidir. Verilere mesleki kıdem yönünden bakıldığında ise dönüşümcü liderlik stili, serbestlik tanıyan liderlik stili ve iş yaşam kalitesi açısından anlamlı farklılık görülmezken, sürdürümcü liderlik stili arasında bir farklılık saptanmıştır. Kuşakların birbirleri ile ilişkilerinin düzeyini belirlemek için yapılan Pearson Korelasyon Analizi sonucu X kuşağında dönüşümcü liderlik stili ile iş yaşam kalitesi arasında anlamlı ve orta düzeyde, sürdürümcü liderlik stili ile iş yaşam kalitesi arasında anlamlı ve orta düzeyde, serbestlik tanıyan liderlik stili ile iş yaşam kalitesi arasında zayıf fakat anlamlı ilişki vardır. Y kuşağında ise dönüşümcü liderlik stili ile iş yaşam kalitesi arasında anlamlı ve orta düzeyde, sürdürümcü liderlik stili ile iş yaşam kalitesi arasında anlamlı ve orta düzeyde, serbestlik tanıyan liderlik stili ile iş yaşam kalitesi arasında zayıf fakat anlamlı ilişki olduğu saptanmıştır.

Anahtar kelimeler: Algılanan liderlik, İş yaşam kalitesi X kuşağı, Y kuşağı

JEL Sınıflandırması: J49,J29,J59

ABSTRACT

Our study is the result of the questionnaires conducted with 447 employees who are born before and after 1980 and are actively engaged in employment in a wide range of businesses in Ankara, İstanbul and İzmir. The employees who have been took part in the questionnaires scales on “The Perceived Leadership” and “The Quality of Work Life”. While doing the questionnaire, a particular attention has been paid to select the employees from diverse demographic and economic backgrounds. In the study, Multifactor Leadership Questionnaire and Quality of Work Life Scale, developed by McDonald, have been used. 7 Quality of Work Life variables which were deployed were job stress, salary and benefits, job satisfaction, encouragement level, the use of skills and autonomy, the relations with colleagues, responsibility and action, communication, decision-making and job security. The data collected from the questionnaires have been analyzed through the SPSS program. In addition, the differences between demographic variables along with perceived leadership and the work life quality have been particularly controlled in order to avoid any error. As the result, a comparison has been made to analyze the differences between generations X and Y based on demographic variables. As the result of one – way ANOVA analysis, a significant distinction is not detected between sex, marital status and “transformative leadership style”, “sustainable leadership style”, “laissez-faire leadership style”, and the quality of work life. However, when we have taken into account the educational level of the participants, a significant distinction is detected between education and “transformative leadership style”, “sustainable leadership style” along with the quality of work life even though this sort of distinction has not turned to be the case for “laissez-faire leadership style”. Meaningful there have been meaningful differences among all variables, no serious distinction has been identified between “perceived leadership” and the quality of work life concerning the “laissez-faire leadership style”. A particular difference concerning “sustainable leadership style” is distinguished

¹ Bu çalışma 2018 yılında NİŞANTAŞI ÜNİVERSİTESİ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi Bölümü’ne yüksek lisans tezi olarak sunulan ve kabul edilen tez çalışmasından türetilmiştir.

² Dr.Öğr.Üys., Nişantaşı Üniversitesi, zynhatipoglu@gmail.com

³ Ali Akın Zengin, Nişantaşı Üniversitesi, aakinzengin@gmail.com

while this difference has not been applicable for “transformative leadership style”, “laissez-faire leadership style” and the quality of work life. As the result of Pearson’s Correlation Analysis, which is used to determine the level of relations between generations, it has been emphasized that concerning generation X there is a meaningful, medium-level relation between “transformative leadership style” and the sense of the quality of work life. While the relation between “sustainable leadership style” and the sense of quality of work life is also determined to be a meaningful, medium-level one, the relation between “laissez-faire leadership style” and the sense of the quality of work life is estimated to be a significant one, yet weakened. In case of the generation Y, it is detected that there is a meaningful, medium-level relation between “transformative leadership style” and the sense of the quality of work life. While the relation between “sustainable leadership style” and the sense of the quality of work life is also determined to be a meaningful, medium-level one, the relation between “laissez-faire leadership style” and the sense of the quality of work life is estimated to be a significant yet weakened one.

Key Words: “The Perceived Leadership”, the quality of work life, Generation X, Generation Y.

JEL Classification: J49, J29, J59

1. Giriş

Nüfusun artışı ve teknolojinin gelişimi ile birlikte, toplumsal gereksinimlere cevap verme niyetiyle kurulan örgütlerin ve işletmelerin sayısı artmaktadır. Her şeyin kolay ulaşılabilir olduğu, istenen mal ve emele rahatça ulaşılabilen piyasalarda rekabet yaşanmamaktadır; ancak artan işletme sayısı ve nüfusla birlikte rekabet, işletmeler bazında kaçınılmaz bir dinamik olmakta, rekabet ortamı keskinleşmektedir.

Her örgüt temel hedeflerine ulaşabilmesi ve bu süreçteki işlerin idaresi için bir lidere veya yöneticiye ihtiyaç duyar ve örgütün temel bileşenlerinden olan yönetici veya liderde bulunması gereken belli başlı nitelikler vardır: Öncelikle yönetim bir işin sevk ve idaresi iken, yönetici işletmenin ekonomik gidişatından etkilenmeksizin, yönetim sorumluluğunu yüklenen kişidir (Onal, 1993). Liderlik ise statüye bağlı olmayan ikna eden, harekete geçiren, öncülük eden gibi kişisel bir süreç iken; lider ise bu süreçte etkin eylemleri gerçekleştiren yeterliliğe sahip kişi olarak tanımlanmaktadır (Özcan Y.,2006). Ayrıca lider tanımlarına bakıldığında ise birçok yönetici tanımında olduğu gibi, belirli amaçları gerçekleştirmek üzere bir kimsenin ya da bir grubun faaliyetlerini yönlendirebilme ve etkileyebilme becerisi olduğu ortaya çıkmaktadır.

Araştırmamızda X ve Y kuşağı yaş aralığında olan birçok çalışan üzerinde bilimsel geçerliliği kanıtlanmış anketler uygulanmıştır. Yapılan açıklamalardan ve kavram telaffuzlarından yola çıkarak bu anketlerde, çalışanların algıladıkları liderlik stilleri ile iş yaşam kaliteleri arasındaki ilişki kuşaklar bazında sorgulanmış ve anlamlı bir ilişkinin bulunup bulunmadığı açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Çalışanların işi algılayış biçimleri, iş yaşam kalitesi kavramının çalışma yaşamındaki önemi, iş yaşamına etki eden faktörler, iş yaşam kalitesinin boyutları, kuramları ve sonuçları, algılanan liderlik stiline boyutları ile bir arada ele alınarak ifade edilmiştir. Ankete katılan kişilerin cinsiyeti, yaşı, medeni durumu, çalışma alanı, öğrenim düzeyi ve mesleki kıdemine göre değerlendirme yapılmıştır.

Aktif olarak çalışma hayatının içinde yer alan farklı kuşaklara ait çalışanların dönüştürücü, sürdürücü ve serbestlik tanıyan liderlik stili algıları kapsamında iş yaşam kaliteleri değerlendirilmiştir. Kuşaklar bazındaki farklılıkların ortaya konulduğu bu çalışmada, liderlerin ve yöneticilerin kendi liderlik stilleri hakkında bilgi edinmelerini ve çalışanların ise yönetme biçimlerini nasıl algıladıklarına açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Hangi liderlik stili ile çalışanların iş yaşam kaliteleri arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkinin olduğunun ortaya çıkarılması, yöneticilere yol göstermesi açısından önem arz etmektedir. Söz konusu çalışmanın çalışanlar açısından ise bilgilendirici olacağı düşünülmektedir.

2. Liderlik

Liderlik anlam olarak İngilizce bir sözcük olan “leader” kelimesinden gelmektedir. Sözlük anlamı önder, baş, rehber, öncü, yönlendirici vb. kavramlarla ifade edilmektedir. Kelimenin asıl kökü olan “lead” ise; öncülük yapmak, yol göstermek, başını çekmek ve yönlendirmek anlamındadır.

Yönetim alanında araştırmalar yapan bilim adamlarının en çok araştırma yaptığı konular arasında sayılabilecek olan liderlik, binlerce deneysel çalışmanın ve tanımlamanın öznesi olmuştur. Çelik, (2013)’e göre bunlardan bazıları şu şekilde sınıflandırılabilir:

- Liderlik, grup hedeflerine ulaşmak adına grup çalışmasına etkiye bulunmaktadır. (Bass,1985).
- Liderlik, çalışanların eylemlerine etkiye bulunarak onları istediği şekilde yönetebilme becerisidir (Bennis&Nanus, 1985, s.56).
- Liderlik, lider ve grup üyeleri arasında karşılıklı bir etkileşim sürecidir (Graen, 1976, s.1 16).
- Liderlik, çalışanlar üzerinde ciddi bir etki yaratmaktır (Argyris, 1976, s.227).
- Liderlik, karşısındakini etkileyebilme potansiyelini ifade eden bir ayrıcalıktır (Etzioni, 1964).
- Liderlik, çalışanların uygulamaya dönüşecek hareketlerini etkileyebilecek bir kuvvettir (Zaleznik, 1977, s.267).

Yöneticinin aksine liderin hareket kabiliyeti tanımlanmış bir yetkiden doğmaz. Yetkisi olduğu halde ardından kimsenin gitmediği yöneticiler olduğu gibi tanımlanmış bir görevi olmadığı halde birçok insanı arkasından getirebilme yeteneğine sahip liderler olduğu bilinmektedir (Mutlu, 1995). Bu sebepten lider çalışanların mevcut ihtiyaçlarına cevap verebilen ve onları ortak hedefe yönlendirebilen kişiler olacaktır (Eren, Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi, 2005).

Günümüzde liderlerin temel rolü: bireysel olarak, grup olarak ve örgütsel olarak çalışanların öğrenmelerini kolaylaştıran ve buna yönelik motivasyonlarını arttıran; onlara yeni bir vizyon sağlayarak doğru bilgiyi aramalarına olanak sağlayan bir ortam yaratmaktır (Eğriboyun, 2015, s. 35). Yani liderlik etmeyi kavramsal açıdan toplumu oluşturan bireyleri belirli amaçlar doğrultusunda bir araya toplayarak onları belirlenen hedeflere yönelmek olarak tanımlayabiliriz. İşletmeler açısından ise çalışanları işletme amaçları çatısında toplayarak, hedefi gerçekleştirmek için onların verimli çalışabilmesini sağlamaktır diyebiliriz. (Güney, 2009, s. 372) . Araştırmada çağdaş diğer adı ile modern liderlik tarzları başlığı kabul edilen sürdürümcü liderlik, dönüşümcü liderlik ve geleneksel liderlik tarzları başlığı altında kabul edilen serbestlik tanıyan liderlik yaklaşımları incelenmiştir.

2.1.Transaksiyonel (Sürdürümcü) Liderlik

1970'lerin sonlarına doğru J. M. Burns tarafından öne sürülen, daha sonra B. M. Bass'ın başını çektiği araştırmacılar tarafından geliştirilen yaklaşımın temel aldığı nokta; bir işi gerçekleştirmek üzere bir gruba liderlik yapan kişi ve grup üyeleri arasındaki işten kaynaklı kurulan ilişki ve liderin göstereceği davranış tarzlarıdır (Koçel, 2015, s. 695). Genellikle gelenekçi bir yapıya sahip olan sürdürümcü olarak adlandırılan liderler, geçmişteki olumlu gelenekleri sürdürerek bunların ileriye taşınmasına yardımcı olurlar (Tengilimoğlu, 2005, s. 6).

Bu modelde astlar, liderin isteklerini yerine getirmeleri durumunda pozitif bir geribildirim ve destek ile ödüllendirilirken; liderin istekleri yerine getirilemez ve istenen amaca ulaşamazsa lider yaptırımları ile karşı karşıya kalacaklardır (Akdemir, 1998, s. 58). Transaksiyonel liderlikte rutin olarak gerçekleştirilen işlerde en yüksek verim sağlanması amaçlanır (Bakan & Büyükbeşe, 2010, s. 75). Lakomski'ye göre transaksiyonel liderlik ile ilgili yapılan teorik çalışmalar neticesinde bu liderlik tipinin üç temel özelliği olduğu belirtilmiştir (Akt. Sabuncuoğlu & Tüz, 2013, s. 223-224):

- Liderin önceden belirlenen hedeflere ulaşmaları durumunda çalışanlarına vereceği ödülü nitelendiren “şarta bağlı ödül”
- Örgütte bir problem ya da hata meydana geldiğinde liderin bu problem ya da hatayı çözmek için harekete geçmesini ifade eden “istisnalarla yönetim (aktif)”
- Çalışanların özgür bırakıldığı ve bu yönüyle serbest bırakıcı liderlik modelini de anımsatan “istisnalarla yönetim (pasif)”

Yukarıda belirtilen son özellikte bir problemle karşılaşan lider olaylara hemen müdahale etmez ve çalışanların çözüm bulmasını tercih eder. Yani diğer bir anlamıyla problemler ciddileşinceye kadar lider müdahale etmez. Sürdürümcü liderler mevcut yapıyı korumak için çalışanları güdüleyen, doyumsal ihtiyaçlarına cevap veren, çalışanlara liderlik etmekten çok sadece belirli ölçüde yönetsel davranışlar sergileyen, örgütte sorun çıkmaması adına gerekli tedbirleri alan kişilerdir (Akan & Yalçın, 2015, s. 126). Kontrole büyük önem veren sürdürümcü liderler, astlarına karşı buldukları konumun onlara sağladığı yasal, zorlayıcı ve ödül güçlerini kullanırken, onların psikolojik durumlarını önemsemeyerek programlanmış birer robot gibi davranmalarını isterler (Güney, 2009, s. 417).

2.2.Transformasyonel (Dönüşümcü) Liderlik

Dönüşümcü liderlik karizmatik liderlikte olduğu gibi astların daha yüksek seviyede başarı sağlayabilmesi için motive edilmesi gerektiğini savunan, yüzünü geleceğe, yeniliğe ve değişime dönmüş, vizyon sahibi olarak bu vizyonu

astlarına kabul ettirmiş bir liderlik modelidir (Çelik & Eryılmaz, 2006). Dönüşümcü liderler; örgütte çalışan bireylerin enerjilerini, beklentilerini, taleplerini ve hedeflerini grubun amaçları doğrultusunda şekillendirerek ortak bir amaç, inanç ve eşgüdüm oluşturarak grubun yaşam kalitesini arttıran, bu sayede amaçların gerçekleşmesi adına aslında bir sinerji ortaya çıkarmayı başaranlardır (Akan & Yalçın, 2015).

Dönüşümcü diğer adıyla transformasyonel liderler sadece araştıran ve sorgulayan kişiler değil; geleneksel bürokraside girişimciliğe ve kendini geliştirmeye uygun ortam yaratan, yüksek enerjiye sahip, bireyin grubun ve toplumun ortak menfaatleri doğrultusunda hareket etmesini sağlayan, davranışları ile insanlara belli düşünceleri aşılayan kişilerdir (Çelik V. , 2013, s. 151).

Judge ve Piccolo (2004), dönüşümcü liderin dört tip davranış biçiminin olduğunu belirtir. Bunları biraz daha ayrıntılı bir biçimde ifade ederek şu hususları belirtmişlerdir:

- Lider bir işi yaparken belirlemiş olduğu yüksek motivasyon ve ahlaki değerler ile çalışanların saygısını kazanarak kendisine olan bağlılıklarını yükseltir,
- Liderin ortaya koyduğu vizyon, çalışanlarda lidere karşı güveni artırarak onu duygusal olarak takip etme ihtiyacı hissettirir,
- Lider eski varsayımları sorgulayarak yeni bakış açıları getirir ve çalışanları da bu yönde hareket etmesi için güdüler,
- Lider grubunda bulunana her bir çalışanı ile bireysel olarak ilgilenir, onların bireysel gelişimi sağlayacak bir koç gibi davranır.

Dönüşümcü liderlik üzerinde ayrıntılı araştırmalar yapan Bass, liderin astları üzerindeki yeteneklerinin gün yüzüne çıkarılması, kendilerine olan güvenlerinin artırılması, motive edilmeleri, değer yargılarının ve inançlarının değiştirilmesi gibi etkilerine karşılık, astların liderin hedeflerini gerçek kılmak gibi pozitif bir tepkiyle karşılık vererek iki taraflı güdülenmenin gerçekleşmiş olduğunu ifade etmektedir (Akt. Çelik & Sünbül, 2008). Dönüşümcü liderlik çalışanlara vizyon kazandırarak, onları yeniliğin ve değişimin gerekliliğine inandırmak, çalışanların işe karşı olan arzu ve isteklerini kamçılama, orijinal fikir ve çalışmaların ortaya çıkarılmasını sağlaması yönünden faydalıdır (Eren, Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi, 2005, s. 461).

2.3.Serbestlik Taniyan Liderlik

Tam serbesti tanıyan liderler yönetim yetkisini aktif olarak fazla kullanmayan, astlarını yönlendirmeye çok az başvuran ve sorumluluk almaktan kaçınan kişiler olarak tanımlanırlar. Bu liderlik tipinde astlara örgütün amaçları sunularak kişisel becerileri ile bu amaca varmaları hususunda tam olarak serbesti sağlanır.

Lider grup üyelerinin gelişimi için herhangi bir çaba harcamadığından astlar kendi kendilerini eğiterek motive etmektedir. Tam bir otokontrol anlayışının hâkim olduğu liderlik tarzında lider görüşlerini açıklamaktan kaçınmakta, sadece bir konuda fikri sorulduğunda görüş bildirmektedir (Sabuncuoğlu & Tüz, 2013, s. 215). Karip'e göre; bu gibi liderle grup üyeleri arasındaki iletişimin sınırlı olduğu durumlar ve idare etme gücüne duyulan gereksinim çok az olması liderlik etme özellikleri tam olmayan idarecilerde çokça görülmektedir. (Canbolat, 2016, s. 31). Bu liderlik tipi, liderin hareket alanını yok etmekte, grubu beraberce belirlenmiş hedeflere yöneltmekten yoksun bırakmakta ve bireysel başarı dışında grup başarısının önemli ölçüde azalmasına sebep olmaktadır. Diğer yandan ise her üyenin bireysel yeteneklerini ön plana çıkarması, üyelerin özgürce kararlar alabilmesine imkân vermesi ve astların gerekli gördüklerinde yeni fikirleri test edebilmesi için gruplar kurmasına imkân sağlaması bu liderlik tipinin olumlu yönleri arasında değerlendirilebilir. (Sabuncuoğlu & Tüz, 2013, s. 215)

2.4.İş Yaşam Kalitesi

Bir işletmede insan, üretimin temel bileşenlerinden biridir. Çalışma alanı ise; insan hayatında önemli bir yer tutan sadece bir kazanç alanı değil, aynı zamanda sosyal bir uğraşı alanıdır (Tuncer & Yeşiltaş, 2013, s. 60). Kalite ise genellikle bir organizasyon, olay, ürün, kişi, hizmet veya faaliyetin benzerinden farklılığını ifade eden, “amaca uygunluk”, “tüketicinin tatmini”, “isteklere uygunluk” ve en genel tanımıyla “şartlara uygunluk” olarak ifade edilen bir kavramdır (Boran, 2008).

Özellikle 1930’lu yıllardan sonra “işyerlerinde çalışanlar” araştırmacılar tarafından ilgi çekici bulunup araştırılmaya başlanmıştır. Çalışanların iş yaşam kalitelerindeki doyum düzeylerinin performans ve toplam verimliliklerine ne ölçüde etki ettiğine dair çalışmalar yapılmaya başlanmıştır (Özcan E. , 2011). 1970’li yıllara kadar iş yaşam kalitesini

kapsayan birçok konu farklı adlarla gerek akademik olarak gerekse sivil toplum kuruluşları tarafından araştırma konusu olmuştur (Erdem M. , 2010). Mesleki ve toplumsal alanda küresel düzeyde yaşanan birçok değişiklik iş, işyeri, çalışanlar, iş yaşam etkileşimi ve bunun kalitesi gibi konulara olan ilgiyi artırmış, bu konuların özellikle son yirmi yıl içerisinde disiplinler arası yaklaşımlarla ele alınabilecek hale gelmesine yol açmıştır (Tütüncü, 2008, s. 178).

Modern yönetim anlayışlarının yaygınlık kazanmasıyla işletmelerde çalışanlara daha çok önem verilmeye başlanmış ve iş yaşam kalitesi işyerlerinde çalışanların motivasyonlarını artırarak verimliliklerini üst düzeye çıkarmayı hedefleyen ve çalışanların şahsi beklentilerine önem veren bir teknik olarak görülmeye başlanmıştır (Serbest, 2000, s. 31). Bu kavram çalışma koşullarından çalışan memnuniyetine, üretimdeki verimlilik konusunda yönetimin payından toplumsal bütünlüğe kadar uzanan geniş bir kavramdır. (Aba, 2009).

İş yaşam kalitesi kavramının özgün haline bakıldığında işçi ve iş ortamı arasında varolan ilişkinin niteliği üzerine durulduğunu belirten Al-Qutop ve Harrim (2011), artık işin teknik ve ekonomik boyutunun yanında ihmal edilen insan boyutunun da vurgulanmasının gerekliliğini belirtmişlerdir (Akt. Yıldız, 2013). İş yaşam kalitesi; fazlaca insancillaştırılmış çalışma koşulları yaratmak adına, çalışanın temel ihtiyaçlarından ziyade zihinsel, psikolojik ve sosyal gereksinimlerinin de karşılanmasını, yani iş ortamının çalışanların kişisel ihtiyaçlarına göre yeniden tasarlanmasını ifade etmektedir (Aba, 2009).

3.Araştırma

Araştırmanın amacı Ankara, İstanbul ve İzmir illerinde kamu ve özel sektörde çalışanların iş yaşam kaliteleri ile algıladıkları liderlik tarzları arasındaki ilişkilerin düzeyinin belirlenmesi ve iş yaşam kalitesinin algılanan liderlik tarzı üzerindeki etkilerinin araştırılmasıdır.

İş yaşam kalitesi ve algılanan liderlik arasındaki ilişkiyi irdeleyen çalışmalar arasında her ne kadar eski tarihli olsa da, bu alandaki çalışmalar yeni yeni yaygınlık kazanmaya başlamıştır. İş bu çalışmada da yerli ve yabancı alanda birçok kaynak taraması yapılmış ve iş yaşam kalitesi ile liderlik alanında bilimsel çalışmalara yer verilerek geniş bir kavramsal çerçeve oluşturulmuştur.

Çalışmada dönüşümcü liderlik stili, sürdürümcü liderlik stili, serbestlik tanıyan liderlik stili olarak belirtilen bileşenlerin 1980 öncesi doğumlu olan X kuşağı ve 1980 sonrasında dünyaya gelenlerin oluşturduğu Y kuşağının işe yönelik algılarının iş yaşam kalitesi üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışmanın bağımsız değişkenlerini cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi, kamu personeli veya özel sektörde çalışma durumu ve mesleki kıdemi oluşturmaktadır. Kuşaklar açısından üç liderlik bileşenini dikkate alarak iş yaşam kalitesini ne düzeyde etkilediği araştırılmış ve kuşaklar arasında farklılık olup olmadığı belirlenmiştir.

Temel olarak iş yaşam kalitesinin ve algılanan liderlikten ne ölçüde etkilendiğinin saptanmaya çalışıldığı araştırmada çok çeşitli boyutların çalışanların algıladıkları liderlik üzerindeki gücü ve birçok farklı özellik ile liderlik stiline çalışanların yaşam kalitesini ne ölçüde etkilediği ortaya konulacaktır.

3.1.Veri Toplama Aracının Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizleri

Genel güvenilirlik ve alt boyutların güvenilirliği için Cronbach's Alpha katsayısı hesaplanmıştır. Güvenilirlik; bir ölçme aracında bütün soruların birbirleriyle tutarlılığını, ele alınan oluşumu ölçmede türdeşliğini, yeterliliğini ortaya koyan bir kavramdır. Testlerin güvenilirliğini değerlendirmek amacıyla geliştirilmiş yöntemlere güvenilirlik analizi ve bu testte yer alan soruların irdelenmesine ise soru analizi denilmektedir. Cronbach's Alfa katsayısının bulunabileceği aralıklar ve buna bağlı olarak da ölçeğin güvenilirlik durumu aşağıda verilmiştir.

$0,00 \leq \alpha < 0,40$ ise ölçek güvenilir değildir

$0,40 \leq \alpha < 0,60$ ise ölçek düşük güvenilirliktedir

$0,60 \leq \alpha < 0,80$ ise ölçek oldukça güvenilirdir

$0,80 \leq \alpha < 1,00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir

Sonuçlar yüzde 95 güven düzeyinde, 0,05 anlamlılık ile çift yönlü olarak incelenip değerlendirilmiştir.

Tablo 1 -Cronbach's Alpha değeri

	Cronbach's Alpha Değeri	N
Çalışmanın geneli	.869	76
Algılanan Liderlik Stili	.866	36
İş Yaşam Kalitesi	.703	40

Cronbach's Alpha değerleri oldukça güvenilir çıkmıştır. Bu değerlerin güvenilirliklerini daha iyi göstermek ve ölçeğin geçerliliğini sınamak amacıyla faktör analizi yapılarak KMO değeri elde edilmiştir.

Faktör analizi; çok sayıdaki değişkeni, belirli sayıda gruplara ayırarak, her bir grubun içindeki değişkenler arasındaki ilişkiyi maksimum, gruplar arasındaki ilişkiyi ise minimum yaparak grupları yeni değişkenlere dönüştüren bir analiz türüdür. Türetilen bu yeni değişkenlere faktör adı verilir. Faktör analizi, çok sayıdaki değişken arasındaki ilişkilere dayanarak, birbirinden bağımsız ve daha az sayıda daha anlamlı ve özet bir biçimde yeni değişkenler bulunmasını sağlar(Karagöz, 2014).

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi analizde örneklem yeterliliğini ölçer ve örneklem büyüklüğü ile ilgilenir. Bunun için gözlenen korelasyon katsayılarının büyüklüğü ile kısmi korelasyon katsayılarının büyüklüğünü karşılaştırır. Bu testin değeri küçük çıkarsa, çift olarak değişkenler arasındaki korelasyon ilişkisinin, diğer değişkenlerce açıklanamayacağını gösterir. Bu durumda faktör analizine devam etmek doğru olmaz (Nakip 2003, 408-409). KMO testinde bulunan değer 0,50'nin altında ise kabul edilemez, 0,50 zayıf, 0,60 orta, 0,70 iyi, 0,80 çok iyi 0,90 mükemmeldir. (Sharma 1996: 116, Tavşancıl 2002:50, Altunışık vd.2005: 217)

Çalışma sonuçlarına ilişkin KMO ve Bartlett's test sonuçlarına Tablo 2'de yer verilmiştir.

Tablo 2 - KMO ve Bartlett's Test Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Değeri		.522
Bartlett's Testi	Yaklaşık Ki-Kare	478.016
	Df	6
	Sig.	.000

Bartlett Testi ölçü serilerinin dağılımında anormallikler olup olmadığını kontrol eder. Bartlett testinin anlamlı çıkması verilerin faktör analizi için uygun olup olmadığını göstermektedir. Bu nedenle elde edilen değerler, örneklem büyüklüğünün yeterli ve elde edilen verilerin faktör analizi için uygun olup olmadığını bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Bu analizde örneklem genişliğinin yeterli olduğu görülmektedir ve temel bileşenler analizine devam edilebilir.

3.2.Araştırma Metodolojisi

Araştırmada değişkenleri ifade etmek için kullanılan kavramları test edebilmek amacıyla literatürde geçerli ve güvenli kabul edilen ölçekler taranarak çalışmamıza uygun olan “Çok Faktörlü Liderlik Ölçeği” ile “İş Yaşam Kalitesi Ölçeği” kullanılmıştır. Bu araştırmanın evrenini Ankara, İstanbul ve İzmir illerinde kamu ve özel sektör bazında birçok ilde görev yapan 447 aktif çalışan kişi oluşturmaktadır. Araştırma anketi toplamda 600 kişiye gönderilmiş fakat bunlardan sadece 447'si hem Algılanan Liderlik Stili Ölçeği hem de İş Yaşam Kalitesi Ölçeği anketlerini eksiksiz olarak yanıtlamıştır.

Bernard Bass tarafından ortaya çıkarılan “Çok Faktörlü Liderlik Ölçeği” ile 1978 yılında James McGregor Burns tarafından sistematize edilen “dönüşümcü liderlik” kavramı ilk kez ölçülebilir ve anlaşılabilir bir noktaya taşınmıştır. Yani bu anket yardımı ile liderin her açıdan resmini çekmek mümkün olmuştur. (Şirin & Yetim, 2009) Ölçeğin çevirisi Akdoğan tarafından konunun uzmanı üç kişiye yaptırılmış, farklı yargılarla tartışılarak doğru verilere ulaşılmıştır (Başaran A. , 2006, s. 124). Ölçekte bulunan 36 ifade ve “Hiçbir Zaman”dan, “Daima”ya kadar 5 aşamalı likert tipi değerlendirme seçenekleri bulunmaktadır. Bu 36 ifadenin ölçtüğü liderlik stilleri 3 genel faktör altında ayrıntılı 7 faktörden meydana gelmektedir.

Tablo 3- Çok Faktörlü Liderlik Ölçeği Boyutları

DÖNÜŞÜMCÜ LİDERLİK		
KARİZMATİK/İLHAM VERİCİ	6, 9, 10, 13, 14, 18, 23, 25, 34, 36	10
ENTELEKTÜEL UYARIM	2, 8, 30, 32	4
BİREYSEL DESTEK	15, 19, 29, 31, 35	5
TOPLAM	19	
SÜRDÜRÜMCÜ LİDERLİK		
ÖDÜLE BAĞLI	1, 16, 11	3
İSTİSNALARLA YÖNETİM (AKTİF)	4, 21, 22, 24, 26, 27	6
İSTİSNALARLA YÖNETİM (PASİF)	3, 12, 20	3
TOPLAM	12	
SERBESTLİK TANIYAN LİDERLİK		
	5, 7, 17, 28, 33	5

Çalışanların iş yaşam kalitesi algılarına yönelik görüşlerini belirlemek amacıyla ise McDonald tarafından geliştirilen ve Kösterelioğlu (2011) tarafından uyarlanan “İş Yaşam Kalitesi Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçekte iş doyumu, teşvik etme derecesi, becerilerin kullanımı ve otonomi, iş arkadaşları ile ilişkiler, iş yerinde sorumluluk ve görev alma, iletişim, karar alma ve iş güvenliği olmak üzere 7 boyut ile olumlu ve olumsuz ifadeler içeren ve 53 maddeden oluşan puanlamasında “kesinlikle katılmıyorum”, “katılmıyorum”, “kararsızım”, “katılıyorum” ve “kesinlikle katılıyorum” şeklinde görüşler bulunmaktadır (Kösterelioğlu, 2011, s. 81).

Tablo 4 - İş Yaşam Kalitesi Ölçeği Boyutları

BOYUTLAR	ÖZET TANIMLAMA	MADDE SAYISI
İş doyumu, Teşvik Etme Derecesi, Otonomi	İş doyumu	12
İletişim, Karar Alma ve İş Güvenliği	İletişim	10
Yönetici Desteği	Destek	10
İş İle İlgili Stres Yaşamama	Stressizlik	8
Ücret ve Ek Getiriler	Ücret	5
İş Arkadaşları İle İlişkiler	İlişkiler	5
İş Yerinde Sorumluluk ve Görev Alma	Dâhil olma	3

3.3.Araştırma Kısıtları

Araştırmanın kısıt verileri Ankara, İstanbul ve İzmir illerinde her türlü kamu kurum ve kuruluşları ile özel sektörde bankacılık-finans, eğitim, gıda, kimya, perakende, elektronik, otomotiv, turizm, bilişim, madencilik, hizmet sektörü gibi birçok değişik faaliyet kolunda çalışan 1980 öncesi ve sonrası doğan 447 kişiden oluşmaktadır. Söz konusu çalışmayı cevaplandırılanlar demografik ve ekonomik özellikler itibarıyla yaklaşık olarak aynı gelir ve statüye sahip kişiler yerine farklı gelir ve statüye sahip kişiler arasından seçilmiştir. Anketler toplamda 20 günlük süre zarfında tamamlanmıştır.

3.4.Araştırma Hipotezleri

H₁: Dönüşümcü liderlik stili algısı ile iş yaşam kalitesi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₂: Sürdürümcü liderlik stili algısı ile iş yaşam kalitesi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₃: Serbestlik tanıyan liderlik stili algısı ile iş yaşam kalitesi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₄: X kuşağında dönüşümcü liderlik stili algısı ile iş yaşam kalitesi arasındaki ilişki Y kuşağından farklıdır.

H₅: X kuşağında sürdürümcü liderlik stili algısı ile iş yaşam kalitesi arasındaki ilişki Y kuşağından farklıdır.

H₆: X kuşağında serbestlik tanıyan liderlik stili algısı ile iş yaşam kalitesi arasındaki ilişki Y kuşağından farklıdır.

3.5.Araştırma Bulguları ve Değerlendirmeler

Verilerin analizinde IBM SPSS Statistics 23.0 ve LISREL 9.2 istatistik paket programı kullanılmıştır. Hipotezlerin test edilebilmesi için öncelikle ölçeklerin güvenilirlik ve geçerlilik analizleri yapılmıştır. Normallik test edildikten sonra frekans analizi yardımı ile güvenilirlik ve geçerliliği test edilmiş olan araştırma verilerindeki değişkenlerin sıklık dağılımları belirlenmiştir. Daha sonra ise çoklu faktör analizi ve çoklu regresyon analizi uygulanarak veriler analiz edilmiştir. Analizlerin sonuçlarına ilişkin ayrıntılı bilgi ve yorumlar aşağıda yer almaktadır.

Ankete katılan kişilerin yüzde 72.2'si (325 kişi) 1980 öncesi doğumlu ve X kuşağına mensuptur. Ankete katılan kişilerin yüzde 27,3'ü (122 kişi) ise 1980 sonrası doğumlu ve Y kuşağına mensuptur. Katılımcıların yüzde 58.8'i (%58.8) (263 kişi) kadın, katılımcıların yüzde 41.2'si (%41) (184 kişi) erkektir. Katılımcıların yüzde 55'i (246 kişi) evli, yüzde 45'i (201 kişi) ise bekârdır. Katılımcıların yüzde 17'si (76 kişi) lise mezunu, yüzde 15,2'si (68 kişi) önlisans mezunu, yüzde 50,8'i (227) lisans mezunu, yüzde 17'si (76 kişi) lisansüstü eğitim düzeyinde insanlardan oluşmaktadır. Katılımcıların yüzde 41.6'sı (186 kişi) kamu personeli, yüzde 58.4'ü (261 kişi) özel sektör çalışanıdır. Katılımcıların yüzde 35.5'i (157 kişi) 5 yıllık çalışan, yüzde 28,6'sı (128 kişi) 6 yıl - 10 yıl arası çalışan, yüzde 13,6'sı (61 kişi) 11 yıl - 15 yıl arası çalışan, yüzde 7.2'si (32 kişi) 16 yıl - 20 yıl arası çalışan, yüzde 7.2'si (32 kişi) 21 yıl - 25 yıl arası çalışan, yüzde 8.3'ü (37 kişi) 26 yıl ve daha fazla süredir çalışanlardan oluşmaktadır. Araştırmaya katılan Y kuşağı katılımcıların yüzde 72.2'si (190 kişi) kadın, yüzde 73.4'i (135 kişi) erkeklerden oluşmaktadır. X kuşağı katılımcıların ise yüzde 27.8'i (73 kişi) kadın, yüzde 26.6'sı (49 kişi) erkektir. Araştırmaya katılan Y kuşağı katılımcıların yüzde 59.3'ü (146 kişi) evli, yüzde 89.1'i (179 kişi) bekârlardan oluşmaktadır. X kuşağı katılımcıların ise yüzde 40.7'si (100 kişi) evli, yüzde 10.9 (22 kişi) bekârdır. Araştırmaya katılan Y kuşağı katılımcıların yüzde 67,1'i (51 kişi) lise, yüzde 79,4'ü (54 kişi) önlisans, yüzde 71,8'i (163) lisans, yüzde 75'i (57 kişi) lisansüstü oluşmaktadır. X kuşağı katılımcıların ise yüzde 32,9'u (25 kişi) lise, yüzde 20,6'sı (14 kişi) önlisans, yüzde 28,2'si (64 kişi) lisans, yüzde 25'i (19 kişi) lisansüstü oluşmaktadır. Araştırmaya katılan Y kuşağı katılımcıların yüzde 60,2'si (112 kişi) kamu personeli, yüzde 81,6'sı (213 kişi) özel sektör personeline mensup oluşmaktadır. X kuşağı katılımcıların ise yüzde 39,8'i (74 kişi) kamu personeli, yüzde 18,4'ü (48 kişi) özel sektördür. Y kuşağındaki katılımcıların yüzde 94,9'u (149 kişi) 0-5 yıllık çalışan, yüzde 94,5'si (121 kişi) 6 yıl - 10 yıl arası çalışan, yüzde 72,1'si (44 kişi) 11 yıl - 15 yıl arası çalışan, yüzde 31,3'si (10 kişi) 16 yıl - 20 yıl arası çalışan, yüzde 3,1'i (1 kişi) 21 yıl - 25 yıl arası çalışanlardan oluşmaktadır. Y kuşağında yaşları itibarıyla 26 yıl ve daha fazla süredir çalışan bulunması mümkün olmadığından bu grupta kimse bulunmamaktadır. X kuşağında ise katılımcıların yüzde 5,1'i (8 kişi) 0 - 5 yıllık çalışan, yüzde 5,5'si (7 kişi) 6 yıl - 10 yıl arası çalışan, yüzde 27,9'su (17 kişi) 11 yıl - 15 yıl arası çalışan, yüzde 68,8'si (22 kişi) 16 yıl - 20 yıl arası çalışan, yüzde 96,9'u (31 kişi) 21 yıl - 25 yıl arası çalışan yüzde 12.8'i (37 kişi) 26 yıl ve daha fazla süredir çalışanlardan oluşmaktadır.

3.6.Analiz Stratejisi

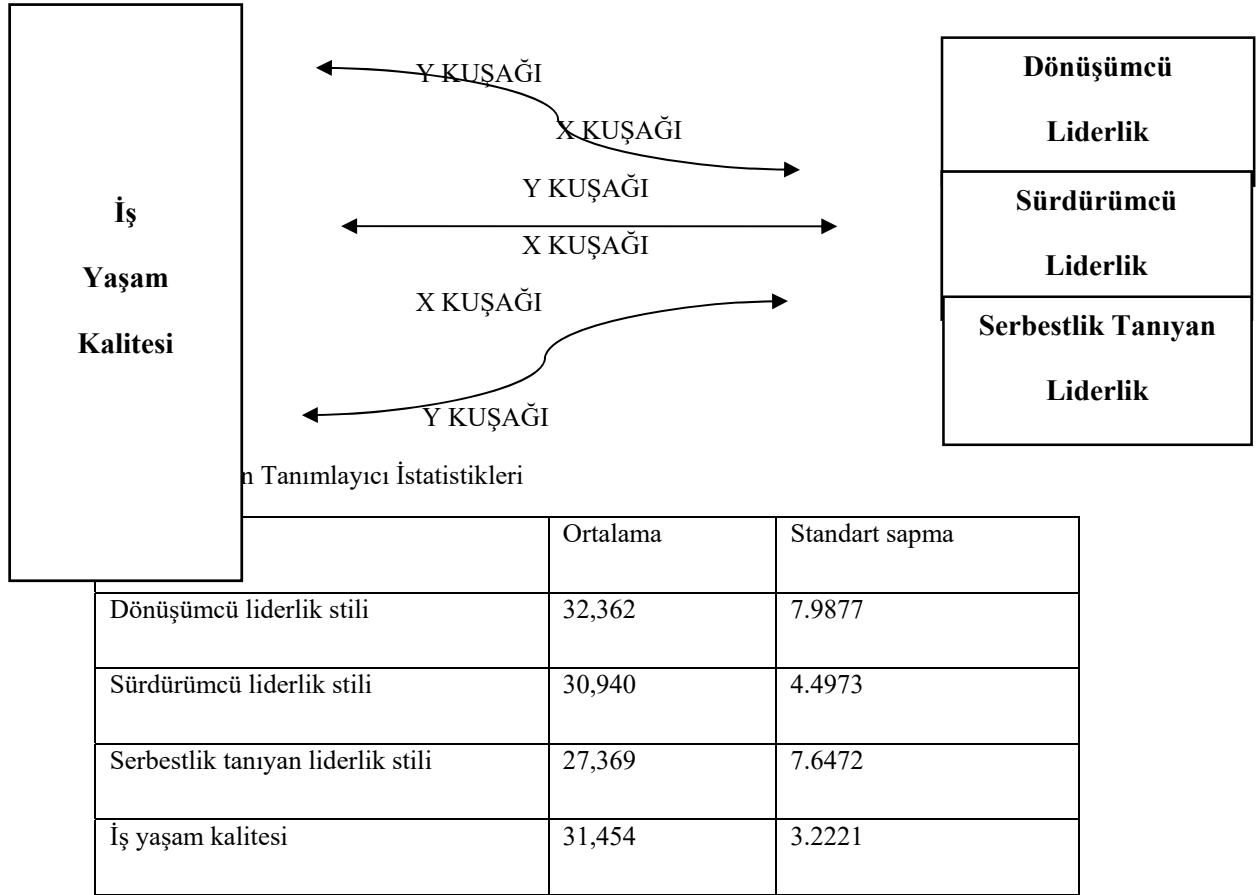
Bu çalışmada model analizlerinin test edilmesinde “temel bileşenler analizi” kullanımına ağırlık verilmiştir. Temelde “çoklu doğrusal regresyon” olarak tanımlanan model, iki grupta regresyon katsayılarının eşit olup olmadığını belirlemeye odaklanmış olduğu için “regresyonların eşitliği testi” olarak adlandırılmaktadır (Şimşek, 2007).

Bu analizlerde, eş zamanlı tahmin ile modeldeki üç bağımsız değişken olan algılanan liderlik stili faktörlerinin, bağımlı değişken olan iş yaşam kalitesi, X ve Y kuşağı gruplarında benzer şekilde incelenip etkileri anlaşılmasına çalışılmıştır. Ancak regresyon analizlerinde ölçeklerin geçerlik ve güvenilirlikleri önemli olduğu için, analiz öncesinde geleneksel faktör analizi yaklaşımı ile ön analizlerin yapılmasının, yani kapalı yapıların analizlerle

yeniden değerlendirilmesi gereklidir. Bu nedenle bu çalışmada da model testinden önce her bir yapının açıklayıcı faktör analizleri yapılarak tek boyutluluk varsayımının karşılanıp karşılanmadığı anlaşılmaya çalışılacak ve sonrasında temel bileşenler analizi gerçekleştirilecektir.

3.7. Analiz Modeli

Şekil 1- Kuşaklar Bazında Liderlik Türleri ve İş Yaşam Stili

Araştırma sonucunda elde edilen ortalamalar Tablo 5'te belirtilmiştir. Dönüşümcü liderlik ortalaması 32,36, sürdürümcü liderlik ortalaması 30,940 ve serbestlik tanıyan liderlik ortalaması 27,369 olarak belirlenmiştir. Görüldüğü gibi ortalamalar arasında büyük bir fark yoktur. En yüksek ortalama dönüşümcü liderlik stili için, en düşük ortalama ise serbestlik tanıyan liderlik stili için söz konusudur.

Araştırmaya katılan tüm çalışanların birlikte değerlendirildiği iş yaşam kalitesi düzeyi ortalaması ise 31,454'dür.

3.8. Analiz Sonuçları

Cattel tarafından ortaya atılan Scree-Testi faktör sayısını belirlemede kullanılmaktadır. Bu yöntemde öz-değerler y ekseninde ve bu değerlerin sıra numaraları x ekseninde gösterilir. Faktör sayısını belirlemek için grafiğin dirsek şeklini aldığı nokta referans alınır. Bu nokta aynı zamanda grafiğin düz bir çizgiye benzemeye başladığı noktadır.

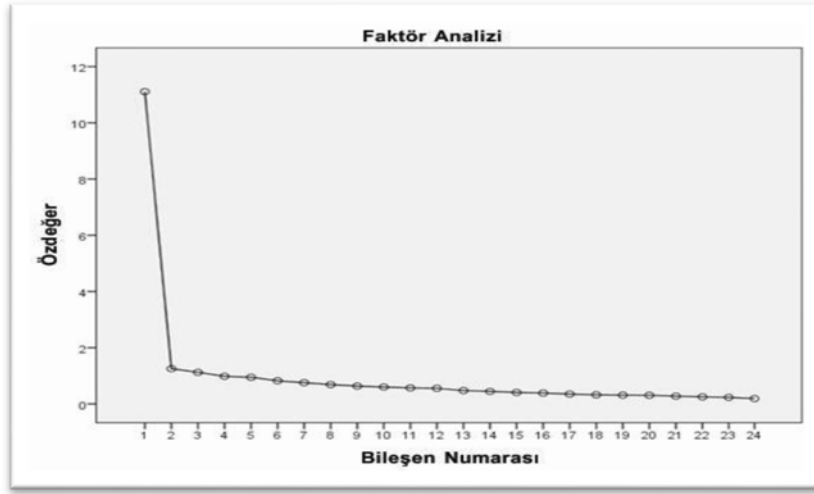
Tablo 6 - Algılanan Liderlik Stili Ölçeğinin Maddelerinin Faktör Yükleri

Soru Numaraları	Algılanan Liderlik Stili Ölçeği	Bileşen		
		Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3
2	Kritik kararları uygunluğunu sorgulayarak tekrar gözden geçirir.	0,545		
3	Sorunlar ciddileşmeden karışmaz.		0,635	
6	Kendisi için çok önemli olan değer ve inançlardan bahseder.	0,730		
9	Gelecek hakkında iyimser konuşmalar yapar.	0,710		
10	Çalışanları kendisiyle işbirliği içinde oldukları için över.	0,657		
11	Amaçlanan hedeflere ulaşmak için, çalışanların sorumluluklarını detaylı bir biçimde belirler.		0,725	
13	Başarıya ulaşmak için güdüleyici konuşmalar yapar.	0,728		
14	Güçlü bir hedefe ulaşma anlayışına sahip olmanın önemini vurgular.	0,724		
15	Çalışanları eğitmek ve onlara yardımcı olmak için zaman harcar.	0,801		
16	Hedeflenen performans sonuçlarına ulaşmak için, çalışanların beklentilerinin neler olduğunu öğrenir ve onlardan neler beklendiğini açıkça belirtir.		0,807	
17	"Bozuk değilse tamir etme" söyleminin savunucusudur.			0,618
18	Grubun iyiliği için kendi menfaatlerinden vazgeçer.	0,676		
21	Başkalarının ona saygı göstermesini sağlayacak şekilde rol yapar.		0,755	
23	Kararların manevi ve etik sonuçlarını göz önünde bulundurur.	0,630		
25	Güç ve Güven duygusu sergiler.	0,764		
26	Kurum vizyonunu vurgular.		0,686	
27	Dikkatini, hata ve başarısızlıkların en aza indirilmesi ve standartlara kavuşması için toplar.		0,760	
29	Bireyin farklı ihtiyaç, kabiliyet ve isteklerine sahip olduğunu düşünür.	0,706		
30	Çalışanların sorunlara farklı açılardan bakmalarını sağlar.	0,782		
31	Çalışanlara kendilerini geliştirmeleri için fırsatlar yaratır ve destekler.	0,820		
32	Çalışanlara görevlerin nasıl tamamlanacağı konusunda yeni bakış açıları önerir.	0,823		
34	Ortak görev anlayışını vurgular.	0,757		
35	Çalışanlar beklentilerine kavuştuklarında memnuniyetini ifade eder.	0,774		
36	Hedeflere ulaşılacağına dair güven oluşturur.	0,816		

Analizler sonucunda dönüşümcü liderlik faktöründe 2, 6, 9, 10, 13, 14, 15, 23, 25, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36 maddeleri sürdürümcü liderlik faktöründe 3, 11, 16, 21, 26, 27 maddeleri ve serbestlik tanıyan liderlik faktöründe de 17 maddesinin yer aldığı belirlenmiştir.

Varimax yöntemi ile faktör yükü düşük olan sorular çıkarılarak, bu işlem tekrarlandığında Component Correlation Matrix de değerlerin 0,30'dan düşük olduğu faktörlerinin soruları çıkarılarak analiz tekrar yapıldı ve yukarıdaki tablo elde edilmiştir.

Şekil 2- Algılanan Liderlik Ölçeğinin Maddelerine İlişkin Scree-Test Sonucu

Tablo 7 - Bileşenlerin Oransal Veri Tablosu

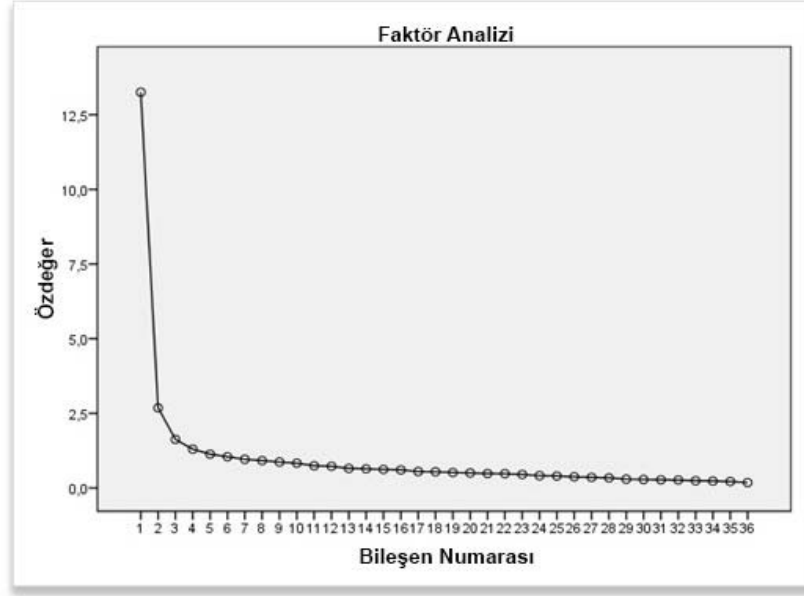
Bileşen(Component)	Başlangıç Özdeğerleri(Initial Eigenvalues)			Kare Yüklerin Toplamlarının Çıkarılması(Extraction Sums of Squared Loadings)			Kare Yüklerin Toplamlarının Dönüştürülmesi(Rotation Sums of Squared Loadings)		
	Toplam(Total)	% Varyans(of Variance)	% Kümülatif(Cumulative)	Toplam(Total)	% Varyans(of Variance)	% Kümülatif(Cumulative)	Toplam(Total)	% Varyans(of Variance)	% Kümülatif(Cumulative)
1	11,110	46,291	46,291	11,110	46,291	46,291	10,992	45,800	45,800
2	1,253	5,222	51,513	1,253	5,222	51,513	1,274	5,308	51,108
3	1,123	4,680	56,193	1,123	4,680	56,193	1,220	5,085	56,193
4	,983	4,097	60,289						
5	,948	3,950	64,239						
6	,823	3,428	67,667						
7	,756	3,150	70,818						
8	,688	2,867	73,685						
9	,634	2,643	76,328						
10	,601	2,502	78,830						
11	,570	2,375	81,205						
12	,554	2,310	83,515						
13	,476	1,983	85,497						
14	,445	1,856	87,353						
15	,408	1,699	89,052						
16	,385	1,606	90,659						
17	,350	1,459	92,118						
18	,324	1,351	93,469						
19	,312	1,301	94,770						
20	,307	1,281	96,051						
21	,276	1,149	97,200						
22	,251	1,045	98,245						
23	,232	,965	99,209						
24	,190	,791	100,00						

Tablo 8- İş Yaşam Kalitesi Ölçeğinin Faktör Yükleri (Ekstraksiyon Metodu: Temel Bileşen Analizi)

İş Yaşam Kalitesi Ölçeğinin Faktör Yükleri	Başlangıç	Çıkarım
1- Genel anlamda, işimi eğlenceli buluyorum.	1,000	,559
2- Eğitim niteliklerim ve/veya becerilerim dikkate alındığında, maaşım olması gerektiğinden daha az.	1,000	,567
3- Müdürümden/amirimden işim ile ilgili aldığım geri bildirim yapıcıdır.	1,000	,561
4- İşim konusunda daha fazla sorumluluk alabiliyor olmayı isterim.	1,000	,555
5- Bütün olarak bakıldığında, kurumumun işleri hakkında yeterince bilgi sahibiyim.	1,000	,610
6- İşimin bana güvenli bir gelecek sağladığını düşünüyorum.	1,000	,558
7- İşyerimde iş arkadaşlarım bana destek olurlar.	1,000	,634
8- İşyerinde karar alma sürecinde bana daha fazla fırsat tanınması isterim.	1,000	,575
9- İşim genellikle benim için bir stres kaynağıdır.	1,000	,546
10- İyi yaptığım işler için daha fazla övgü almak isterim.	1,000	,439
11- Meslektaşlarım arasında genellikle iyi bir işbirliği duygusu hakimdir.	1,000	,626
12- İşim, becerilerimi ve yeteneklerimi tam olarak kullanma imkanı sunmuyor.	1,000	,508
13- Müdürüm/amirim bana rehberlik edecek ve bana tavsiyelerde bulunacak yeterli bilgiye sahiptir.	1,000	,593
14- Baskı altında olduğumda, bu genellikle fark edilir ve müdürüm/amirim bununla ilgilenir.	1,000	,523
15- Kurumumun aldığı kararlar hakkında daha iyi bilgilendirilebilirim.	1,000	,641
16- Daha önceki iş deneyimime bakıldığında maaşım makul seviyededir.	1,000	,655
17- İşteyken kendimi daima yorgun hissediyorum.	1,000	,548
18- İşim hakkında yeterince geri bildirim almadığımı düşünüyorum.	1,000	,469
19- İşim, en iyi olduğum alanda çalışmama imkan tanıyor.	1,000	,517
20- Müdürümle/amirimle konuşmakta zorlanıyorum.	1,000	,561
21- Kurumumun yerine getirdiği işlerin farklı yönlerine dahil olma şansımın fazla olmasını isterim.	1,000	,601
22- İşim aracılığıyla benim kişisel ilgi alanıma giren alanları takip edebiliyorum.	1,000	,491
23- İş arkadaşlarım ile iyi ilişkilerim var.	1,000	,643
24- İşte olduğum zaman genellikle kendimi stresli hissediyorum.	1,000	,692
25- Maaşım, yaptığım iş türüne göre makul seviyededir.	1,000	,708
26- Bazen, fiziki sağlığımın çalışma ortamım yüzünden bozulabileceği hissine kapılıyorum.	1,000	,598
27- Kurumumun hedefleri hakkında bilgi sahibiyim.	1,000	,623
28- İşim bana olumlu etkilere yol açan güçlükler sunmaktadır.	1,000	,491
29- Müdürüm/amirim tüm çalışanları ile adil olarak ilgilenir.	1,000	,649
30- İş zamanında bitirmek için çoğunlukla eve iş götürüyorum.	1,000	,570
31- Maaşım dışında, ayrıca sunulan imkânlar(ör. emekli aylığı, sağlık hizmetleri) yeterlidir.	1,000	,468
32- Her zaman iş yerimde ne yapacağım söyleniyor.	1,000	,559
33- İş konusundaki endişelerim yüzünden uykuya dalma gibi bir sorun yaşıyorum.	1,000	,622
34- İş arkadaşlarımla iyi ilişkiler kurmak için az fırsat mevcut.	1,000	,578
35- Müdürüm/amirim bana ihtiyacım olan tüm danışmanlığı sunuyor.	1,000	,686
36- İşyerimdeki değişikliklerin, yakında başka bir iş aramak zorunda kalacağım anlamına geldiğini düşünüyorum.	1,000	,538
37- Müdürüm/amirim farklı çalışma şekillerine açıktır.	1,000	,625
38- İşimin daha ilham verici olmasını isterdim.	1,000	,530
39- Maaşım, sorumluluklarıma göre uygundur.	1,000	,764
40- Çoğunlukla geceleri işim hakkında endişe duyarak uyanırım.	1,000	,634

Faktör yükü düşük olan madde çıkarılarak, bu işlem tekrarlandığında Component Correlation Matrix'de değerlerin 0,30'dan düşük olduğu faktörlerin soruları çıkarılarak analiz tekrar yapıldı ve yukarıdaki tablo elde edildi.

Şekil 3- İş Yaşam Kalitesi Ölçeğinin Maddelerine İlişkin Scree-Test Sonucu

Faktör analizinde faktör sayısı belirlenirken birden çok teknik kullanılır. Faktör yapısını belirlerken bu tablo da fikir verir. İki nokta arası bir faktörü ifade eder. Bu tabloda eğrinin düzleşerek devam ettiği nokta bulunur ve kaç faktör olduğu sayılır. Bu noktaya plato değeri denir. Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi 3 faktör vardır ve özdeğeri 1'den büyük olanlar faktör olur.

Demografik Değişkenlere İlişkin Karşılaştırmalar

P değeri küçüldükçe istatistiksel olarak anlamlı farklılığın kanıtı artar. P değeri 0,01 ile 0,05 aralığında olduğunda istatistiksel olarak anlamlı fark vardır. P değeri 0,001 ile 0,01 aralığında olduğunda ise yüksek düzeyde anlamlı fark vardır. P değeri 0,001 den daha küçük ise; çok yüksek düzeyde istatistiksel olarak anlamlı fark vardır. P değeri 0,10 ile 0,05 aralığında ise sınırdan anlamlılık olduğu yani "marginally significant" anlamına gelmektedir. Bu analiz için p değeri 0,05 kabul edilmiştir ve hipotezlerin testi bu p değerine göre yapılmıştır.

Tablo 9- Cinsiyetin Algılanan Liderlik Stili ve İş Yaşam Kalitesi Üzerindeki Etkisi – Anova Tablosu

		Df	F	Sig.
Dönüşümcü Liderlik Stili	GRUP İÇİ	445	,248	,619
	GRUPLAR ARASI	1		
	TOPLAM	446		
Sürdürümcü Liderlik Stili	GRUP İÇİ	445	1,360	,244
	GRUPLAR ARASI	1		
	TOPLAM	446		
Serbestlik Tanıyan Liderlik Stili	GRUP İÇİ	445	,016	,901
	GRUPLAR ARASI	1		
	TOPLAM	446		
İş Yaşam Kalitesi	GRUP İÇİ	445	,053	,818
	GRUPLAR ARASI	1		
	TOPLAM	446		

Tek yönlü ANOVA sonucunda dönüşümcü liderlik açısından cinsiyetler arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir ($F=0,248$; $p=0,619>0,05$). Yani, bir kişinin cinsiyetinin erkek veya kadın olmasının onun dönüşümcü liderlik stili algısına istatistiksel olarak anlamlı bir katkısı olmayacaktır.

Tek yönlü ANOVA sonucunda sürdürümcü liderlik açısından cinsiyetler arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir ($F=1,360$; $p=0,244>0,05$). Bir kişinin cinsiyetinin yani erkek veya kadın olmasının onun sürdürümcü liderlik stili algısına istatistiksel olarak anlamlı bir katkısı olmayacaktır.

Tek yönlü ANOVA sonucunda serbestlik tanıyan liderlik açısından cinsiyetler arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir ($F=0,016$; $p=0,901>0,05$). Yani, bir kişinin cinsiyetinin erkek veya kadın olmasının onun serbestlik tanıyan liderlik stili algısına istatistiksel olarak anlamlı bir katkısı olmayacaktır.

Tek yönlü ANOVA sonucunda iş yaşam kalitesi açısından cinsiyetler arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir ($F=0,053$; $p=0,818>0,05$). Yani, bir kişinin cinsiyetinin onun iş yaşam kalitesine istatistiksel olarak anlamlı bir katkısı olmayacaktır.

Tablo 10 - Medeni durumun Algılanan Liderlik Stili ve İş Yaşam Kalitesi Üzerindeki Etkisi – Anova Tablosu

		Df	F	Sig.
Dönüşümcü Liderlik Stili	GRUP İÇİ	445	,033	,856
	GRUPLAR ARASI	1		
	TOPLAM	446		
Sürdürümcü Liderlik Stili	GRUP İÇİ	445	1,628	,203
	GRUPLAR ARASI	1		
	TOPLAM	446		
Serbestlik Tanıyan Liderlik Stili	GRUP İÇİ	445	,069	,792
	GRUPLAR ARASI	1		
	TOPLAM	446		
İş Yaşam Kalitesi	GRUP İÇİ	445	,154	,695
	GRUPLAR ARASI	1		
	TOPLAM	446		

Tek yönlü ANOVA sonucunda dönüşümcü liderlik açısından medeni durum arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir ($F=0,33$; $p=0,856>0,05$). Yani, kişinin medeni durumunun, onun dönüşümcü liderlik stili algısına istatistiksel olarak anlamlı bir katkısı yoktur.

Tek yönlü ANOVA sonucunda sürdürümcü liderlik açısından medeni durum arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir ($F=1,628$; $p=0,203>0,05$). Yani, kişinin medeni durumunun, onun sürdürümcü liderlik stili algısına istatistiksel olarak anlamlı bir katkısı yoktur.

Tek yönlü ANOVA sonucunda serbestlik tanıyan liderlik açısından medeni durum arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir ($F=0,69$; $p=0,792>0,05$). Yani, kişinin medeni durumunun, onun serbestlik tanıyan liderlik stili algısına istatistiksel olarak anlamlı bir katkısı yoktur.

Tek yönlü ANOVA sonucunda iş yaşam kalitesi açısından medeni durum arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir ($F=0,154$; $p=0,695>0,05$). Yani, kişinin medeni durumunun, onun iş yaşam kalitesine istatistiksel olarak anlamlı bir katkısı yoktur.

Tablo 11 - Eğitim Düzeyinin Algılanan Liderlik Stili ve İş Yaşam Kalitesi Üzerindeki Etkisi – Anova Tablosu

		Df	F	Sig.
Dönüşümcü Liderlik Stili	GRUP İÇİ	445	4,702	,003
	GRUPLAR ARASI	1		

	TOPLAM	446		
Sürdürümcü Liderlik Stili	GRUP İÇİ	445	8,834	,000
	GRUPLAR ARASI	1		
	TOPLAM	446		
Serbestlik Taniyan Liderlik Stili	GRUP İÇİ	445	1,079	,358
	GRUPLAR ARASI	1		
	TOPLAM	446		
İş Yaşam Kalitesi	GRUP İÇİ	445	9,801	,000
	GRUPLAR ARASI	1		
	TOPLAM	446		

Tek yönlü ANOVA sonucunda dönüşümcü liderlik açısından eğitim düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir (F=4,702; p=0,003<0,05). Yani kişinin eğitim düzeyi değiştikçe, onun dönüşümcü liderlik stili algısı da değişmektedir. Tek yönlü ANOVA sonucunda sürdürümcü liderlik açısından eğitim düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir (F= 8,834; p=0,000<0,05). Bu demek oluyor ki; sürdürümcü liderlik stili algısı, eğitim seviyesine göre değişmektedir.

Tek yönlü ANOVA sonucunda serbestlik tanıyan liderlik açısından eğitim düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir (F=1,079; p=0,358>0,05). Yani, kişilerin serbestlik tanıyan liderlik stili algısını, eğitim seviyesi değiştirmemektedir.

Tek yönlü ANOVA sonucunda iş yaşam kalitesi açısından eğitim düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir (F=9,801; p=0,000<0,05). Yani, kişilerin iş yaşam kaliteleri, eğitim seviyelerine göre değişmektedir.

Tablo 12 - Mesleğin Algılanan Liderlik Stili ve İş Yaşam Kalitesi Üzerindeki Etkisi – Anova Tablosu

		Df	F	Sig.
Dönüşümcü Liderlik Stili	GRUP İÇİ	445	29,794	,000
	GRUPLAR ARASI	1		
	TOPLAM	446		
Sürdürümcü Liderlik Stili	GRUP İÇİ	445	21,807	,000
	GRUPLAR ARASI	1		
	TOPLAM	446		
Serbestlik Taniyan Liderlik Stili	GRUP İÇİ	445	3,725	,054
	GRUPLAR ARASI	1		
	TOPLAM	446		
İş Yaşam Kalitesi	GRUP İÇİ	445	12,098	,001
	GRUPLAR ARASI	1		
	TOPLAM	446		

Tek yönlü ANOVA sonucunda dönüşümcü liderlik açısından mesleklerin arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir (F=29,794; p=0,000<0,05). Diğer bir deyişle, kişilerin mesleklerinin, dönüşümcü liderlik stili algıları üzerinde istatistiksel olarak önemli derecede bir etkisi vardır.

Tek yönlü ANOVA sonucunda sürdürümcü liderlik açısından mesleklerin arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir (F=21,807; p=0,000<0,05). Yani, kişilerin meslekleri ile sürdürümcü liderlik stili algıları arasında istatistiksel olarak önemli derecede bir ilişki vardır.

Tek yönlü ANOVA sonucunda serbestlik tanıyan liderlik açısından mesleklerin arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir ($F=3,725$; $p=0,054>0,05$). Yani, kişilerin mesleklerinin, kişilerin serbestlik tanıyan liderlik stili algıları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi yoktur.

Tek yönlü ANOVA sonucunda iş yaşam kalitesi açısından mesleklerin arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir ($F=12,098$; $p=0,001<0,05$). Yani, mesleklerin iş yaşam kalitesine istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır.

Tablo 13 - Mesleki kıdemin Algılanan Liderlik Stili ve İş Yaşam Kalitesi Üzerindeki Etkisi – Anova Tablosu

		Df	F	Sig.
Dönüşümcü Liderlik Stili	GRUP İÇİ	445	,968	,437
	GRUPLAR ARASI	1		
	TOPLAM	446		
Sürdürümcü Liderlik Stili	GRUP İÇİ	445	4,048	,001
	GRUPLAR ARASI	1		
	TOPLAM	446		
Serbestlik Tanıyan Liderlik Stili	GRUP İÇİ	445	,859	,509
	GRUPLAR ARASI	1		
	TOPLAM	446		
İş Yaşam Kalitesi	GRUP İÇİ	445	,852	,513
	GRUPLAR ARASI	1		
	TOPLAM	446		

Tek yönlü ANOVA sonucunda dönüşümcü liderlik açısından mesleki kıdem arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir ($F=0,968$; $p=0,437>0,05$). Yani, mesleki kıdemin dönüşümcü liderlik stili algısı üzerine istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi yoktur.

Tek yönlü ANOVA sonucunda sürdürümcü liderlik açısından mesleki kıdem arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir ($F= 4,048$; $p=0,001<0,05$). Bu demek oluyor ki; kişilerin mesleki kıdemleri, onların sürdürümcü liderlik stili algılarını istatistiksel olarak anlamlı derecede etkilemektedir.

Tek yönlü ANOVA sonucunda serbestlik tanıyan liderlik açısından mesleki kıdem arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir ($F=0,859$; $p=0,509>0,05$). Diğer bir deyişle, kişinin mesleki kıdemi, onun serbestlik tanıyan liderlik stili algısını istatistiksel olarak anlamlı derecede etkilememektedir.

Tek yönlü ANOVA sonucunda iş yaşam kalitesi açısından mesleki kıdem arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir ($F=0,852$; $p=0,513>0,05$). Yani, kişilerin mesleki kıdemleri, onların iş yaşam kalitesini istatistiksel olarak önemli derecede etkilememektedir.

Analizlere devam edebilmek için veri setin normallik varsayımını sağlaması gerekmektedir. Normallik sınaması için yapılan testler içinde Kolmogrov Smirnov ya da Shapiro Wilks testleri en yaygın testlerdir. Bu testlerin sonucunda significant değerlerinin anlamsız çıkması beklenir. ($p>0,05$ olmalıdır) Bu araştırmada, normallik sınaması için her iki test sonucu da aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 14- Ölçekler İçin Normallik Testi

Ölçekler	Kolmogrov-Smirnov	Shapirp-Wilk
	Sig.	Sig.
İş Yaşam kalitesi	0,079	0,066
Dönüşümcü liderlik	0,081	0,060
Serbestlik tanıyan liderlik	0,077	0,067
Sürdürümcü Liderlik	0,065	0,074

Tabloda veri değerleri incelendiğinde, %5 anlamlılık düzeyinde her iki test için Sig. değerleri 0.05 den büyük çıkmıştır ve veriler normal dağılıma uymaktadır. Hesaplanan korelasyon katsayısının belirttiği ilişkinin önemli olup olmadığı başka bir ifade ile korelasyon katsayısı ile bulunan değere güvenilip güvenilemeyeceği, korelasyon katsayısının önemi testi ile belirlenir. Korelasyon katsayısı -1 ile +1 arasında olmalıdır. Korelasyon katsayısı -0,29 ile -0,10 arasında ise ters yönde düşük ilişki, -0,49 ile 0,30 arasında ise orta düzeyde ters yönce ilişki, -0,50 ile -1,0 arasında ise ters yönde yüksek ilişki vardır yorumları yapılır. Korelasyon katsayısı değeri 0,10 ile 0,29 arasında ise pozitif yönde düşük ilişki, 0,30 ile 0,49 arasında pozitif yönde orta derecede ilişki ve 0,50 ile 1,0 arasında ise pozitif yönde yüksek bir ilişki vardır denir. Tabloda ölçeklerin X ve Y kuşaklarında korelasyon katsayıları verilmiştir.

Tablo 151 - Kuşaklara ilişkin Pearson Korelasyon Testi Sonuçları – Y Kuşağındaki Değişkenler Arası İlişkiler

Kontrol Değişkenleri	Dönüşümcü Liderlik	Sürdürümcü Liderlik	Serbestlik Taniyan Liderlik	İş Yaşam Kalitesi
Dönüşümcü Liderlik	1	.435	-.516	.471
Sürdürümcü Liderlik		1	.117	.493
Serbestlik Taniyan Liderlik			1	.009
İş Yaşam Kalitesi				1

(**) anlamlılık düzeyleri (alfa), hem yüzde 95 e göre anlamlı hem de yüzde 99 a göre anlamlı

Çalışmada ele alınan değişkenlerin Y kuşağında birbirleriyle ilişkilerinin düzeyini belirlemek için yapılan Pearson Korelasyon Analizi sonuçları tabloda verilmiştir. Veriler normal dağıldığı için Pearson Korelasyon Testi uygulanmıştır. Buna göre kişilerin algıladıkları dönüşümcü liderlik stili ile iş yaşam kalitesi arasında anlamlı ve orta düzeyde, sürdürümcü liderlik ile iş yaşam kalitesi arasında anlamlı ve orta düzeyde, serbestlik taniyan liderlik ile iş yaşam kalitesi arasında zayıf fakat anlamlı ilişki vardır.

Tablo 16 - Kuşaklara ilişkin Pearson Korelasyon Testi Sonuçları – X Kuşağında Değişkenler Arası İlişkiler

Kontrol Değişkenleri	Dönüşümcü Liderlik	Sürdürümcü Liderlik	Serbestlik Taniyan Liderlik	İş Yaşam Kalitesi
Dönüşümcü Liderlik	1	.631	-.352	.356

Sürdürümcü Liderlik		1	.083	.353
Serbestlik Taniyan Liderlik			1	.016
İş Yaşam Kalitesi				1

(**) anlamlılık düzeyleri (alfa), hem yüzde 95 e göre anlamlı hem de yüzde 99 a göre anlamlı

Çalışmada ele alınan değişkenlerin X kuşağında birbirleriyle ilişkilerinin düzeyini belirlemek için yapılan Pearson Korelasyon Analizi sonuçları tabloda verilmiştir. Buna göre dönüşümcü liderlik stili algısı ile iş yaşam kalitesi arasında anlamlı ve orta düzeyde, sürdürümcü liderlik stili algısı ile iş yaşam kalitesi arasında anlamlı ve orta düzeyde, serbestlik taniyan liderlik stili algısı ile iş yaşam kalitesi arasında zayıf fakat anlamlı ilişki vardır.

Bu durumda H_1 , H_2 ve H_3 hipotezleri doğrulanmıştır.

Bu sonuçlara göre, dönüşümcü liderlik stili algısı ve serbestlik taniyan liderlik stili algısının iş yaşam kalitesi üzerindeki etkisi gruplar arasında bir farklılık göstermemektedir. Serbestlik taniyan liderlik stili algısı ise iş yaşam kalitesi ile açıklanan varyansa tümüyle bir katkı sağlamaktadır. Sürdürümcü liderlik stili algısının X ve Y kuşakları üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkisi yoktur. Toplamda bu üç değişken varyansının yüzde 32'sini açıklamıştır. RMSEA (Root Mean Square Erros Of Approximation) değeri 0 ile 1 arasında değişmektedir. Değerin sıfıra yaklaşması uyumun çok iyi olduğunu göstermektedir.

Bu durumda H_6 ve H_4 reddedilmiş, H_5 kabul edilmiştir.

4.Sonuç ve Öneriler

Son dönemlerde ortaya konulan modern yönetim yaklaşımlarının çoğuna göre bir örgütün başarılı veya başarısız olarak nitelendirilebilmesinin temel belirleyicisi işgörenlerdir (Paşa, 2002). İş yaşam kalitesini belirleyen temel tutum işgörenin işi ile ilgili sergilediği genel memnuniyet durumunun olarak ifadesidir. Ancak işgörenin bu tutumu olumlu veya olumsuz olabileceği için, çalışanın işe ilişkin tecrübelerine bağlı oluşan ruh hali kişinin iş yaşam kalitesini daha iyi tanımlamaktadır. (Erdoğan, 1996, s. 231) Herkes gündelik iş yaşamının etkilerini evine geldiğinde ya da iş çıkışı herhangi bir sosyal ortama girdiğinde taşımaya devam eder. O yüzden iş yaşamının kişilerin genel psikolojik durumlarının en önemli belirleyicisi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

İnsanların iş yaşamlarında nitelikli olarak vakit geçirip geçirmediğini ya da tam verimli çalışıp çalışmadıklarını belirleyen bir sürü ölçüt bulunmaktadır. Çalışanların diğer personelle olan iletişimleri, işle ilgili konularda yardımlaşmaları, yaptıkları işe karşılık aldıkları ücret ve başlarında bulunan liderin çalışanlara olan yaklaşımı gibi birçok husus çalışanların iş yaşam kalitesini etkileyen örneklerden birkaçıdır. İşgörenin işveren tarafından maddi ve manevi olarak desteklendiği oranda iş yaşam kalitesi yükselecek ve işgören daha özverili çalışmaya başlayacağı açıktır. Çünkü iş yaşam kalitesi standartları çok yüksek olmayan çalışanların psikolojik çöküntülere daha kolay girebildiği ve bu durumun iş memnuniyetsizliği ile ilişkili olduğu saptanmıştır (Miner, 1992).

Çalışmamızda algılanan liderlik stili ve iş yaşam kalitesi arasındaki ilişki X ve Y kuşakları gözetilerek incelenmiştir. Demografik faktörler dikkate alınarak kuşaklar arasında algılanan liderlik stili ve iş yaşam kalitesi arasında fark olup olmadığı araştırılmıştır. Araştırma özelinde çalışanların algıladıkları liderlik stiline iş yaşam kalitesine olan etkisini saptamak açısından yapılan anketler bize önemli veriler sunmuştur. Değişim çağı olarak kabul edilen günümüz şartlarında işletmeler, devamlılıklarını sağlayabilmeleri adına kendilerini geliştirmek zorundadır. İş yaşam kalitesinin öneminin farkına varan işverenler şirketlerinin veya organizasyonlarının karlılığını arttırmak adına bu kavrama daha çok önem vermekte ve iş yaşam kalitesini geliştirmek adına ciddi yatırımlar yapmaktadırlar. Bu noktada sonuca ulaşmak için demografik verilere başvurulmuştur.

Kuşakların yaş aralığı düşünüldüğünde Y Kuşağına mensup kişilerin bugün itibarıyla 36 ve 37 yaşına kadar olan kısmı kapsadığı bilinmektedir. Kuşağın gelişim trendi dünyadaki teknolojinin gelişimi ve yaygınlaşması ile paraleldir. Bu çerçevede yapılan çalışmalarda teknolojik gelişmeler ve çağın getirdiği yenilikler düşünülerek Y kuşağının yaşam kalitesini arttırmaya yönelik, yenilikçi ve geliştirilebilmeye açık unsurların yapılan faaliyetlerde kullanılması bir zorunluluk olarak kabul edilmelidir. İş yaşam kalitesinin yüksekliği herhangi birinin o örgüte girmek için tercih sebebi olabilir. Ama aynı zamanda o örgüt içinde bulunanların iş memnuniyetlerini ve kariyer olanaklarının da tatmin edilmesini konu almaktadır.

Ankara, İstanbul ve İzmir illerinde yaşayan X ve Y kuşağına mensup 447 kişinin kişisel ve dönemsel farklılıkları da çalışma özelinde farklı sonuçlar elde etmemizi sağlamıştır. Çalışanların algıladıkları liderlik stiline iş yaşam kalitelerine olan etkisinin kuşaklar bazındaki farklılıkları bu döneme kadar her ne kadar doğrudan incelenmemiş olsa da benzeri konular araştırmacılar tarafından incelenmiştir. Araştırmamızda elde ettiğimiz veriler iş yaşam kalitesi üzerine yapılacak olan çalışmalarda ilgilenele yol gösterici olabilecektir.

Demografik değişkenlere ilişkin karşılaştırmalara bakıldığında tek yönlü ANOVA sonucunda cinsiyet, medeni durum ile çalışanların algıladıkları dönüşümcü liderlik stili, sürdürümcü liderlik stili, serbestlik tanıyan liderlik stili ve iş yaşam kalitesi arasında anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Yani bir kişinin cinsiyetinin erkek veya kadın olması ya da evli veya bekâr olması istatistiksel olarak çalışanların algıladıkları dönüşümcü liderlik stili, sürdürümcü liderlik stili, serbestlik tanıyan liderlik stili ve iş yaşam kalitesi üzerinde anlamlı bir katkıya sebep olmayacaktır.

Eğitim düzeyine bakıldığında çalışanların algıladıkları dönüşümcü liderlik stili, sürdürümcü liderlik stili ve iş yaşam kalitesi arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiş ama algılanan serbestlik tanıyan liderlik stili ile eğitim düzeyi arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür. Bu demek oluyor ki kişinin eğitim düzeyi değiştikçe, onun dönüşümcü ve sürdürümcü liderlik stili algısı değişirken, serbestlik tanıyan liderlik stili algısında anlamlı bir değişim tespit edilmemiştir.

Tek yönlü ANOVA sonucunda kişilerin mesleklerinin, algıladıkları dönüşümcü liderlik stili ve sürdürümcü liderlik stili üzerinde istatistiksel olarak önemli derecede etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu ilişki algılanan sürdürümcü liderlik stili açısından da söz konusudur. Fakat kişilerin meslekleri ile iş yaşam kaliteleri arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Yani kişilerin meslekleriyle onların algıladıkları serbestlik tanıyan liderlik stilleri ve iş yaşam kaliteleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir etki saptanmamıştır.

Verilere mesleki kıdem açısından bakıldığında ise çalışanların algıladıkları dönüşümcü liderlik stili ve serbestlik tanıyan liderlik stili açısından anlamlı farklılık görülmemiştir. Fakat kişilerin mesleki kıdemlerinin onların sürdürümcü liderlik stili algıları ve iş yaşam kaliteleri üzerinde anlamlı bir etkide bulunmadığı görülmüştür.

Kuşakların birbirleri ile ilişkilerinin düzeyini belirlemek için yapılan Pearson Korelasyon Analizi sonucu X kuşağında algılanan dönüşümcü liderlik stili ile iş yaşam kalitesi arasında anlamlı ve orta düzeyde, algılanan sürdürümcü liderlik stili ile iş yaşam kalitesi arasında anlamlı ve orta düzeyde, algılanan serbestlik tanıyan liderlik stili ile iş yaşam kalitesi arasında zayıf fakat anlamlı ilişki olduğunu göstermektedir. Y kuşağında ise algılanan dönüşümcü liderlik stili ile iş yaşam kalitesi arasında anlamlı ve orta düzeyde, algılanan sürdürümcü liderlik stili ile iş yaşam kalitesi arasında anlamlı ve orta düzeyde, algılanan serbestlik tanıyan liderlik stili ile iş yaşam kalitesi arasında zayıf fakat anlamlı ilişki vardır.

Bu sonuçlara göre, çalışanların algıladıkları dönüşümcü liderlik ve serbestlik tanıyan liderlik stiline iş yaşam kalitesi üzerindeki etkisi gruplar arasında bir farklılık göstermemektedir. Serbestlik tanıyan liderlik stili algısı ise iş yaşam kalitesi ile açıklanan varyansa tümüyle bir katkı sağlamaktadır. Sürdürümcü liderlik stili algısının X ve Y kuşakları üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkisi yoktur. Toplamda bu üç değişken varyansının yüzde 32'sini açıklamıştır.

Araştırma sonucu elde edilen ortalamalara bakıldığında dönüşümcü liderlik stili ortalaması 32,36, sürdürümcü liderlik stili ortalaması 30,940 ve serbestlik tanıyan liderlik stili ortalaması 27,369 olarak belirlenmiştir. Ortalamalar arasında belirgin bir farklılık olmamakla birlikte, en yüksek ortalama dönüşümcü liderlik stili için, en düşük ortalama ise serbestlik tanıyan liderlik stili için söz konusu olmaktadır. Araştırmaya katılan tüm çalışanların birlikte değerlendirildiği iş yaşam kalitesi düzeyi ortalaması ise 31,454'dür.

Araştırma hipotezinin sonuçlarına bakıldığında ise;

H₁ numaralı hipotez olan dönüşümcü liderlik stili algısı ile iş yaşam kalitesi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₂ numaralı hipotez olan sürdürümcü liderlik stili algısı ile iş yaşam kalitesi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₃ numaralı hipotez olan serbestlik tanıyan liderlik stili algısı ile iş yaşam kalitesi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₄ numaralı hipotezde X kuşağında dönüşümcü liderlik stili algısı ile iş yaşam kalitesi arasındaki ilişki Y kuşağından farklıdır.

H₅ numaralı hipotezde X kuşağında sürdürümcü liderlik stili algısı ile iş yaşam kalitesi arasındaki ilişki Y kuşağından farklıdır.

H₆ numaralı hipotezde ise X kuşağında serbestlik tanıyan liderlik stili algısı ile iş yaşam kalitesi arasındaki ilişki Y kuşağından farklıdır.

Bu durumda H₁, H₂, H₃ ve H₅ numaralı hipotezler kabul edilirken, H₄ ve H₆ numaralı hipotezler reddedilmiştir.

Araştırma sonuçları konusu itibarıyla yapılan benzeri çalışmalarla büyük ölçüde örtüşen sonuçlar ortaya koymuştur. Örnek olarak Yalçın'ın, (2014, s.152) eğitim alanında okullarda öğretmenler üzerinde yaptığı araştırmada, dönüşümcü liderlik stili ile iş yaşam kalitesi arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Kamu ve özel sektörde dönüşümcü liderlik ile iş tatmini arasındaki ilişkiyi inceleyen Bozkır, (2014, s.80) çalışmamıza benzer şekilde dönüşümcü liderlik anlayışını benimseyen üstlerin çalışanlarının iş tatminini arttırdığını gözlemlemiştir.

Çalışmamıza benzer bir çalışma yapan Önder, (2007, s. 190) kara havacı pilotların algıladıkları liderlik stillerinin iş yaşam kalitesinin en büyük etkenlerinden olan iş doyumu üzerine yaptığı araştırmasında da dönüşümcü liderlik ile iş doyumu arasında pozitif yönde, sürdürümcü liderlik ile iş doyumu arasında benzer sonuçlar bulmuştur. Fakat serbestlik tanıyan liderlik algısı ile iş doyumu arasında ise yapılan çalışmada ters yönlü bir ilişki saptamıştır. Bu noktada araştırmacının aksine çalışmamızda serbestlik tanıyan liderlik ile iş yaşam kalitesi arasında zayıf fakat anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Bu çalışma, Ankara, İstanbul ve İzmir illerinde yaşayan X ve Y kuşağına mensup çalışanlarının katılımı ile cevaplandırdıkları Algılanan Liderlik Stili Anketi ve İş Yaşam Kalitesi Anketi aracılığı ile oluşturulmuştur. Anket sonucu elde edilmiş olan veriler ve verilerin analizinde kullanılan yöntemler araştırmanın genel hatlarını belirlemiştir.

Sonuç olarak çalışmamızın günümüzde gerek kamu, gerekse özel sektör tarafından giderek daha fazla üzerinde durulmaya başlanan ve sürekli geliştirilmeye açık iş yaşam kalitesi kavramı üzerinde yapılacak çalışmalar için kullanılması araştırmacılara tavsiye edilir. X kuşağı yaş aralığının genel kabulünün 1965-1980 doğumlular olduğu, Y kuşağı yaş aralığının ise 1980-1999 arası doğanlar olarak kabul edildiği günümüzde çalışma yaşamına yeni yeni gireceğini kabul edeceğimiz Z kuşağına mensup yani 2000 ve sonrası doğumluların da araştırmaya dâhil edildiği ayrıntılı bir çalışma gerçekleştirilebilir. Ayrıca dünyanın farklı ülkelerinde görev yapan çalışanların benzeri bir ankete verdiği cevaplarla oluşturulacak bir araştırma ile de ülkeler bazında çalışanların iş yaşam kalitelerine ilişkin ayrıntılı bulgular elde edilmesini sağlayabilecektir.

Kaynaklar

- Aba, G. (2009). İş Yaşam Kalitesi ve Motivasyon İlişkisi: Sağlık Sektöründe Bir Uygulama. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akan, D., & Yalçın, S. (2015). Okul Yöneticilerinin Liderlik Stilleri İle Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılıkları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi*, 6(11), 125.
- Akdemir, A. (1998). *Vizyon Yönetimi*. İstanbul: Bayrak Mat. Ltd. Şti.
- Argyris, C. (1976). *Increasing leadership effectiveness*. New York: Wiley-Interscience. p.227
- Bass, B. (1990). *Handbook Of Leadership: A Survey Of Theory and Research*. New York: Free Press.
- Başaran, A. (2006). İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Algıladıkları Liderlik Stilleri İle İş Doyum Düzeyleri Arasındaki İlişki. İstanbul: T.C. Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .
- Bennis, W. ve Nanus, B. (1985). *Leaders: The strategies for taking charge*. p.56
- Boran, S. (2008). *Sakarya Üniversitesi*. Sakarya Üniversitesi Web Sitesi: <http://content.lms.sabis.sakarya.edu.tr/Uploads/37528/30129/tsky1hafta.pdf>
- Bozkır, H. S. (2014). Dönüşümcü Liderlik İle İş Tatmini Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Kamu ve Özel Sektör Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı.
- Canbolat, S. (2016). Yöneticilerin Liderlik Tarzlarına İlişkin Çalışan Algıları, Çedaş Grup Şirketleri Örneği (Çorumgaz, Sürmeligaz, Kargaz). Çorum, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi: T.C. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı.
- Çelik, V. (2013). *Eğitimsel Liderlik*. Ankara: Pegem Akademi.
- Çelik, C., & Sünbül, Ö. (2008). Liderlik Algılamalarında Eğitim ve Cinsiyet Faktörü: Mersin İlinde Bir Alan Araştırması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 49-66.
- Eğriboyun, D. (2015). Çok Faktörlü Liderlik Uygulamaları Ve İş Doyumu. İzmir: Etki Yayınları.
- Erdem, M. (2010). Öğretmen Algılarına Göre Liselerde İş Yaşamı Kalitesi ve Örgütsel Bağlılıkla İlişkisi. *Kurum ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 16(4), 511-536.
- Erdoğan, İ. (1996). İşletme Yönetiminde Örgütsel Davranış. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayını.
- Eren, E. (2005). *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi* (Genişletilmiş 8. Baskı b.). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Güney, S. (2009). *Davranış Bilimleri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Graen, G.B. (1976). *Role making processes within complex organizations*. Handbook of Industrial and Organizational Psychology (pp. 1201-1245). Chicago: Rand-McNally,
- Judge, T., & Piccolo, R. (2004). Transformational and Transactional Leadership: A meta-analytic test of their relative validity. *Journal of Applied Psychology*(89), 755-768.
- Koçel, T. (2015). *İşletme Yöneticiliği*. İstanbul: Beta.
- Kösterelioğlu, M. (2011, Haziran). İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin İş Yaşam Kalitesi İle İşe Yabancılaşması Arasındaki İlişki. Bolu, Yayımlanmış Doktora Tezi: T.C. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Yönetimi ve Denetimi Anabilim Dalı.
- Miner, J. (1992). *Industrial- Organizational Psychology*. Singapore: McGraw-Hill Int.
- Onal, G. (1993 , No: 456-689). Temel İşletmecilik Bilgisi. M.Ü Nihad Sayar Eğitim Vakfı Yayını, s. 4.

- Önder, S. (2007). Kara Havacı Pilotların İş Doyum Düzeyleri ve Algılanan Liderlik Stilllerinin İş Doyum Düzeylerine Etkileri. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Özcan, Y. (2006). İlköğretim Öğretmenlerinin İş Tatmini İle Yöneticileri İçin Algıladıkları Liderlik Davranışları Arasındaki İlişki Düzeyi. İstanbul, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi: T.C. Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özcan, E. (2011). *Kişilik Bakış Açısından Örgüt Yapısı ve İş Tatmini*. İstanbul: Beta.
- Paşa, M. (2002). Yaşam Kalitesini Yükselten Temel Unsur Olarak İşin İnsancillaştırılması. *İş-Güç endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Cilt:4 Sayı:1 <http://www.isgucdergi.org>.
- Rob-Jan, J. (2015). *The Art of Leading by Looking Ahead*, Chapter 1, The Groundwork
- Sabuncuoğlu, Z., & Tüz, M. (2013). Örgütsel Davranış. Bursa: Aktüel Yayınları Alfa Akademi.
- Serbest, F. (2000). " İş Yaşamı Niteliği (QWL)". *Verimlilik Dergisi*(2), 27,40.
- Tengilimoğlu, D. (2005). Kamu ve Özel Sektör Örgütlerinde Liderlik Davranışı Özelliklerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Alan Çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi C.4 S. 14* , 1-16.
- Tuncer, M., & Yeşiltaş, M. (2013). Çalışma Yaşam Kalitesinin Otel İşletmesi Çalışanları Üzerindeki Etkileri. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 57-78.
- Tütüncü, Ö. (2008). Sosyal Sorumluluk Standardı İle İş Yaşamı Kalitesi Arasındaki İlişki. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 178.
- Yalçın, S. (2014). Öğretmenlerin Algılarına Göre Okul Yöneticilerinin Liderlik Stilleri İle Öğretmenlerin İş Yaşam Kalitesi Ve Örgütsel Bağlılık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Erzurum, Yayınlanmış Doktora Tezi: Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü .
- Yıldız, S. M. (2013). Spor ve Fiziksel Etkinlik İşletmelerinde İş Yaşam Kalitesinin Çalışanların İşten Ayrılma Niyetine Etkisi. *Ege Akademik Bakış*, 13(3), 317-324.

Endüstri 4.0 Bağlamında Türkiye'nin Yerine İlişkin Güncel ve Gelecek Eksenli Bir Analiz¹

With Respect to Industry 4.0 an Analysis on Turkey's Current and Future State

Zeki YÜKSEKBİLGİLİ²
Gözde Zeynep ÇEVİK³

Öz:

Son yıllarda üretim sektöründe yaşanan büyük sanayi gelişimleri ve devrimleri üzerine devletler rekabet edebilmek adına kendilerini bu hızlı değişim furyasına uydurmak mecburiyetinde hissetmiş ve bu bağlamda bazı stratejiler geliştirmişlerdir. Endüstri 4.0 ise 2011 yılında gündeme gelmeye başlamış olan bu stratejilere verilmiş olan isimdir. Makineleşme, internet ve otomasyon sistemlerinde bir üst seviyeyi işaret eden bu kavramın ortaya çıkışının temelleri üreticilerin her zaman olduğu gibi yüksek verimlilik ve katma değer artışı arayışı ile atılmıştır denilebilir. Bütün büyük ekonomilerin ve gelişmekte olan ekonomilerin başarılı şekilde bu stratejilere uyum sağlayabilmesi onların gelecekte uluslararası konjonktürde yer alacakları konum açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmada da Endüstri 4.0'ın günümüze getirdikleri ve gelecekte getirmesi beklenen katma değerlerin analiz edilebilmesi adına dünyada ve Türkiye'de endüstriyel devrim çağları incelenmiştir. Bu bağlamda endüstri 4.0 konusunda öncü 6 firmanın üst düzey yöneticileri ile mülakat yapılmıştır. Yapılan mülakat sorularına verilen cevaplardaki ortak yorumlar anahtar kelime analizine tabi tutulmuş ve yorumlanmıştır. Araştırma bulguları ülkemizde Endüstri 4.0'ın farkındalığının oluşmuş durumda olduğunu ve gerek şirketler, gerekse devlet kurumlarında, Türkiye'nin yol haritasının oluşturulduğunu ve çalışmalara başlanıldığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sanayi, endüstri, rekabet, ekonomi, devrim, pazarlama.

JEL Kodu: R59, R10, Q49

Abstract:

Major improvements and reforms in production sector which have been taking place at recent years, forced governments to adapt themselves to these fast changing developments in order to be able to compete with other international economical actors. For this purpose, they started to develop some new strategies. Industry 4.0 is the name of one of these strategies which started to take place in 2011. One step forward on mechanization in production processes, internet and automation are the concepts which Industry 4.0 refers to. It may be said that these developments and related strategies are coming from the need of high productivity and search for new added values. Whole major economies and developing economies would have a powerful status in international conjuncture if only they can manage to integrate their processes to the fast changing world. In this study, in order to analyze the current and also future returns and profits of Industry 4.0; industrial periods and reform ages will be examined in whole world. The outcomes of these examinations will be compared to Turkey's economy and this study will assess the current situation of our country in the context of Industry 4.0. In this regards, structured interviews were conducted with senior management positions that are pioneers of Industry 4.0 in Turkey. A qualitative data analysis was made based on keyword analysis. The results show that both public and private sector is aware of Industry 4.0 and have settled their roadmaps.

Keywords: Industry, industrial, competition, economy, reform, marketing.

JEL Codes: R59, R10, Q49

¹ Bu çalışma 2018 yılında NİŞANTAŞI ÜNİVERSİTESİ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi Bölümü'ne yüksek lisans tezi olarak sunulan ve kabul edilen tez çalışmasından türetilmiştir.

² Dr. Öğr. Üy., Zeki YÜKSEKBİLGİLİ, Nişantaşı Üniversitesi, yuksekbilgili@gmail.com

³ Gözde Zeynep ÇEVİK, Yüksek Lisans Öğrencisi

1. LİTERATÜR

1.1. Kronolojik Olarak Endüstriyel Devrimler

Sanayi kelimesi, Latince'deki "industria" kelimesinden dilimize uyarlanmış olup Fransızca'da da "industrie" biçiminde kullanılmaktadır. Türkçede zaman zaman Fransızca okunuşu ile "endüstri" olarak kullanılmaktadır. Ekonomik kapsamda ise sanayi; maden kaynakları ile çeşitli enerji kaynaklarının kullanılarak farklı hammaddelerin birer ürün haline getirilmesini hedefleyen finansal faaliyetler ve bu faaliyetlerde kullanılan araçların tamamı olarak kullanılmaktadır (Özüdoğru, 2010: 2).

Tarihteki sanayi faaliyeti kapsamında değerlendirilebilecek ilk etkinlikler insanlık tarihi kadar eskidir, çünkü insanlar var olduklarından beri hayatta kalabilmek için çeşitli mücadele vermek mecburiyetinde kalmıştır. Vahşi hayvanlardan, zorlu doğa koşullarından korunabilmek ve karınlarını doyurabilmek için doğada buldukları kemik, bitki vb. malzemeler ile çeşitli aletler üretmişlerdir. Sanayi devrimlerinin her biri insanlık tarihinde önemli yerlere sahiptir. Bu önemin sebebi ise sanayi devrimlerinin endüstri ve üretim sektörlerinin ötesinde insanların ve dolayısıyla toplumların yaşam tarzlarına hatta toplumsal edebiyata dahi etki etmesi, mevcut olanı değiştirmesidir. İlk olarak 18. yy.da İngiltere'de yaşanan gelişmeler ile ortaya çıkmaya başlayan ilk sanayi devrimi, yeni bir çağın başlangıcını temsil etmiştir. Teknoloji ile paralel olarak gelişim gösteren endüstri, insan ihtiyaçları ve ticaret dinamiklerinin değişimi yıllar içerisinde benzer büyük çaplı değişikliklerin tekrarlanmasına yol açmıştır. Yaşanan bu gelişmeler kronolojik olarak aşağıdaki gibidir:

1.1.1. Birinci Sanayi Devrimi

Endüstri Devrimi, 1760-1840 tarihleri arasında İngiltere'de, James Watt adlı bir İskoç'un buhar makinesini bulması ve bunu üretim süreçlerine dahil etmesi ile ortaya çıkan bir süreçtir (Üskent, 2006: 2). Sanayi Devrimi kısaca, kas gücünün egemen olduğu üretim şeklinden, makine gücünün egemen olduğu üretim şekline geçiş olarak tanımlanabilmektedir (Özdemir, 2014).

Sanayi Devrimi'nin başlaması için uygun olan bu koşullar arasında başı çeken Avrupa'nın zenginleşmesidir denilebilir. 16. ve 17. yüzyıllarda çok yaygın bir şekilde uygulanan sömürgecilik Avrupa ülkelerini finanse etmiş ve gelişmelerini sağlamıştır. Hem İspanyolların Orta Amerika kolonilerinin altınlarını sömürmeleri hem de onların gemilerinin İngiliz korsanları tarafından sömürülmesi Avrupa'ya oldukça fazla altın kazandırmıştır (<http://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/sanayi-devrimi-1107>). Bölgede yaşanan bu zenginleşme kapitalist sistemi de desteklemiş, burjuva sınıfının temellerini oluşturmuş ve tüketim taleplerini arttırarak yeni yatırım alanı arayışlarını tetiklemiştir. Bütün bu gelişmeler de Birinci Sanayi Devrimi'ni doğurmuştur. En son olarak da James Watt'ın 1698'de üretilmeye başlanan Newcomen buhar makinesini tamir etme fırsatı bulması ile onu geliştirip yeni ve daha verimli çalışan buhar makinesini icat etmesi sonucu olaylar zinciri hızlanmış, endüstri başka bir boyuta taşınmış ve sonuçları hayatın pek çok farklı alanı üzerinde de etkili olmuştur (http://www.bbc.co.uk/history/historic_figures/watt_james.shtm).

1.1.2. İkinci Sanayi Devrimi

İkinci Sanayi Devrimi, ilk aşama olan ilk sanayi devriminin bittiği 1870 yılından itibaren Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı dönem olan 1914 yılına kadar geçen süreçte meydana gelen teknolojik gelişmeler ile bunların getirdiği ekonomik ve sosyal değişiklikleri ifade etmektedir (<http://blog.kavrakoglu.com/tag/ikinci-sanayi-devrimi/>). Endüstriyel devrimin ilk aşamasının sonucunda gelişen demiryolları ile nakliye ve bu sayede hızla büyüyüp ivme kazanan ticaret, demiryollarının dayanıklı çelik üretimine olan arzını doğurmuş bu da sanayi devriminin yeni aşaması için itici güç rolünü oynamıştır. İkinci Sanayi Devrimi'nin belirleyici faktörleri ise petrol ve benzeri hammaddelerin ekonomi içerisinde sahip olduğu önem, elektriğin kullanılmaya başlanması, petrol ile çalışan içten yanmalı motorlar ve dolayısıyla otomotiv sektörünün gelişmesi olmuştur. Ayrıca bu dönemde telgraf ve radyo bağlantılarının geliştirilmesi sayesinde oluşan yeni imkânlar ile borsa ve hisse senedi piyasaları oluşmuştur (<http://ushistoryscene.com/article/second-industrial-revolution>). Bu dönemde işçilerin durumuna bakıldığında ise sendikalaşmanın daha fazla kabul gördüğü ve bilgi toplumunun önem kazanmış olmasına bağlı olarak beyaz yakalı çalışanların sayısının fazlaştığı gözlemlenebilir.

Çoğu görüşe göre 2. Sanayi Devrimi'nin olumsuz sonuçları olmuştur. Teknolojik gelişmelerin getirdiği fazla karbon ve doğal kaynak tüketimi dünyayı, çevreyi negatif yönde etkilemiş ve küresel ısınma gibi bugünkü pek çok çevre sorununun ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

1.1.3. Üçüncü Sanayi Devrimi

Birinci Endüstri Devrimi'nde su ve buhar gücü; İkinci Endüstri devriminde ise petrol ve elektrik ana enerji kaynaklarıdır. Üçüncü Endüstri Devrimi'nde ise, güneş enerjisi, rüzgar enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynakları önem kazanmıştır. Yarı iletkenlerin, ana bilgisayarların, kişisel bilgisayarların ve internetin çevresinde geliştiği için çoğunlukla dijital devrim ya da bilgisayar devrimi olarak adlandırılmıştır. Sanayi devrimi genel olarak medeniyete doğru atılmış adımlar bütünü gibi görünse de bazı getirileri olumsuz sonuçlara yol açmıştır. Birinci ve ikinci sanayi devrimlerinden sonra doğal kaynaklar ve hammaddelerin tüketimi hızla arttığından dünyadaki kaynaklar da aynı hızda azalmaya ve risk altına girmeye başlamıştır. Bu sebeple de doğal hayat ve çevre negatif yönde etkilenmiş ve kaynaklar sürdürülebilirliğini yitirmeye başlamıştır. Sürdürülebilirliğin risk altına girdiği fark edildiğinde ise teknoloji çevre dostu olmaya yöneltilmiş ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılabilmesi için çalışmalara başlanmıştır. Bu gelişmeler de Üçüncü Sanayi Devrimi'ni getirmiştir. Ekonomik bir devrimin oluşması için yeni bir enerji kaynağı ile yeni bir iletişim teknolojisinin ortaya çıkması gerekmektedir. Bu iki olgunun bir araya geldiği koşullarda ise yaşam başka bir boyuta geçecektir. Örneğin Birinci Sanayi Devrimi kömür ile matbaanın aynı anda gelişip birleşmesi ile patlayıp yayılmıştır. 2. Sanayi Devrimi ise petrol ve yeni iletişim gereçlerinin bir araya gelmesinden doğmuştur. 3. Sanayi Devrimi de yenilenebilir enerji ile internetin ortaklığından ortaya çıkmıştır (Rifkin, 2014: 57-60). Aslında İkinci Sanayi Devrimi olup bittikten sonra 1970'lerden itibaren yaşanan pek çok teknolojik gelişmeye ve bu olaylar zincirine Üçüncü Sanayi Devrimi Adını kullanan ve yaygınlaşmasını sağlayan aynı isimli kitabı ile Jeremy Rifkin olmuştur. Ayrıca The Economist dergisinin de bu konu üzerinde ses getiren bir makale yayınlaması 3. Sanayi Devrimi kavramının akıllarda iyice yer etmesini sağlamıştır. Economist'in makalesinde bu devrim ile yeni dönemde üretim dijitalleşmektedir. Çok fazla insanın üretimde yer aldığı ve verimliliği düşük, kendisi çok büyük olan fabrikalar bu yeni dönemde aynı şekilde faaliyetlerine devam edemeyeceklerdir. 3D yazıcılar, kullanımı kolay robotlar gibi yeni aletler ve teknolojik gelişmeler sayesinde çok daha az insanın üretim süreçlerinde yer aldığı ancak verimliliğin çok daha yüksek olduğu bir endüstri ortamı oluşmaktadır. Bu koşulların, üretimin pahalı olması sebebi ile az gelişmiş ülkelere yönlendirilen üretim bağlamında, zengin ülkelere yeniden iş olanakları doğurabileceği de bu haberde öne sürülmüştür (<http://www.economist.com/node/21552901>). Endüstrideki bu 3. devrim çok daha farklı ve yeni çok yeni koşullar yaratmıştır. Yeni buluşlara ait aletler eskilerinden daha hafif, daha dayanıklı hale gelecek pek çok farklı üretim dalında kullanılabilir hale gelmiştir. İnternet ise tasarım alanında farklı dizayn yapanların iş birlikleri kurmasına ortam hazırlamaktadır.

1.1.4. Dördüncü Sanayi Devrimi

Sanayi ya da Endüstri 4.0 bugün içerisinde olduğumuz bir süreci ifade etmektedir. Dolayısıyla henüz tamamlanmış bir dönem değildir ve geleceğine dair teoriler üzerinde durulmaktadır. Endüstri 4.0 genel itibariyle; robotların üretimi devralması, üç boyutlu yazıcılar ile üretim, yapay zekanın gelişmesi, büyük veri çalışmaları ve daha birçok yeniliklerle incelenebilir (<https://www.muhandisbeyinler.net/4-sanayi-devrimi-nedir/>). Almanya, Japonya ve ABD tarafından destek görmüştür.

Sanayi 4.0'ın (Industry 4.0) kuramsal başlangıcı için Kagermann'ın 2011 tarihli makalesi esas alınmaktadır. Kagerman (2011) 4. Sanayi devriminin sadece otomasyondaki gelişimi değil, aynı zamanda akıllı gözlem ve karar alma süreçlerini de içermekte olduğunu ifade etmektedir (Alçın, 2016: 21). “Nesnelerin İnterneti”, “Her Şeyin İnterneti” veya “Endüstriyel İnternet” isimleri ile de bilinen bu değişiklikleri ilk üç sanayi devriminden ayırmaya yarayacak karakteristikleri şu şekilde sıralanabilir:

- Siber fiziksel sistemler (CPS): Bu sistemler sensörler aracılığı ile reel fiziksel dünyayı sanal bilgi işlem dünyaya bağlanmaktadır. Geniş bir iletişim ağı oluşturan ve bu sayede reel ile sanal dünyalar arasındaki sınırları ortadan kaldırmayı sağlayan sistemler Endüstri 4.0'ın da en temel itici güçlerinden bir konumundadır (<http://www.endustri40.com/siber-fiziksel-sistemler/>). Siber fiziksel sistemler sayesinde gelecekteki tesisler yeni oluşturulmuş koşullar ve arayüzlere sahip olacak, bu arayüzlerin eş zamanlı olarak kontrol edilebilmesi, üretim süreçlerindeki donanımların en son yenilikleri ile güncellenmesi konularında daha esnek olunabilecektir. Bu sayede de ilgili bütün değişikliklerin üretim süreçlerine uyarlanması daha az zaman alacak ve potansiyel olumsuzluklar ile aksaklıkların minimum seviyeye çekilebilmesi mümkün olacaktır. Bütün bunlar da doğal olarak verimlilik seviyesini daha yukarıya taşıyacaktır.

- Büyük Veri: Sanayi 4.0 ile şekillenen geleceğin üretim tesislerinde işlenip kaydedilmesi gereken çok daha fazla veri hareketi olacağından inovatif veri sistemlerinin kullanılması önem taşımaktadır. “İnternette, çeşitli sosyal medya sitelerinde yapılan paylaşımlar, bloglar, fotoğraflar, video gibi değişik kaynaklardan akan tüm verinin, anlamlı ve işlenebilir biçime dönüştürülmüş haline denir. Büyük veri; internet istatistikleri, sosyal medya yayımları, bloglar ve benzeri sensörlerden gelen bilgiler gibi çok büyük sayıda veriden oluşmaktadır (https://tr.wikipedia.org/wiki/B%C3%BCy%C3%BCk_veri). Bu veriler, doğru şekilde analiz edilip yorumlanabilirse işletmelerin; doğru şekilde önemli stratejik kararlar almalarını, riski en az seviyede tutup daha iyi yönetebilmelerini bu sayede yüksek verimlilik ile çalışabilmelerini sağlamaktadır (<http://www.mckinsey.com/business-functions/operations/our-insights/how-big-data-can-improve-manufacturing>).

- Dijital Bilgi Alışverişi: Sanayi 4.0'ın temel felsefelerinden biri sanal ve gerçek dünyanın birbirine bağlanmasıdır. İçerikler, donanımlar, bileşenler, sistemler ve insanlar arasında internet aracılığı ile sağlanan kesintisiz bilgi alışverişi sayesinde nihai ürünler, makineler, içerikler ve üretimdeki her adımın dijital ayak izleri olacaktır. Bu

sayede de üretimin daha hızlı, esnek ve düşük risk yüksek verimlilik ile yapılabileceği düşünülmektedir. Buna göre akıllı fabrikalar, güncel koşullara durumlara otomatik olarak uyum sağlayacak, sipariş taleplerine göre üretim planlamalarını organize edecektir (Taghizadeh, 2015).

- Akıllı Robotlar: İnsan kaynaklı hataları sonlandırması beklenen robotlar, üretimde yaygın şekilde kullanılmaktadır. Dolayısıyla robot teknolojileri, Dördüncü Sanayi Devrimi'nin, yani Endüstri 4.0'ın etkisini artırmak açısından gelecek vaat etmektedir. Örneğin, akıllı fabrikalardaki robotlar birbiri ile iletişim halinde, iş bölümü yaparak, değişiklikleri analiz edip tepki vererek üretimi yönetebilir hale gelecektir. Bu robotlar klasik üretim bandında hareket eden malzemeleri sensör teknolojileri sayesinde ayırt ederek, hangi aşama ve işlemler tabi tutulması gerektiğini bilmektedir. Bu sayede her bir farklı ürünün tek bir üretim bandında hatasız şekilde işlenmesi sağlanabilmektedir.
- Dijital Sanayileşme: Sanayi 4.0 ile üretim süreçlerinin tamamı, seri üretimden önce, ilk etapta planlanıp sanal bir üretim programı planı aracılığıyla sağlanacaktır. Tüm adımlar, öncelikle sanal olarak doğrulanacak sonrasında fiziksel üretim tamamlanacaktır.

1.2. Kavramsal Olarak Endüstri 4.0

İlk üç sanayi devrimi süresi içerisinde yaşanan en önemli gelişmelerden biri de Dünya kaynaklarının çok hızlı tükenmesi ve sürdürülebilirlik kavramının öncelik kazanması olmuştur. Almanya'da yaşanan endüstriyel değişim sürecine bakarak bu devrime neden Endüstri 4.0 adı verildiği anlaşılabilir. Almanya Eğitim ve Araştırma Bakanlığı, mevcut konjonktürde ve öngörülebilir gelecekte ülkenin kalkınmasını güçlendirmeye yönelik yaptığı çalışmalar sonucu, 2011 yılında 10 ana projeyi duyurmuştur. 'Gelecek Projesi' adındaki bu projeler, 'Yüksek Teknoloji Stratejisi 2020'nin Gelecek Projeleri' adı altında yayınlanmıştır. Bu projeler, günlük yaşamın kavramlarına odaklanmıştır: Karbon emisyonlarının azaltılması, çevre dostu ve akıllı şehirler kurulması, alternatif yakıtların kullanılması, akıllı şebekelere geçiş yapılmasıdır. Projelerden biri de, Almanca 'Industrie 4.0' olarak isimlendirilmiş ve ilk olarak 2011 Hannover Fuarı'nda açıklanmıştır. Teknolojileri, akımları, bilgisayar programlarını, bilgi teknolojileri çözümlerini 1.0, 2.0 şeklinde isimlendirildiği bir dönemde, 'yeni' endüstrinin de bu şekilde adlandırılması normal karşılanmıştır. Alman hükümeti, projeye ilk aşamada 200 milyon Euro yatırım yapmıştır. Sonrasında, Federal Almanya Ulusal Bilim ve Araştırma Akademisi önderliğinde 'Endüstri 4.0 Strateji Belgesi' hazırlanmış ve 2013'te yine Hannover Fuarı'nda duyurulmuştur.

Endüstri 4.0'ın temelinde; endüstriyel üretimle ilgili bütün kalemlerin birbiriyle haberleşmesi, bütün verilere gerçek zamanlı olarak erişilmesi ve bu veriler sayesinde optimal katma değer sağlanması bulunmaktadır. Bu kavramın temel esasları şu şekilde belirtilmiştir: Endüstriyel internet, entegre edilebilen analizler, dijitalleşen süreçler, inovatif iş modelleri, bütün üretim ve değer zinciri çerçevesinde yatay işbirlikleri (Akeson, 2016: 2). Zaman ilerledikçe Endüstri 4.0 olgusu, iş dünyasının ve akademik çevrelerin de katkılarıyla Almanya olarak kalmayıp yeni bir endüstriyel sistem kurmayı tasarlayan bütün ülkelerin ilgi alanı haline gelmiştir.

1.2.1. Teknolojik İlerlemeler

Endüstri 4.0, dijital değişim faktörleri ile gelecekte söz sahibi olacak olan akıllı üretim ekonomisini ortaya çıkartmaktadır. Uluslararası rekabette söz sahibi olmayı hedefleyen işletmeler kendilerini bu yeni düzende vazgeçilmez roller oynayacak olan akıllı robotlar, pazarlama ve yönetim aşamalarında kullanılabilecek yapay zeka sistemleri, Ar-Ge departmanları ve bütün bunların fiziksel dünya ile arasındaki bilgi akışını yürütecek internet temelli sistemler ile bu sistemlerin bir arada uyumlu şekilde işlemlerini sağlayacak çalışan ekipler ile desteklemeleri ve geliştirmeleri gerekmektedir. Teknoloji alanındaki gelişmeler başlangıcından beri sanayi devrimlerinin temel itici gücü olmuşlardır. 18. yüzyılda buhar gücüyle çalışan makineler üretim süreçlerine dahil edilmeye başlanmış, 20. Yüzyılda başında elektrik enerjisi ile seri üretim doğmuş ve verimlilik artmıştır. 1970'lerden sonra ise bilgi teknolojilerinin endüstride kullanımı ile otomasyon sistemleri yayılmaya başlamıştır. Dört temel akım iş hayatında oldukça büyük değişikliklere yol açarak bu devrimin de temelini atmıştır. Bu akımlar şu şekilde açıklanabilir:

- Bölgesel akımlar - Ülkeler arasındaki sosyal etkileşim ve ticarete artış
- Ekonomik akımlar - Yükselen yeni güçlü ekonomiler ve finansal kaynak akışları ile artan küreselleşme
- Teknolojik akımlar - Artan bağlanabilirlik ve platform teknolojilerinin gelişmesi
- Meta akımlar - Giderek kıtlaşan kaynaklar, çevre ve güvenlikle ilgili artan kaygılar”(http://www.otomasyondergisi.com.tr/arsiv/yazi/97-turkiyenin-kuresel-rekabetciligi-icin-bir-gereklilik-olarak-sanayi-40).

Bu 4 oluşum sensörlerin, bilgi teknolojilerinin ve üretim süreçlerinin gittikçe birbirine bağlandığı işleyişlerin temelini oluşturarak yeni değer zincirleri ortaya çıkartmışlardır. Siber-fiziksel sistemleri ismi ile bilinen bu sistemler, internet entegrasyonu sayesinde birbirleri arasında bilgi ve veri alışverişi sağlayarak olası hataları öngörebilmek ve güncellenen koşullara hızlı adapte olabilmek amacı ile verileri analiz etmektedirler.

Sanayi 4.0 kapsamındaki teknolojik ilerlemeler 9 başlık altında toplanabilir. Bunlar;

- Büyük veri analiz,
- Zenginleştirilmiş gerçeklik,
- Ekleme üretim,

- Bulut,
- Siber güvenlik,
- Nesnelerin interneti,
- Yatay / dikey yazılım entegrasyonu,
- Simülasyon,
- Akıllı robotlar (<http://www.gazeteekonomi.com/ekonomi/sanayi-40-konferansinda-engelse-gonderme-h153237.html>).

1.2.1.1. Siber Fiziksel Sistemler

Günümüzde birbirine bağlı olmayan sistemleri kullanan hala çok fazla organizasyon olmasına karşılık gün geçtikçe bağlanabilirlik artmakta ve endüstride önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Bugün artık fiziki dünya ile sanal dünyayı birbirinden ayrı şekilde düşünmek çok mümkün olmamaktadır. Sanal dünya gerçek dünya üzerine kurulmuşken, fiziksel hayatın sınırları sanal dünya tarafından genişletilmektedir. İşte bu iki dünyanın arasındaki bağlantıyı ve bilgi alışverişini sağlayan siber fiziksel sistemler Sanayi 4.0'ın en temel güçlerinden birini oluşturmaktadır. Bugün gelişmiş teknoloji eseri bilişim sistemleri üretim süreçlerinin merkezine konulanmış durumdadır. Siber fiziksel sistemler ve teknolojiler ile donatılmış makineler yeni ara yüzlerle sahip olacaktır. Bunları eş zamanlı olarak kontrol etmek ve gerekli güncellemeleri yapmak konusunda daha hızlı ve esnek olabilmek adına değer zincirindeki ekipmanın yeni inovasyonlarla desteklenmesi ve siber fiziksel sistemlere uyumlaştırılması gerekmektedir. Endüstri 4.0'ın temeli, üretim süreçleri ve sistemlerin farklı ara yüzler üzerinden çeşitli ağlar ile bağlantı kurup çeşitli servislerle iletişim kurmasını sağlamaktır. Buna örnek olarak akıllı telefonlarımızdaki internet bağlantısı ile istediğimiz içeriklere ulaşabilmemiz, etrafımızdaki diğer akıllı telefonlarla çeşitli ağlar üzerinden iletişim sağlayabilmemiz gösterilebilir. Sanayi bağlamında incelendiğinde ise Endüstri 4.0'ın siber-fiziksel dünyalar arasındaki bağlantıları makineler taşıdığı görülebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında da örnek olarak "Akıllı Fabrikalar" gösterilebilir. Akıllı Fabrikalarda otomasyon, ekipmanların kendi aralarında haberleşerek işlevlerini aralarında belirleyip planlamaları anlamına gelmektedir. Örneğin, üretim sırasında hammadde eksikliği oluşursa gerekli sipariş otomatik olarak verilebilir, herhangi bir arıza durumunda o anda tespit yapıp hızlıca giderilebilir. Siber fiziksel sistemler, aynı zamanda Ar-Ge ve pazarlama bölümlerinde de etkili farklar yaratabilmektedir. Herhangi bir yeni bölüm fiziki olarak kurulmadan önce bu sistemler sayesinde simüle edilip fizibilite çalışmaları bu sayede yapılabilmektedir. Özet olarak Endüstri 4.0 ve siber fiziksel sistemler çok daha hızlı ve inovatif çözümlerin üretildiği, verimliliğin daha fazla olduğu bir gelecek yaratmaktadır.

Hızlı gelişmelerin yaşandığı teknoloji; üretim, dizayn ve hizmet anlayışlarını da beraberinde getirdiği yenilikler çerçevesinde değiştirmiştir. Bugüne kadar önemli sayıda üretici firma otomasyon sistemleri ile radyo frekans sistemi (RFID) kullanmaya başlayarak çoğu süreçlerini 'akıllı' işlemlere çevirmiş olsa da henüz teknoloji tam olarak beklentileri karşılayacak seviyeye erişmemiştir. Siber fiziksel sistemlerin esas hedefi tamamı ile 'akıllı izleme' ve 'akıllı kontrol' süreçlerinin kullanılıyor olmasıdır.

Siber fiziksel sistemlerin hem endüstri hem de günlük hayata nasıl yansıtacağı şu 3 aşama halinde özetlenebilir:

- **İnovasyon, planlama ve pazarlama:** Bu aşamalar bağlamında tüketicilerin kişisel tercihleri dahil analiz edilebilecek hale gelecek ve bu kapsamda üretim planlaması yapılarak tam otomasyon ile çalışan akıllı fabrikalar olacaktır.
- **7 gün 24 saat tam otomasyonla çalışan fabrikalar:** Planlaması bilgisayarlar tarafından yapılan makineler, daha yüksek verimlilik ile yüksek kalite üretim yapılmasını sağlayacaktır.
- **Pazar ve nihai tüketiciler:** Nesnelerin interneti sayesinde pazar, market, lojistik depolama alanlarındaki raflar dahil sensörlere bağlanarak sipariş akışının da otomatikleşmesine ve bu sayede tedarik zincirinin hızlanmasına olanak tanıyacaktır.

Birbirlerine entegre olmuş ve bağlı çalışan bu sistemler beraberinde faydaların yanında bazı sakıncalar da ortaya çıkarmıştır. Bunların başında da siber güvenlik kavramı yer almaktadır.

Siber Güvenlik

Endüstri 4.0'dan önce bir fabrikanın güvenliği söz konusu olduğunda akıllara insan gücü ile sağlanabilecek koşullar gelmekteydi; ancak değişen hayat koşulları güvenlik algılarını da değiştirmektedir. Bugün artık fabrikalar gibi onlara yönelik saldırılarda 'akıllanmıştır'. Endüstri 4.0 devriminin lideri olan Almanya'da Deutsche Telekom'un 2015 yılında yayınladığı Siber Güvenlik Raporu'na göre, şirketlerin yüzde 90'ının siber saldırılarla karşılaştığı ve sadece yüzde 60'ı siber saldırılar karşısında hazırlıklı olduklarını onaylamıştır. Bu siber güvenlik raporunun da belirttiği gibi, Endüstri 4.0 devrimin tamamlanması ile siber saldırıların sıklığı da artacaktır (<https://hbrturkiye.com/endustri-4-0-akilli-fabrikalarin-akilli-guvenligi>). Siber ve fiziksel hayatın iç içe olduğu Endüstri 4.0 döneminde otomasyon sistemlerine yönelik olarak düzenlenebilecek saldırılar oldukça önemli tehlikelere yol açabilecek kadar tehlike arz etmektedirler. Örneğin, siber sistemler ile birbirine bağlı olarak çalışan makinelerin bulunduğu bir nükleer santrale yapılabilecek herhangi bir siber saldırının sebep olacağı zayıf kolay kolay telafi edilebilir boyutlarda olmayacaktır. Siber saldırıların fiziksel saldırılardan önemli bir farkı da nereden yapıldığının tespitinin çok zor olması ile bu saldırıların ışık hızında yapıyor olmasıdır. Terörist bir örgüt herhangi

bir ülkenin siber alanı üzerinden adres alarak, diğer bir ülkeye saldırabilir ve bu durum da hedef olan ülke ile saldırının yönlendirildiği siber alana sahip ülke arasında problemlere neden olabilir. Rusya ile Gürcistan arasında yaşanan 2008 yılı savaşında, Rusya'ya ait siber alandan Gürcistan'a yapılan siber saldırı bu durumun bir örneğidir. Rusya Gürcistan'a yönelik siber saldırılarda herhangi bir katkısı olmadığını belirtmiş olsa da, bu siber saldırıların Rusya'nın bilgisi dahilinde devlet destekli olarak mı yoksa ülkede ki terör saldırısı örgütleri tarafından mı yapıldığı kesinlik sağlanamamıştır (Gürkaynak, İren, 2011: 266).

Bugün içinde bulunulan konjonktürde ve yakında gelecekte de siber güvenlik sistemlerinin daha fazla geliştirilmesi ve artırılması büyük bir ihtiyaçtır. Şu anda bu alanda oluşturulmuş bir kaynak kılavuz olmaması büyük bir eksiklik olmakla beraber farkındalığın artırılarak yeni inovatif güvenlik önlemleri adına çalışmalar yapılmalıdır.

1.2.1.2. Bulut Bilişim Sistemleri

Bulut Bilişim, bilgisayarlar ve diğer cihazlar için, istenildiği zaman kullanılabilen, paylaşımlı veri işleme, depolama vb. yüksek işlem gücüne sahip internet tabanlı konfigüre edilebilir bilişim hizmetlerinin genel tanımıdır (https://tr.wikipedia.org/wiki/Bulut_bilişim). Bugün, insanlar her gün daha fazla miktarda veriyi saklamak istemektedir. Bu talebi karşılayabilmek için de bilgisayar, telefon gibi cihazlarımızın hafızaları gittikçe güçlendirilmektedir. Bulut teknolojisi, internet üzerinden sağladığı depolama hizmetleri ve yüksek işlem kapasiteleri ile bu arayışa en iyi çözümü oluşturmuştur çünkü bu sayede depolama kapasitesi düşük bir cihazda dahi istenilen yerde ve zamanda arzu edilen verilerin istenilen şekilde kullanılmasına imkan sağlamaktadır.

1.2.1.3 Büyük Veri

Büyük veri, çok sayıda farklı verinin bir arada kullanılarak karar alınmasını sağlayan bir uygulamadır. Endüstri 4.0 ortamında faaliyet gösteren çoğu organizasyona sadece kendilerine ait olan veri tabanları yetersiz kalmaya başlamıştır. Bugünkü işletme ortamlarında, dış kaynaklardan gelen verilerin analiz edilmesi ile ortaya yeni bilgilerin çıkartılması ve organizasyon süreçlerinde bu bilgilerin kullanılması gibi bir ihtiyaç doğmuştur. Geleneksel veri tabanı sistemleri günümüzün bu ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kaldığından artık çoğu büyük ölçekli organizasyon büyük veri alanında oldukça büyük yatırımlar yapmaktadır. Büyük veri sayesinde analiz etme süreçleri yalnızca geçmişteki performansı ortaya koymaz; ayrıca mevcut duruma uygun aksiyon alınmasını sağlar ve geleceğe yönelik tahminlerde bulunabilir (Lee, Kao, ve Yang, 2014: 8).

1.2.1.4. 3D Yazıcılar

3D Baskı; bir yazıcı kullanılarak bilgisayar destekli tasarım programları yardımıyla tasarlanmış herhangi bir elektronik datayı kalıp ve model ihtiyacı duymadan 3D datasını makineye yönlendirip kat kat malzeme ekleyerek 3 boyutlu üretimini gerçekleştirmektedir. 3D yazıcı ile üretim, yapılacak olan ürünün ham maddesi işlenerek mal üretilmeden önce ön şeklinin veya modelinin oluşturulması işlemidir (<https://industrylog.com/dijital-sanayi-devrimi-4-endustri-4-0da-3d-yazicilar/>). Bu üretim teknolojisi katmanlı üretim olarak da bilinmektedir. Bu teknoloji sayesinde talebe göre en kısa süre içerisinde arzu edilen mamüller üretilebilir, hiçbir ekstra maliyete girmeden dizayn değişikliği yapılabilir. 3D yazıcıların kullanımı ile tasarımda pek çok sınır ortadan kalkacak ve her türlü hayata geçirilmesi zor olan karmaşık geometrik yapılar ürün haline getirilebilir olacaktır.

1.2.1.5. Akıllı Robotlar

Ham maddeyi işeyerek üretilen her türlü malın oluşumunda robotların kullanılması, 1970'li yıllara dayanmaktadır. Fakat gelişmiş sensör, aktüatör teknolojileri ve yapay zeka algoritmaları sayesinde her ortamda uyum içinde çalışabilen adaptif, esnek robotlar üretilmeye başlanmıştır. Geçmiş üretim hatları robotlara göre ayarlanıp düzenlenirken, günümüzde robotlar mevcut üretim sistemlerine ayak uydurmaktadırlar. Robotlar, gelişmiş sanal görüş yetenekleri ile parçaları ayırt ederek her ürün için farklı hareket edebilmektedir. Esnek yapıları sayesinde insanlarla yan yana çalışabilme özelliği taşımaktadırlar.

1.2.1.6. Simülasyon ve Modelleme

Simülasyon bugün bilgisayar oyunlarından, endüstri üretim süreçlerine pek çok farklı alanda kullanılan simülasyon yani modelleme; bir uygulamanın sebep sonuç ilişkilerini bilgisayar modeline uyarlayıp farklı koşullarda oluşabilecek davranış ve sonuçları gözlemlemeyi sağlayan bir sistemdir. Endüstri 4.0 için ise simülasyon ürün tasarımı ve geliştirme süreçleri açısından önem taşımaktadır. Bu modelleme uygulamaları sayesinde sanal ortak çalışmalar yapılabilecek ve bu da ürün geliştirme sürelerini kısaltırken aynı zamanda kalite kontrollerine olan mecburiyeti de azaltacaktır. Riskli işler için geliştirilen seçenekler işçiler için gerekli olan sağlık ve güvenlik standartlarının yerine getirilmesini de sağlayacaktır. Bunlar gibi üretim sürecinin farklı aşamalarında sağlanan pek çok fayda sonuç olarak verimliliği artırırken, maliyetleri aşağıya çeker ve nihai olarak müşteri memnuniyetini artırır. Endüstri 4.0 döneminde simülasyon bu bağlamda üretim süreçlerinin önemli bir yapı taşı oluşturur.

Endüstri 4.0 döneminin bütün bu teknolojik avantajlarından faydalanmak, yeni uygulama ve ekipmanları kullanmak isteyen sanayiciler ile müşterilerin kişiselleştirilmiş ürünlere olan talebi birbirine paralel olarak artış göstermektedir.

Bu doğrultuda Gayri Safi Milli Hasıla'nın artması bu gelişmelerin getirmesi beklenen en etkili sonuçlardan biridir (Özhan, 2016: 55).

1.2.1.7. Yatay ve Dikey Entegrasyonlar

Endüstri 4.0 ile birlikte çok fazla büyüyen ve gelişen şirketin bu denli büyümesindeki en önemli etken bütünleşmek yani entegrasyondur. İşletmelerin birleşmesi büyümek için en hızlı ve etkili seçenek olduğu gibi diğer yöntemlere göre de daha avantajlıdır. Bütün organizasyonlar her daim varlıklarını korumak, büyüme hızlarını ve piyasa değerlerini arttırmayı hedeflemektedir. Bu amaçlar doğrultusunda da birleşmeleri tercih edebilirler. Şirket birleşmeleri yatay ve dikey olmak üzere 2 şekilde gerçekleşmektedir.

Yatay entegrasyonlar, aynı türde müşterilere sahip farklı organizasyonların birleşmesidir. Burada nihai hedef, şirketlerin ilgili pazardaki payının artırılmasıdır. Yatay birleşmelerin sebebi tercih eden işletmelerin bulunduğu piyasaların çok hızlı değişmesi ve rekabetin çok fazla olmasıdır. Yatay entegrasyonun unsurları şu şekilde özetlenebilir:

- Organizasyonlar piyasalardaki belirsizliğin azaltılması ve AR-GE çalışmalarına ağırlık verilebilmesi için bu birleşmeyi tercih ederler.
- Risk oranı düştüğünden genelde riskli yatırımlarda bulunan işletmeler tarafından tercih edilir.
- Aynı sektörde faaliyet gösteren birkaç işletme birleştiğinden pazarlama maliyetleri de düşer (Brettel, Friederichsen, Keller ve Rosenberg, 2014).

Dikey entegrasyonlar ise aynı pazarın farklı alt sektörlerinden müşterileri olan organizasyonların birleşme şeklidir. Buna örnek olarak araba üreticisi bir işletmenin tekerlek üreticisi ile entegre olması gösterilebilir.

Yatay ve dikey entegrasyonlar sayesinde Endüstri 4.0 ile yaşanan üretim süreci değişikliklerine hızlı uyum sağlanabilir, kaynak verimliliği artırılabilir ve tedarik zinciri sistemlerinde maksimum verim ve iyileştirilme söz konusu olabilir.

1.2.2. Endüstri 4.0'ın Getirileri

Üretimin dijitalleşmesi üretim süreçleri ve iş modellerini değiştirecektir. İş hayatına dair yaşanacak değişikliklerin aşağıdakiler gibi olması beklenmektedir.

- Üretimde esneklik: Akıllı fabrikalar üretimin daha esnek bir yapıya sahip olmasını sağlayacaktır. Otomasyon sistemleri ve makineler ile yürütülen süreçlerde farklı ürünler aynı üretim süreçlerine dahil olabilecektir.
- Müşteri odaklı üretim: Müşteri talepleri doğrultusunda daha küçük ölçekli üretimler de prototip olarak yapılabilecektir.
- Üretim hızı: Dijital tasarımlar ve 3D yazıcılar sayesinde üretim süreçleri de kısılacaktır.
- Ürün kalitesi: otomasyon ve dijital üretim sayesinde büyük oranda düşen hata oranları daha yüksek kalitede ürünler elde edilmesini sağlayacaktır. Bu da fiyatların aşağı çekilmesi ve rekabetin artması anlamına gelmektedir.
- Verimlilik: Endüstri 4.0 uygulamalarının verimliliğe doğrudan ve dolaylı şekilde pozitif etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Örneğin, bulut sistemleri ve büyük veri sayesinde öngörülen makine hataları engellenebilmekte ve bu sayede üretim oranında artış sağlanabilmektedir. İnsansız çalışan makineler sayesinde ise işsiz fabrikalar kurulabilecek ve makineler sayesinde daha düşük hata oranları ile daha etkili çalışılabilecektir.
- Müşteriler: Ürünlerin tasarlanması aşamasına daha çok dahil olacak olan müşteriler, kendi tasarımlarını dahi kolay ve ucuz bir şekilde temin edebileceklerdir.

1.2.3. Türkiye'de Endüstri 4.0

Türkiye'de, ilk olarak en hızlı işleyen sektör olması sebebi ile otomotivde kullanılmaya başlanan Endüstri 4.0 teknolojileri, ürünlerin piyasaya sunulma sürelerini ciddi oranda kısaltmaktadır. Bu gelişmeler ve değişikliklerin diğer sektörlerle de aynı etki ve hızda yansması için devlet ve özel sektörün önde gelen isimleri tarafından çeşitli forumlar düzenlenmekte, farkındalık çalışmaları yapılmaktadır.

Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından 2016 Şubat ayı içerisinde yapılan Bilim Teknoloji Yüksek Kurulu toplantısının gündemi Sanayi 4.0 olarak belirlenmiştir. Bu toplantıda Endüstri 4.0 ile ilgili konuşma yapan Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanı Fikri Işık sanayideki yeni çağa uyumun devletimiz için önemine vurgu yapmış ve gerisinde kalmak gibi bir seçeneğimizin olamayacağını belirtmiştir. Bakanlığın bu kapsamda ortaya çıkan teknolojik gelişmeler yapay zeka, akıllı robotlar, 3-D yazıcılar, nesnelerin interneti, büyük veri ve bulut sistemleri gibi olguların üzerinde durularak bu bağlamda 25 Öncelikli Dönüşüm Programı, 64. Hükümet Programı ve Eylem Planı ile Türkiye'nin çok ileri bir noktaya taşınması için çalışıldığından bahsedilmiştir. Buna göre Türkiye'nin sanayi stratejisi uzun dönemde orta yüksek ve yüksek teknolojlili ürünlerde, Afro-Avrasya'nın tasarım ve üretim üssü olmayı hedeflemektedir. Aynı zirveye konuşmacı olarak katılan Başbakan Binali Yıldırım da Türkiye'nin esas hedefinin teknolojik, katma değeri arttıracak, yenilikçi, milli ve yerli mamüller yaratmak olduğuna dayanmış ve bu bağlamda da veri merkezlerinin önemine değinerek bu konuda yapılacak girişimleri devletin her şekilde destekleyeceğini açıklamıştır.

Bugün Türkiye’de, bahsedilen bu hedeflere ulaşılmış olmadığı gibi gecikmeler arttıkça altından kalkılması gereken yük de artacaktır. Ülkemizde bugün Endüstri 4.0 kapsamında öncelikli olarak yapılması gereken yeni teknolojik altyapıların ve bu altyapılar ile çalışabilecek uzman kadroların oluşturulmasıdır. Küresel pazarlarda rekabet edebilecek güçte olmak için bu yeni sanayi döneminin getirilerini özümsemek hayati öneme sahiptir çünkü inovatif olmayan organizasyonlar kısa dönemde piyasadan silineceklerdir.

Endüstri 4.0 devriminin hayata geçirilmesinde ivme kazanılması organizasyonların dijital dönüşümlerini tamamlamış olmalarına bağlıdır. Bu dönüşümü hem altyapı hem de organizasyon kültürü bağlamında bünyesine almamış olan işletmelerin yeni çağı yakalaması olanaksızdır. 2016 tarihli “Türkiye’deki Dijital Değişime CEO Bakışı” adı verilen rapor, Türkiye’de ki 58 şirketin üst düzey yöneticileriyle yüz yüze yapılan mülakatlar neticesinde meydana gelmiştir. Bankacılık, Holding, Perakende, Hızlı Tüketim ve Telekomünikasyon gibi önemli sektörlerde faaliyet gösteren şirketlerle çalışmalar yapılmıştır. Türkiye’de ki bu üst düzey yöneticilere göre, şirketlerinin dijital stratejilerinin şirket çalışanları tarafından anlaşılma tahmini %66 civarındadır ve dijital değişime yön veren C seviye yönetici varlığı da %38 yükselmiştir. Bu şirket üst düzey yöneticilerine şirketlerinin dijital yetkinlik seviyesi sorulduğunda ise; %7’si giriş, %59’u gelişmekte olan ve %34’ü gelişmiş bir dijital yapıya sahip olduklarını söylemiştir. Araştırmanın en kritik sorularından biri, şirketlerin yatırımlarının ne kadarlık bir bölümünü dijital gelişime tahsis ettikleridir. Ortalama sayı %27 olmuştur ve bu oran ümit vaat etmektedir (<http://www.endustri40.com/endustri-tarihine-kisa-bir-yolculuk/>).

2. ENDÜSTRİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE’NİN KONUMU

Sanayi sektörü, büyük bir hızla ilerleyen teknolojinin desteğini de arkasına alarak yeni sanayi reformunu gerçekleştirmektedir. Bu yeni dönem yani Endüstri 4.0 döneminin pek çok faktörü ayrı ayrı hazır durumda; ancak bu faktörlerin bir araya getirilerek sistemleri ve üretim işleyiş süreçlerine entegre edilmesi gerekmektedir. Türkiye’nin bu süreçte bulunduğu noktayı anlamak için hem ülkemizdeki hem de dünyadaki durumun analiz edilerek karşılaştırılması ve bu doğrultuda ilerlemek için bir yol haritası çıkartılması gerekmektedir.

2.1. Dünyada Endüstri 4.0

Endüstri 4.0 bir bütün olarak ele alınıp değerlendirilmesi gereken, içinde birden fazla farklı teknolojik unsurları barındıran bir vizyondur. Bu teknolojik gelişmelerin tek başına var olması, bir araya getirilip üretime entegre edilmediği sürece Endüstri 4.0’ın uygulamaya konulmuş olduğu söylenemez. Endüstri 4.0’a dair en önemli ve olmazsa olmaz teknolojik gelişme dijitalleşmedir. PwC 2016 yılında, 26 ülkede 9 farklı sektörde, 2000’i aşkın şirketle Endüstri 4.0 çalışması yapmıştır. Bu araştırmaya katkı sağlayan şirketlerin %33’ü kendilerini yüksek düzeyde dijitalleşmiş olarak değerlendirmektedir. 5 yıl içerisinde ise araştırmaya katılan bu şirketlerin %72’si üst seviyede dijitalleşmiş olmayı ummaktadır (<http://www.endustri40.com/dunyada-endustri-4-0>). İlgili altyapıların tamamlanmış olması Endüstri 4.0 reformunun gerçekleşmesi için temel gerekliliktir. Dolayısıyla bu kapsamda çalışmaya erken başlayan ülkeler ve kurumlar bu açıdan çok daha avantajlı konuma sahip olacaklardır. PwC’nin Çin’den İsviçre’ye, Almanya’dan Meksika’ya pek çok ülkeyi kapsayacak şekilde yapmış olduğu bir araştırmada çalışmada şirketlere, önümüzdeki 5 yıl içerisinde dijitalizasyon sayesinde gelirlerinde ne kadar bir artış ve giderlerinde ne kadar bir tasarruf bekledikleri sorulmuştur. Endüstri 4.0 devrimine ilk olarak uyum sağlama çalışmalarını başlatan şirketlerin %27’sinde, %30’un üzerinde gelir artımı ve %30’un üzerinde gider artırımını umdu vardır. Bu tahmin tüm şirketler arasında %10’a inmektedir (<http://www.pwc.com/gx/en/industries/industry-4.0.html>). Bu verilerden anlaşılmaktadır ki dijitalleşme yolunda öncelikli olarak çalışmaya, adımlar atmaya ve yatırım yapmaya başlayan kuruluşların verimliliklerini büyük oranda arttırması beklenmektedir. İşletmelerin en temel hedeflerinden biri her daim minimum sürede az maliyet ile yüksek kalitede ürün imal etmek olacaktır. Günümüzde bu amaca ulaşmak Endüstri 4.0 teknolojileri ile mümkün olabilmektedir. Boston Consulting Group’un (BCG) Almanya üretim sanayi üzerinde yaptığı bir çalışma da bu sonuçların doğruluğunu ortaya koymaktadır. Buna göre Endüstri 4.0 ile beraber verimlilik, gelir, istihdam ve yatırım konularında olumlu gelişmeler yaşanacaktır ve önümüzdeki 5-10 yıllık süre içinde Endüstri 4.0 vizyonunu benimseyecek kuruluş sayısı artacaktır. Bu bağlamda daha yüksek verimlilikle çalışmaya başlayacak olan işletmelerin sanayi sektöründe 90-150 milyar Euro civarında kazanç sağlaması beklenmektedir (<http://www.endustri40.com/dunyada-endustri-4-0>). İşletmelerin Endüstri 4.0’ı üretimlerine entegre edebilmeleri için gerekli olan yeni teknolojilere yapacakları yatırımlar ile, tüketicilerin kişiselleştirilebilir ürünlere olan artan istekleri, yılda 30 milyar Euro civarında gelir artışını destekleyecek unsurlardır ki bu miktar Alman GSMH’sında %1’lik bir katkı anlamına gelmektedir. Dünyada Endüstri 4.0’a geçiş tamamlandığında üretimin en büyük kısmının akıllı robotlar tarafından yapılacak olması, akıllarda istihdam ile ilgili soru işaretlerine sebep olmaktadır; ancak BCG’nin Almanya imalat sanayi üzerinde yaptığı bir araştırma korkulanın tam aksine bir tablo ortaya koymuştur. Buna göre önümüzdeki 10 yıllık süreç içinde istihdamda %6 oranında bir artış beklenmekte, özellikle de yazılım geliştirme ve bilgi işlem alanlarında iş gücü arayışı artacak, bu esnada da düşük yetkinlik seviyesindeki işlere olan ihtiyaç düşecektir (https://www.bcg.com/publications/2015/engineered_products_project_business_industry_4_future_productivity_growth_manufacturing_industries.aspx).

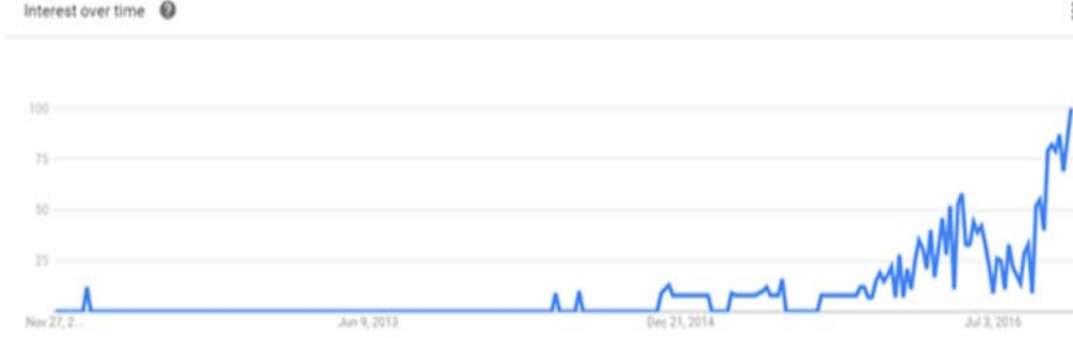
2.1.1. Almanya Örneği

Almanya'nın endüstriyel dönüşümü örnek olarak incelendiğinde ciddi bir ekonomik yükseliş beklenmektedir. BCG araştırmasına göre, Endüstri 4.0'ı entegre etmeye başlayan Alman imalat sektörünün toplam üretim maliyetinin % 5-8 düşmesi ile beraber, önümüzdeki 10 yıl içinde 90-150 milyar Euro arasında verimlilik kazancı elde edecektir. Malzeme giderleri hariç, operasyon maliyetlerinin % 20 azalması bekleniyor. Bu verimliliği kazanabilmek için ise Alman sanayicilerinin üretim sistemlerini ve süreçlerini Endüstri 4.0'a uyumlu hale dönüştürmek için önümüzdeki 10 yıllık dönemde 250 milyar Euro yatırım yapması bekleniyor. Buna ek olarak, şirketlerin ileri teknolojilere, tüketicilerin ise özelleştirilmiş ürünlere olan talebinin artmasıyla, bu artışın 300 milyar Euro'luk ek gelir sağlaması ve büyümedeki bu artışın da aynı dönemde istihdamda % 6'lık bir artışa sebep olması bekleniyor (TÜSİAD, 2016: 35). Endüstri 4.0 Almanya'da doğmuş ve filizlenmiş bir kavram olmasına karşılık bugün artık bu vizyonun öncüsü konumunda olmadığını McKinsey'nin ABD, Almanya ve Japonya üzerinde yapmış olduğu bir çalışmanın sonuçları ortaya koymuştur. Alman üreticilerinin Endüstri 4.0'a yatırımlarında şampiyonluğa oynamadığını ortaya çıkarmıştır. Almanya, Ar-Ge harcamalarının % 15'ni Endüstri 4.0 için tahsis ederken, Amerika'da ise bu oran % 29'dur. Ayrıca Amerika'nın Endüstri 4.0 ile ilişkili gelirlerinin toplama oranı %30 iken bu oran Almanya'da %19, Japonya'da ise %11 olarak görülmektedir (<http://www.endustri40.com/dunyada-endustri-4-0>). Endüstri 4.0'ın getirdiği yeniliklere bağlı olarak artık üretim süreçlerinde eski teknolojiye ait geleneksel yöntemlerin kullanılmaya devam edilemeyeceği görülmektedir. 2020'ye kadar yeni reformları bünyelerine katacak olan şirketlerin %80'i iş modellerinin de bu reformlar ile beraber yenileneceğini öngörmektedir. Bu değişikliklere paralel olarak yeni iş modelleri yeni fırsatları da beraberinde getirebilecektir. Endüstri 4.0 ile bugünün fabrikaları uygulanmasıyla, şu anki fabrikaların büyük bir değişim geçireceği gerçeğinin yanı sıra, bu devrimin getirdikleriyle geleceğin fabrika modellerini de ortaya koyacaktır. Dünyada Endüstri 4.0'a dair var olan bu büyük ve iddialı beklentilere rağmen üretimler hala tam olarak dijitalleşmemiştir. Bugün gelinen nokta göz önünde bulundurulduğunda özellikle de makine ve endüstri mühendisliğinin dijitalizasyona dair kat etmesi gereken yol uzun görünmektedir. Gelecekteki fabrikalarının otomasyon ve internet ağları ile birbirine bağlı yazılımlar tarafından işletilmesi öngörülürken, dünyanın ilk akıllı fabrikasının yakın bir gelecekte kurulacağını söyleyen Alman Yapay Zekâ Araştırma Merkezi'nden (DFKI) Prof. Detlef Zühlke Almanya'da hâlihazırda bir akıllı fabrika modeli üzerinde çalışmaktadır. Bu kapsamda artırılmış gerçeklik, akıllı kalite kontrol sistemleri, lazer ile çalışan üretim bantları, yürütmeye olan projelerden bazılarıdır. Şuanda bu sistemlerin doğru ve güvenli şekilde çalışması için siber güvenlik araştırmalarının yanı sıra üretim sürecinde harcanan enerji miktarını minimum düzeye indirebilmek adına enerji depolama çalışmaları da süregelmektedir. Bu süreçlerin toplu şekilde yönetilebilmesi ise elbet bulut ve büyük veri sistemleri sayesinde olabileceğinden bu alandaki yatırım ve çalışmalar da devam etmektedir. Bugün sanayiye baktığımızda dünyada Endüstri 4.0 konusunda bazı ülkelerin daha ileride, bazılarının ise henüz başlangıç aşamasında olduğu görünmektedir; ancak genel tablo içerisinde Endüstri 4.0'ı tam olarak özümsemiş ve uygulamaya koymuş bir ülke yoktur. Bunun sebebi ise yeni teknolojilerin bütünü ile uygulanabilmesi için altyapıların tam olarak hazır ve yeterli olması gerektiğidir. Bugün çoğu ekonomi altyapısını oluşturmada ve kendisini yeni sanayi dönemine hazırlamaktadır. Bu hazırlıkları ilk olarak tamamlayan ülke ve ekonomiler diğerlerinden birkaç adım ileride olacaktır. Dolayısıyla küresel ticaret boyutunda rekabet avantajını ellerinde bulunduracak ve ekonomilerini büyütmek bağlamında diğerlerinden daha güçlü konumda bulunacaklardır.

2.2. Endüstri 4.0'da Türkiye'nin Konumu

Türkiye bugün son endüstri devrimi konusunda fazla mesafe kat eden ülkelerden biri konumunda değildir. Eğer Endüstri 4.0'ı uygulamaya geçirmek için gerekli teknolojik altyapıların oluşturulup hazırlanması ve yeni dönem için yeterli donanımına sahip uzmanların yetiştirilmesi için geç kalınırsa bu durum Türkiye'nin üstlenmekte oldukça zorlanacağı bir sorumluluk olacaktır. Bugünkü aşamada, küresel boyutta rekabet avantajını elinde tutabilmek ve gücünü koruyabilmek isteyen her ekonomik güç gibi Türkiye'nin de en önemli misyonu Endüstri 4.0'ın getirdiği gereklilikleri yapmaktır. Bunun için de Türkiye'nin öncelikli olarak kendi adına bir durum tespiti yapması ve bu doğrultuda stratejik bir yol çizmesi gerekmektedir.

Sanayi alanında söz sahibi, sanayi devi ülkeler başta Almanya olmak üzere 2013 yılından itibaren bu yeni kavram çerçevesinde çalışmalara başlamışlardır. Türkiye'de ise bu kavrama dair ilgi anca 2015 yılından itibaren başlamıştır. Bunu en açık şekilde Endüstri 4.0 konusunda Türkiye'den yapılmış olan Google aramalarından gözlemlenebilmektedir.

Şekil1: Endüstri 4.0'ın İnternette Aranma Trendi Kaynak: (<http://www.endustri40.com/turkiyede-endustri-4-0>).

Endüstri 4.0 reformunun uygulanması ve tamamlanabilmesi için en önemli ön koşullardan bir tanesi, kurumların dijital reformlarını tamamlamış olmasıdır. Dijitalleşme sürecini hem altyapılarına hem de şirket kültürlerine uyarlamamış ve bu süreci tamamlayamamış organizasyonlar Endüstri 4.0'ı yakalayamayacak ve rekabet edemeyerek belki de yok olmaya mahkum kalacaktır. TÜSİAD, Samsung Türkiye, Deloitte Türkiye ve GFK Türkiye'nin işbirliğiyle düzenlenen, 2016 tarihli "Türkiye'deki Dijital Değişime CEO Bakışı" adlı raporda, Türkiye'de faaliyet göstermekte olan 58 işletmenin üst düzey yöneticileriyle yapılmış olan mülakatlar sonucunda ortaya konmuştur. Bankacılık, Holding, Perakende, Hızlı Tüketim ve Telekomünikasyon gibi mühim ve büyük sektörlerde faaliyet gösteren işletmelerle bir çalışma yapılmış ve onların üst düzey yöneticilere göre, kurumlarının dijital stratejilerinin personel tarafından anlaşılma oranı % 66 civarındadır. Bu dijital değişimi sağlayan C seviye yönetici oranının da % 38 civarında olduğu belirtilmiştir. Şirket yöneticilerine, şirketlerinin dijital yetkinlik seviyesi sorulduğunda ise; %7'si giriş, %59'u gelişmekte olan ve %34'ü gelişmiş bir dijital yapıya sahip olduklarını belirtmiştir. Araştırmanın kritik sorularından biri, şirketlerin yatırımlarının ne kadarını dijital gelişime ayırdıklarıdır. Ortalama olarak bu oran %27'dir ve ümit vaat etmektedir (<http://www.endustri40.com/turkiyede-endustri-4-0>). Sanayi reformunun tamamlanması için özel sektörün teknolojiye yapacağı yatırımlar, devletin bu alanda başarılı bir vizyonu olmadığı sürece anlamsız kalacaktır. 2016 yılının Şubat ayında yapılan Bilim Teknoloji Yüksek Kurulu toplantısında bu konuya dair bazı kararlar alınmıştır. Siber fiziksel sistemler, yapay zeka, sensör, robot teknolojileri, Nesnelerin İnterneti, Büyük Veri, siber güvenlik ve bulut bilişim gibi konulardaki yetkinliklerin artırılmasını hedefleyen Ar-Ge çalışmalarının desteklenmesi ve lider teknolojilerin yerli şirketler tarafından üretilebilmesine imkan tanıyacak gerekli teşvik programlarının geliştirilmesi yönünde alınan karar; Türkiye'nin Endüstri 4.0 vizyonuna dair farkındalığının yüksek düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır. TÜBİTAK tarafından yapılan ve Türkiye'nin sanayi devrimleri bağlamındaki konusunu tespit etmeyi amaçlayan çalışmaya göre Türkiye bugün dijitalleşme açısından Endüstri 2.0 ile Endüstri 3.0 arasında bir konumda bulunmaktadır (<http://www.endustri40.com/turkiyede-endustri-4-0>). Türkiye, coğrafi konumunun sağladığı kolaylıklar ve düşük maliyet ile üretim yapılması sayesinde küresel ticarete güçlü bir rakip pozisyonunu almıştır. Türkiye'nin bu rekabet gücünü elinde bulundurmaya devam edebilmesi için büyük bir kısmı ithalata dayanan üretimini geliştirmek zorundadır. Ayrıca yüksek teknoloji ürün üretiminde Türkiye, az gelişmiş bir profil çizmektedir. Toplam ihracatındaki yüksek teknoloji ürün ihracatının oranı yalnızca %4'ünün olması Türkiye'nin eksikliğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla üretimdeki ithalat oranının aşağı çekilerek daha bağımsız ve donanımlı hale getirilmesi gerekmektedir.

2.3. Durum Değerlendirmesi

Sadece ekonomi ve üretimi değil, sosyal hayatı, alışkanlıkları hatta toplumun ihtiyaçlarını dahi değiştiren sanayi devrimleri hayvan ve insan gücüne dayanan üretim dönemlerinden 1. Sanayi Devrimi ile bugün otomasyon, insansız araçlar ve nesnelerin interneti gibi kavramlar ile Sanayi Devrimi yani Endüstri 4.0 aşamasına gelmiştir. 4. Sanayi Devrimi, ileri teknoloji temelinde ürün ve hizmet üretim ve sunumu için sürekli, sürdürülebilir ve verimli insan-makine-veri ilişkisini sağlamayı ve bu bağlantıların sonucunda ortaya çıkacak çok büyük miktarlardaki veriyi işleyerek aksiyona dair bilgiyi otomatik olarak üretebilmeyi amaçlamaktadır. Bugünün inovatif teknolojileri bu hedefe yönelik makine, ürün ve hizmetleri sunmaya başlamıştır. Almanya'da başlayan bu yeni süreç bütün dünyada hızla yayılmaya başlamış ve küresel ekonomi ve ticarete söz sahibi olmak isteyen devletler tarafından uygulama çalışmaları yapılmaya başlanmıştır. ABD ve Japonya üzerinde yapılan çalışmalara göre Endüstri 4.0 konusunda başı çeken ülke Almanya değildir. Amerika bugün Almanya'dan daha ileri bir noktaya gelmiştir. Bu durum göstermektedir ki kavramın nerede filizlendiğinden çok ona nerede daha çok yatırım yapılıyor olduğu önem kazanmıştır.

Endüstri 4.0 konusunda bugün gelinen nokta için ise çok net bir değerlendirme yapmak mümkün görünmemektedir. Çünkü devrim henüz tamamlanamamıştır. Bugün hala hazırlık ve alt yapı çalışmalarının süregeldiği bir dönem içerisinde olduğumuz söylenebilir. Dünyadaki her ülke farklı aşamalarda bulunmakta olsa da bütünsel olarak otomasyona geçmiş ve yeni çağa tamamen dönmüş bir ülke henüz yoktur. Ancak 2020 yılına kadar teknolojik gelişmelerin daha da ivme kazanması ve 2020’de çok farklı bir tablo içerisinde yer alması beklenmektedir. Bu farklı tablo hem üretim sistemleri, fabrikalar, ürün ve hizmetler de hem de devletlerin ekonomik ve sosyal refah seviyelerinde gözlemlenebilecektir. Türkiye’de Endüstri 4.0’a dair ileri teknoloji henüz en belirgin ve etkin şekilde otomotiv sektöründe kullanılmaktadır, diğer sektörlerde de ileri teknoloji ve otomasyona geçilmesi ile verimlilik ve kazançların artırılması hedeflenmektedir. Aksi takdirde Türkiye, lojistik konumundan ötürü elde etmiş olduğu güçlü rekabet avantajını, Endüstri 4.0 ile ucuzlayacak iş gücü sebebi ile kaybedebilir.

Önümüzdeki dönemde yaşanması beklenen ve temelleri atılmış olan değişikliklerin mesleki hayatlar üzerinde de bir takım etkileri olacaktır. Bugünün bazı iş alanları 2020’ye geldiğinde ortadan kalmış olacakken şu anda olmayan yeni iş alanları da ortaya çıkacaktır.

- Robot Koordinatörlüğü: Yakın gelecekte işletmelerin her departmanında faal olması hedeflenen robotların artacak kullanımları, bu robotları kullanacak koordinatörlere olan ihtiyacı da arttıracaktır. Bu koordinatörler akıllı robotların kullanımları, bakımları, servis ihtiyaçları gibi gereksinimleri karşılamak üzere görev yapıyor olacaktırlar.
- IT/IOT Çözüm Mimarlığı: Gün geçtikçe daha karışık bir hal alan IT sistemleri, tüm sistemlerin tasarımlarının sorumluluğunu üstlenen IT çözüm mimarlarına olan ihtiyacı arttıracaktır.
- Şebeke Yönetim Mühendisliği: Akıllı şebeke sistemlerinin etkisini evlerimizde de görebilmekteyiz. Bütün elektrikli ev aletlerinin birbirleriyle iletişime geçmesi güç kullanımına da fayda sağlayarak enerji kullanımında tasarruf edilmesini sağlayacaktır. Bu tasarrufun gerçekleşebilmesi için yetkin şebeke yöneticilerine ihtiyaç olacaktır.
- Giyilebilir Teknoloji Tasarımcıları: Giyilebilir teknoloji üzerine yatırımlar yapılmaya başlamıştır dolayısıyla günlük hayatlarımızın bir parçası olması çok da uzak bir zaman değildir. Kalp ritmi, harcanan enerji gibi verileri telefonlarımızdan takip etmemize olanak tanıyan bileklikler bu teknolojiye bir örnektir. Bu gibi ürünlerin çeşitliliğinin artacağı aşikardır; ancak teknolojik özelliklerinin yanında tasarımı da iyi olmadığı takdirde bu aksesuar ve kıyafetleri pazarlamak oldukça zor olacaktır. Bu sebeple giyilebilir teknolojiyi daha cazip kılacak tasarımları yapacak tasarımcılara ihtiyaç doğacaktır. Bu da yeni bir meslek olarak karşımıza çıkacak bir alan olarak değerlendirilmelidir.

Bugünün global ekonomisinin karışık ve zorlu yapısı kıt kaynakların etkin, verimli ve dengeli şekilde kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Ekonomik bağlamdaki zorlukların üzerinden gelebilmek için sürdürülebilir başarıyı yakalamış bir ekonomi ve gelişme oluşturmak da olmazsa olmaz bir koşul haline gelmiştir. Bu giderek gelişen ilişki ağlarının başarısında, özel sektör ve kamunun sürekli işbirliği içinde olması verimli politika ve uygulamalar için adeta önkoşul halinde Türkiye’nin de endüstri, teknoloji ve kalkınma stratejilerinde verimlilik ve ihtiyaç temelli politikalara odaklanarak hareket etmesi gerektiği görülmektedir. Öncelikle ülke ekonomisinin orta gelir seviyesinden çıkarılması, etkinlik esaslı ekonomilerden bilgi toplumu ve ekonomisine geçiş yapabilmesi de doğru tanımlanmış ihtiyaçlara dair etkili stratejiler oluşturabilmesine bağlıdır. Bu kapsamda da ihtiyaçların açık şekilde tanımlanması; kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının iş birliği içerisinde çalışmaları gerekmektedir. Türkiye’nin yeni gelişen bu sanayi devrimini kaçırmaması çok kritik bir öneme sahip; daha önceki endüstriyel atılımlarda geride kalmanın dezavantajlarını hâlâ yaşayan Türkiye’nin bu treni kaçırma lüksü yoktur. Özetle, dünya büyük bir hızla bilişim teknolojilerini farklı alanlara adapte ederek yeni bir endüstriyel döneme girmiştir ve Türkiye’nin de bu yönde adımlar atması gerekmektedir.

3. TÜRKİYE’DE ENDÜSTRİ 4.0 YÖNETİMİ UYGULAMALARI

3.1. Yöntem

Araştırmada nitel araştırma tekniği kullanılmıştır. Nitel araştırma bir sosyal olayı doğal ortamı ve doğal oluşumu içinde tasvir eden bir araştırma türüdür. Deneysel nicel araştırmalar gibi olayın değişkenleriyle oynamaz. Bir durumu ilişki bağlantıları içinde anlamaya çalışır. Nitel araştırmalarda üç temel veri toplama yöntemi vardır; gözlem, mülakat ve doküman inceleme (Patton, 1990). Bu çalışmada mülakat tekniği kullanılmıştır.

Araştırmanın örneklemini, Türkiye’de Endüstri 4.0 konusunda öncülük eden 6 işletmenin üst düzey yöneticileri oluşturmaktadır.

Endüstri 4.0 konusunda öncü 6 işletmenin üst düzey yöneticileri ile bire bir mülakat yapılmıştır. Mülakatta sorulan sorular şunlardır;

- 1- Dijitalleşme için Endüstri 4.0'ın ilk adımıdır diyebilir miyiz?
- 2- Endüstri 4.0 ile beraber hangi meslek gruplarına talebin artacağını düşünüyorsunuz?
- 3- Endüstri 4.0 ile ilgili yanlış bilinenler nelerdir?
- 4- Türkiye'de Endüstri 4.0'ın anlam ve önemi nedir?
- 5- Real time verilerin şirketler için önemi nedir?
- 6- Adını bilmediğimiz yeni meslek gruplarının uzmanlık alanlarının ne olacağını düşünüyorsunuz?
- 7- Geleceğin fabrikalarını nasıl hayal ediyorsunuz?

Yapılan mülakat sorularına verilen cevaplardaki ortak anahtar kelimeler özet olarak tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Karşılaştırmalı Yorum Tablosu

	AGT	GARTNER	SIEMENS	BOSCH	İNTEL	BİLGE ADAM
SORU 1						
EVET			X	X	X	X
HAYIR	X	x				
SORU 2						
MULTİDİSİPLİNER			X	X	X	
YAPAY ZEKA PROGRAMCISI		X				
VERİ BİLİMCİ	X	X			X	X
ROBOT BAKIM TEKNİSYENİ			X			
ROBOT AVUKATI					X	
SİBER GÜVENLİK UZMANI		X				
SORU 3						
PAZARLAMA TEKNİĞİ	X					
İŞSİZLİK	X		X		X	X
DİJİTALLEŞME		X		X	X	
SORU 4						
KALKINMA PLANI		X		X		
KAÇIRILMAYACAK	X		X		X	X
SORU 5						
YAKIT	X			X		
İZLENEBİLİRLİK	X	X	X		X	
TAHMİN	X	X		X	X	X
SORU 6						
HUKUK	X		X			
İNSAN KAYNAKLARI					X	
YAZILIM	X	X		X		X
GÜVENLİK	X	X				
SORU 7						
ÇEVRECİ	X				X	X
YAPAY ZEKA		X		X	X	X
MAVİ YAKA					X	X
KARANLIK	X		X			

3.2. Araştırma Verilerinin Analizi

Araştırmaya katılan şirketler, bu yeni endüstriyel devrimin temsilcilerinden değerli birkaçı olarak, Türkiye'nin Endüstri 4.0 rehberi olma vizyonunu üstlenmektedirler. Bu süreçte, süre gelen etkinlikler ile bilgiyi aktarmaya ve farkındalığı arttırmaya devam etmektedirler.

Karşılaştırmalı mülakatlardaki cevaplardan anlaşılmaktadır ki, firmalar genel itibari ile Endüstri 4.0'ı kısaca, sadece fabrika ve işletmelerin dijitalleşmesi olarak değil, bir üretim hattında kalmayan ve bu dönüşümü uçtan uca bütün süreçlere uyarlayan, sanayinin dijitalleşmesi olarak tanımlamaktadırlar. Devrim niteliğindeki bu dönem, Büyük Veri, Nesnelerin İnterneti, Bulut Bilişim, Arttırılmış Gerçeklik, Akıllı Robotlar, Siber Güvenlik gibi alanların bileşenlerini içinde barındırmaktadır. Bu bileşenler yüksek verimlilik, daha nitelikli insan kaynağı, süreçlerinin daha kolay ve daha çok üretim sağlanması gibi pozitif süreçleri beraberinde getirmektedir.

Araştırma bulguları, Endüstri 4.0 ile beraber %70'e kadar enerji tasarrufu sağlanabileceğini göstermektedir. Geleceğin fabrikaları, "Işıksız Fabrikalar" olarak adlandırılmaktadır.

Araştırmaya katılan şirketler, 1. ve 2. Sanayi devrimini yakalayamayan Türkiye'nin şu anda Sanayi 2.5 diyebileceğimiz bir konumda olduğunu vurgulamaktadır.

Araştırma bulguları bize, ülkemizde Endüstri 4.0'ın farkındalığının oluşmuş durumda olduğunu ve gerek şirketler, gerekse devlet kurumlarında, Türkiye'nin yol haritasının oluşturulduğunu ve çalışmalara başlanıldığını göstermektedir.

Araştırma bulguları neticesinde firmalar genel itibari ile Endüstri 4.0 ile beraber üretimde kas gücü yerini, beyin gücüne bırakacağı konusunda hemfikir durumdadır. Bu sayede üretimdeki hataların azalması ve verimin artması gibi pozitif oluşumlar göze çarpmaktadır.

Mülakatlar sonucunda, bu değişime ayak uydurmak konusunda ülkemizde büyük farkındalıklar olduğu ve bu devrimi kesinlikle ıskalamamız gerektiği vurgulanmıştır. Bu değişimi ülke olarak yakalamak zorundayız. Türkiye'nin 2023'te, dünyanın en büyük on ekonomisi arasına girebilmesi için yılda ortalama % 8,5 oranında büyümesi gerekmektedir ve bu sadece teknolojinin çok verimli bir şekilde kullanımını ile mümkün olabilmektedir. Bilişim eğitimlerine ağırlık verilmelidir ve herkesin biraz da olsa yazılım dilinden anlaması mümkün kılınmalıdır.

Sonuç ve Öneriler

Endüstri 4.0'ın oluşum sürecinin tamamlanmamış olmasının yanında, Türkiye henüz Avrupa ülkeleri ile yakın bir seviyeye de gelememiştir. Türkiye'deki şirketler, gelişmiş ülkeler ile karşılaştırıldığında, halen yatırım öncesi ve planlama döneminde olduğu görülmektedir. Bazı görüşler, Türkiye'nin endüstriyel açıdan bulunduğu noktayı 2. Sanayi Devrimi ile 3. Sanayi devrimi arasında bir konumda olarak değerlendirirler. Bunun en önemli sebeplerinden bir tanesi yatırım eksikliğidir. Türkiye'nin Vizyon 2023'te ve AB 2020 Stratejilerinde ortaya konulduğu gibi hedefleri gerçekleştirebilmesi ancak devlet desteği ile birlikte teşvik edilecek yatırımlar ve AR-GE çalışmaları ile mümkün olabilir. Ancak Türkiye'nin farklı gündemi iç ve dış politikasında yaşanan çalkantılı süreçler endüstriyel yatırımların yapılmasına engel teşkil etmektedir.

Endüstri 4.0'ın getireceği yeni iş modelleri ve düzen sebebi ile akıllarda güvenlik, istihdam sorunu gibi endişeler oluşsa da avantajları daha ağır basacak sonuçlar elde edilmesi beklenmektedir. Endüstri 4.0'ın uygulamaya geçirilmesiyle birlikte akıllı robotlar üretim bantlarında yer alacak, bu sayede hata oranı düşerken verimlilik, kalite gibi konularda da işletmeler oldukça büyük adımlar ile ilerliyor olacaklardır. Üretim bantlarının robotlar ile yürütülüyor olması maliyetler dışında, işçi sağlığı ve güvenliği kavramlarında da değişikliklere yol açacaktır. Bu dönüşümleri tamamlayan bir ülkenin üretim maliyetleri, hala geleneksel yöntemlerin hâkim olduğu bir ülkeye göre çok daha düşük seviyelerde olacaktır. Ucuz iş gücü için Doğu'ya kayan üretim yerlerinin merkez ülkelere dönmesi söz konusu olacağından, Türkiye'nin bu unsuru göz önünde bulundurarak adımlar atması gerekmektedir. Var olan nitelikli iş gücünün korunması da en az nitelikli çalışanların iş gücüne katılması kadar önemlidir. Fason üretim veya alt yüklenici olarak devam edilemeyeceğinin, bu şekilde üretim yapan Türk firmalarca anlaşılması gerekmektedir. Çünkü Endüstri 4.0 geliştikçe Türk fason üreticilerin üretim yaptığı yabancı markaların çok sayıda ve ucuz iş gücüne ihtiyacı kalmayacaktır. Bu nedenle, Türkiye'nin bugün atması gereken en önemli adımlardan biri kendi markalarına sahip olmak ve kendi markalarını üretebilmektir.

Araştırma neticesinde mevcut koşullar göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye'nin önünde Endüstri 4.0 için hala kat etmesi gereken uzun bir yol olduğu görülmektedir. Devletin ilgili konularda yaptığı açıklamalara dayanarak, yöneticilerimizin bu hususta hassasiyetlerini ortaya koyduklarını ve bunun umut vaat ettiğini söylenebilir. Bununla beraber en kritik soru, yapılması gereken çalışmaların zamanında ve doğru bir şekilde yapılıp yapılmayacağıdır. Eğitim her şeyin temelidir ve bu alanda çok önemli değişikliklerin yapılması gerektiği herkes tarafından vurgulanmış olsa da uygulamadaki başarısızlıkların sonuçlarını Türkiye ileride ağır bir şekilde ödeyebilir. Bu nedenle yapılması gereken reformların hızlı ve doğru bir şekilde tamamlanması önem arz etmektedir. Sonuç olarak Endüstri 4.0 için gerekli olan ilk kaynak, robotlardan, internetten, sensörlerden ve her şeyden önce nitelikli insan kaynağıdır. Bu bakımdan gerekli reformların süratli ve düzgün bir şekilde tamamlanması elzemdir.

KAYNAKÇA

Akeson, L. (2016), "Industry 4.0 Cyber-Physical Systems and Their Impact on Business Models", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karlstads Universitet, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Alçın, S. (2016). Üretim İçin Yeni Bir İzlek: Sanayi 4.0. Journal of Life Economics, 3 (2), 19-30. DOI: 10.15637/jlecon.129

Aslıhan Özüdoğru, A. (2010), "Adana'da Dokuma Sanayi Yapılarının Endüstri Mirası Kapsamında İncelenmesi", Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü

Brettel, M., Friederichsen, N., Keller, M. ve Rosenberg, M (2014), "How Virtualization, Decentralization and Network Building Change the Manufacturing Landscape: An Industry 4.0 Perspective", World Academy of Science, Engineering and Technology International Journal of Mechanical, Aerospace, Industrial, Mechatronic and Manufacturing Engineering (8): 39

Gürkaynak, M., İren, A. A. (2011), "Reel Dünyada Sanal Açmaz: Siber Alanda Uluslararası İlişkiler", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2: 266.

Lee, J., Kao, H. A., ve Yang, S. (2014). Service innovation and smart analytics for industry 4.0 and big data environment. Procedia Cirp, 16, 3-8.

Özdemir, Ş. (2014), "Sanayi Devriminin Bilim Tarihi Üzerine Etkisi", Üretim Ekonomisi Kongresi Bildirisi.

Özhan, T. (2016), "Makinelerin Evrimi", eKitap Projesi

Patton, M. Q. (1990). Qualitative evaluation and research methods . SAGE Publications, inc.

Rifkin, J. (2014), "Üçüncü Sanayi Devrimi", İletişim Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul

Taghizadeh, K. (2015), "Sanayi 4.0", KPMG Yönetim Danışmanlığı Araştırma Makalesi.

TUSİAD (2016), "Türkiye'nin Küresel Rekabetçiliği İçin Bir Gereklilik Olarak Sanayi 4.0", Yayın No: TUSİAD-T/2016-03/576

Üskent, S. B. (2006), "19. YY. İngiliz Romanında Endüstri Devriminin Yansımaları", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

<http://blog.kavrakoglu.com/tag/ikinci-sanayi-devrimi/>, Nisan 2017.

<http://ushistoryscene.com/article/second-industrial-revolution/>, Nisan 2017.

http://www.bbc.co.uk/history/historic_figures/watt_james.shtml, Nisan 2017.

<http://www.economist.com/node/21552901>, Nisan 2017.

<http://www.endustri40.com/dunyada-endustri-4-0/>, Haziran 2017

<http://www.endustri40.com/endustri-tarihine-kisa-bir-yolculuk/>, Haziran 2017.

<http://www.endustri40.com/siber-fiziksel-sistemler/>, Nisan 2017

<http://www.endustri40.com/turkiyede-endustri-4-0/>, Haziran 2017.

<http://www.gazeteekonomi.com/ekonomi/sanayi-40-konferansinda-engelse-gonderme-h153237.html>, Nisan 2017.

<http://www.mckinsey.com/business-functions/operations/our-insights/how-big-data-can-improve-manufacturing>, Nisan 2017.

<http://www.otomasyondergisi.com.tr/arsiv/yazi/97-turkiyenin-kuresel-rekabetciligi-icin-bir-gereklilik-olarak-sanayi-40>, Nisan 2017.

<http://www.pwc.com/gx/en/industries/industry-4.0.html>, Haziran 2017.

<http://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/sanayi-devrimi-1107>, Nisan 2017.

<https://hbrturkiye.com/endustri-4-0-akilli-fabrikalarin-akilli-guvenligi>, Nisan 2017.

<https://industryolog.com/dijital-sanayi-devrimi-4-endustri-4-0da-3d-yazicilar/>, Mayıs 2017.

https://tr.wikipedia.org/wiki/B%C3%BCy%C3%BCk_veri, Nisan 2017.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Bulut_bili%C5%9Fim, Nisan 2017.

https://www.bcg.com/publications/2015/engineered_products_project_business_industry_4_future_productivity_growth_manufacturing_industries.aspx, Mayıs 2017.

<https://www.muhendisbeyinler.net/4-sanayi-devrimi-nedir/>, Nisan 2017.

BOBİ FRS VE TFRS'NİN FİNANSAL RAPORLARA ETKİLERİ AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI COMPARISON OF BOBİ FRS AND TFRS IN TERMS OF THE EFFECTS OF FINANCIAL REPORTS

*Prof. Dr. Gürbüz GÖKÇEN**

*Dr. Öğr. Üyesi Erkan ÖZTÜRK***

*Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk GÜLEÇ****

Özet

Kamuya hesap verme zorunluluğu bulunmayan işletmeler için finansal raporlama standardı oluşturma çalışmaları on yılı yakın bir süredir devam etmektedir. Bu süreçteki çalışmalar, Avrupa Komisyonu tarafından farklı tarihlerde yayımlanan muhasebe direktiflerine göre yürütülmektedir. Son olarak, UFRS'lerde yer alan temel bazı prensiplerin daha küçük ölçekteki işletmeler tarafından da uygulanabilmesi amacıyla 26.06.2013 tarihinde, 2013/34/EU Avrupa Birliği Muhasebe Direktifi yayımlanmıştır. İngiltere, daha önce yayımlanmış olan Kobiler İçin Uluslararası Finansal Raporlama Standardından (Kobiler İçin UFRS – IFRS for SME's) farklı olarak daha sade ve anlaşılabilir ilkeler sunan AB direktifini temel alarak 2015 yılında FRS 102 adında yerel finansal raporlama standardını yürürlüğe koymuştur. Bu gelişmelerin paralelinde 2014 yılında Türkiye'de de yerel finansal raporlama çerçevesi için çalışmalar başlatılmış, FRS 102 de referans alınarak Büyük ve Orta Ölçekli İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı (BOBİ FRS) hazırlanmış 29.07.2017 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. BOBİ FRS her ne kadar FRS 102 gibi Avrupa Birliği Muhasebe Direktifleri ile tam uyumlu bir standart seti olsa da Türkiye Finansal Raporlama Standartları'ndan (TFRS) bazı farklılıkları bulunmaktadır. Bu çalışmada, BOBİ FRS ve TFRS setleri arasındaki farklılıklar açıklanmış ve bu farklılıkların finansal raporlar üzerinde nasıl bir etki yaratacağı tartışılmıştır. Çalışmada örneklendirilen farklılıklar, BOBİ FRS kapsamında sunulan finansal raporların gerçeğe uygun nitelikte finansal bilgi sunmadığını göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS), Büyük ve Orta Ölçekli İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standartları (BOBİ FRS), Finansal Raporlar.

Jel Kodları: M40, M41, M48.

Abstract

Establishment of financial reporting standards for the firms that do not have a requirement to account for public is an ongoing process for nearly ten years. The work on these standards is carried out according to the accounting directives published by the European Commission at different dates. European Union Accounting Directive 2013/34 / EU was issued on 26.06.2013 in order to apply some of the basic principles included in IFRS to small sized businesses. The UK adopted the local financial reporting standard, FRS 102 in 2015 that is based on this Directive which provides for simpler and more understandable principles than IFRS for SMEs. In addition, Turkey has also started working for local financial reporting framework and "Financial Reporting Standard for Large and Medium Size Enterprises (BOBİ FRS)" with reference to FRS 102 entered into force in the Official Gazette on 07.29.2017. Although BOBİ FRS is fully compatible with EU Accounting Directive as FRS 102, there are some differences between BOBİ FRS and Turkish Financial Reporting Standard (TFRS). In this study, we determine the main differences between two financial reporting standard set and discuss how these differences will have an impact on financial reports. The findings display that financial reports presented under BOBİ FRS do not provide fairly accurate financial information.

Keywords: Turkish Financial Reporting Standards (TFRS), Financial Reporting Standard for Large and Medium-Sized Enterprises (BOBİ FRS), Financial Reports.

Jel Codes: M40, M41, M48.

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, ggokcen@marmara.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, erkan.ozturk@klu.edu.tr

*** Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, omerfarukgulec@klu.edu.tr

1. GİRİŞ

Muhasebe standartları, finansal raporlama sürecini kural esaslı anlayıştan ilke esaslı sunuma doğru dönüştürmesi açısından muhasebe alanındaki en önemli gelişme olarak değerlendirilebilir. Bu açıdan ele alındığında başta Avrupa ülkeleri olmak üzere birçok ülke finansal tablolarını 2005 yılından bu yana IASB (International Accounting Standards Board) tarafından yayımlanan Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (UFRS) ile uyumlu hale getirmektedir. Başlangıçta “ortak bir muhasebe dili oluşturmak” amacına yönelik oluşturulan UFRS seti, zamanla “ortak bir finansal raporlama sistemi oluşturmak” amacına hizmet etmeye başlamıştır. İlke esaslı bu ortak finansal raporlama sisteminin ilk uygulaması yalnızca borsada işlem gören şirketler ile sınırlıyken, zaman içerisinde kredilendirme, yönetim performans ölçümü vb. diğer amaçlarla kamuya hesap verme zorunluluğu bulunmayan şirketler için de finansal raporlama seti oluşturulması yönünde bir beklenti oluşmuştur. Bu doğrultuda, küçük ve orta büyüklükteki işletmeler de (KOBİ) IASB tarafından ortak finansal raporlama sistemine dâhil edilmiş ve bu doğrultuda yaklaşık 5 yıllık bir hazırlık sürecinin ardından 9 Temmuz 2009 tarihinde KOBİ’ler için UFRS (IFRS for SME’s) seti yayımlanmıştır. Ancak; oluşturulan bu set, işletmelerin yönetim maliyetlerini arttıracığı ve finansal raporlama uygulamalarını karmaşıklaştıracağı gerekçeleri ile Avrupa Komisyonu tarafından kabul edilmemiş ve 2013 yılında yeni bir düzenlemeye dayanak oluşturulması amacıyla 2013/34 Sayılı AB Muhasebe Direktifi yayımlanmıştır (Demir ve Bahadır, 2014: 15).

Avrupa Birliği uyum sürecinde olan Türkiye’de de UFRS alanındaki gelişmeler yakından takip edilmiştir. 18 Aralık 1999 tarihinde Sermaye Piyasası Kanunu’na eklenen 4487 Sayılı Kanun’un Ek 1 Maddesi ile Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu (TMSK) kurulmuştur. Muhasebe standartlarının oluşturulması konusunda daha önce Türkiye Muhasebe ve Denetim Standartları Kurulu (TMUDESK) tarafından yapılmış olan çalışmalar referans alınarak 2006 yılında UFRS setinin Türkçe tercümesi olan Türkiye Muhasebe/Finansal Raporlama Standartları’nı yayımlamıştır. KOBİ’ler içinse yine Avrupa Birliği ile uyumlu olarak hazırlanan KOBİ’ler için TFRS seti 1 Kasım 2010 tarih ve 27746 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Ancak, Avrupa Komisyonu’nun 2012 yılında aldığı karar gereği KOBİ’ler için TFRS setinin uygulanması mümkün olamamıştır.

26 Eylül 2011 tarihinde ise 660 Sayılı KHK ile TMSK yerine Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) kurulmuş ve muhasebe standartları ile ilgili çalışmalarda KGK yetkilendirilmiştir. KGK, TMSK tarafından tercüme edilmiş olan TFRS’leri yayımlama ve revize etme çalışmalarının yanı sıra 2013/34 Sayılı AB Muhasebe Direktifi ile tam uyumlu yerel bir finansal raporlama seti hazırlanması için 2015 yılında taslak bir metin yayımlamıştır. İngiltere ve İrlanda’da 2015 yılında yürürlüğe giren ve FRS 102 olarak adlandırılan yerel finansal raporlama seti de referans alınarak Türkiye’deki bağımsız denetime tabi şirketler için hazırlanan “*Yerel Finansal Raporlama Çerçevesi*” metni, kamuoyu görüşleri doğrultusunda gözden geçirilmiştir. Sonuç olarak BOBİ FRS (Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı) adıyla 29 Temmuz 2017 tarihinde 30138 (Mükerrer) Sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak 2018 yılı itibariyle uygulanmak üzere yürürlüğe girmiştir.

Yakın zamanda yürürlüğe giren BOBİ FRS seti, TFRS seti gibi Avrupa Birliği direktifleri ile tam uyumlu bir set olsa da, her iki set arasında ölçme, muhasebeleştirme ve raporlama konularında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bu çalışmada, her iki set arasında tespit edilen söz konusu önemli farklılıkların finansal raporlara olan etkisi incelenmiştir. Bunun için kapsayıcı örnekler tasarlanmış ve böylelikle TFRS ve BOBİ FRS setlerine göre hazırlanmış olan finansal raporların ne ölçüde ortak bir finansal raporlama diline sahip oldukları değerlendirilmiştir. Çalışmanın özellikle her iki set arasında farklılaşan konuları örnek uygulamalar ile ele alarak uygulama farklılıklarının finansal raporlamaya muhtemel etkilerini incelemesi yönünden literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde dünyada ve Türkiye’de yerel finansal raporlama standartları seti hazırlanma süreci ve bu konuda yapılan çalışmalar ele alınmış ve KOBİ FRS, Yerel Finansal Raporlama Çerçevesi ve BOBİ FRS süreçleri ele alınmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde BOBİ FRS ve TFRS setleri önemli standartlar açısından karşılaştırılarak örnek uygulamalar üzerinden farklılıklar ortaya konulmuştur. Sonuç bölümünde ise çalışmanın bulgularına dayalı olarak BOBİ FRS setinin uluslararası alanda ne ölçüde kabul göreceği değerlendirilmiştir.

2. TÜRKİYE’DE YEREL FİNANSAL RAPORLAMA STANDART SETİ HAZIRLANMA SÜRECİNDE YAPILAN ÇALIŞMALAR

2.1. KOBİ’ler İçin TFRS Hazırlık Çalışmaları

Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (IASB) ve KOBİ’ler için yayımlanan standartlara göre KOBİ’ler genel olarak “*Halka açık olmayan, kamuya hesap verme yükümlülüğü bulunmayan ve yönetimde olmayan*

işletme sahipleri, mevcut veya potansiyel borç verenler ve kredi kuruluşları gibi harici kullanıcılar için genel amaçlı finansal tablo hazırlayan işletmelerdir” şeklinde tanımlanmıştır. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği KOBİ Stratejisi Eylem Planı’ndan alınan verilere göre, KOBİ’ler Türkiye’de toplam işletmelerin % 99’unu, toplam katma değerini % 55’ini ve toplam satışların % 65,5’ini gerçekleştirmektedir. Ülke ekonomilerinde ciddi bir paya sahip olan KOBİ’lerin muhasebe süreçlerinde Tam Set Finansal Raporlama Standartlarının uygulanması göreceli olarak karmaşık ve maliyetli bir durum ortaya çıkarmıştır. Ancak KOBİ’lerin faaliyetlerini uluslararası ölçekte sürdürebilmesi ve küresel bir oyuncu olmaları açısından küresel standartların oluşturulması ihtiyacı giderek artmıştır. Özellikle KOBİ’lerin global ve teknolojik değişimlere adapte olabilmesi, ucuz finansman sağlayabilmesi ve uluslararası piyasalarda rekabet edebilmesi noktasında ortak bir finansal raporlama ihtiyacı daha hissedilir hale gelmiştir. Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (IASB) tarafından 9 Temmuz 2009 tarihinde yayınlanan Küçük ve Orta Ölçekli işletmeler için uluslararası finansal raporlama standartları (IFRS for SMEs), özellikle belli büyüklükteki işletmeler için küresel ve karşılaştırılabilir bir raporlama seti oluşturulması amacıyla geliştirilmiştir. Uluslararası finansal raporlama standartlarının başlangıç noktası olarak ele alındığı bu set fayda-maliyet ilkesi benimsenerek düzenlenmiştir. KOBİ’ler için düzenlenen finansal raporlama standardı, tam sette yer alan örneğin bölümlere göre raporlama, satış amaçlı duran varlıklar, sigorta sözleşmeleri gibi standartları kapsam dışında tutarak dipnotlardaki açıklamalarda azaltmalar yoluna gitmiştir (Akdoğan, 2010: 1). Böylece KOBİ’lerin zaman içerisinde faaliyetlerini büyütüp ölçek değiştirmesi durumunda bir başka ifadeyle tam set standartları uygulamaya başladıklarında geçiş sürecini daha az sorunlu hale getirecektir (Akdoğan, 2010: 2). Ancak KOBİ’ler için finansal raporlama standardı Avrupa Birliği Komisyonu tarafından 2013 yılında 2013/34 sayılı AB Muhasebe Direktifinin yayınlanmasıyla askıya alınmıştır. İlgili direktif KOBİ’ler için finansal raporlama düzenleme esaslarını daha sade ve anlaşılabilir bir hale getirmek amacıyla önceki yıllardan yayınlanan yönergelerin birleştirilmesini esas almıştır.

2.2. 2013/34 Sayılı AB Muhasebe Direktifi ve FRS 102

Avrupa Birliği kapsamında yer alan ülkelerdeki küçük ve orta ölçekli işletmelerin finansal tablolarının hazırlanmasında karşılaşılan karmaşık ve maliyetli sürecin göreceli olarak kolaylaştırılması amacıyla 2008 yılında Avrupa Parlamentosu, Avrupa Komisyonu’ndan mevcut yönergeleri sadeleştirecek bir talepte bulunmuş ve yerel mevzuatlarda standartlaşmaya gidilmesi yönünde görüş bildirmiştir (Demir ve Bahadır, 2014: 14). Buna ek olarak, Avrupa Birliği yönergelerinden konsolide finansal tablolara ilişkin esasları düzenleyen 7. Yönerge ve konsolide olmayan finansal tablolara ilişkin 4. Yönerge birleştirilerek 26 Haziran 2013 tarihinde 2013/34 Avrupa Birliği muhasebe direktifi “*Şirketler için Finansal Raporlama Yükümlülükleri*” başlığı ile Avrupa Birliği Resmi Gazetesi’nde yayınlanmıştır. 2013/34 Avrupa Birliği muhasebe direktifi temel olarak küçük ölçekli işletmelerin yönetsel sıkıntılarını ve finansal tablo gerekliliklerini güncelleyerek basitleştirilmiş bir sunum ortaya koymayı amaçlamaktadır. 2013/34 sayılı muhasebe direktifi incelendiğinde şu değerlendirmelere ulaşmak mümkündür. Paragraf 1, “*önce küçük işletmeleri düşün*” ilkesini benimseyerek 4. ve 7. Yönergelerin birleştirilmesini ve Avrupa Birliği’nin 2020 stratejisi ile uyumlu bir şekilde yönetsel maliyetler ve yüklerin azaltılmasını ele almaktadır. 2013/34/EU, Paragraf 5’te direktif kapsamına giren şirketler ele alınmış ve bu şirketler anonim şirketler, sermayesi paylara bölünmüş komandit şirketler ve limited şirketler olarak belirlenmiştir. Muhasebe direktifine göre, ilgili işletmeler aktif büyüklük, net satışlar ve çalışan sayılarına göre mikro, küçük, orta ve büyük ölçekli olarak sınıflandırılarak, muhasebe süreçleri ile büyüklük arasında bir bağlantı kurulması amaçlanmıştır. Tablo 1’de farklı ölçeklerde yer alan işletmelerin belirlenmesinde kullanılan kriterlere yer verilmiştir.

Tablo 1. 2013/34/EU Direktifi İşletme Kriterleri

İşletmeler/Kriterler	Aktif Büyüklüğü	Satış Haslatı	Çalışan Sayısı
Mikro Ölçekli	< 350.000 €	< 700.000 €	< 10 kişi
Küçük Ölçekli	< 4.000.000 €	< 8.000.000 €	< 50 kişi
Orta Ölçekli	< 20.000.000 €	< 40.000.000 €	< 250 kişi
Büyük Ölçekli	> 20.000.000 €	> 40.000.000 €	< 250 kişi

Kaynak: Demir ve Gür (2016: 71).

Bu gelişmeleri takiben, İngiltere’nin UFRS’leri uygulamayan işletmeler açısından yürürlüğe koyduğu ve Avrupa Birliği muhasebe direktifleriyle tam uyumlu olan FRS 102 standardı yerel finansal raporlama açısından önemli bir adım olarak kabul edilmektedir. İngiltere’de KOBİ’ler için finansal raporlama standardı esas alınarak değiştirilen “FRS 102 Birleşik Krallık ve İrlanda Cumhuriyeti’nde Uygulanan Finansal Raporlama Standardı (The Financial Reporting Standard Applicable in the UK and Republic of Ireland)” yerel finansal raporlama ihtiyacını giderebilmek amacıyla uygulamaya konulmuştur (Öztürk, 2016: 61). İlgili standart seti, 1 Ocak 2015

tarihinden itibaren geçerli olmak üzere İngiltere ve İrlanda’da uygulanması için 14 Mart 2013 tarihinde yayınlanmıştır. FRS 102 temel olarak KOBİ’ler için hazırlanan finansal raporlama standartlarına maddi olmayan duran varlıklar, ifta süreleri, ertelenmiş vergi ve özellikli varlıklar gibi konularda değişiklikler sunmuştur (Gürkan 2016: 52).

2.3. Büyük ve Orta Boy İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı (BOBİ FRS)

6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu, finansal raporlamayı bağımsız denetim üzerinden ele alarak Türkiye Finansal Raporlama Standartlarına göre raporlama yapacak işletmelerin kapsamını genişletmiştir. Kamu Gözetimi Kurumu 17 Kasım 2012 tarihinde TFRS uygulaması gereken işletmeler kapsamını bu bağlamda geniş tutmuş ve Kamu Yararını İlgilendiren Kuruluşları (KAYİK) ve bağımsız denetime tabi şirketleri bu başlıkta değerlendirmiştir.

Ancak 26 Ağustos 2014 tarihinde KAYİK’lerin TFRS uygulamasına ve bağımsız denetime tabi diğer işletmelerin isteğe bağlı olarak TFRS uygulamasına karar verilmiş ve kapsam dışındaki diğer işletmeler için yürürlükteki mevzuata atıf yapılmıştır (Gökçen vd., 2016: 20). Kamu Gözetim Kurumu, Türkiye’de bağımsız denetime tabi olan ancak TFRS uygulamayan işletmelerin uyguladıkları mevzuat hükümlerinin Avrupa Birliği direktifiyle uyumlu olmadığı ve temel finansal raporlama unsurları açısından eksiklikler bulunduğunu tespit ederek öncelikle MSUGT’a ek olarak ilave hususlar yayınlamıştır (Ataman, 2017: 16). Bağımsız denetim kapsamında yer alıp, TFRS’leri uygulamayan işletmeler için Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği’ne ek olarak (MSUGT), “TMS’leri Uygulamayan Şirketlerin Finansal Tablolarının Hazırlanmasında Uygulanacak İlave Hususlar” yayımlanarak yerel finansal raporlamaya yönelik eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır. İlave hususların yayınlanmasındaki temel amaç, finansal tabloların gerçeğe ve ihtiyaca uygun ve karşılaştırılabilir bilgi sunma özelliklerini yerine getirmesinde vergi odaklı MSUGT’un yetersiz kalmasıdır.

İlave hususların geçici bir çözüm ürettiği düşüncesiyle KGK tarafından Yerel Finansal Raporlama Çerçevesi çalışmalarına başlanmış, İngiltere ve İrlanda’nın yayınlamış olduğu FRS 102 esas alınmıştır. FRS 102 ile sunulan değişikliklerle birlikte Türkiye’de AB direktifleriyle uyumlu yerel finansal raporlama standartlarının oluşturulabilmesi amacıyla 2014 yılında Kamu Gözetim Kurumu’nun görüşe açtığı “Yerel Finansal Raporlama Çerçevesi Taslağı” çalışmaları başlamıştır.

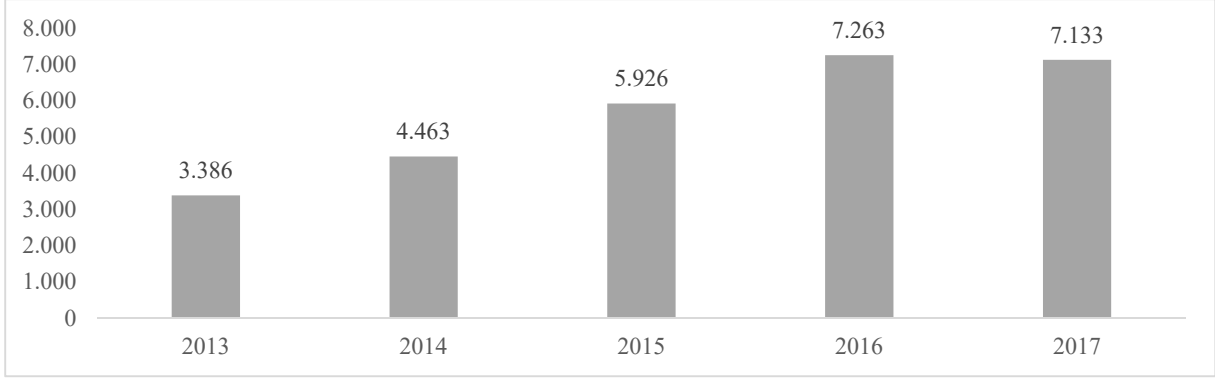
Türk Ticaret Kanunu’nda bağımsız denetime tabi işletmelerin belirlenmesinde 2013 – 2016 tarihleri arasında değişiklikler yapılmış ve son olarak 19 Mart 2016 tarihinde Avrupa Birliği’ne uygun olarak Tablo 2’de ifade edilen kriterler belirlenmiştir. İşletmeler bireysel veya iştirak ve bağlı ortaklıklarıyla birlikte Tablo 2’de belirtilen koşullardan en az ikisini art arda iki hesap dönemi aştuklarında bir sonraki dönem bağımsız denetime tabi olacaklardır.

Tablo 2. Bağımsız Denetime Tabi Şirketleri Belirleyen Kriterler

Kriterler/Yıllar	2013	2014	2015	2016
Aktif Büyüklüğü	150 Milyon TL ve Üstü	75 Milyon TL ve Üstü	50 Milyon TL ve Üstü	40 Milyon TL ve Üstü
Satış Hasılatı	200 Milyon TL ve Üstü	150 Milyon TL ve Üstü	100 Milyon TL ve Üstü	80 Milyon TL ve Üstü
Çalışan Sayısı	500 ve üstü	250 ve üstü	200 ve üstü	200 ve üstü

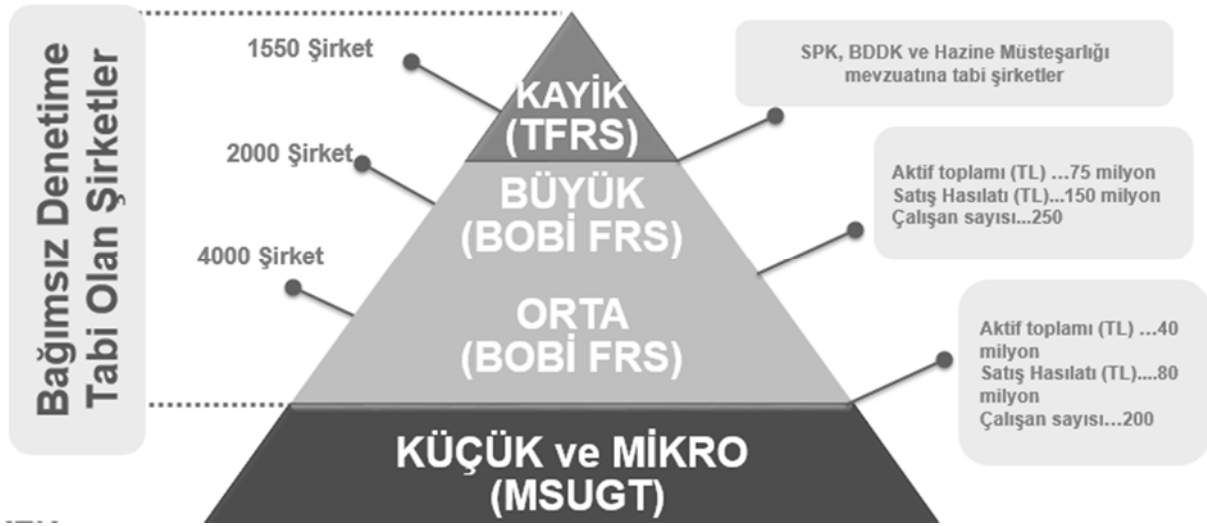
Kaynak: www.kgk.gov.tr

Buna göre işletmeler bağımsız denetime tabi olup olmamalarına göre iki grupta sınıflandırılmıştır. Şekil 1’de ise yıllar itibariyle bağımsız denetim sözleşmesi imzalayan şirket sayılarına yer verilmiştir.

Şekil 1. Bağımsız Denetim Sözleşmesi İmzalayan Şirket Sayısı (www.kgk.gov.tr)

Kamu Gözetimi Kurumu tüm paydaşlardan aldığı geri bildirimler ile Yerel Finansal Raporlama Çerçevesi Taslağı üzerindeki çalışmalarını 2017 tarihinde tamamlamıştır. 30138 (Mükerrer) sayılı Resmi Gazete’de 29.07.2017 tarihinde “BOBİ FRS Hakkında Sıra No:56 Tebliği” başlığıyla yayınlanan Büyük ve Orta Boy İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı, 1 Ocak 2018 tarihinden uygulanmak üzere yürürlüğe girmiştir. BOBİ FRS seti 27 Bölüm ve 9 Ek’ten oluşmakta ve 2013/34/EU sayılı AB Muhasebe Direktifiyle uyumlu sade ve anlaşılabilir bir dille yazılmış finansal raporlama çerçevesidir (Ataman, 2017: 17). Şekil 2’de BOBİ FRS’de yer alan büyük ve orta boy işletme ayırımına yönelik kriterlere yer verilmiştir.

Şekil 2. Bağımsız Denetime Tabi Olan Şirketlerin Dağılımı (www.kgk.gov.tr)

3. BOBİ FRS VE TFRS SETLERİNİN ELDE EDİLECEK FİNANSAL RAPORLAR AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

BOBİ FRS her ne kadar finansal raporlamada standartlaştırma adına bir adım olsa da, BOBİ FRS ve TFRS setlerinde uygulayıcılara sunulan muhasebe uygulamaları önemli ölçüde farklılıklar arz etmektedir. Bu durum, finansal raporların biçimsel olarak birbirlerine benziyor olmalarına karşın, içerik olarak oldukça farklı sunulmalarına neden olmaktadır. Bu kapsamda, BOBİ FRS ve TFRS setleri arasındaki muhasebe uygulamalarına yönelik farklılıkların ayrıntılı bir biçimde açıklanması gerekmektedir.

3.1. BOBİ FRS ve TFRS Setleri Arasındaki Temel Farklılıklar

2018 yılı itibariyle Türkiye Finansal Raporlama Standartları seti kavramsal çerçeve dışında 16 finansal raporlama standardından ve 26 muhasebe standardından oluşmaktadır. Ayrıca 15 adet Türkiye Finansal Raporlama Standardı (TFRS) yorumu ve 6 adet Türkiye Muhasebe Standardı (TMS) yorumu KGK tarafından yayımlanmıştır. Bununla birlikte, 2018 yılı itibariyle uygulamaya konulan BOBİ FRS seti ise toplam 27 Bölüm ve finansal tablolar ve tanımlarını içeren toplam 9 Ek’ten oluşmaktadır. BOBİ FRS setinde yer alan birçok

bölüm ise TFRS setinde yer alan TMS/TFRS'ler doğrultusunda hazırlanmıştır. Tablo 3'de bu farklılıklar özetlenmeye çalışılmıştır.

Tablo 3. BOBİ FRS ve TFRS Setleri Arasındaki Finansal Raporları Etkileyecek Temel Farklılıklar

Karşılaştırılan BOBİ FRS ve TFRS Bölümleri			Tespit Edilen Temel Farklılıklar
1	Bölüm 1	TMS 1	BOBİ FRS'de yer alan finansal durum tablosunda satış amaçlı duran varlıklar kalemi yer almamakta; bununla bağlantılı olarak kar veya zarar tablosunda durdurulan faaliyetler bölümü yer almamaktadır. Ayrıca kar veya zarar tablosunda diğer kapsamlı gelir bölümü de sunulmamaktadır.
2	Bölüm 5	TMS 11 TMS 18 TFRS 15	BOBİ FRS'de TMS 18'den farklı olarak hasılatın ölçülmesinde vade farkları yalnızca bir yılı aşan sürelerde ayrıştırılmaktadır. BOBİ FRS'de hasılatın kayda alınmasında TMS 18'den farklı olarak edim yükümlülüğünün yerine getirilmesi yeterli bir ölçüt olarak kabul edilmiştir. Ayrıca, TFRS 15'de yer alan 5 aşamalı model de BOBİ FRS'de yer almamaktadır.
3	Bölüm 6	TMS 2	BOBİ FRS'de TMS 2'den farklı olarak stok alımlarındaki vade farkları yalnızca bir yılı aşan sürelerde ayrıştırılmaktadır. Ayrıca BOBİ FRS'de TMS 2'den farklı olarak stok maliyetlerinin ölçümünde tam maliyet yönteminden de yararlanılabilmektedir.
4	Bölüm 7	TMS 41	BOBİ FRS'de canlı varlıklar TFRS'den farklı olarak gerçeğe uygun değerini yanı sıra maliyet bedeli ile de ölçülebilmektedir.
5	Bölüm 8	TFRS 6	BOBİ FRS'de sonraki ölçümlerde yeniden değerlendirme modelinden yararlanılmamaktadır.
6	Bölüm 9	TMS 32 TMS 39 TFRS 7 TFRS 9	Finansal araçlar BOBİ FRS'de TFRS 9'dan farklı sınıflandırılmakta ve ölçüm farkları kar veya zararda muhasebeleştirilmektedir. Söz konusu sınıflandırmalardan birini oluşturan ticari alacaklarla ilgili değer düşüklükleri "beklenen kredi zararı" yaklaşımı yerine "gerçekleşen kredi zararı" yaklaşımına göre ölçülmektedir. Ayrıca TFRS 9'dan farklı olarak ticari alacak ve borçlardan yalnızca vadesi bir yılı aşanlar itfa edilmiş maliyet ile ölçülmektedir. Borsada işlem görmeyen hisse senetleri de TFRS 9'dan farklı olarak maliyet bedeli ile ölçülmektedir.
7	Bölüm 10	TMS 28	Münferit finansal tablolarda iştirak yatırımları ölçülürken TMS 28'den farklı olarak gerçeğe uygun değerden yararlanılmamaktadır.
8	Bölüm 11	TFRS 11	Münferit finansal tablolarda müşterek kontrol edilen işletmeler ölçülürken TFRS 11'den farklı olarak gerçeğe uygun değerden yararlanılmamaktadır.
9	Bölüm 12	TMS 16	BOBİ FRS'de TMS 16'dan farklı olarak maddi duran varlık alımlarındaki vade farkları yalnızca bir yılı aşan sürelerde ayrıştırılmaktadır.
10	Bölüm 14	TMS 38	BOBİ FRS'de maddi olmayan duran varlıklar TMS 38'den farklı olarak yalnızca maliyet bedeli ile ölçülmektedir. Ayrıca BOBİ FRS'de TMS 38'den farklı olarak sınırsız faydalı ömre sahip maddi olmayan duran varlıklar (iş birleşmeleri bölümünde açıklanan şerefiye dahil) en az 5, en çok 10 yılda itfa edilmektedir.
11	Bölüm 16	TMS 20	BOBİ FRS'de devlet teşvikleri TMS 20'den farklı olarak finansal durum tablosunda raporlanamamakta (sermaye yaklaşımı uygulanmamakta) ve doğrudan kar veya zararla ilişkilendirilmektedir.
12	Bölüm 18	TMS 36	TMS 36'da şerefiye değer düşüklüğüne tabi tutulmakta iken BOBİ FRS'de böyle bir uygulama yer almamakta; Şerefiye, Bölüm 14, 18 ve 21 'deki hükümler çerçevesinde itfa edilmektedir.
13	Bölüm 19	TMS 37	Karşılık tutarı hesaplanırken TMS 37'den farklı olarak bugünkü değer yaklaşımının yanı sıra beklenen harcama tutarı yaklaşımında da yararlanılabilmektedir. Ayrıca, BOBİ FRS'deki kıdem tazminatı hesaplamalarında aktüeryal hesaplamalardan yararlanılmamaktadır.
14	Bölüm 22	TFRS 10	BOBİ FRS'de konsolidasyona tabi ana ortaklık bireysel finansal

		tablolarında bağı ortaklıklarını TFRS 10'dan farklı olarak gerçeğe uygun değerleri ile raporlayamamaktadır.
--	--	---

Kaynak: Ataman ve Cavlak (2017), Doğan (2017), Gençoğlu (2017) ve Şen ve Özbirecikli (2018).

Tablo 3'de BOBİ FRS setinin TFRS setinden farklılaşan yönleri ele alındığından, BOBİ FRS ve TFRS setleri arasında önemli farklılıkların bulunmadığı bölümlere tabloda yer verilmemiştir. Diğer yandan, BOBİ FRS setinde karşılığı bulunmayan TFRS 2 Hisse Bazlı Ödemeler, TFRS 4 Sigorta Sözleşmeleri, TFRS 5 Satış Amaçlı Elde Tutulan Duran Varlıklar ve Durdurulan Faaliyetler, TFRS 8 Faaliyet Bölümleri, TFRS 12 Diğer İşletmelere İlişkin Paylara İlişkin Açıklamalar, TFRS 13 Gerçeğe Uygun Değer Ölçümü, TFRS 14 Düzenlemeye Dayalı Erteleme Hesapları, TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat, TMS 19 Çalışanlara Sağlanan Faydalar, TMS 24 İlişkili Taraf Açıklamaları, TMS 26 Emeklilik Fayda Planlarında Muhasebeleştirme ve Raporlama, TMS 27 Bireysel Finansal Tablolar ve TMS33 Hisse Başına Kazanç standartları da (8 TFRS ve 5 TMS) Tablo 3'de bulunmamaktadır (Ataman ve Cavlak, 2017: 159).

3.2. BOBİ FRS ve TFRS Setleri Arasında Tespit Edilen Farklılıkların Finansal Raporlar Üzerindeki Etkileri

BOBİ FRS ve TFRS setleri arasındaki Tablo 3'de özetlenen farklılıkların muhasebe uygulamaları ve dolayısıyla finansal raporlar üzerindeki etkileri aşağıdaki örneklendirilmiştir. Uygulamalarda BOBİ FRS ve TFRS arasındaki önemli farklılıklar vurgulanmak istendiğinden ertelenmiş vergi konusu ihmal edilmiştir.

BOBİ FRS Bölüm 1 – TMS 1 Karşılaştırması

Örnek 1 (Satış amaçlı elde tutulan duran varlıklar ve durdurulan faaliyetler): Aktifte kayıtlı değeri 10.000 TL, birikmiş amortisman tutarı 3.000 TL ve faydalı ömrü 10 yıl olan bir makinenin bir yıl içerisinde elden çıkartılması planlanmaktadır. Makine, satış amaçlı elde tutulan duran varlık olarak sınıflandırılabilir özellikleri taşımaktadır.

Çözüm 1: Makine, TFRS 5 standardına göre satış amaçlı elde tutulan duran varlık olarak sınıflandırılacaktır. TFRS 5 standardına göre yapılması gereken muhasebe kaydı aşağıdaki gibidir:

.....X.X.20XX.....		
19X SATIŞ AMAÇLI ELDE TUTULAN DURAN V.	7.000,00	
257 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR	3.000,00	
253 TESİS MAKİNE VE CİHAZLAR		10.000,00

TFRS seti kapsamında yapılan bu kayıt sonucunda, eğer söz konusu makine yılsonunda halen satılmamış ise finansal durum tablosunda dönen varlıklar içerisindeki satış amaçlı elde tutulan duran varlıklar içerisinde, satılmış ise kar veya zarar ve diğer kapsamlı gelir tablosunda durdurulan faaliyetler içerisinde raporlanacaktır (Örten vd., 2017: 734). BOBİ FRS setinde ise TFRS 5 standardının karşılığı olan herhangi bir bölüm bulunmadığından yukarıda yer alan muhasebe kaydı yapılmayacaktır ve finansal raporlarda herhangi bir bölüm bulunmayacaktır. Bu farklılığın iki önemli sonucu olacaktır. Bunlardan birincisi; TFRS'ye göre elde edilen finansal raporda bir duran varlık dönen varlıklar arasında sınıflandırılacak ve bu durum BOBİ FRS ve TFRS setlerine göre yapılacak finansal analiz sonuçlarını birbirinden farklılaştıracaktır. İkincisi ise; BOBİ FRS setinde böyle bir sınıflandırma yer almadığından, BOBİ FRS'ye göre yapılacak bir raporlamada, finansal bilgi kullanıcıları açısından oldukça önemli olabilecek bir bilgiye yer verilmemiş olacaktır.

Örnek 2 (Diğer kapsamlı gelir): İşletmenin aktifinde kayıtlı, 200.000 TL değerinde bir makinesi bulunmaktadır. Makinenin faydalı ömrü 10 yıldır ve doğrusal amortisman yöntemine göre amortisman hesaplanmaktadır. (Kıst amortisman ihmal edilmiştir.) İşletme değerlendirme yöntemi olarak yeniden değerlendirme modelini kullanmaktadır. Birinci yılın sonunda makinenin değerinin 198.000 TL olduğu tespit edilmiştir.

Çözüm 2: Makinenin birinci yılsonundaki amortismanı 20.000 TL (200.000 TL/10 yıl) olacağından defter değeri 180.000 TL olarak bulunacaktır. Makinenin bu tarihteki gerçeğe uygun değeri 198.000 TL olduğundan yeniden değerlendirme yönteminden yararlanılacaktır.

Değer artışı = 198.000 TL – 180.000 TL = 18.000 TL olacaktır. Buna göre değer artış oranı 18.000 TL / 180.000 TL'den % 10 olarak hesaplanacaktır. Bu orandan yola çıkılarak makinenin defter değeri 200.000 TL × 0,10 =

20.000 TL ve birikmiş amortisman tutarı $20.000 \text{ TL} \times 0,10 = 2.000 \text{ TL}$ arttırılacaktır. TFRS ve BOBİ FRS kapsamında yapılması gereken muhasebe kaydı aşağıdaki gibidir:

.....31.12.20XX..... 253 TESİS MAKİNE VE CİHAZLAR 257 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR 52X YENİDEN DEĞERLEME TUTARI ¹	20.000,00	2.000,00 18.000,00
---	-----------	-----------------------

Yukarıdaki muhasebe kaydı hem BOBİ FRS seti hem de TFRS seti kapsamında yapılması gereken bir kayıttır. Ancak örnek gereği ortaya çıkan muhasebe olayının raporlanması esnasında her iki standart seti arasında önemli bir farklılık oluşmaktadır. TFRS setinde, özkaynaklar içerisinde raporlanan bu tutar kar veya zarar ve diğer kapsamlı gelir tablosunda da raporlanırken (TMS 1, s. 17), BOBİ FRS setinde diğer kapsamlı gelir raporlaması yapılmadığından ilgili maddi duran varlığın değer artışı yalnızca özkaynaklar içerisinde raporlanacaktır. Bu durum, finansal bilgi kullanıcıları açısından önemli olan bir bilginin finansal raporlarda tam olarak açıklanamamasına neden olacaktır. Dolayısıyla, finansal bilginin manipüle edilebilmesi ve finansal bilgi kullanıcılarının yanlış yönlendirilmesi açısından eksik bilgi sunan bir rapor ortaya çıkmış olacaktır.

BOBİ FRS Bölüm 5 – TMS 11 – TMS 18 – TFRS 15 Karşılaştırması

Örnek 3 (Vadeli satışlar): İşletme, 1 Kasım 20XX tarihinde peşin fiyatı 10.000 TL olan ticari malı 3 ay vadeli olarak 11.576,25 TL + % 18 KDV'ye satmıştır. Etkin faiz yöntemine göre hesaplanmış aylık faiz oranı % 5'tir.

Çözüm 3: TFRS 15 standardı kapsamında itfa edilmiş tutarları gösteren tablo aşağıdaki gibi düzenlenecektir (TFRS 15, Md. 61):

Vade Süresi	Faiz Tutarı	Anapara+Faiz (Kümülatif)	Gelir Olarak Kaydedilen Faiz	Alınan Tutar
1. Ay Sonu (30 Kasım 20XX)	500,00	10.500,00	-	-
2. Ay Sonu (31 Aralık 20XX)	525,00	11.025,00	1.025,00	-
3. Ay Sonu (31 Ocak 20XX+1)	551,25	11.576,25	551,25	11.576,25
TOPLAM FAİZ	1.576,25			

TFRS 15 standardı kapsamında yapılması gereken muhasebe kayıtları aşağıdaki gibi olacaktır:

.....01.11.20XX..... 120 ALICILAR ² 600 YURT İÇİ SATIŞLAR 38X ERTELENMİŞ GELİRLER 391 HESAPLANAN KDV	13.659,98	10.000,00 1.576,25 2.083,73
.....31.12.20XX..... 38X ERTELENMİŞ GELİRLER 642 FAİZ GELİRLERİ	1.025,00	1.025,00

TFRS 15 kapsamında, izleyen yıl vade bitiminde yapılması gereken kayıtlar ise aşağıdaki gibidir:

¹ Yeniden değerlendirme tutarı TFRS setinde yeniden değerlendirme değer artışı olarak adlandırılıyorken, BOBİ FRS setinde yeniden değerlendirme yedeği olarak adlandırılmaktadır.

² BOBİ FRS'ye göre ticari alacak ve borçlardan yalnızca vadesi bir yılın üzerinde olanlar itfa edilmiş maliyet ile (etkin faiz yöntemine göre) ölçülmektedir.

.....31.01.20XX+1..... 38X ERTELENMİŞ GELİRLER 642 FAİZ GELİRLERİ	551,25	551,25
.....31.01.20XX+1..... 102 BANKALAR 120 ALICILAR	13.659,98	13.659,98

Aynı örnek BOBİ FRS seti kapsamında ele alındığında, satışa ilişkin vade farkı 12 ayın altında bir süre olduğundan vade farkı ayrıştırılmayacak ve hasılat tutarının içerisinde kayda alınacaktır (BOBİ FRS, Md. 5.9). Yapılması gereken muhasebe kaydı aşağıdaki gibi olacaktır:

.....01.11.20XX..... 120 ALICILAR 600 YURT İÇİ SATIŞLAR 391 HESAPLANAN KDV	13.659,98	11.576,25 2.083,73
---	-----------	-----------------------

BOBİ FRS'ye göre yapılması gereken muhasebe kaydında finansman unsuru içeren faiz geliri hasılat içerisinde raporlanmaktadır. Dolayısıyla dönem sonunda finansman unsuru olan faiz geliri ile ilgili herhangi bir tahakkuk kaydı da yapılmayacaktır. Bu durumda, gelecek aylara ve hatta gelecek yıla ait olan faiz geliri de dönem sonunda Kar veya Zarar Tablosu içerisinde hasılat kalemi altında raporlanmış olacaktır. Uygulamada pratiklik sağlayacak olan bu kayıt düzeni, ticari faaliyete konu satışlara ilişkin rakamların büyümesi ile raporlama açısından önemli farklılık oluşmasına neden olacaktır.

BOBİ FRS Bölüm 6 – TMS 2 Karşılaştırması

Örnek 4 (Vadeli stok alımı³): İşletme 1 Aralık 20XX tarihinde peşin fiyatı 20.000 TL olan ticari malı 5 ay vadeli olarak 25.525,63 TL + % 18 KDV'ye satın almıştır. Etkin faiz yöntemine göre hesaplanmış aylık faiz oranı % 5'tir.

Çözüm 4: TMS 2 standardı kapsamında itfa edilmiş tutarları gösteren tablo aşağıdaki gibi düzenlenecektir (TMS 2, Md. 18):

Vade Süresi	Faiz Tutarı	Anapara+Faiz (Kümülatif)	Gider Olarak Kaydedilen Faiz	Ödenen Tutar
1. Ay Sonu (31 Aralık 20XX)	1.000,00	21.000,00	1.000,00	-
2. Ay Sonu (31 Ocak 20XX+1)	1.050,00	22.050,00	-	-
3. Ay Sonu (28 Şubat 20XX+1)	1.102,50	23.152,50	-	-
4. Ay Sonu (31 Mart 20XX+1)	1.157,63	24.310,13	-	-
5. Ay Sonu (30 Nisan 20XX+1)	1.215,50	25.525,63	4.525,63	25.525,63
TOPLAM FAİZ	5.525,63			

TMS 2 standardı kapsamında yapılması gereken muhasebe kayıtları aşağıdaki gibi olacaktır:

.....01.12.20XX..... 153 TİCARİ MALLAR 18X ERTELENMİŞ GİDERLER	20.000,00 5.525,63	30.120,24
--	-----------------------	-----------

³ Stok alımlarında olduğu gibi, BOBİ FRS Bölüm 12'nin TMS 16 standardından temel farkının maddi duran varlık alımlarındaki vade farklarının yalnızca bir yılı aşan vadelerde ayrıştırılması olduğundan, çalışmanın ilerleyen kısımlarında tekrardan kaçınmak için vadeli maddi duran varlık alımına yönelik örnek sunulmayacaktır.

191 İNDİRİLECEK KDV 320 SATICILAR ⁴	4.594,61	
.....31.12.20XX..... 780 FİNANSMAN GİDERLERİ 18X ERTELENMİŞ GİDERLER	1.000,00	1.000,00

İzleyen yıl vade bitiminde yapılması gereken kayıtlar ise aşağıdaki gibidir:

.....30.04.20XX+1..... 780 FİNANSMAN GİDERLERİ 18X ERTELENMİŞ GİDERLER	4.525,63	4.525,63
.....31.01.20XX+1..... 320 SATICILAR 102 BANKALAR	30.120,24	30.120,24

Aynı örnek BOBİ FRS seti kapsamında ele alındığında, stok alımına ilişkin vade farkı 12 ayın altında bir süre olduğundan vade farkı ayrıştırılmayacak ve ödenen faiz stok maliyetinin bir unsuru olarak kayda alınacaktır (BOBİ FRS, Md. 6.8). Yapılması gereken muhasebe kayıtları aşağıdaki gibi olacaktır:

.....01.12.20XX..... 153 TİCARİ MALLAR 191 İNDİRİLECEK KDV 320 SATICILAR	25.525,63 4.594,61	30.120,24
---	-----------------------	-----------

BOBİ FRS'ye göre yapılması gereken muhasebe kaydında finansman unsuru içeren maliyet stok maliyeti içerisinde raporlanmaktadır. Dolayısıyla dönem sonunda finansman unsuru olan finansman gideri ile ilgili herhangi bir tahakkuk kaydı da yapılmayacaktır. Bu durumda, gelecek aylara ve hatta gelecek yıla ait olan faiz giderleri de dönem sonu finansal durum tablosu içerisinde stoklar kalemi altında raporlanmış olacaktır⁵. Uygulamada pratiklik sağlayacak olan bu kayıt düzeni, stok rakamların olduğundan fazla kaydedilmesine ve özellikle üretim işletmelerinde üretimle ilgili olmayan finansman unsurlarının da üretim maliyeti olarak raporlanmasına neden olacaktır.

Örnek 5 (Tam-Normal Maliyet Yöntemleri): Bir üretim işletmesinde yılsonu maliyet hesaplamaları yapılmış ve genel üretim maliyetleri toplamının 200.000 TL olduğu görülmüştür. İşletme, dönemdeki normal (ortalama) kapasiteden % 80 oranında yararlanmıştır.

Çözüm 5: TMS 2 standardı kapsamında atıl kapasiteye isabet eden (200.000 TL × 0,20 = 40.000 TL) sabit genel üretim giderlerinin (kapasite farkının) dönem gideri olarak kaydedilmesi gerekmektedir (TMS 2, Md. 13).

.....31.12.20XX..... 151 YARI MAMULLER-ÜRETİM 65X DÖNEM GİDERİ 731 GENEL ÜRETİM GİDERLERİ YANS.	160.000,00 40.000,00	200.000,00
--	-------------------------	------------

BOBİ FRS setinde ise tam maliyet yönteminin veya normal maliyet yönteminin kullanılması işletmenin tercihine bırakılmıştır. Normal maliyet yönteminden yararlanılması durumunda, atıl kapasiteye isabet eden 40.000 TL

⁴ BOBİ FRS'ye göre ticari alacak ve borçlardan yalnızca vadesi bir yılın üzerinde olanlar itfa edilmiş maliyet ile (etkin faiz yöntemine göre) ölçülmektedir.

⁵ BOBİ FRS Bölüm 12 uygulanırken; vade farkları, satın alınan maddi duran varlıkların maliyet bedeli altında raporlanmış olacaktır.

tutarındaki bakiye Kar veya Zarar Tablosu'nda "SATIŞLARIN MALİYETİ" kaleminde raporlanmaktadır (BOBİ FRS, Md. 6.13). Tam maliyet yönteminden yararlanılması durumunda ise 40.000 TL tutarındaki bakiyenin tamamı "151 YARI MAMULLER-ÜRETİM" hesabı içerisinde izlenecektir.

TFRS setinde kapasite farkının örnekteki gibi 65 grubu bir hesap içerisinde kar veya zarara dahil edilmesi ideal bir uygulama olarak kabul edilebilir. Ancak BOBİ FRS setindeki her iki uygulama da beraberinde bazı problemler getirmektedir. BOBİ FRS seti kapsamında henüz satılmamış olan stoklara dağıtılmamış sabit genel üretim maliyetleri Kar veya Zarar tablosunda satışların maliyeti kalemine alınacak ve bu durum brüt karı azaltıcı bir etki yaratacaktır (Gökçen ve Öztürk, 2017: 110 – 111). Bununla birlikte; eğer işletme BOBİ FRS kapsamında tam maliyet yönteminden yararlanmayı tercih ederse, işletmenin dönem içerisinde faydalanmadığı kapasiteye isabet eden genel üretim maliyetleri stoklar içerisinde aktifleştirilmiş olacaktır. Bu durumda, varlıkların tahakkuku ile ilgili şartlardan biri olan "gelecekte işletmeye ekonomik fayda sağlama" şartı sağlanmaksızın raporlama yapılmış olacaktır (Gökçen vd., 2016: 31).

BOBİ FRS Bölüm 7 – TMS 41 Karşılaştırması

Örnek 6 (Canlı Varlıklar): Çiftlik işletmesinde yavrulaması beklenen ineklerin buzağılaması sürecinde katlanılan endirekt madde, endirekt işçilik giderleri ile diğer giderler toplamı 2.500 TL olarak hesaplanmıştır. İneklerden toplam 5 buzağı elde edilmiştir. Buzağuların her birinin gerçeğe uygun değeri 2.000 TL'dir. Yılsonu itibariyle buzağular için (doğumlarından itibaren) katlanılan endirekt giderler toplamı 500 TL olarak belirlenmiştir. Bu tarih itibariyle buzağuların her birinin gerçeğe uygun değerinin 3.000 TL olduğu görülmüştür.

Çözüm 6: TMS 41 standardına göre canlı varlıklar gerçeğe uygun değer ile ölçülecektir (TMS 41, Md. 12). Yapılması gereken muhasebe kayıtları aşağıdaki gibidir:

.....XX.XX.20XX..... 730 GENEL ÜRETİM GİDERLERİ İLGİLİ HESAPLAR	2.500,00	2.500,00
.....XX.XX.20XX..... 2XX CANLI BÜYÜKBAŞ HAYVANLAR - Yetişmekte Olan Hayvanlar 731 GENEL ÜRETİM GİDERLERİ YANS.	2.500,00	2.500,00
.....XX.XX.20XX..... 2XX CANLI BÜYÜKBAŞ HAYVANLAR - Yetişmekte Olan Hayvanlar 6XX CANLI VARLIK DEĞERLEME FARKLARI 10.000 TL – 2.500 TL = 7.500 TL Canlı Varlık GUD Değer Artışı	7.500,00	7.500,00

Yılsonu kayıtları ise aşağıdaki gibi olacaktır.

.....31.12.20XX..... 730 GENEL ÜRETİM GİDERLERİ İLGİLİ HESAPLAR	500,00	500,00
.....31.12.20XX..... 2XX CANLI BÜYÜKBAŞ HAYVANLAR - Yetişmekte Olan Hayvanlar 731 GENEL ÜRETİM GİDERLERİ YANS.	500,00	500,00
.....31.12.20XX..... 2XX CANLI BÜYÜKBAŞ HAYVANLAR - Yetişmekte Olan Hayvanlar 6XX CANLI VARLIK DEĞERLEME FARKLARI 15.000 TL – 10.500 TL = 4.500 TL Canlı Varlık GUD Değer Artışı	4.500,00	4.500,00

Not: Buzağular henüz yetişmekte oldukları için örnekte amortisman hesaplanmamıştır.

BOBİ FRS setine göre canlı varlığın gerçeğe uygun değeri aşırı maliyet veya çabaya katlanmadan ölçülemiyorsa maliyet yöntemi de uygulanabilmektedir (BOBİ FRS, Md. 7.8). Bu durumda, yukarıdaki kayıtlarda yer alan değerlendirme kayıtları yapılmayacaktır. Yapılması gereken kayıtlar ise aşağıdaki gibidir:

.....XX.XX.20XX..... 730 GENEL ÜRETİM GİDERLERİ İLGİLİ HESAPLAR	2.500,00	2.500,00
.....XX.XX.20XX..... 2XX CANLI BÜYÜKBAŞ HAYVANLAR - Yetişmekte Olan Hayvanlar 731 GENEL ÜRETİM GİDERLERİ YANSITMA	2.500,00	2.500,00

.....31.12.20XX..... 730 GENEL ÜRETİM GİDERLERİ İLGİLİ HESAPLAR	500,00	500,00
.....31.12.20XX..... 2XX CANLI BÜYÜKBAŞ HAYVANLAR - Yetişmekte Olan Hayvanlar 731 GENEL ÜRETİM GİDERLERİ YANSITMA	500,00	500,00

Yılsonu itibariyle yetişmekte olan hayvanların toplam maliyeti 3.000 TL'ye ulaşmıştır. TFRS setinde ise gerçeğe uygun değer güvenilir bir biçimde ölçülebileceği varsayılmaktadır (Gökçen vd., 2016: 636). Gerçeğe uygun değer güvenilir bir biçimde ölçülemiyor olması durumunda, satış giderleri, amortisman giderleri ve değer düşüklükleri düşülmüş defter değerinin gerçeğe uygun değer olduğu kabul edilmektedir. Böyle bir durumda, yukarıda yer alan ve BOBİ FRS seti kapsamında yapılan kayıtlar TFRS seti için de geçerli olacaktır. Ancak, sonraki ölçümlerde gerçeğe uygun değer bir piyasa fiyatı ölçüsü ile tespit edilmesi halinde TFRS kapsamında bu değer geçerli olacaktır. BOBİ FRS setinde ise maliyet yönteminden yararlanılıyor olması halinde gerçeğe uygun değer ölçümü aranmamaktadır. Canlı varlıkların ölçümüyle ilgili bu farklılık, BOBİ FRS' nin tarihi maliyet ölçüsünü güvenilir bir ölçüt olarak kabul ettiğinin önemli bir göstergesidir.

BOBİ FRS Bölüm 8 – TFRS 6 Karşılaştırması

Örnek 7 (Yeniden Değerleme): Maden arama işletmesi dönem sonu itibariyle 100.000 TL maliyet bedeli ile ölçülmüş olan hazırlık ve geliştirme giderlerinin gerçeğe uygun değerinin 120.000 TL olduğunu tespit etmiştir. Hazırlık ve geliştirme giderleri için hesaplanan yıllık amortisman tutarı 20.000 TL'dir.

Çözüm 7: Aktifleştirilen hazırlık ve geliştirme giderleri için ayrılan amortisman tutarı 20.000 TL olduğundan defter değeri 80.000 TL olarak bulunacaktır. Değerleme günündeki gerçeğe uygun değer 120.000 TL olduğundan TFRS 6 standardı kapsamında yeniden değerlendirilmemektedir.

Değer artışı = 120.000 TL – 80.000 TL = 40.000 TL olacaktır. Buna göre değer artış oranı 40.000 TL / 80.000 TL'den % 50 olarak hesaplanacaktır. Bu orandan yola çıkılarak defter değeri 100.000 TL × 0,50 = 50.000 TL ve birikmiş amortisman tutarı 20.000 TL × 0,50 = 10.000 TL arttırılacaktır. TFRS ve BOBİ FRS kapsamında yapılması gereken muhasebe kaydı aşağıdaki gibidir: (20.000 TL amortisman kaydının yapılmış olduğu varsayılmıştır.)

.....31.12.20XX..... 272 HAZIRLIK VE GELİŞTİRME GİDERLERİ 278 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR 52X YENİDEN DEĞERLEME TUTARI	50.000,00	10.000,00 40.000,00
--	-----------	------------------------

BOBİ FRS seti kapsamında yeniden değerlendirme modelinden yararlanılmadığı için gerçeğe uygun değer artışları durumunda herhangi bir muhasebe kaydı yapılmayacaktır. Ancak; değer düşüklüğü olması halinde, maliyet modelinden yararlanıldığı için değer düşüklüğü tutarı kadar karşılık ayrılması gerekmektedir. BOBİ FRS seti Bölüm 8’de gerçeğe uygun değer ölçümüne yer verilmemiş olması TFRS’ ye göre hazırlanan finansal raporlardan farklı sonuçlara ulaşılmasına neden olacaktır.

BOBİ FRS Bölüm 9 – TMS 32 – TMS 39 – TFRS 7 – TFRS 9 Karşılaştırması

Örnek 8 (Özkaynak Araçlarındaki Yatırımlar – Sonraki Ölçüm): İşletme elinde bulundurduğu 50.000 TL alış bedeli bulunan ve borsada işlem görmekte olan hisse senetlerini özkaynağa dayalı finansal varlık olarak sınıflandırmıştır. Söz konusu finansal varlık dönem sonunda gerçeğe uygun değeri ile değerlendirilecektir. Hisse senetlerinin dönem sonundaki değerinin 55.000 TL olduğu görülmüştür.

Çözüm 8: TFRS 9’a göre özkaynak araçlarındaki yatırımların değerinde meydana artışlar kar veya zararda raporlanabileceği gibi diğer kapsamlı gelirden de raporlanabilmektedir⁶. BOBİ FRS’de ise gerçeğe uygun değer ölçüm farkları (borsada işlem görenler için) yalnızca kar veya zararda raporlanabilmektedir (BOBİ FRS, Md. 9.20).

TFRS 9 kapsamında yapılabilecek iki alternatif kayıt bulunmaktadır. Bunlarda biri olan özkaynağa dayalı finansal araçlardaki gerçeğe uygun değer farkının kar veya zararla ilişkilendirilmesi durumu borsada işlem gören şirket hisseleri açısından BOBİ FRS ile uyumludur⁷. Ancak, ilgili fark tutarının diğer kapsamlı gelire alınması ile ilgili olarak BOBİ FRS’de herhangi bir açıklama yer almamaktadır.

TFRS 9’a göre gerçeğe uygun değer farkının kar veya zararda sınıflandırılması durumunda (BOBİ FRS ile uyumlu olarak) yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır:

.....31.12.20XX..... 248 DİĞER MALİ DURAN VARLIKLAR 6XX FİNANSAL YATIRIMLAR DEĞER ARTIŞ KAZANCI	5.000,00	5.000,00
--	----------	----------

TFRS 9’a göre gerçeğe uygun değer farkının diğer kapsamlı gelirden sınıflandırılması durumunda (BOBİ FRS ‘den farklı olarak) yapılması gereken kayıt aşağıdaki gibi olacaktır:

.....31.12.20XX..... 248 DİĞER MALİ DURAN VARLIKLAR 52X FİNANSAL YATIRIMLAR DEĞERLEME FARKLARI	5.000,00	5.000,00
---	----------	----------

Yapılan her iki farklı uygulamanın finansal raporlar üzerinde farklı sonuçları olacaktır. TFRS 9’a göre bir işletmenin gerçeğe uygun değerinde meydana gelen değişimleri diğer kapsamlı gelirden raporlaması halinde finansal durum tablosunun özkaynaklarında bir artış meydana gelecek ve ilgili tutar diğer kapsamlı gelirden de raporlanacaktır. İzleyen dönemlerde söz konusu hisse senetlerinin elde çıkartılması halinde ise, özkaynaklarda izlenen fon tutarı geçmiş yıllar karlarına aktarılacaktır (Örten vd., 2017: 483).

Konu kapsamındaki bir diğer önemli husus ise yukarıdaki örnekte yer alan hisse senetlerinin borsada işlem görmüyor olması durumunda TFRS 9 standardından farklı olarak BOBİ FRS bölüm 9’da maliyet bedeli ile ölçüm yapılıyor olmasıdır. Böyle bir durumda BOBİ FRS’ye göre değer artış kazançları dikkate alınmayacak, yalnızca değer düşüşleri “Finansal Yatırımlar Değer Azalış Zararları” kalemine yansıtılacaktır.

⁶ İlk muhasebeleştirilmede, ticari (alım-satım) amaçla elde tutulmayan veya TFRS 3 standardının uygulandığı bir işletme birleşmesinde edinen işletmenin finansal tablolarına aldığı bir şarta bağlı bedel niteliğinde olmayan, TFRS 9 standardı kapsamındaki bir özkaynak aracına yapılan yatırımın gerçeğe uygun değerindeki sonraki değişikliklerin diğer kapsamlı gelirden sunulması konusunda, geri dönülemeyecek bir tercihte bulunulabilir (TFRS 9, Md. 5.7.5).

⁷ BOBİ FRS setinde tanımlanan kar veya zarar ile ilgili hesap isimleri Tek Düzen Hesap Planı’ndan farklılaşmaktadır. Buna karşın, raporlama sonuçları açısından bir farklılık meydana gelmemektedir.

BOBİ FRS ve TFRS setleri arasındaki bahsi geçen tüm bu farklılıklar, finansal raporların birbirinde farklı değerlere sahip olması sonucunu doğuracaktır. Bu durumda, sunulan finansal bilginin ne ölçüde nitelikli olduğunun da sorgulanması gerekmektedir.

Örnek 9 (Beklenen – Gerçekleşen Kredi Zararı Yaklaşımları): Dönem sonu itibariyle işletmenin ticari alacakları; 10.000 TL ve 30.000 TL tutarındaki iki adet alacak senedinden oluşmaktadır. 10.000 TL tutarındaki alacak senedinin vadesi 30 günden fazla geçmiş ve geçmiş tecrübelerden yola çıkılarak kredi riski % 7 olarak belirlenmiştir. Bu alacağın % 20’lik kısmı ile ilgili tahsil şüphesi oluşmuştur. 30.000 TL tutarındaki ticari alacağın vadesine raporlama tarihi itibariyle iki ay bulunmaktadır. Söz konusu alacak senedi için hesaplanmış olan etkin faiz oranı yıllık % 30’dur. Vadesi geçmemiş alacak senetleri için uygulanan kredi riski oranı % 0,5’tir.

Çözüm 9:

TFRS 9 kapsamında beklenen kredi zararı aşağıdaki gibi hesaplanacaktır:

30.000 TL tutarındaki alacağın itfa edilmemiş beklenen kredi zararı $30.000 \text{ TL} \times 0,005 = 150 \text{ TL}$, Raporlama günündeki itfa edilmiş beklenen kredi zararı $150 \text{ TL} / (1 + 0,30)^{2/12} = 144 \text{ TL}$ olarak hesaplanacaktır. Vadesi geçmiş alacak senedinin raporlama tarihindeki beklenen kredi zararı ise $10.000 \text{ TL} \times 0,07 = 700 \text{ TL}$ olarak hesaplanacaktır. Buna göre beklenen kredi zararı 844 TL (144 TL + 700 TL) olarak bulunacaktır. Yapılması gereken muhasebe kaydı aşağıdaki gibidir:

.....31.12.20XX..... 654 KARŞILIK GİDERLERİ 129 ŞÜPHELİ TİCARİ ALACAK KARŞILIĞI	844,00	844,00
---	--------	--------

BOBİ FRS Bölüm 9 kapsamında gerçekleşen kredi zararı aşağıdaki gibi hesaplanacaktır:

Vadesi geçmiş ve şüpheli hale gelmiş bulunan 10.000 TL tutarındaki alacak senedini için % 20 oranında karşılık ayrılacaktır. Buna göre $10.000 \text{ TL} \times 0,20 = 2.000 \text{ TL}$ tutarında değer düşüklüğü zararı kaydedilecektir.

.....31.12.20XX..... 6XX ESAS FAALİYETLERDEN DİĞER GİDERLER 129 ŞÜPHELİ TİCARİ ALACAK KARŞILIĞI	2.000,00	2.000,00
---	----------	----------

Örnekten de görüleceği üzere finansal varlık niteliğindeki ticari alacakların değer düşüklükleri BOBİ FRS ve TFRS kapsamında farklı yaklaşımlarla ele alınmaktadır. Bu farklılık, finansal raporlarda kar veya zararın farklı değerlerde hesaplanmasına neden olmaktadır.

BOBİ FRS Bölüm 10 – TMS 28 ve BOBİ FRS Bölüm 11 – TFRS 11 Karşılaştırması

Örnek 10 (Bireysel Finansal Tablolarda Yer Alan İştirakler/İş Ortaklıkları⁸): İşletme, net varlıklarının defter değeri 100.000 TL olan bir başka işletmenin % 20’sini 25.000 TL’ye satın almıştır. Satın alma tarihinde iştirak edinilen işletmenin net varlıklarının gerçeğe uygun değeri 120.000 TL olarak ölçülmüştür. Değerleme gününde ise, iştirak işletmenin net varlıklarının gerçeğe uygun değeri 135.000 TL olarak ölçülmüştür.

Çözüm 10: Satın alınan işletmenin net varlıklarının payı (%20’si) 20.000 TL değere sahiptir. Edinim için ödenen tutar ile net varlıklar payı arasındaki fark $25.000 \text{ TL} - 20.000 \text{ TL} = 5.000 \text{ TL}$ olarak hesaplanacaktır. Satın alma tarihinde edinilen işletmenin net varlıklarının gerçeğe uygun değeri payı (%20’si) 24.000 TL’dir. Bu durumda $25.000 \text{ TL} - 24.000 \text{ TL} = 1.000 \text{ TL}$ tutarındaki fark şerefiyedir. Bu tutar için sonraki ölçümlerde herhangi bir işlem (itfa ayırma veya değer düşüklüğü testi) yapılmayacaktır (Ataman ve Gökçen, 2017: 147). Ancak $24.000 \text{ TL} - 20.000 \text{ TL} = 4.000 \text{ TL}$ tutarındaki fark edinilen işletmenin dağıtacağı kar tutarı ile düzeltme işlemine tabi tutulacak ve böylelikle yatırım maliyeti gerçeğe uygun değere eşitlenecektir. İştirak hisselerinin edinme maliyetine ilişkin muhasebe kaydı aşağıdaki gibidir:

⁸ İş ortaklıkları BOBİ FRS kapsamında iştiraklerdeki yatırımlarla aynı şekilde ölçüleceğinden (BOBİ FRS Md. 11.15), iş ortaklıklarına yönelik ayrı bir örnek tasarlanmamıştır.

.....XX.XX.20XX..... 242 İŞTİRAKLER 102 BANKALAR	25.000,00	25.000,00
--	-----------	-----------

Sonraki ölçümlerde BOBİ FRS kapsamında maliyet veya özkaynak yöntemlerinden yararlanılabilmektedir (BOBİ FRS, Md. 10.9). Örneğin edinilen işletme 20.000 TL kar elde etmiş ve bu karın 10.000 TL'sini dağıtmış olması durumunda, özkaynak yöntemine göre 20.000 TL iştirak yatırımının defter değerine ilave edilecek, 10.000 TL tutarında dağıtılan kar ise defter değerinden düşülecektir. Maliyet yönteminin uygulanması durumunda ise iştirakin defter değerinde herhangi bir değişiklik yapılmaksızın tahsil edilen 10.000 TL tutarındaki iştirak kar payı doğrudan kar veya zarar tablosu ile ilişkilendirilecektir.

İştirak hisselerinin gerçeğe uygun değerindeki artışın nasıl değerlendirileceği konusu, BOBİ FRS ve TFRS setleri arasındaki temel farklılıklardan biridir. Örneğe göre, iştirak hisselerinin değerlendirme günündeki net varlıklarının gerçeğe uygun değeri 135.000 TL olarak ölçülmüştür. Buna göre $135.000 \text{ TL} \times 0,20 = 27.000 \text{ TL}$ elde bulundurulmuş iştirak hisselerinin gerçeğe uygun değeridir. BOBİ FRS kapsamında bu değişim ile ilgili herhangi bir kayıt yapılmamakla birlikte⁹; TFRS kapsamında (gerçeğe uygun değer ölçümü ile) aşağıdaki muhasebe kaydının yapılması gerekmektedir:

.....31.12.20XX..... 242 İŞTİRAKLER 5XX İŞTİRAK HİSSELERİ DEĞERLEME FARKLARI	2.000,00	2.000,00
---	----------	----------

Yukarıdaki kayıta yer alan gerçeğe uygun değer ölçümünün BOBİ FRS Bölüm 10 ve 11'de yer almaması, BOBİ FRS setinin gerçeğe uygun değer ölçümünden kısmen uzaklaşmasının önemli bir kanıtıdır¹⁰.

BOBİ FRS Bölüm 14 – TMS 38 ve Bölüm 18 – TMS 36 Karşılaştırması

Örnek 11 (Yeniden Değerleme): İşletme, yönetim bölümünde kullanmak üzere beş yıllığına satın aldığı işletim sisteminin kullanım hakkı için 30.000 TL + % 18 KDV ödemiştir. Birinci yılın sonunda işletim sisteminin piyasadan elde edilen değerinin 33.000 TL olduğu görülmüştür. Uygulanan amortisman yöntemi doğrusal amortisman yöntemidir. (Kıst amortisman ihmal edilmiştir.)

Çözüm 11: İşletim sisteminin alınması ve yılsonu amortismanı ile ilgili BOBİ FRS kapsamında yapılması gereken muhasebe kayıtları aşağıdaki gibidir:

.....XX.XX.20XX..... 267 DİĞER MADDİ OLMAYAN DURAN V. 191 İNDİRİLECEK KDV 102 BANKALAR	30.000,00 5.400,00	35.400,00
---	-----------------------	-----------

Yılsonu geldiğinde işletim sistemi için hesaplanan amortisman gideri ($1/5 = 0,20$ yıllık amortisman oranı ile) 6.000 TL'dir. Amortisman kaydı aşağıdaki gibidir:

⁹ Konu kapsamında BOBİ FRS'ye göre değer artışları ile ilgili herhangi bir muhasebe kaydı yapılmamasına karşın; değer düşüklüğü tespit edilmesi durumunda maliyet yöntemi uygulanıyorsa BOBİ FRS Md. 10.12, özkaynak yöntemi uygulanıyorsa BOBİ FRS Md. 10.21-d kapsamında değer düşüklüğü kaydının yapılması gerekmektedir.

¹⁰ BOBİ FRS Bölüm 22 ve TFRS 10 standardı arasında da bu örnekteki farklılığın bir benzerinin olduğu görülmektedir. Söz konusu farklılık "Bağlı Ortaklıkların" bireysel finansal tablolarda gerçeğe uygun değerleri ile sunulmaması şeklindedir. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında tekrardan kaçınmak için konsolidasyona tabi ana ortaklık bireysel finansal tablolarında yer alan bağlı ortaklıklar için örnek sunulmayacaktır. BOBİ FRS Bölüm 22 de Bölüm 10 ve 11 gibi gerçeğe uygun değer ölçümünden uzaklaşmaktadır.

.....31.12.20XX..... 770 GENEL YÖNETİM GİDERLERİ 268 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR	6.000,00	6.000,00
---	----------	----------

BOBİ FRS Bölüm 14'te TFRS setinden farklı olarak maddi olmayan duran varlıklar için yeniden değerlendirme modelinden yararlanılmamaktadır. Şayet söz konusu maddi olmayan duran varlık TMS 38 hükümlerine göre kayda alınsaydı, edinilen işletim sisteminin güvenilir bir biçimde ölçülebilen (pazarı bulunan ve değeri ölçülebilen) piyasa değerine göre yeniden değerlendirme yapılması da tercih edilebilirdi. Bu durumda yapılması gereken hesaplamalar ve muhasebe kaydı aşağıdaki gibi olacaktır:

Amortisman tutarı 6.000TL olduğundan defter değeri 30.000–6.000=24.000TL olarak bulunacaktır. Değerleme günündeki gerçeğe uygun değer 33.000TL olduğundan TMS 38 standardı kapsamında yeniden değerlendirme yönteminden yararlanılabilmektedir.

Değer artışı = 33.000 TL – 24.000 TL = 9.000 TL olacaktır. Buna göre değer artış oranı 9.000 TL / 24.000 TL'den % 37,5 olarak hesaplanacaktır. Bu orandan yola çıkılarak defter değeri 30.000 TL × 0,375 = 11.250 TL ve birikmiş amortisman tutarı 6.000 TL × 0,375 = 2.250 TL arttırılacaktır. TMS 38 standardı kapsamında yapılması gereken muhasebe kaydı aşağıdaki gibidir:

.....31.12.20XX..... 267 DİĞER MADDİ OLMAYAN DURAN V. 268 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR 52X YENİDEN DEĞERLEME TUTARI	11.250,00	2.250,00 9.000,00
--	-----------	----------------------

Örnekten de görüldüğü üzere BOBİ FRS seti Bölüm 14'de gerçeğe uygun değer yaklaşımına yer verilmeyerek maddi olmayan duran varlıkların cari maliyetleri ile raporlanmasını engellemektedir. Bu durum, BOBİ FRS Bölüm 14'ün de tarihi maliyete yakın bir biçimde ele alındığının bir kanıtı niteliğindedir.

Örnek 12 (Şerefiyenin İtfası): İşletme, net varlıklarının defter değeri 100.000 TL olan bir başka işletmenin % 80'ini 95.000 TL'ye satın almıştır. Satın alma tarihinde iştirak edilen işletmenin net varlıklarının gerçeğe uygun değeri 110.000 TL olarak ölçülmüştür.

Çözüm 12: Satın alınan işletmenin net varlıklarının payı (%20'si) 80.000 TL değere sahiptir. Edinim için ödenen tutar ile net varlıklar payı arasındaki fark 95.000 TL – 80.000 TL = 15.000 TL olarak hesaplanacaktır. Satın alma tarihinde edinilen işletmenin net varlıklarının gerçeğe uygun değeri payı (%80'i) 88.000 TL'dir. Bu durumda 95.000 TL – 88.000 TL = 7.000 TL tutarındaki fark şerefiyedir. Bu tutar sonraki dönemlerde, ilk kayda alındığı tutardan birikmiş itfa payları düşülerek ölçülür¹¹ (BOBİ FRS, Md. 21.27).

.....XX.XX.20XX..... 245 BAĞLI ORTAKLIKLAR - Gerçeğe Uygun Değer: 88.000 TL - Şerefiye: 7.000 TL ¹² 102 BANKALAR	95.000,00	95.000,00
---	-----------	-----------

Bireysel finansal tablolarda yer alan şerefiyenin dönem sonu itibariye itfa edilmesi (7.000 TL × 0,10 = 700 TL yıllık itfa tutarıdır) gerekmektedir. Buna göre yapılması gereken muhasebe kaydı aşağıdaki gibi olacaktır:

¹¹ İştiraklerdeki yatırımlarla ilgili finansal raporlama ilkelerini açıklayan BOBİ FRS Bölüm 10'da iştirak yatırımlarının edinilmesi durumunda ortaya çıkan şerefiye tutarının itfa edilmeyeceği belirtilmektedir. Ancak edinilen işletmenin bağlı ortaklık niteliğinde olması durumunda (edinilen tarafın kontrolünün elde edilmesi durumunda), iş birleşmeleri ile ilgili finansal raporlama ilkelerini açıklayan BOBİ FRS Bölüm 21'deki esaslar uygulanacaktır. BOBİ FRS Bölüm 21'e göre hesaplanan ve bir maddi olmayan duran varlık olarak kabul edilen şerefiye tutarının 10 yılda (yararlı ömrü ölçülemediğinden) itfa edilmesi gerekmektedir.

¹² Bu kayıt edinen işletmenin bireysel finansal tabloları kapsamında yapıldığından, şerefiye tutarı 261 ŞEREFİYE hesabına kaydedilmeyecektir (Güler, 2018: 600).

.....31.12.20XX..... 770 GENEL YÖNETİM GİDERLERİ 245 BAĞLI ORTAKLIKLAR - Şerefiye: 700 TL	700,00	700,00
--	--------	--------

BOBİ FRS ve TFRS setleri arasında göze çarpan farklardan biri şerefiyenin raporlanması konusunda karşılaşılan farklılıktır. BOBİ FRS setinde iş birleşmesinden kaynaklanan şerefiye tutarının itfa edilebiliyor olması ve TFRS kapsamında hesaplanan şerefiyenin sınırsız yararlı ömre sahip olduğundan itfa edilmeyerek yılsonlarında değer düşüklüğüne tabi tutulması finansal raporlarda da farklılık ortaya çıkartacaktır. TFRS kapsamındaki şerefiyenin değer düşüklüğü testine tabi tutulması, şerefiyenin gerçeğe uygun değerinde bir azalma görülüp görülmediğinin kontrol edilmesi anlamına gelmektedir. Bu açıdan bir karşılaştırma yapıldığında BOBİ FRS' de gerçeğe uygun değerde meydana gelen azalmalar dikkate almaksızın itfa yoluyla bir düzeltme işleminin tercih edildiği görülmektedir.

BOBİ FRS Bölüm 16 – TMS 20 Karşılaştırması

Örnek 12 (Gelir Yaklaşımı): İşletmenin devlet destekli bir proje kapsamında faaliyette bulunduğu bölgedeki çalışanlarının brüt ücretleri üzerinden hesaplanan sosyal güvenlik işveren payı primleri devlet teşvikleri kapsamında karşılanmaktadır. Çalışanlar için hesaplanan brüt ücret toplamı 30.000 TL'dir. (SGK işveren payları toplamı % 20,5 SGK işveren payı ve % 2 SGK işsizlik sigortası işveren paylarının toplamı olan % 22,5 üzerinden hesaplanacaktır. SGK ve İşsizlik Sigortası işçi payı toplamı % 15'tir. Gelir vergisi ihmal edilmiştir.)

Çözüm 12: BOBİ FRS kapsamında devlet teşviklerinde sermaye yaklaşımı uygulanmadığından 30.000 TL × 0,225 = 6.750 TL tutarındaki işverene ait (işverenin maliyeti olarak sınıflandırılan) SGK payları toplamı gelir yaklaşımına göre kar veya zarar ile ilişkilendirilecektir. BOBİ FRS Bölüm 16 kapsamında yapılması gereken muhasebe kayıtları aşağıdaki gibidir:

.....31.XX.20XX..... 770 GENEL YÖNETİM GİDERLERİ - İşçi Ücretleri: 30.000 - SGK İşveren Payları: 6.750 361 ÖDENECEK SOS. GÜV. KESİNTİLERİ 381 GİDER TAHAKKUKLARI	36.750,00	11.250,00 25.500,00
.....31.XX.20XX..... 361 ÖDENECEK SOS. GÜV. KESİNTİLERİ 649 DİĞER OLAĞAN GELİR VE KARLAR	6.750,00	6.750,00

Şayet muhasebe kayıtları TMS 20 standardı kapsamında belirtilen sermaye yaklaşımına göre yapılırsa, teşvikin kaydedileceği hesap da bir kaynak hesabı olacaktır (Gökçen vd., 2016: 397). Buna göre teşvikle ilgili olarak yapılması gereken muhasebe kaydı aşağıdaki gibi olacaktır.

.....31.XX.20XX..... 361 ÖDENECEK SOS. GÜV. KESİNTİLERİ 5XX ALINAN DEVLET TEŞVİKLERİ	6.750,00	6.750,00
--	----------	----------

BOBİ FRS Bölüm 16 ve TMS 20 standardı arasındaki farklılık, devlet teşviklerinin TFRS tarafında bir kaynak olarak raporlanabiliyorken, BOBİ FRS tarafında ise zorunlu olarak bir gelir unsuru şeklinde raporlanmasına neden olmaktadır. Bu durum, BOBİ FRS uygulamasında kazanılmamış bir gelirin esasen kaynaklar içerisinde raporlanması gerekiyorken kar veya zarar içerisinde raporlanmasına ve finansal bilgi kullanıcılarının yanlış bilgilendirilmesine neden olacaktır.

BOBİ FRS Bölüm 19 – TMS 37 Karşılaştırması

Örnek 13 (Beklenen Harcama Tutarı Yaklaşımı): İşletmenin dönem içerisinde ürettiği ürünlerde büyük bir hata ortaya çıkma olasılığı % 5 ve küçük bir hata ortaya çıkma olasılığının % 10 olduğu tespit edilmiştir. Büyük hataya ilişkin onarım maliyeti 250 TL ve küçük hataya ilişkin onarım maliyeti 50 TL olarak belirlenmiştir. Dönemde söz konusu üründen 2.000 adet satılmıştır. Ürünlerin garanti süresi 2 yıldır ve cari piyasa faiz oranı % 10'dur. Birinci yılda toplam 10.000 TL ve ikinci yılda toplam 12.000 TL onarım maliyetine katlanılmış ve tutarlar ödenmiştir. (Aylık bazda hesaplama yapılmaması için ürünlerin yılbaşı itibarıyla satıldığı varsayılmıştır.)

Çözüm 13: BOBİ FRS Bölüm 19'da tanımlanan beklenen harcama tutarı yaklaşımına göre karşılık tutarı [(2.000 adet × 0,05 × 250 TL) + (2.000 adet × 0,10 × 50 TL)]=35.000 TL borç karşılığı ayrılması gerekmektedir. Buna göre yapılması gereken muhasebe kaydı aşağıdaki gibi olacaktır:

.....31.12.20XX..... 770 GENEL YÖNETİM GİDERLERİ 479 DİĞER BORÇ VE GİDER KARŞILIKLARI	35.000,00	35.000,00
---	-----------	-----------

Birinci yılsonundaki kayıtlar aşağıdaki gibi olacaktır:

.....31.12.20XX..... 479 DİĞER BORÇ VE GİDER KARŞILIKLARI 379 DİĞER BORÇ VE GİDER KARŞILIKLARI	10.000,00	10.000,00
.....31.12.20XX..... 379 DİĞER BORÇ VE GİDER KARŞILIKLARI 102 BANKALAR	10.000,00	10.000,00

İkinci yıl garanti süresi tamamlandıktan sonra yapılması gereken kayıtlar aşağıdaki gibi olacaktır:

.....31.12.20XX+1..... 479 DİĞER BORÇ VE GİDER KARŞILIKLARI 379 DİĞER BORÇ VE GİDER KARŞILIKLARI	25.000,00	25.000,00
.....31.12.20XX+1..... 379 DİĞER BORÇ VE GİDER KARŞILIKLARI 102 BANKALAR 644 KONUSU KALMAYAN KARŞILIKLAR	25.000,00	12.000,00 13.000,00

Beklenen harcama yaklaşımı yerine bugünkü değer yaklaşımı uygulanıyor olması durumunda karşılık tutarının bugünkü değerinin hesaplanması ve toplam iskonto tutarının ilgili dönemlere isabet eden kısımlarının her bir dönemde finansman gideri olarak kayıt altına alınması gerekmektedir (BOBİ FRS, Md. 19.15; TMS 37, Md. 60). BOBİ FRS Bölüm 19 ve TMS 37 standardında açıklanan bugünkü değer yaklaşımına göre yapılması gereken hesaplamalar ve muhasebe kayıtları aşağıdaki gibidir:

$$\text{Cari dönemdeki karşılık tutarı} = 35.000 \text{ TL} \times [1/(1+0,10)^2] = 28.926 \text{ TL}$$

$$\text{İzleyen dönemdeki karşılık tutarı} = 35.000 \text{ TL} \times [1/(1+0,10)] = 31.818 \text{ TL}$$

Bu hesaplama göre 35.000 TL–28.926 TL = 6.074 TL toplam iskonto tutarıdır. Bu tutarın 31.818 TL – 28.926 TL = 2.892 TL tutarındaki kısmı birinci yıl finansman giderleri içerisinde, kalan 3.182 TL ise ikinci yıl finansman gideri içerisinde muhasebeleştirilecektir.

Birinci yılsonundaki kayıtlar aşağıdaki gibi olacaktır:

.....31.12.20XX..... 770 GENEL YÖNETİM GİDERLERİ 780 FİNANSMAN GİDERLERİ 18X ERTELENMİŞ FAİZ GİDERLERİ 479 DİĞER BORÇ VE GİDER KARŞ.	28.926,00 2.892,00 3.182,00	35.000,00
.....31.12.20XX..... 479 DİĞER BORÇ VE GİDER KARŞILIKLARI 379 DİĞER BORÇ VE GİDER KARŞ.	10.000,00	10.000,00
.....31.12.20XX..... 379 DİĞER BORÇ VE GİDER KARŞILIKLARI 102 BANKALAR	10.000,00	10.000,00

İkinci yıl garanti süresi tamamlandıktan sonra yapılması gereken kayıtları aşağıdaki gibi olacaktır:

.....31.12.20XX+1..... 780 FİNANSMAN GİDERLERİ 18X ERTELENMİŞ FAİZ GİDERLERİ	3.182,00	3.182,00
.....31.12.20XX+1..... 479 DİĞER BORÇ VE GİDER KARŞILIKLARI 379 DİĞER BORÇ VE GİDER KARŞ.	25.000,00	25.000,00
.....31.12.20XX+1..... 379 DİĞER BORÇ VE GİDER KARŞILIKLARI 102 BANKALAR 644 KONUSU KALMAYAN KARŞILIKLAR	25.000,00	12.000,00 13.000,00

Karşılaştırmalı olarak sunulan her iki yaklaşımdan da görüleceği farklı sınıflandırmalarla gider olarak raporlanan tutarlar kar veya zarar tablosundaki raporlanan kar rakamlarının farklılaşmasına neden olmaktadır.

4. SONUÇ

2013/34 Sayılı AB Muhasebe Direktifi ile uyumlu olan BOBİ FRS, TFRS uygulamayan işletmelerin de Avrupa standartlarında finansal raporlama yapabilmelerine imkân sağlayacak yeni bir raporlama standardı olarak yürürlüğe girmiştir. BOBİ FRS' den beklenen en önemli fayda, hiç şüphesiz uygulayan işletmeler tarafından daha nitelikli ve daha faydalı finansal bilgiler içeren finansal raporlar elde edilebilmesidir. Bu beklenti doğrultusunda faydalı finansal bilginin özellikleri BOBİ FRS Bölüm 1 içerisinde "Faydalı finansal bilginin özellikleri; ihtiyaca uygunluk, gerçeğe uygun sunum, anlaşılabilirlik, karşılaştırılabilirlik ve zamanında sunumdur." şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanımda yer alan ihtiyaca uygunluk ve gerçeğe uygun sunum, faydalı finansal bilginin temel özellikleri olarak açıklanmıştır. Benzer şekilde bu tanımlar TFRS Kavramsal Çerçevesi içerisinde de yer almaktadır. Ancak, finansal raporlarda sundukları finansal bilgilerin niteliği açısından BOBİ FRS ve TFRS setleri karşılaştırıldığında, gerçeğe uygun sunum konusunun TFRS' de hassasiyetle ele alındığı; buna karşın, BOBİ FRS' de tarihi maliyete daha yakın bir görüşün hâkim olduğu görülmektedir.

BOBİ FRS ve TFRS setleri arasındaki önemli farklılıkların incelendiği bu çalışmada, her iki standart setinden elde edilen finansal raporlarda sunulan finansal bilgiler niteliksel açıdan karşılaştırılmak istenmiştir. Bunun için, tespit edilmiş olan her bir farklılığın finansal raporlar üzerindeki etkileri örnekler yardımıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Örnekler yardımıyla yapılan incelemede BOBİ FRS ve TFRS arasında genel olarak farka neden olan iki temel husus olduğu görülmüştür. Bunlardan birincisi BOBİ FRS' nin ilk muhasebeleştirme ve sonraki ölçümlerle ilgili olarak gerçeğe uygun değer ölçümünden ziyade tarihi maliyet bakışı ile uyumlu ölçümleme esasları sunuyor olmasıdır. Bu kapsamda, BOBİ FRS' deki gerçeğe uygun değer ölçümünün yalnızca canlı varlıkların ilk muhasebeleştirilmesi ve maddi duran varlıkların yeniden değerlemesi düzenlemelerinin TFRS ile uyumlu olduğu görülmektedir. İkinci önemli farklılık ise, BOBİ FRS' de karşılaşılan işlem ve muhasebeleştirme yoğunluğunun TFRS' den çok daha az olmasıdır. BOBİ FRS' de vadeli alım ve satımlardaki vade farklarının yalnızca bir yılı aşan vadelerde finansman unsuru olarak ayrıştırılıyor olması, TFRS'de belirtilen aktüeryal

hesaplamalara yer verilmemiş olması, değerleme farklarının genellikle kar veya zarara aktarılarak kapatılması vb. düzenlemeler, BOBİ FRS'nin TFRS'den daha kolay ve pratik olduğunu gösteren çarpıcı örneklerdir.

Ancak; BOBİ FRS'nin uygulamaya pratiklik kazandırmasına karşılık, finansal raporlarda sunulan bilginin sağlayacağı fayda açısından, arzu edilen seviyeye ulaşamadığı görülmektedir. Her ne kadar BOBİ FRS Bölüm 1' de de TFRS Kavramsal Çerçevesi' nde olduğu gibi faydalı bilginin temel özellikleri ihtiyaca uygunluk ve gerçeğe uygun sunum olarak belirtiliyor olsa da; BOBİ FRS' de önerilen birçok uygulamanın gerçeğe uygun bilgi sunumunu kısıtlıyor olması, BOBİ FRS'den elde edilecek finansal raporların TFRS finansal raporları gibi uluslararası alanda kabul gören finansal raporlar olamayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

Akdoğan, N. (2010). “KOBİ Finansal Raporlama Standardına Genel Bakış ve Tam Set IAS/IFRS’lerden Farklılığı” Muhasebe ve Denetim Bakış, 30, 1-26.

Ataman, B. ve Cavlak, H. (2017). “Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı (BOBİ FRS) ile Tam Set Türkiye Finansal Raporlama Standartlarının (TMS/TFRS) Karşılaştırılması”, Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2(3), 153 – 168.

Ataman, B. ve Gökçen, G. (2017). “Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı (BOBİ FRS) Uygulamaları”, İstanbul: Beta Basım.

Çalıyurt, K.T. ve Süleyman G.G. (2017) “Prof. Dr. Fehmi Yıldız Anısına Muhasebe Finans Ve Denetimde Güncel Konular 2017” içinde “Ataman, B. (2017). TFRS Tam Set ile BOBİ FRS'larına Genel Bakış ve Değerlendirme, 9 – 23.”, Trakya Üniversitesi Matbaası, Trakya Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi 2017/174, Trakya Üniversitesi Yayın No:191, Edirne: Aralık 2017.

Demir, V. ve Bahadır, O. (2014). “Yeni Avrupa Birliği Yönergesi (2013/34 EU) Kapsamında Bireysel Finansal Tablolar”, Mali Çözüm Dergisi, (121), 13 – 33.

Doğan, A. (2017). “Büyük ve Orta Boy İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı ile TMS/TFRS Karşılaştırması”, İşletme Araştırmaları Dergisi, 9(4), 770 – 786.

Gençoğlu, Ü.G. (2017). “Temel Konularda BOBİ FRS ve TMS/TFRS Karşılaştırması”, Muhasebe ve Finansman Dergisi, (76), 1 – 24.

Gökçen, G., Ataman, B. ve Çakıcı, C. (2016). “Türkiye Finansal Raporlama Standartları Uygulamaları”, 2. Baskı, İstanbul: Beta Basım.

Güler, İ. (2018). “BOBİ FRS Uygulaması”, Ankara: Yaklaşım Yayıncılık.

Örten, R., Kaval, H. ve Karapınar, A. (2017). “Türkiye Muhasebe – Finansal Raporlama Standartları Uygulama ve Yorumları”, Genişletilmiş 10. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.

Öztürk, C. (2016). “Halka Açık Olmayan İşletmelerce Uygulanan Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartları Çerçevesinde KOBİ’ler için UFRS ile Avrupa Birliği Yönergesinin, İngiltere, Kanada ve Türkiye Uygulamalarının Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi”, Ankara: Gazi Kitabevi.

Şen, İ.K. ve Özbirecikli, M. (2018). “BOBİ FRS’nin Muhasebe Uygulamalarına Getirdiği Değişiklikler: BOBİ FRS, TMS/TFRS ve Mevcut Muhasebe Sistemi Çerçevesinde Bir İnceleme”, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi, (Özel Sayı), 462 – 484.

Büyük ve Orta Ölçekli İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı

Türkiye Finansal Raporlama Standartları

**MUHASEBE SİSTEMİ UYGULAMA GENEL TEBLİĞİ'NE
(MSUGT'YE) GÖRE HAZIRLANAN FİNANSAL TABLOLARIN
BÜYÜK ve ORTA BOY İŞLETMELER için FİNANSAL RAPORLAMA
STANDARDI'NA (BOBİ FRS'YE) UYARLANMASI VE RASYO
YÖNTEMİ İLE ANALİZİ**

**ADAPTATION of FINANCIAL STATEMENTS BASED on GENERAL
COMMUNIQUE ON ACCOUNTING SYSTEM APPLICATION (GCASA)
to FINANCIAL REPORTING STANDARD for LARGE and MEDIUM
SIZED ENTERPRISES (FRS for LMEs) and A RATIO ANALYSIS**

*Başak ATAMAN**
*Gürbüz GÖKÇEN***
*Hakan CAVLAK****

Özet

Küreselleşmeyle birlikte, finansal tabloların bütün kullanıcıların anlayabileceği bir şekilde düzenlenmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (UFRS) bu ihtiyaca karşılık vermek amacıyla daha yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. UFRS'nin kullanılmasıyla, finansal tablolar sadece anlaşılır ve kullanışlı değil aynı zamanda daha şeffaf hale gelmişlerdir. Zaman içinde bu standartların ulusal düzenlemelere de etkileri olmuştur.

Türkiye'de ise finansal tablolar ile ilgili ilk düzenlemeler, 1992 yılında yayımlanan Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği (MSUGT) ile oluşturulmuştur. 2018 yılına gelindiğinde ise büyük ve orta boy işletmeler için UFRS ile uyumlu olan Büyük ve Orta Boy İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı (BOBİ FRS) yayımlanmıştır. Standardı uygulayacak olan işletmeler, finansal tablolarını burada yer alan ilkelere göre oluşturmak zorundadır.

Bu çalışmada Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği'ne göre hazırlanan temel finansal tablolar, düzeltme kayıtları yapılarak, BOBİ FRS'ye uygun hale getirilmiştir. Her iki düzenlemeye göre hazırlanan bu finansal tablolar rasyo analizi açısından karşılaştırılmış ve ortaya çıkan farklılıklar incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği, Büyük ve Orta Boy İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı, Rasyo Analizi.

JEL Sınıflaması: M40, M41, M49.

Abstract

With globalization, the need to regulate financial statements in a way that all users can understand has emerged. International Financial Reporting Standards (IFRS) have become more widely used to respond to this need. With the use of IFRS, financial statements are not only understandable and useful, but also become more transparent. Over time, these standards have also had implications for national regulation.

In Turkey, the first regulations related to financial statements, published in 1992, the General Communique on Accounting System Application (GCASA) was generated. By 2018, the Financial Reporting Standard for Large and Medium Sized Enterprises (FRS for LMEs), which is compatible with IFRS for large and medium sized enterprises, has been published. Enterprises that apply the standard must prepare their financial statements in accordance with the principles contained in these regulations.

In this study, the basic financial tables prepared according to the General Communique on Accounting System Application have been adjusted to FRS for LMEs by making correction records. These financial tables prepared according to both regulations were compared in terms of ratio analysis and the resulting differences were examined.

Keywords: General Communique on Accounting System Application, Financial Reporting Standard for Large and Medium Sized Enterprises, Ratio Analysis.

JEL Classification: M40, M41, M49

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, bataman@marmara.edu.tr

** Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, ggokcen@marmara.edu.tr

*** Arş. Gör., Ardahan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, hcavlak85@gmail.com

1. GİRİŞ

Finansal tablolarda yer alan bilgilerin karar vericiler tarafından en iyi şekilde ve süratle kullanılabilmesi için bu tabloların anlaşılabilir, ihtiyaca uygun, güvenilir, karşılaştırılabilir olması, zamanında düzenlenmesi gerekmektedir (Çalıyurt ve Kesimli, 2015:14). Bu sebeple de yasal düzenleyiciler işletmelerin oluşturacakları finansal tablolara ait ilkelerin yukarıdaki gereklilikleri karşılayacak şekilde olması konusunda zaman zaman düzenlemeler yapmaktadırlar.

30138 (Mükerrer) sayılı Resmi Gazete’de BOBİ FRS Hakkında Sıra No:56 Tebliğ ile bağımsız denetime tabi olup Türkiye Finansal Raporlama Standartlarını uygulamayan işletmelerin münferit ve konsolide finansal tablolarının gerçeğe uygun, ihtiyaca uygun ve karşılaştırılabilir bilgi sağlamasını teminen Büyük ve Orta Boy İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı (BOBİ FRS) yürürlüğe konulmuştur.

Tebliğ ve eki BOBİ FRS’nin, 19.12.2012 tarihli ve 2012/4213 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe konulan Bağımsız Denetime Tabi Olacak Şirketlerin Belirlenmesine Dair Karar uyarınca bağımsız denetime tabi olup, 26.8.2014 tarihli ve 29100 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan Kurul Kararı kapsamında TFRS uygulamayan işletmelerin münferit ve konsolide finansal tablolarının hazırlanmasında uygulanması zorunlu tutulmuştur. BOBİ FRS, 27 Bölüm ve Finansal Tablolar ile Tanımları içeren 9 Ek’ten oluşmaktadır.

Bu çalışmada öncelikle Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği’ne (MSUGT’ye) göre düzenlenmiş olan bilanço ve gelir tablosu, BOBİ FRS’ye göre uygun finansal durum tablosu ile kar veya zarar tablosuna çevrilmiş, düzeltme işlemlerine ilişkin muhasebe kayıtları yapılmıştır. Ardından söz konusu iki düzenleme kapsamında ortaya çıkan finansal tablolar rasyo yöntemi ile analize tabi tutulmuş, BOBİ FRS’nin finansal analiz sonuçlarına etkileri incelenmiştir.

2. UYGULAMA

HMC İşletmesi’nin Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği’ne (MSUGT’ye) göre düzenlenen 31.12.2018 tarihli Bilançosu ve 01.01.2018-31.12.2018 dönemine ait Gelir Tablosu aşağıda verilmektedir. (Tablodaki tutarlar, aksi belirtilmedikçe bin Türk Lirası olarak ifade edilmiştir.)

HMC İşletmesi’nin 31.12.2018 Tarihli Bilançosu

AKTİF		PASİF	
I. Dönen Varlıklar	1.532.000	III. Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar	1.155.000
Hazır Değerler	812.000	Ticari Borçlar	615.000
Kasa	62.000	Satıcılar	615.000
Banka	750.000	Diğer Borçlar	4.340
Menkul Kıymetler	50.000	Ortaklara Borçlar	4.340
Hisse Senedi	50.000	Alınan Avanslar	491.000
Ticari Alacaklar	435.000	Alınan Sipariş Avansları	491.000
Alicılar	435.000	Borç ve Gider Karşılıkları	44.660
Stoklar	235.000	Dönem Karı Vergi ve Diğer Yasal Yükümlülük Karşılıkları	44.660
Ticari Mallar	168.000		
Verilen Sipariş Avansları	67.000		
II. Duran Varlıklar	587.600	IV. Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar	-

Maddi Duran Varlıklar	477.600		
Binalar	320.000	V. Özkaynaklar	964.600
Tesis, Makine ve Cihazlar	80.000	Ödenmiş Sermaye	785.960
Demirbaşlar	90.000	Sermaye	785.960
Birikmiş Amortismanlar (-)	(32.400)	Dönem Net Karı	178.640
Yapılmakta Olan Yatırımlar	20.000		
Maddi Olmayan Duran Varlıklar	108.000		
Kuruluş ve Örgütlenme Giderleri	15.000		
Araştırma ve Geliştirme Giderleri	120.000		
Birikmiş Amortismanlar (-)	(27.000)		
Gelecek Yıllara Ait Giderler ve Gelir Tahakkukları	2.000		
Gelecek Yıllara Ait Giderler	2.000		
AKTİF TOPLAMI	2.119.600	PASİF TOPLAMI	2.119.600

**HMC İşletmesi'nin 01.01.2018 - 31.12.2018 Dönemine Ait
Ayrıntılı Gelir Tablosu**

A- BRÜT SATIŞLAR		2.813.000
Yurtiçi Satışlar	2.780.000	
Yurtdışı Satışlar	33.000	
B- SATIŞ İNDİRİMLERİ (-)		(87.050)
Satıştan İadeler (-)	(35.500)	
Satış İskontoları (-)	(51.550)	
C- NET SATIŞLAR		2.725.950
D- SATIŞLARIN MALİYETİ (-)		(1.980.500)
Satılan Ticari Mallar Maliyeti (-)	(1.980.500)	
BRÜT SATIŞ KARI VEYA ZARARI		745.450
E- FAALİYET GİDERLERİ (-)		(412.500)
Pazarlama, Satış ve Dağıtım Giderleri (-)	(205.500)	
Genel Yönetim Giderleri (-)	(207.000)	
FAALİYET KARI VEYA ZARARI		332.950
F- DİĞER FAALİYETLERDEN OLAĞAN GELİR VE KARLAR		474.100
Faiz Gelirleri	1.350	
Komisyon Gelirleri	2.500	
Kambiyo Karları	470.000	
Diğer Olağan Gelir ve Karlar	250	
G- DİĞER FAALİYETLERDEN OLAĞAN GİDER VE ZARARLAR (-)		(535.000)
Kambiyo Zararları (-)	(535.000)	
H- FİNANSMAN GİDERLERİ (-)		(65.500)
Uzun Vadeli Borçlanma Giderleri (-)	(65.500)	
OLAĞAN KAR VEYA ZARAR		206.550
I- OLAĞANDIŞI GELİR VE KARLAR		31.000
Diğer Olağandışı Gelir ve Karlar	31.000	
J- OLAĞANDIŞI GİDER VE ZARARLAR (-)		(14.250)
Diğer Olağandışı Gider ve Zararlar (-)	(14.250)	
DÖNEM KARI VEYA ZARARI		223.300
K- DÖNEM KARI VERGİ VE DİĞER YASAL YÜKÜMLÜLÜK KARŞILIKLARI (-)		(44.660)
DÖNEM NET KARI VEYA ZARARI		178.640

2.1. Ek Bilgiler

1. İşletmenin portföyündeki borsada işlem gören hisse senetlerinin, gerçeğe uygun değerinin 53.000 ₺ olduğu tespit edilmiştir.
2. Alıcılar hesabı incelendiğinde 40.000 ₺'lik alacağın vadesi geldiği halde tahsil edilmediği anlaşılmıştır.
3. Ticari alacakların etkin faiz yöntemine göre itfa edilmiş değeri 345.000 ₺'dir.
4. 168.000 ₺'lik ticari mallar maliyet bedeli içinde vadeli alımlardan kaynaklanan 1 yılı aşan vade farkı olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle vade farkı ayrıştırılmış ve etkin faiz yöntemine göre faiz gideri 14.500 ₺ olarak hesaplanmıştır.
5. Stokların net gerçekleşebilir değeri 129.500 ₺'dir.
6. İşletmenin 320.000 ₺'ye kayıtlı binasının arsadan aldığı pay 160.000 ₺ olarak hesaplanmıştır.
7. Binanın işletmeye giriş tarihi 01.01.2018'dir. Faydalı ömrü 50 yıl olarak belirlenmiş olan binanın amortisman hesaplamasında normal amortisman yöntemi kullanılmıştır.
8. Arsanın geri kazanılabilir değeri 155.000 ₺ ve binanın ise 151.600 ₺'dir.
9. 80.000 ₺ değerindeki makinenin faydalı ömrü işletme tarafından 8 yıl olarak belirlenmiştir. Bu makinenin vergi mevzuatına göre birikmiş amortismanı 8.000 ₺ olarak kaydedilmiştir. Makinenin işletmeye giriş tarihi 01.04.2018'dir. Ayrıca, makinenin geri kazanılabilir değeri 72.500 ₺'dir.
10. İşletmenin genel amaçlı kullandığı kredi faizinin 5.000 ₺'lik kısmı inşası 1 yıldan uzun süren duran varlığa aittir.
11. Kuruluş ve örgütlenme giderlerinin aktifleştirildiği anlaşılmıştır. İlgili giderin birikmiş amortisman tutarı 3.000 ₺'dir.
12. Aktifleştirilen araştırma ve geliştirme giderlerinin 40.000 ₺'lik kısmının araştırma aşamasındaki faaliyetlerle ilgili olduğu anlaşılmıştır.
13. Ticari borçların etkin faiz yöntemine göre itfa edilmiş değeri 550.000 ₺'dir.
14. Kıdem tazminatı karşılığı 3.800 ₺ olarak hesaplanmıştır.
15. İşletme aleyhine açılan 30.000 ₺ tutarındaki davanın kaybedilme olasılığı yüksektir ve olası nakit çıkışı 25.000 ₺'dir.
16. Ertelenen vergi hesaplanmıştır. Vergi oranı %22'dir.

Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği'ne göre hazırlanmış olan finansal tablolar, yukarıda verilen *Ek Bilgiler* çerçevesinde gerekli düzeltme kayıtları yapılarak BOBİ FRS'ye uygun finansal tablolara çevrilmiştir.

2.2. Düzeltme Kayıtları

1. Borsada ve/veya teşkilatlanmış diğer piyasalarda **işlem gören özkaynak araçları**, ilk muhasebeleştirmede **işlem fiyatından** ölçülerek işlem maliyetleri kâr veya zarara yansıtılır. Bu özkaynak araçları raporlama tarihinde ise **gerçeğe uygun değerleri** (piyasa değeri) üzerinden ölçülmekte ve ortaya çıkan değer farkları **Finansal Yatırımlar Değer Artış Kazançları** veya **Finansal Yatırımlar Değer Azalış Zararları** kalemlerinde kâr veya zarara yansıtılmaktadır (BOBİ FRS, 2018:pr.9.20).

110 HİSSE SENETLERİ 6XX FİNANSAL YATIRIMLAR DEĞER ARTIŞ KAZANÇLARI	3.000	3.000
--	-------	-------

2. İşletme dönem sonlarında makul bir gerekçeye dayanarak **tahsili şüpheli hale gelen ticari ve diğer alacaklarını** tahmin etmeli ve bu alacaklar için **değer düşüklüğü karşılığı** hesaplamalıdır. **Şüpheli alacaklar**, çeşitli nedenlerle tahsil imkânlarının güçleşmiş olduğu tahmin edilen alacakları ifade etmektedir (BOBİ FRS, 2018:pr.9.10).

Vadesi geldiği halde, tahsil edilemeyen alacaklara karşılık ayrılması gerekmektedir.

128 ŞÜPHELİ TİCARİ ALACAKLAR 120 ALICILAR	40.000	40.000
654 KARŞILIK GİDERLERİ 129 ŞÜPHELİ TİC. AL. KARŞ.	40.000	40.000

3. Vadesi bir yıl veya daha kısa olan alacak ve borçlar ile ödeme çağrısı yapılan sermaye alacakları, **itibari değeri** üzerinden ölçülmektedir. Vadesi bir yıl veya daha uzun olan alacaklar (ödeme çağrısı yapılan sermaye alacakları hariç) ve borçlar ise **itfa edilmiş değeri** üzerinden ölçülmektedir. Ticari alacaklar etkin faiz yöntemiyle hesaplanan iskonto edilmiş değerleriyle gösterilirler (BOBİ FRS, 2018:pr.9.8).

657 REESKONT FAİZ GİD. 122 ALACAK SEN. REESK.	50.000	50.000
--	--------	--------

4. Stokların vadeli satın alınması durumunda; vade bir yıl veya daha kısa ise vade farkı ayrıştırılmaz. Vadenin bir yıldan uzun olması durumunda stoklar, vade farkı ayrıştırılarak peşin fiyat üzerinden ölçülür. Bu durumda vade farkı, **etkin faiz yöntemine** göre hesaplanarak, faiz gideri olarak muhasebeleştirilir (BOBİ FRS, 2018:pr.6.8).

Vadenin bir yıldan uzun olması durumunda, vade farkları stok maliyeti içinde yer almaz. Bu nedenle vade farkı stok maliyetinden düşülür.*

660 KISA VADELİ BORÇLANMA GİD. 153 TİCARİ MALLAR	14.500	14.500
---	--------	--------

5. Her raporlama dönemi sonunda, stokların değer düşüklüğüne uğrayıp uğramadığı değerlendirilir. Stokların zarar görmesi, kısmen veya tamamen kullanılmaz hale gelmesi, satış fiyatlarının düşmesi, tamamlanma maliyetinin artması ya da tahmini satış maliyetlerinin yükselmesi gibi nedenlerle stoklar değer düşüklüğüne uğrayabilir. Stokların değer düşüklüğüne uğraması durumunda, stokların defter değeri net gerçekleşebilir değerine indirilir. Bu indirim tutarı, değer düşüklüğü zararını oluşturur ve **Kâr veya Zarar Tablosunda** "Satışların Maliyeti" kalemine yansıtılır (BOBİ FRS, 2018:pr.6.22).

* Stoklar henüz satılmamıştır.

/		
621 SATILAN TİCARİ MALLAR MALİYETİ	24.000	
158 STOK DEĞER DÜŞ. KAR.		24.000
/		

6. Arazi ve binalar, birbirinden ayrılabilir varlıklardır. Söz konusu varlıklar birlikte edinilmiş olsalar bile, **ayrı olarak muhasebeleştirilirler** (BOBİ FRS, 2018:pr.12.5). Bu yüzden binanın maliyeti içinde yer alan arsa payının tespit edilerek maliyetten düşülmesi gerekmektedir.

/		
250 ARSA VE ARAZİLER	160.000	
252 BİNALAR		160.000
/		

7. Arsa ve araziler sınırsız faydalı ömre sahip olduklarından **amortismanına tâbi değildir** (BOBİ FRS, 2018:pr.12.23). Binanın arsadan aldığı pay düşüldükten sonra arsaya ait amortisman tutarının iptal edilmesi gerekir.

/		
257 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR	6.400	
257 BİRİKMİŞ AMORTİSMAN		3.200
632 GENEL YÖNETİM GİD.		3.200
/		

8. Her raporlama dönemi sonunda varlığın değer düşüklüğüne uğradığına ilişkin bir göstergenin mevcut olup olmadığı değerlendirilir. Bu tür bir göstergenin mevcut olması durumunda ilgili varlığın geri kazanılabilir tutarı belirlenir (BOBİ FRS, 2018:pr.18.4). Geri kazanılabilir tutar, varlığın (veya **nakit yaratan birimin**) satış maliyetleri düşülmüş gerçeğe uygun değeri ile **kullanım değerinden** yüksek olanıdır. Varlıklar, geri kazanılabilir tutarından daha yüksek bir tutarla **Finansal Durum Tablosunda** izlenemez. Bir varlığın **defter değerinin** geri kazanılabilir tutarından büyük olması durumunda değer düşüklüğü zararı oluşur (BOBİ FRS, 2018:pr.18.3). Buna göre; duran varlığın defter değeri, geri kazanılabilir değerden yüksek kalmışsa değer düşüklüğü kayıt altına alınır. Burada geri kazanılabilir değer daha düşük olduğu için, duran varlıklar bu değere indirgenir.

/		
659 DİĞER OLAĞAN GİD. VE ZARARLAR	10.200	
250 ARSA VE ARAZİLER		5.000
252 BİNALAR		5.200
/		

9. Amortisman işlemine, varlık kullanıma hazır olduğunda başlanır ve varlığın finansal tablo dışı bırakılmasıyla son verilir. Dolayısıyla dönem içerisinde kullanıma alınan varlıklar için kullanılan gün esasına göre **kıst amortisman** hesaplanır (BOBİ FRS, 2018:pr.12.26). Makinenin amortismanının düzeltilmesi gerekmektedir. Makine, Nisan ayında alındığı için 1 yıllık yerine 9 aylık amortisman giderinin dikkate alınması gerekmektedir.

$$\text{Makinenin Amortismanı} = (80.000 \text{ TL} / 8 \text{ yıl}) \times (9 \text{ ay} / 12 \text{ ay}) = 7.500 \text{ TL}$$

/		
257 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR	8.000	
257 BİRİKMİŞ AMORTİSMAN		7.500
632 GENEL YÖNETİM GİD.		500
/		

10. Üretilmesi, inşası veya oluşturulması normal şartlar altında bir yıldan daha uzun süren **stokların, maddi duran varlıkların, yatırım amaçlı gayrimenkullerin ve maddi olmayan duran varlıkların** elde edilmesiyle doğrudan ilişkili olan borçlanma maliyetleri, söz konusu varlığın satışa veya kullanıma hazır hale getirildiği tarihe kadar, varlığın maliyetine dâhil edilmektedir (BOBİ FRS, 2018:pr.17.2). Buna göre, 5.000 TL'nin 661 Uzun Vadeli Borçlanma Giderleri hesabından düşülerek, varlığın maliyetine dahil edilmesi gerekmektedir.

/		
258 YAPILMAKTA OLAN YATIRIMLAR 661 UZUN VAD. BORÇ. GİD.	5.000	5.000
/		

11. İşletmede oluşturulan şerefiye ile maddi olmayan unsurlar için katlanılan ve maddi olmayan duran varlık tanımını karşılamayan harcamalar, bu standart uyarınca varlık olarak muhasebeleştirilen diğer bir varlığın maliyetinin bir parçası olmadığı sürece **maddi olmayan duran varlık olarak aktifleştirilmez**; oluştuğu dönemde **gider olarak kâr veya zarara yansıtılır** (BOBİ FRS, 2018:pr.14.14). Buna göre kuruluş ve örgütlenme giderlerinin aktifleştirilmeyip, gider olarak yazılması gerekmektedir.

/		
632 GENEL YÖNETİM GİD. 268 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR 262 KURULUŞ VE ÖRG. GİD.	12.000 3.000	15.000
/		

12. Araştırma safhasında yapılan harcamalar **aktifleştirilmez**, gerçekleştiğinde **gider olarak kâr veya zarara yansıtılır** (BOBİ FRS, 2018:pr.14.16). Standartta belirtilen şartların tamamının karşılanması halinde, geliştirme safhasında yapılan harcamalar maddi olmayan duran varlık olarak aktifleştirilir (BOBİ FRS, 2018:pr.14.17).

Araştırma ve Geliştirme Giderleri	120.000 TL
Araştırma Giderleri	40.000 TL
Geliştirme Giderleri	80.000 TL
Birikmiş Amortismanlar	24.000 TL
Araştırma Giderleri	8.000 TL
Geliştirme Giderleri	16.000 TL

/		
630 ARAŞTIRMA VE GELİŞTİRME GİD. 268 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR 263 ARAŞ. VE GEL. GİD.	32.000 8.000	40.000
/		

13. İtfa edilmiş değeri üzerinden ölçülen ticari alacak ve borçlara ilişkin etkin faiz yöntemine göre hesaplanan faiz tutarı **Kâr veya Zarar Tablosunda “Esas Faaliyetlerden Diğer Gelirler”** veya **“Esas Faaliyetlerden Diğer Giderler”** kalemlerinde; diğer alacak ve borçlara ilişkin etkin faiz yöntemine göre hesaplanan faiz tutarı ise **“Faiz, Kâr Payı vb. Gelirler”** veya **“Faiz vb. Giderler”** kalemlerinde gösterilir (BOBİ FRS, 2018:pr.9.9).

/		
322 BORÇ SENETLERİ REESKONTU 647 REESKONT FAİZ GELİR.	65.000	65.000
/		

14. İlgili olduğu raporlama dönemi sonu itibarıyla **kıdem tazminatı yükümlülükleri tahmin edilir** ve bu tahmin nedeniyle cari dönemde ortaya çıkan kıdem tazminatı yükümlülük artışları hesaplanarak **giderleştirilir** (BOBİ FRS, 2018:pr.19.17). MSUGT’ye göre hazırlanan tabloya alınmayan Kıdem Tazminatı Karşılığının, BOBİ FRS ilkeleri uyarınca finansal tablolara alınması gerekmektedir.

/		
632 GENEL YÖNETİM GİDERLERİ 472 KIDEM TAZM. KARŞ.	3.800	3.800
/		

15. Karşılık ayrılabilmesi için işletmenin raporlama dönemi sonunda **geçmiş bir olaydan kaynaklanan bir yükümlülüğünün bulunması**, bu yükümlülüğün yerine getirilmesi için **işletmeden ekonomik fayda çıkışının muhtemel olması** (diğer bir ifadeyle gerçekleşme olasılığının, gerçekleşmeme olasılığından daha yüksek olması) ve **yükümlülük tutarının güvenilir bir biçimde tahmin edilebilir olması** gerekmektedir (BOBİ FRS, 2018:pr.19.5). İşletme aleyhine açılan dava nedeniyle nakit çıkışı ihtimali yüksek olup, bu nakit çıkışı 25.000 TL olarak öngörülmektedir.

	/		
654 KARŞILIK GİDERLERİ		25.000	
379 DİĞ. BORÇ VE GİD. KARŞ.	/		25.000

16. Ertelenen Vergi:

Burada BOBİ FRS, Bölüm 23 Gelir Üzerinden Alınan Vergiler hükümleri işletme finansal tablolarına uygulanacaktır. Bu bölümde, gelir üzerinden alınan vergilerin kayda alınmasına ilişkin ilkeler düzenlenmektedir. Finansal tablolara yansıtılan işlem ve olaylarla ilgili olarak ortaya çıkan cari veya sonraki dönemlere ilişkin vergilerin kayda alınması gerekir. Kayda alınan vergi, **dönem vergisi** ve **ertelenmiş vergi** tutarlarından oluşur (Ataman ve Gökçen, 2018:295).

Ertelenmiş vergi; varlıkların ve yükümlülüklerin defter değerleri üzerinden geri kazanılması veya ödenmesi ve indirilecek geçmiş yıl zararları ile vergi indirimlerinin ileriye taşınması sonucunda gelecek dönemlerde ödenecek veya geri kazanılacak vergilerdir. Geçmiş işlemler ve olaylar nedeniyle gelecek dönemlerde geri kazanılacak veya ödenecek vergilere ilişkin olarak **ertelenmiş vergi varlığı** veya **ertelenmiş vergi yükümlülüğü** finansal tablolara alınır. Ertelenmiş vergiler; varlıkların ve yükümlülüklerin finansal durum tablosuna yansıtıldıkları tutarlar ile bunların vergiye esas değeri arasındaki farklardan ve henüz indirilmemiş geçmiş yıl zararları ile henüz kullanılmamış vergi indirimlerinin ileriye taşınmasından kaynaklanır (BOBİ FRS, 2018:pr.23.12-13).

Ertelenen vergi varlığı ve yükümlülüğünün ortaya çıkış nedenleri aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Tablo 1: Ertelenen Vergi Varlığı ve Yükümlülüğünün Ortaya Çıkış Nedenleri

AKTİF/PASİF	Durum	Farkın Niteliği	Sonuç
AKTİFLER	Vergi Değeri > Muhasebe Değeri	İndirilebilir Geçici Fark	Ertelenmiş Vergi Varlığı
	Vergi Değeri < Muhasebe Değeri	Vergilendirilebilir Geçici Fark	Ertelenmiş Vergi Yükümlülüğü
PASİFLER	Vergi Değeri > Muhasebe Değeri	İndirilebilir Geçici Fark	Ertelenmiş Vergi Yükümlülüğü
	Vergi Değeri > Muhasebe Değeri	Vergilendirilebilir Geçici Fark	Ertelenmiş Vergi Varlığı

Kaynak: Örten vd., 2007:148

Tablo 2: Ertelenen Vergi Varlıkları ve Yükümlülükleri

Ek Bilgi	Ertelenen Vergi Unsuru	Ertelenen Vergi Varlıkları	Ertelenen Vergi Yükümlülükleri
1	Finansal Yatırımlar Değer Artışı		3.000
2	Şüpheli Ticari Alacak	40.000	
3	Ticari Alacaklar Reeskontu	50.000	

4	Stokların Vadeli Alımı	14.500	
5	Stok Değer Düşüklüğü	24.000	
6	Arsa ve Bina Ayrımı	<i>(Ertelenmiş Vergi Yok)</i>	
7	Arsa ve Bina Amortismanı		3.200
8	Arsa ve Bina Değer Düşüklüğü	10.200	
9	Makine Amortismanı		500
10	Duran Varlık Kredi Faizi		5.000
11	Kuruluş ve Örgütlenme Giderleri	12.000	
12	Araştırma Giderleri	32.000	
13	Ticari Borçlar Reeskontu		65.000
14	Kıdem Tazminatı Karşılığı	3.800	
15	Dava Karşılığı	25.000	
TOPLAM		211.500 TL	76.700 TL

Ertelenen Vergi Varlıkları = 211.500 TL x 0,22 = **46.530 TL**

Ertelenen Vergi Yükümlülükleri = 76.700 TL x 0,22 = **16.874 TL**

/		
296 ERTELENEN VERGİ VARLIKLARI	46.530	
496 ERT. VERGİ YÜK.		16.874
691 D. K. V. D. Y. YÜK. KARŞ.		29.656
/		

**HMC İŞLETMESİ 31.12.2018 TARİHLİ
FİNANSAL DURUM TABLOSU**

(Tutarlar aksi belirtilmedikçe bin Türk Lirası (“TL”) olarak ifade edilmiştir.)

	Dipnot	31.12.2018	31.12.2017
VARLIKLAR			
Dönen Varlıklar			
- Nakit ve Nakit Benzerleri		812.000	
- Finansal Yatırımlar		53.000	
- Ticari Alacaklar		345.000	
- Diğer Alacaklar			
- Stoklar		196.500	
- Ticari Mallar		129.500	
- Verilen Avanslar		67.000	
- Peşin Ödenmiş Giderler			
- Peşin Ödenmiş Vergi ve Benzerleri			
- Diğer Dönen Varlıklar			
TOPLAM DÖNEN VARLIKLAR		1.406.500	
Duran Varlıklar			
- Ticari Alacaklar			
- Diğer Alacaklar			
- Finansal Yatırımlar			
- Özkaynak Yöntemiyle Değerlenen Yatırımlar			
- Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller			
- Maddi Duran Varlıklar		476.100	
- Arazi ve Arsalar		155.000	
- Binalar		151.600	
- Tesis, Makine ve Cihazlar		72.500	
- Demirbaşlar		72.000	
- Yapılmakta Olan Yatırımlar		25.000	
- Maddi Olmayan Duran Varlıklar		64.000	
- Geliştirme Maliyetleri		64.000	
- Diğer Maddi Olmayan Duran Varlıklar			
- Peşin Ödenmiş Giderler		2.000	
- Ertelenmiş Vergi Varlığı		46.530	
- Diğer Duran Varlıklar			
TOPLAM DURAN VARLIKLAR		588.630	
TOPLAM VARLIKLAR		1.995.130	

HMC İŞLETMESİ 31.12.2018 TARİHLİ**FİNANSAL DURUM TABLOSU**

(Tutarlar aksi belirtilmedikçe bin Türk Lirası (“TL”) olarak ifade edilmiştir.)

	Dipnot	31.12.2018	31.12.2017
KAYNAKLAR			
Kısa Vadeli Yükümlülükler			
- Finansal Yükümlülükler			
- Ticari Borçlar		550.000	
- Diğer Borçlar		4.340	
- Ortaklara Borçlar		4.340	
- Alınan Avanslar		491.000	
- Ödenecek Vergi ve Benzeri Yükümlülükler		44.660	
- Kısa Vadeli Karşılıklar		25.000	
- Diğer Kısa Vadeli Karşılıklar		25.000	
- Diğer Kısa Vadeli Yükümlülükler			
TOPLAM KISA VADELİ YÜKÜMLÜLÜKLER		1.115.000	
Uzun Vadeli Yükümlülükler			
- Finansal Yükümlülükler			
- Ticari Borçlar			
- Diğer Borçlar			
- Alınan Avanslar			
- Ödenecek Vergi ve Benzeri Yükümlülükler			
- Uzun Vadeli Karşılıklar		3.800	
- Kıdem Tazminatı Karşılıkları		3.800	
- Ertelenmiş Vergi Yükümlülüğü		16.874	
- Diğer Uzun Vadeli Yükümlülükler			
TOPLAM UZUN VADELİ YÜKÜMLÜLÜKLER		20.674	
ÖZKAYNAKLAR			
- Ödenmiş Sermaye		785.960	
- Sermaye		785.960	
- Geri Alınmış Paylar (-)			
- Paylara İlişkin Primler			
- Yeniden Değerleme Yedeği			
- Yabancı Para Çevrim Farkları			
- Kar Yedekleri			
- Geçmiş Yıllar Karları/Zararları			
- Dönem Net Karı		73.496	
TOPLAM ÖZKAYNAKLAR		859.456	
TOPLAM KAYNAKLAR		1.995.130	

**HMC İŞLETMESİ 01 OCAK - 31 ARALIK 2018 DÖNEMİNE AİT
KAR VEYA ZARAR TABLOSU**

(Tutarlar aksi belirtilmedikçe bin Türk Lirası (“TL”) olarak ifade edilmiştir.)

	Dipnot	31.12.2018	31.12.2017
Satış Hasılatı		2.725.950	
Satışların Maliyeti (-)		(2.004.500)	
Brüt Kar		721.450	
Araştırma ve Geliştirme Giderleri (-)		(32.000)	
Pazarlama Giderleri (-)		(205.500)	
Genel Yönetim Giderleri (-)		(219.100)	
Esas Faaliyetlerden Diğer Gelirler		65.000	
- Reeskont Faiz Gelirleri		65.000	
Esas Faaliyetlerden Diğer Giderler (-)		(115.000)	
- Karşılık Giderleri		(65.000)	
- Reeskont Faiz Giderleri		(50.000)	
Esas Faaliyet Karı		214.850	
Diğer Faaliyetlerden Gelirler		33.750	
- Diğer Gelirler		33.750	
Diğer Faaliyetlerden Giderler (-)		(24.450)	
- Diğer Giderler		(24.450)	
Finansal Gelirler		474.350	
- Faiz, Kar Payı vb. Gelirler		1.350	
- Kur Farkı Gelirleri		470.000	
- Finansal Yatırımlar Değer Artış Kazançları		3.000	
Finansal Giderler (-)		(610.000)	
- Faiz vb. Giderler		(75.000)	
- Kur Farkı Giderleri		(535.000)	
DÖNEM KARI		88.500	
Vergi Gideri/Geliri		(15.004)	
- Dönem Vergi Gideri (-)		(44.660)	
- Ertelenmiş Vergi Geliri		29.656	
DÖNEM NET KARI		73.496	

3. RASYO ANALİZİ

Finansal tablo verilerini, yüzdeler veya zaman cinsinden ifade edilen matematiksel ilişkiler açısından karşılaştırmak yerine, mantıksal olarak bağlantılı olan iki finansal veri unsuru arasındaki ilişkiyi ifade eden rasyo analizi kullanılabilir (Aerts ve Walton, 2013:238). Bu bölümde, MSUGT'ye göre hazırlanan *Bilanço ve Gelir Tablosu* ile BOBİ FRS'ye göre hazırlanan *Finansal Durum Tablosu ve Kar veya Zarar Tablosu* verilerine dayanarak rasyo analizi yapılmıştır.

3.1. Likidite Oranları

HMC İşletmesinin hem MSUGT'ye hem de BOBİ FRS'ye göre hazırlanan mali tablolarından elde edilen *Likidite Oranları*, Tablo 3'te görülmektedir.

Tablo 3: Likidite Oranları Karşılaştırması

Cari Oran (MSUGT)	$= \frac{\text{Dönen Varlıklar}}{\text{Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar}} = \frac{1.532.000}{1.155.000} = \mathbf{1,33}$
Cari Oran (BOBİ FRS)	$= \frac{\text{Dönen Varlıklar}}{\text{Kısa Vadeli Yükümlülükler}} = \frac{1.406.500}{1.115.000} = \mathbf{1,26}$
Likidite Oranı (MSUGT)	$= \frac{\text{Dönen Varlıklar} - \text{Stoklar}}{\text{Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar}} = \frac{1.297.000}{1.155.000} = \mathbf{1,12}$
Likidite Oranı (BOBİ FRS)	$= \frac{\text{Dönen Varlıklar} - \text{Stoklar}}{\text{Kısa Vadeli Yükümlülükler}} = \frac{1.210.000}{1.115.000} = \mathbf{1,09}$
Nakit Oran (MSUGT)	$= \frac{\text{Hazır Değerler} + \text{Serbest Menkul Değerler}}{\text{Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar}} = \frac{812.000 + 50.000}{1.155.000} = \mathbf{0,75}$
Nakit Oran (BOBİ FRS)	$= \frac{\text{Nakit ve Nakit Benzerleri} + \text{Finansal Yatırımlar}}{\text{Kısa Vadeli Yükümlülükler}} = \frac{812.000 + 53.000}{1.115.000} = \mathbf{0,78}$

Likidite oranları, bir firmanın mevcut yükümlülüklerini yerine getirme yeteneğini ölçmekte ve mevcut varlıkların/borçların kullanımının verimliliğini ölçen oranlar içermektedir (Gibson, 2009:177). Bunlardan biri olan Cari Oran, işletmenin kısa vadeli borç ödeme gücünü ölçmektedir. Gelişmiş ülkelerde bu oranın 2 olması yeterli görülürken gelişmekte olan ülkelerde bu oranın 1,5 olması yeterli kabul edilmektedir. Örnek işletmede MSUGT'ye uygun bilançoda cari oran 1,33 iken BOBİ FRS'ye uygun finansal durum tablosunda 1,26 olarak hesaplanmıştır. Her iki durumda da makul seviyenin altında çıkmıştır. MSUGT'ye göre düzenlenen bilançodaki Dönen Varlıkların tutarı, finansal yatırımlarda yer alan Hisse Senetlerinin gerçeğe uygun değerinden gösterilmesi, Ticari Alacaklar kalemindeki şüpheli alacaklar, Ticari Alacakların reeskontu, Ticari malların maliyetinde yer alan finansman giderlerinin ayrıştırılması ve stokların net gerçekleşebilir değer ile gösterilmesi sonucunda, BOBİ FRS'ye uygun olarak düzenlenen Finansal Durum Tablosu'nda farklı çıkmaktadır. Dönen Varlıklar toplamı, BOBİ FRS'ye uygun finansal durum tablosunda daha küçük çıkmaktadır. İşletmenin Dönen Varlıkların yapısına göre değişimle birlikte Ticari Alacakları ve stokları bulunan işletmelerde Dönen Varlık toplamı, BOBİ FRS'ye uygun finansal durum tablosunda, MSUGT'ye uygun bilanço'ya göre genelde düşük çıkacaktır. İşletmenin kısa vadeli yabancı kaynakları (kısa vadeli yükümlülükler) BOBİ FRS'ye uygun finansal durum tablosunda daha küçük çıkmıştır. Bunun nedeni, Ticari Borçların reeskonta tabi tutulmuş olmasıdır. BOBİ FRS'ye göre senetsiz ticari borçlar da reeskonta tabi tutulduğundan genellikle; BOBİ FRS'ye uygun finansal durum tablosundaki kısa vadeli yükümlülüklerin MSUGT'ye uygun bilançodaki kısa vadeli yabancı kaynaklardan düşük çıkması beklenir.

Likidite (Asit-Test) Oranı, işletmenin bir yıllık süre içinde stoklarını satamaması durumunda bir yıl içinde nakde dönüşebilecek diğer dönen varlıkları ile kısa vadeli borçlarını ne ölçüde karşılayabileceğini gösterir. Genel olarak 1 düzeyi asit-test oranı için yeterli görülmektedir. Örnek işletmede MSUGT'ye uygun bilançoda asit-test oranı 1,12 iken BOBİ FRS'ye uygun finansal durum tablosunda 1,09 olarak hesaplanmıştır. Bu oran, her iki finansal

tabloda da makul seviyenin üzerindedir. Orandaki değişimin nedenleri; Dönen Varlıklar ve Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklardaki BOBİ FRS'ye göre yapılan düzeltmelerden kaynaklanmaktadır.

Nakit Oran, işletmenin bir yıllık süre içinde stoklarını satamaması ve alacaklarını tahsil edememesi durumunda bir yıl içinde nakde dönüşebilecek diğer varlıklarla kısa vadeli borçlarını ne ölçüde karşılayabileceğini gösterir. Ülkemizde nakit oranları, kısa vadeli borçların yüksekliği nedeniyle genellikle %20'nin altındadır. Örnek işletmede Nakit Oranı MSUGT'ye uygun bilançoda 0,75 iken BOBİ FRS'ye uygun finansal durum tablosunda 0,78 olarak hesaplanmıştır.

3.2. Finansal Yapı Oranları

HMC İşletmesinin hem MSUGT'ye hem de BOBİ FRS'ye göre hazırlanan finansal tablolarından elde edilen *Finansal Yapı Oranları*, Tablo 4'te görülmektedir.

Tablo 4: Finansal Yapı Oranları Karşılaştırması

Borçlanma Oranı (MSUGT)	$= \frac{\text{Yabancı Kaynaklar}}{\text{Aktif Toplamı}} = \frac{1.155.000}{2.119.600} = \mathbf{0,54}$
Borçlanma Oranı (BOBİ FRS)	$= \frac{\text{Kısa Vadeli Yük.} + \text{Uzun Vadeli Yük.}}{\text{Toplam Varlıklar}} = \frac{1.115.000 + 20.674}{1.995.130} = \mathbf{0,57}$
Özsağlamlık Oranı (MSUGT)	$= \frac{\text{Özkaynaklar}}{\text{Aktif Toplamı}} = \frac{964.600}{2.119.600} = \mathbf{0,46}$
Özsağlamlık Oranı (BOBİ FRS)	$= \frac{\text{Özkaynaklar}}{\text{Toplam Varlıklar}} = \frac{859.456}{1.995.130} = \mathbf{0,43}$
İmmobilizasyon Oranı (MSUGT)	$= \frac{\text{Duran Varlıklar}}{\text{Özkaynaklar}} = \frac{587.600}{964.600} = \mathbf{0,61}$
İmmobilizasyon Oranı (BOBİ FRS)	$= \frac{\text{Duran Varlıklar}}{\text{Özkaynaklar}} = \frac{588.630}{859.456} = \mathbf{0,68}$
Borçlanma Katsayısı Oranı (MSUGT)	$= \frac{\text{Yabancı Kaynaklar}}{\text{Özkaynaklar}} = \frac{1.155.000}{964.600} = \mathbf{1,16}$
Borçlanma Katsayısı Oranı (BOBİ FRS)	$= \frac{\text{Kısa Vadeli Yük.} + \text{Uzun Vadeli Yük.}}{\text{Özkaynaklar}} = \frac{1.115.000 + 20.674}{859.456} = \mathbf{1,32}$

Kaldıraç oranı olarak da ifade edilen Borçlanma Oranı, varlıkların ne kadarının yabancı kaynaklarla karşılandığını göstermektedir. Sözkonusu oranın yüksek olması, işletmenin spekülâtif tarzda finanse edildiğini, kredi verenler açısından işletmenin emniyet marjının dar olduğunu, işletmenin faiz yükünün yüksek olduğunu, dolayısıyla faiz ve anapara geri ödeme yükümlülüğü esnasında işletmenin sıkıntıya düşebileceğini ortaya koymaktadır. Bu oranda dengenin sağlanması büyük önem arz etmektedir. Örnek işletmede bu oran; MSUGT'ye uygun bilançoda 0,54 iken BOBİ FRS'ye uygun finansal durum tablosunda 0,57 olarak hesaplanmıştır. BOBİ FRS'ye göre düzenlenen finansal durum tablosunda yapılan düzeltme işlemlerinde Ticari Borçlar reeskont işlemi sonucu Kısa Vadeli Yükümlülükler azalmıştır. Yine BOBİ FRS'ye göre düzenlenen finansal durum tablosunda Aktif Toplamı (Toplam Varlıklar), Ticari Alacakların reeskontu, stoklardan vade farklarının düşülmesi, stokların net gerçekleşebilir değere indirgenmesi, duran varlıklarda amortisman hesaplamalarındaki düzeltmeler (Arazi ve Arsa amortismanlarının iptal edilmesi vb.), Kuruluş ve Örgütlenme Giderlerinin, Araştırma Giderlerinin giderleştirilmesi nedeniyle daha düşük çıkmıştır. Toplam Varlıklardaki azalış, toplam yabancı kaynaklardaki azalıştan fazla olduğu için oran yükselmiştir. Bu oran, işletmenin varlık yapısının, yabancı kaynak yapısının içeriğine göre; BOBİ FRS'de artış veya azalış gösterebilir.

Özsağlamlık Oranı, işletmenin varlıklarının ne kadarının özkaynaklarla karşılandığını göstermektedir. Bu oranda da dengenin sağlanması büyük önem arz etmektedir. Bu oranın düşük olması, işletmenin yükümlülüklerini karşılayamaması anlamına gelmektedir. MSUGT'ye göre düzenlenen bilançoda bu oran 0,46 iken BOBİ FRS'ye uygun finansal durum tablosunda 0,43 olarak hesaplanmıştır. Oranın düşmesinin en önemli nedeni, BOBİ FRS'ye göre yapılan düzeltmeler sonucunda işletme karının düşmüş olmasıdır.

İmmobilizasyon Oranı, işletmenin Duran Varlıklarının ne kadarının özkaynaklar ile finanse edildiğini gösterir. Bu oranın 1'den küçük olması, Duran Varlıkların tamamının özkaynaklar ile finanse edildiğini ortaya koymaktadır. Örnek işletmede, BOBİ FRS'ye göre düzenlenen finansal durum tablosunda bu oran daha yüksek çıkmıştır. Bunun nedeni, işletmenin duran varlıklarında düzeltmeler sonucunda önemli bir değişim olmazken özkaynaklarda dönem net karının azalmasıdır. İşletmedeki duran varlıkların yapısına göre; MSUGT'ye ve BOBİ FRS'ye göre hesaplanan İmmobilizasyon Oranı farklılık gösterebilir.

Borçlanma Katsayısı Oranı, işletmenin borçlanma yoluyla sağladığı yabancı kaynak ile işletmenin sahip veya sahiplerinin katmış oldukları sermaye arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Bir işletmenin finansal pozisyonu, yabancı kaynakların özkaynaklara oranı ile ölçülür. Bu nedenle dünya genelinde en çok kullanılan oran, Borçlanma Katsayısı Oranıdır (Alexander vd., 2005:681). Söz konusu oran, örnek işletmede, özkaynaklardaki azalışın yabancı kaynaklara oranla daha yüksek olması nedeniyle, BOBİ FRS'ye göre düzenlenen finansal durum tablosunda daha yüksek çıkmıştır. Özkaynaklardaki azalışın nedeni, düzeltme işlemleri sonucunda dönem net karında meydana gelen azalıştır.

3.3. Faaliyet Oranları

HMC İşletmesinin hem MSUGT'ye hem de BOBİ FRS'ye göre hazırlanan finansal tablolarından elde edilen *Faaliyet Oranları*, Tablo 5'te görülmektedir.

Tablo 5: Faaliyet Oranları Karşılaştırması

Stok Devir Hızı (MSUGT)	$= \frac{\text{Satılan Ticari Mallar Maliyeti}}{\text{Ortalama Ticari Mallar}^*} = \frac{1.980.500}{168.000} = 11,79$
Stok Devir Hızı (BOBİ FRS)	$= \frac{\text{Satışların Maliyeti}}{\text{Ortalama Ticari Mallar}^*} = \frac{2.004.500}{129.500} = 15,48$
Alacak Devir Hızı (MSUGT)	$= \frac{\text{Net Satışlar}}{\text{Ortalama Ticari Alacaklar}^{**}} = \frac{2.725.950}{435.000} = 6,27$
Alacak Devir Hızı (BOBİ FRS)	$= \frac{\text{Satış Hasılatı (Net)}}{\text{Ortalama Ticari Alacaklar}^{**}} = \frac{2.725.950}{345.000} = 7,90$
Aktif Devir Hızı (MSUGT)	$= \frac{\text{Net Satışlar}}{\text{Aktif Toplamı}} = \frac{2.725.950}{2.119.600} = 1,29$
Aktif Devir Hızı (BOBİ FRS)	$= \frac{\text{Satış Hasılatı (Net)}}{\text{Toplam Varlıklar}} = \frac{2.725.950}{1.995.130} = 1,37$

* Dönembaşı ve dönem sonu stok tutarları birbirine yakın olduğu için dönem sonu stok tutarı dikkate alınmıştır.

** Dönembaşı ve dönem sonu alacak tutarları birbirine yakın olduğu için dönem sonu alacak tutarı dikkate alınmıştır.

Faaliyet Oranları, işletmenin faaliyetlerinin etkinliğini ölçümlenmektedir. İşletme performansı yalnızca kar marjı ile değil aynı zamanda faaliyetlerinin etkinliği ile de değerlendirilmektedir (Alexander vd., 2005:677). Örnek işletmede, BOBİ FRS'ye göre düzenlenen finansal tablolarda faaliyet oranları genel olarak daha yüksek çıkmıştır.

Stok devir hızı, işletmenin stoklarını yılda kaç kez döndürebildiğini (satabildiğini) göstermektedir. Stok devir hızının yüksek olması, işletmenin stoklara yaptığı yatırım ile daha büyük hacimde ticari faaliyette bulunabildiğini, stoklarına piyasada talebin yüksek olduğunu gösterir. Örnek işletmede, BOBİ FRS'ye göre düzenlenen Kar veya Zarar Tablosundaki satışların maliyeti; Stok Değer Düşüklüğü nedeniyle artmıştır. Ortalama Ticari Mallar ise,

stoklardan vade farklarının çıkarılması ve net gerçekleşebilir değere indirgenmesi nedeniyle azalmıştır. Bu durum BOBİ FRS'ye göre stok devir hızının daha yüksek çıkmasına neden olmuştur. Ancak stoklar içerisindeki vade farkları ve değer düşüklüğü tutarları, sonucu değiştirebilecektir.

Alacak devir hızı, işletmenin ticari alacaklarını hangi sıklıkla tahsil edebildiğini gösterir. Bu oranın yüksek çıkması istenir. Örnek işletmede, BOBİ FRS'ye göre düzenlenen finansal tablolarda bu oran daha yüksek çıkmıştır. Ancak, unutulmamalıdır ki, MSUGT'ye göre senetsiz ticari alacaklar reeskont işlemine tabi değilken BOBİ FRS'de reeskont işlemi yapılmaktadır. Bu durum BOBİ FRS'de ticari alacakların daha düşük ve Alacak Devir Hızının daha yüksek çıkmasına neden olmaktadır. Reeskont işlemi, hesapsal bir işlem olup, izleyen dönem başında iptal edilmektedir. Bu nedenle her iki uygulamada da Alacak Devir Hızının temelde aynı kaldığı söylenebilir.

Aktif Devir Hızı Oranı, işletmenin toplam varlıklarının kaç katı satış geliri yaratabildiğini gösterir. Bu oranın mümkün olduğunca yüksek çıkması istenir. Örnek işletmede, BOBİ FRS'ye göre düzenlenen finansal tablolarda bu oran daha yüksek çıkmıştır. Bu durum, satış hasılatı aynı kalırken, aktif toplamının yukarıda açıklanan düzeltmeler sonucunda azalmasından kaynaklanmaktadır.

3.4. Karlılık Oranları

HMC İşletmesinin hem MSUGT'ye hem de BOBİ FRS'ye göre hazırlanan finansal tablolarından elde edilen *Karlılık Oranları*, Tablo 6'da görülmektedir.

Tablo 6: Karlılık Oranları Karşılaştırması

Vergi Sonrası Karlılık Oranı (MSUGT)	$= \frac{\text{Dönem Net Karı}}{\text{Özkaynaklar}} = \frac{178.640}{964.600} = \mathbf{0,19}$
Vergi Sonrası Karlılık Oranı (BOBİ FRS)	$= \frac{\text{Dönem Net Karı}}{\text{Özkaynaklar}} = \frac{73.496}{859.456} = \mathbf{0,09}$
Brüt Kar Marjı (Oranı) (MSUGT)	$= \frac{\text{Brüt Satış Karı}}{\text{Net Satışlar}} = \frac{745.450}{2.725.950} = \mathbf{0,2735}$
Brüt Kar Marjı (Oranı) (BOBİ FRS)	$= \frac{\text{Brüt Kar}}{\text{Satış Hasılatı (Net)}} = \frac{721.450}{2.725.950} = \mathbf{0,2647}$
Faaliyet Karının Net Satışlara Oranı (MSUGT)	$= \frac{\text{Faaliyet Karı}}{\text{Net Satışlar}} = \frac{332.950}{2.725.950} = \mathbf{0,1221}$
Faaliyet Karının Net Satışlara Oranı (BOBİ FRS)	$= \frac{\text{Esas Faaliyet Karı}}{\text{Satış Hasılatı (Net)}} = \frac{214.850}{2.725.950} = \mathbf{0,0789}$
Satış Karlılığı Oranı (MSUGT)	$= \frac{\text{Dönem Net Karı}}{\text{Net Satışlar}} = \frac{178.640}{2.725.950} = \mathbf{0,0655}$
Satış Karlılığı Oranı (BOBİ FRS)	$= \frac{\text{Dönem Net Karı}}{\text{Satış Hasılatı (Net)}} = \frac{73.496}{2.725.950} = \mathbf{0,0270}$

Vergi Sonrası Karlılık Oranı, işletmenin özkaynaklarının hangi oranda net kar sağladığını gösterir. Bu oran, BOBİ FRS'ye göre düzenlenen finansal tablolarda daha düşük çıkmıştır. BOBİ FRS'ye göre yapılan düzeltmeler, işletmenin net karını, özkaynaklarında değişime nazaran daha büyük tutarda düşürmüştür. Net kardaki azalış, bu oranın daha düşük çıkmasına neden olmuştur.

Brüt Kar Oranı, işletmenin satışlarından hangi oranda Brüt Kar sağladığını gösterir. Örnek işletmede bu oran, BOBİ FRS'ye göre düzenlenen finansal tabloda daha düşük çıkmıştır. Bunun nedeni, stok değer düşüklüğünün Satışların Maliyetine dahil edilmesidir.

Faaliyet Karının Net Satışlara Oranı, BOBİ FRS'ye göre düzenlenen finansal tablolarda daha düşük çıkmıştır. Bunun nedenleri; genel yönetim giderleri, araştırma ve geliştirme giderlerindeki artışlar ile BOBİ FRS'de karşılık giderleri ve reeskont faiz giderlerinin esas faaliyetlerden Diğer Giderler olarak esas faaliyet karından düşülmüş olmasıdır. Bu oran, MSUGT ve BOBİ FRS'deki Kar veya Zarar (Gelir) Tablosu biçimsel yapılarının farklılığından da etkilenmektedir.

Satış Karlılığı Oranı, örnek işletmedeki BOBİ FRS'ye göre düzenlenen finansal tablodaki net kardaki azalış nedeniyle daha düşük çıkmaktadır. BOBİ FRS'nin uygulanmasıyla net kar ve faaliyet karı tutarı da etkilenmiştir. Net karın değişimine etki eden unsurlar olarak;

- Ertelenmiş vergi varlığı ve ertelenmiş vergi yükümlülüğünün etkisi,
- Finansman giderlerindeki artış,
- Karşılık giderlerinin ortaya çıkması (stok değer düşüklüğü),
- Reeskont giderlerindeki artış (ticari alacakların reeskontu),
- Reeskont gelirlerindeki artış (ticari borçların reeskontu),
- Diğer gelirlerdeki artış (hisse senetlerinin gerçeğe uygun değerle değerlendirilmesi),
- Aktifleştirilmiş Kuruluş ve Örgütlenme Giderlerinin ve Araştırma Giderlerinin giderleştirilmesi,
- Kıdem tazminatı karşılığı ayrılması olarak sıralanabilir.

BOBİ FRS'ye göre yapılan düzeltmeler sonucunda örnek işletmenin karlılık oranları MSUGT'ye göre genel olarak azalış göstermiştir.

4. SONUÇ

Bu çalışmada, ülkemize özgü BOBİ FRS'nin finansal tablolar üzerindeki etkileri, rasyo analizi yöntemiyle incelenmiştir. Buna göre BOBİ FRS'nin değerlendirme ölçeklerinin uygulanması işletmeye ait finansal tablo verilerini değişikliğe uğratmaktadır. BOBİ FRS gereği yapılan düzeltmeler;

- Hisse senetlerinin gerçeğe uygun değerle değerlendirilmesi,
- Tahsil edilemeyen senetli ve senetsiz ticari alacaklara şüpheli alacak karşılığı ayrılması,
- Senetli ve senetsiz alacaklara reeskont uygulanması,
- Stoklar içerisinde yer alan vade farklarının (bir yılı aşan) finansman giderlerine alınması,
- Stokların net gerçekleşebilir değerle değerlendirilmesi sonucu ortaya çıkan stok değer düşüklüğü,
- Binaların ayrılmaz parçası olan arsaların ayrı aktifleştirilerek arsalarından amortisman ayrılmaması,
- Maddi Duran Varlıkların faydalı ömürlerinin işletmeler tarafından belirlenmesi ve amortismanların bu faydalı ömürler üzerinden ayrılması,
- Maddi Duran Varlıklara ilişkin değer düşüklüğü,
- Kuruluş ve örgütlenme giderlerinin aktifleştirilmemesi, bilançodan çıkarılarak giderleştirilmesi,
- Araştırma giderlerinin aktifleştirilmemesi, bilançodan çıkarılarak giderleştirilmesi,

- Senetli ve senetsiz ticari borçlara reeskont uygulanması,
- Kıdem tazminatı karşılığı ayrılması sonucunda işletmelerin karlılıkları değişmektedir.

İşletmelerin varlık ve kaynak yapılarına göre değişme olmakla birlikte, bugüne kadar aktifleştirilen birçok unsurun (vade farkları, kuruluş ve örgütlenme giderleri, araştırma giderleri) bilançodan çıkarılarak giderleştirilmesi, BOBİ FRS'ye göre hesaplanan işletme karlarının azalmasına neden olmaktadır.

Türkiye'deki büyük ve orta boy işletmelerin kullanacakları BOBİ FRS uygulaması, bu tür işletmelerin ticari alacak ve ticari borçlarının büyüklükleri de işletmelerin rasyolarını etkileyecektir. Ticari alacakları, ticari borçlarından büyük olan işletmelerin reeskont uygulaması sonucunda karları düşecek, ticari borçları daha büyük olan işletmelerin ise karları yükselecektir.

Yukarıda sıralanan BOBİ FRS uygulamaları sonucunda, bundan böyle MSUGT'ye göre düzenlenen bilançolardaki rasyoların bir önemi kalmayacak, işletmeler BOBİ FRS'ye uygun olarak düzenlenen finansal tablolara göre hesaplanan rasyoları kullanacaklardır. Bu durum, Likidite Oranları, Finansal Yapı Oranları, Faaliyet Oranları ve Karlılık Oranlarının da değişmesine neden olacaktır. Geleneksel olarak uygulanan rasyoların, TFRS ve BOBİ FRS'ye göre tekrar güncellenmesi, sektör ve ülke ortalama sonuçları ile karşılaştırma ve değerlendirmeler yapılırken bu durumun dikkate alınması gerekecektir. Aksi halde, büyük ve orta boy işletmelerin finansal rasyolarının yorumlanmasında işletme lehine veya aleyhine yanlış değerlendirmeler yapılmasına, işletmelerin finansal tablo kullanıcılarının yanıltılmasına neden olacaktır.

KAYNAKÇA

AERTS, Walter ve WALTON, Peter. (2013). *Global Financial Accounting and Reporting*, Hampshire: Cengage Learning.

ALEXANDER, David, BRITTON, Anne ve JORISSEN, Ann. (2005). *International Financial Reporting and Analysis*, London: Thomson Learning.

ATAMAN, Başak ve GÖKÇEN, Gürbüz. (2018). *Büyük ve Orta Boy İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı (BOBİ FRS) Uygulamaları*, İstanbul: Beta Yayınları.

BOBİ FRS. (2018). *Büyük ve Orta Boy İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı Hakkında Tebliğ (Sıra No: 56)*. Resmi Gazete Sayısı: 30138 Mükerrer (02.04.2018).

ÇALİYURT, Kıymet TUNCA ve KESİMLİ, İffet GÖRKEY. (2015). Avrupa'da Bağımsız Denetimde Mevzuat Açısından Gelişmeler ve Türkiye Yansımaları, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 52 (602): 13-24.

GIBSON, Charles H. (2009). *Financial Reporting & Analysis, Using Financial Accounting Information*, Mason, Ohio: South-Western Cengage Learning.

ÖRTEN, Remzi, KAVAL, Hasan ve KARAPINAR, Aydın. (2007). *Türkiye Muhasebe/Finansal Raporlama Standartları*, Ankara: Gazi Kitabevi.

BANKA ETKİNLİKLERİNİN VERİ ZARFLAMA ANALİZİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF BANK EFFICIENCIES USING DATA ENVELOPMENT ANALYSIS

Nazlı ERSOY¹

Özet

Bu çalışmada, Veri Zarflama Analizi (VZA) yaklaşımı kullanılarak Türkiye’de faaliyet gösteren kamu ve özel sermayeli mevduat bankaları ile Türkiye’de kurulmuş olan yabancı sermayeli bankaların etkinliklerinin ölçülmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, girdi değişkenleri olarak, "personel sayısı" ve "mevduat faiz gideri"; çıktı değişkenleri olarak ise "dönem net kâr" ve "faiz gelirleri" değerleri kullanılmıştır. Etkinlik ölçümü, Charnes, Cooper ve Rhodes'un (1978) geliştirdiği girdiye yönelik CCR modeli kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Yapılan analiz sonucunda; Türk Bankacılık Sektöründe 2016 yılında faaliyet gösteren bankalar için ortalama etkinlik yüzdesi 51,9 olarak bulunmuş ve ortalama etkinlik yüzdesi en yüksek olan banka grubu yabancı sermayeli bankalar olarak belirlenmiştir.

Anahtar sözcükler: Veri Zarflama Analizi, Etkinlik, Bankacılık Sektörü

Jel Kodları: C45, C53, G17

Abstract

The aim of this study was to measure the effectiveness of public and private deposit banks operating in Turkey, and foreign banks established in Turkey by using the Data Envelopment Analysis (DEA) model. In this regard, "the number of personnel" and "deposit rate expense" were taken as input variables, and the "net profit for the period" and "income on interest" values were taken as output variables. The effectiveness measurement was performed by using the input-based CCR model developed by Charnes, Cooper, and Rhodes (1978). The analysis showed that the average effectiveness of the banks operated in the Turkish Banking Sector in 2016 was 51.9 percent, and the banking group with the highest effectiveness percentage included foreign banks.

Keywords: Data Envelopment Analysis, Efficiency, Banking Sector

Jel Codes: C45, C53, G17

¹ Araştırma Görevlisi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İ.İ.B.F İşletme Bölümü

GİRİŞ

İşletmeler açısından önemli bir finansman kaynağı olarak görülen bankacılık sektörünün verimli bir şekilde çalışması, ülke ekonomisi üzerinde olumlu etkiler yaratmaktadır. Diğer sektörlerden farklı olarak kaynak dağılımını belirleyen finansal aracılık görevi üstlenen bankacılık sektörü, ülkenin ekonomik gelişimine katkıda bulunmakta ve bu durum, söz konusu sektörde performans analizi için etkinlik ve verimlilik analizini gerekli hale getirmektedir (Aydoğan ve Çapoğlu, 1989: 7). "Etkinlik analizi için kullanılan ölçüm yöntemlerin biri olan Veri Zarflama Analizi, kâr amacı olan veya olmayan işletmeler ve kuruluşların (karar birimlerinin) göreceli etkinliğini ölçmeye yarayan parametresiz ve doğrusal programlama tabanlı bir yöntemdir" (Behdioğlu ve Özcan, 2009:302).

Bu çalışmada, Türkiye’de faaliyet gösteren kamu ve özel sermayeli mevduat bankaları ile Türkiye’de kurulmuş yabancı sermayeli bankaların etkinlik ölçümü, VZA kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda, personel sayısı ve mevduat faiz giderleri girdi değişkenleri olarak; dönem net kâr oranları ve faiz gelirleri ise çıktı değişkenleri olarak seçilmiştir. Kullanılan yöntem yardımıyla söz konusu bankaların finansal performansları değerlendirilmiş ve elde edilen sonuçlara göre bankaların etkinlik skoru belirlenmiştir.

LİTERATÜR TARAMASI

Bankacılık sektöründe etkinlik ölçümünde çoğunlukla kullanılan yöntemler; rasyo analizi, parametrik yöntemler ve parametrik olmayan yöntemler olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Tek bir finansal çıktının tek bir finansal girdiye oranlanması yoluyla elde edilen rasyo analizi, amaç ve kapsam açısından tek boyutlu analizleri içeren verimlilik ölçme yöntemidir (İnan, 2000: 83). Hesaplama işleminin basitliği ve anlaşılabilir olması nedeniyle çoğu zaman tercih edilen bir yöntem olmakla birlikte, bankacılık sektöründe çok fazla girdi ve çıktı olması nedeniyle tek bir rasyoya bakarak değerlendirme yapmak doğru bir yaklaşım olmamaktadır. Bunun yanı sıra, ele alınan rasyoların bir arada değerlendirilip yorumlanması da olanaksız hale gelmektedir (Ekren ve Emiral, 2002: 2).

Parametrik yöntemlerde ise genellikle bir gözlem kümesi bulunur ve bu gözlem kümesi içinde en iyi performansın regresyon çizgisi sınırı üzerinde olduğu varsayılır. Gözlemlerin etkin olması, regresyon çizgisi üzerinde sapma göstermemelerine bağlı olmaktadır. Bu yöntemde, her zaman bir rassal hatanın olacağı varsayılır. Hatanın sıfır olduğu gözlemler tam etkin olan gözlemlerdir (İnan, 2000: 83).

Parametrik olmayan yöntemlerde ise doğrusal programlama temelli teknikler kullanılarak etkinlik sınırına olan uzaklık hesaplanır. Bu yöntemlerin avantajlı yönü, parametrik yöntemlerde olduğu gibi üretim biriminin yapısı ile ilgili davranışsal varsayımları sağlamak zorunda olmamalarıdır. Fakat ölçüm ve diğer nedenlerle oluşan hatalara karşı daha duyarlıdır (Berger ve Humphrey, 1997: 177). Parametrik olmayan yöntemlerden en yaygın kullanılanı 1978 yılında Charnes, Cooper ve Rhodes tarafından geliştirilen Veri Zarflama Analizi yöntemidir (Charnes vd., 1978: 1981).

İlgili literatürde VZA kullanılarak banka performansının ölçüldüğü birçok çalışmaya rastlamak mümkündür. Zira Halkos ve Salamouris (2004), Yunanistan’da faaliyet gösteren bankaların finansal performansını faiz oranına dayalı varlıkların getiri farkları, öz kaynak kârlılığı, toplam varlık getirisi, çalışan başına kâr/zarar, verimlilik oranı ve net faiz marjı oranları temelinde VZA yöntemini kullanarak ölçmüşlerdir. 1997-1999 döneminin baz alındığı söz konusu çalışmada, 1997 yılında 18 banka, 1998 yılında 17 banka ve 1999 yılında ise 15 banka olmak üzere toplam 50 banka analiz kapsamında değerlendirilmiştir. Bir diğer çalışmada ise, Luo (2003), Amerika’da faaliyet gösteren 245 bankanın performansını VZA kullanarak değerlendirmiştir. Çalışma sonunda, 34 bankanın daha yüksek kârlılık ve daha düşük pazarlanabilirlik performansı elde ettiği ortaya konulmuştur. Manandhar ve Tang (2002), banka performansını ölçmek amacıyla yine VZA yöntemini tercih etmişlerdir. Ho ve Wu (2009), Tayvan’da faaliyet gösteren 32 bankanın online bankacılık performansını finansal ve finansal olmayan oranlar çerçevesinde veri zarflama analizi ve temel bileşenler analizi (principal component analysis) yöntemini kullanarak değerlendirmişlerdir. Çalışmada, temel bileşenler analizi farklı stratejik şirket gruplarını tanımlamak için kullanılırken, VZA ise bankaların etkinliklerini ölçmek amacıyla kullanılmıştır. Debasish (2006), Hindistan’da faaliyet gösteren bankaların performanslarını 1997-2004 dönemini baz alarak 9 girdi ve 7 çıktı kullanarak VZA yardımıyla değerlendirmiştir. LaPlante ve Paradi (2015) ise Kanada’da faaliyet gösteren ve önde gelen 5 bankanın etkinliklerini VZA yöntemini kullanarak ölçmüşlerdir. Özdemir ve Demireli (2013), Türkiye’de faaliyet gösteren mevduat bankalarının 2011 ve 2012 yılı için etkinliklerini VZA yöntemiyle ölçtükleri çalışmalarında; girdi değişkenleri olarak, mevduat ve faiz giderleri; çıktı değişkenleri olarak ise kredi ve faiz gelirlerini ele almışlardır. Akbalık ve Sırma (2013) ise, yabancı sermayeli bankaların etkinliğini 2008-2012 dönemini temel alarak kredi ve

faaliyet gelirlerini çıktı değişkenleri olarak; mevduat ve faaliyet giderlerini ise girdi değişkenleri olarak belirlemiş ve etkinlik ölçümünü gerçekleştirmişlerdir.

VERİ ZARFLAMA ANALİZİ

VZA, benzer birimlerin etkinliklerinin değerlendirilmesinde kullanılan doğrusal programlama temelli bir tekniktir (Manandhar ve Tang, 2002: 2). VZA temel olarak, her bir karar biriminin kuramsal etkinlik sınırı olarak belirlenen sınırdan uzaklığını ölçerek, etkinlik düzeylerini ortaya koymaktadır (Charnes vd., 1978: 429). Söz konusu yöntemde, etkin olan birimler 1 değerini alırken; etkin olmayan birimler ise 1'den küçük değerler almaktadır. Tam etkin ile etkin olmayan birimlerin etkinlik skorları arasındaki fark, aynı miktar çıktının söz konusu fark oranında daha az girdiyle elde edilebileceğine işaret etmektedir (Ulucan, 2000: 406-407). VZA yöntemi ile performans ölçümünden elde edilen sonuçlar aşağıdaki gibi özetlenebilir (Ulucan, 2000: 408):

- Etkin ve etkin olmayan organizasyonel karar birimleri,
- Etkin olmayan organizasyonel karar birimleri tarafından kullanılan fazla kaynak miktarı,
- Etkin olmayan organizasyonel karar birimlerinin şu anki girdi düzeyleri ile üretmeleri gereken çıktı düzeyi,
- Etkin olmayan organizasyonel karar birimlerinin etkin referans setini oluşturan birimlerin belirlenmesi.

VZA, karar birimlerinin aktivitelerinin değerlendirilmesinde kullanılan oldukça yararlı bir yöntemdir. Avantajlı yönleri olarak, analizi yapmak için gerekli bilginin elde edilmesinin diğer tekniklere oranla daha kolay olması ve bilgi maliyetinin düşük olması gösterilebilir (Homburg, 2001: 51). VZA yönteminin en önemli dezavantajlı yönü ise değişken seçimine ve ölçüm hatalarına oldukça duyarlı olmasıdır (Kalirajan ve Shand, 1999: 167).

Veri Zarflama Analizinin Matematiksel Modelleri

VZA modelleri; temel olarak girdiye ve çıktıya yönelik olmak üzere iki grupta incelenebilir. Girdiye yönelik VZA modelleri; belirli bir çıktı bileşimini en uygun şekilde elde edebilmek için gerekli olan girdi bileşimini gösterirken; çıktıya yönelik VZA modelleri ise belirli bir girdi bileşimi ile en fazla ne kadar çıktı bileşimi ortaya konulabileceğini göstermektedir (Charnes vd., 1981: 669).

CCR Modeli: CCR modelleri, ölçüğe göre sabit getiri varsayımını içermektedir (Ulucan, 2002: 189).

Girdi Odaklı CCR Modeli: Bu modelde, karar verme birimine ait çıktı değerleri sabit tutulurken, girdi değerlerinin en düşük seviyeye indirilmesi amaçlanır (Cooper vd., 2006: 41).

Amaç fonksiyonu:

$$E_k = \max \sum_{r=1}^s u_r y_{rk}$$

Kısıt Denklemleri:

$$\sum_{i=1}^m v_i x_{ik} = 1$$

$$\sum_{r=1}^s u_r y_{rj} \leq \sum_{i=1}^m v_i x_{ij} = 1$$

$$v_i, u_r \geq \varepsilon \quad r = 1, 2, \dots, s \quad i = 1, 2, \dots, m \quad j = 1, 2, \dots, n$$

E_k : k. karar verme biriminin etkinlik değerini,
 u_r : k. karar verme birimi tarafından r. çıktıya verilen ağırlığı,
 y_{rk} : k. karar verme birimi tarafından üretilen r. çıktıyı,
 v_i : k. karar verme birimi tarafından i. girdiye verilen ağırlığı,
 x_{ik} : k. karar verme birimi tarafından üretilen i. girdiyi,
 y_{ij} : j. karar verme birimi tarafından üretilen r. çıktıyı,
 x_{ij} : j. karar verme birimi tarafından üretilen i. girdiyi,
 ε : Yeterince küçük pozitif bir sayıyı ifade etmektedir.

Çıktı Odaklı CCR Modeli: Bu modelde, etkinliğin sağlanabilmesi için girdi seviyesi değiştirilmeden çıktı seviyesinin ne kadar artırılması gerektiği araştırılmaktadır.

Amaç fonksiyonu:

$$E_k = \min \sum_{r=1}^s v_r x_{rk}$$

Kısıt Denklemleri:

$$\sum_{r=1}^s u_r y_{rk} = 1$$

$$\sum_{r=1}^s u_r y_{rj} \leq \sum_{i=1}^m v_i x_{ij}$$

$$v_i, u_r \geq \varepsilon \quad r = 1, 2, \dots, s \quad i = 1, 2, \dots, m \quad j = 1, 2, \dots, n$$

BCC Modeli: BCC modelleri, ölçüğe göre değişen getiri varsayımını içermektedir (Ulucan, 2002: 190).

Girdi Odaklı BCC Modeli: Girdiye yönelik BCC modeli formu aşağıdaki gibidir.

Amaç Fonksiyonu:

$$E_k = \max \sum_{r=1}^s u_r y_{rk} - \mu_o$$

Kısıt Denklemleri:

$$\sum_{i=1}^m v_i x_{ik} = 1$$

$$\sum_{r=1}^s u_r y_{rj} - \mu_o \leq \sum_{i=1}^m v_i x_{ij}$$

$$v_i, u_r \geq \varepsilon \quad r = 1, 2, \dots, s \quad i = 1, 2, \dots, m \quad j = 1, 2, \dots, n$$

Çıktı Odaklı BCC Modeli: Çıktıya yönelik BCC modeli formu aşağıdaki gibidir.

$$E_k = \min \sum_{r=1}^s u_r X_{rk} - \mu_o$$

Kısıt Denklemleri:

$$\sum_{i=1}^m u_r y_{rk} = 1$$

$$\sum_{r=1}^s u_r y_{rj} - \mu_o \leq \sum_{i=1}^m v_i x_{ij}$$

$$u_r \geq \varepsilon, \quad v_i \geq \varepsilon \quad \mu_o : \text{serbest}$$

VERİ ZARFLAMA ANALİZİ UYGULAMA ADIMLARI

VZA'nın uygulanması temel olarak 3 adımda gerçekleştirilmektedir. İlk adım olarak, etkinlik değerlendirilmesi yapılacak karar verme birimleri seçilir. İkinci adım olarak, seçilmiş olan karar verme birimlerinin etkinliklerinin değerlendirilmesi amacıyla uygun girdi ve çıktı değişkenleri belirlenir. Son adımda ise uygun VZA yöntemlerinden birisi kullanılarak karar verme birimlerinin etkinlik sonuçları değerlendirilir (Okursoy ve Tezsürücü, 2014: 7).

Karar verme birimlerinin seçimi: Karar verme birimlerinin seçimiyle ilgili iki önemli konu vardır. Bunlar; bu birimlerin homojen olması ve değerlendirmeye dâhil edilecek karar verme birimlerinin sayısıdır. VZA'da etkinliği ölçülen karar verme birimleri için benzer girdi-çıkıtı değişkenleri kullanılacağı için bu karar verme birimlerinin homojen olması gerekmektedir (Ramanathan, 2003: 173). Yöntemde birtakım kısıtlar mevcuttur. Analizde seçilen girdi sayısı n ve çıktı sayısı c ise en az $n + c + 1$ tane karar verme biriminin alınması, araştırmanın güvenilirliği açısından önemli bir kısıttır. Diğer bir kısıt ise karar verme birimlerinin sayısı, girdi ve çıktıların sayısının en az iki katı olmasıdır (Boussofiane vd., 1991: 3).

Girdi ve çıktılarının seçimi: VZA'nın ayrıştırma yeteneği açısından etkin olabilmesi için her karar verme biriminde kullanılan girdi-çıkıtı sayısının çok olması tercih edilmektedir. Girdi-çıkıtı sayısının fazla sayıda olması, karar birimleri sayısını da artırmaktadır. Fakat sayının artması VZA'nın ayrıştırma yeteneğini düşürmektedir. Bu nedenle, çok fazla girdi-çıkıtı eklemek yerine girdi-çıkıtı sayısının makul düzeyde olması tercih edilmektedir (Öztürk, 2009: 111).

VZA'da kullanılacak model seçimi: VZA'nın uygulanmasındaki son adım, amaca en uygun VZA modelini kullanarak karar verme birimlerinin etkinlik sonuçlarının hesaplanması ve elde edilen sonuçların değerlendirilmesidir. Bu doğrultuda, her bir karar birimi için ilgili doğrusal program belirlenerek çözüm kümelerine ulaşılır (Yolalan, 1993: 96).

UYGULAMA

VZA'nın uygulanabilmesi için öncelikle karar birimlerinin oluşturulması, girdi ve çıktıların belirlenmesi ve uygun modelin seçilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda, analiz kapsamında izlenen adımlara aşağıda detaylı bir şekilde yer verilmiştir.

Karar Birimlerinin Seçilmesi

VZA'da ilk aşama karar birimlerinin belirlenmesidir. Bu doğrultuda, karar birimi olarak Türkiye'de faaliyet gösteren kamu ve özel sermayeli mevduat bankaları ile Türkiye'de kurulmuş olan yabancı sermayeli bankalar seçilmiştir. Banka bilgileri Türkiye bankalar birliği sitesinden edinilmiştir (https://www.tbb.org.tr/modules/banka-bilgileri/banka_sube_bilgileri.asp). Kasım 2017 itibarıyla Türkiye'de faaliyet gösteren kamu sermayeli mevduat bankaları; Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş., Türkiye Halk bankası A.Ş. ve Türkiye Vakıflar bankası T.A.O. olmak üzere 3 adettir. Özel sermayeli mevduat bankaları ise Adabank A.Ş., Akbank A.Ş., Anadolu Bank A.Ş., Fibabanka A.Ş., Şekerbank T.A.Ş., Turkish Bank A.Ş., Türk Ekonomi Bankası A.Ş., Türkiye İş Bankası A.Ş. ve Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. olmak üzere 9 adettir. Türkiye'de kurulan yabancı sermayeli bankalar ise Alternatif bank A.Ş., Arap Türk Bankası A.Ş., Burgan Bank A.Ş., Citibank A.Ş., Denizbank A.Ş., Deutsche Bank A.Ş., Finans Bank A.Ş., HSBC Bank A.Ş., ING Bank A.Ş., Odea Bank A.Ş., Rabobank A.Ş., Turkland Bank A.Ş., Türkiye Garanti Bankası A.Ş., Bank of Tokyo-Mitsubishi UFJ Turkey A.Ş. ve ICBC Turkey Bank A.Ş. olmak üzere 15 adettir. Adı geçen bankalar içinden Denizbank A.Ş., ve Deutsche Bank A.Ş. ihtiyaç duyulan verilere ulaşılamaması nedeniyle araştırma kapsamı dışında bırakılmıştır. VZA modelindeki en önemli kısıtlardan birisi karar birimi sayısının girdi-çıkıtı sayısından fazla olması gerektiğidir. Daha fazla karar birimine ihtiyaç duyulmasına karşın, kamu sermayeli mevduat bankalarında daha fazla mevcut bulunmadığı için bu çalışmada yalnızca 3 adet karar birimine yer verilmiştir. Analiz kapsamında yer alan bankalar, çalışma kapsamında kullanılan girdi ve çıktı değişkenleri ile birlikte Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. VZA Uygulama Değişkenleri ve Analiz Kapsamında Yer Alan Bankalar

Kamu Sermayeli Mevduat Bankaları	Personel Sayısı	Mevduat Gideri	Faiz	Dönem Kârı	Net	Faiz Gelirleri
	I ₁	I ₂		O ₁		O ₂
T.C. Ziraat Bankası A.Ş.	25.156	61.146		6.576.420		27.291
T.C. Halk bankası A.Ş.	16.956	149.272		2.558		16.953.999
T.C. Vakıfbank T.A.O.	15.510	78.418		2.703.042		16.557.626
Özel Sermayeli Mevduat Bankaları	Personel Sayısı	Mevduat Gideri	Faiz	Dönem Kârı	Net	Faiz Gelirleri
	I ₁	I ₂		O ₁		O ₂
Adabank A.Ş.	30	140		1.269		4.746
Akbank T.A.Ş.	13.744	232.402		4.528.712		18.961.635
Fibabanka A.Ş.	1.496	6.094		114.915		1.289.546
Anadolu bank A.Ş.	1.769	2.507		17.5380		1.125.626
Şekerbank T.A.Ş.	3.156	10.401		125.194		2.504.986
Turkish Bank A.Ş.	233	355		5.220		99.711
Türk Ekonomi Bankası A.Ş.	9.894	1.560		941.799		7.208.135
Türkiye İş Bankası A.Ş.	24.851	34.238		4.701.206		22.327.585
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	18.366	260.594		704.287		4.682.538
Yabancı Sermayeli Bankalar	Personel Sayısı	Mevduat Gideri	Faiz	Dönem Kârı	Net	Faiz Gelirleri
	I ₁	I ₂		O ₁		O ₂

Alternatif bank A.Ş.	917	28.104	8.804	1.052.203
Arap Türk Bankası A.Ş.	288	9.393	61.597	182.198
Burgan Bank A.Ş.	994	2681	71673	1.143.862
Citibank A.Ş.	476	10.653	174.630	190.570
Finans Bank A.Ş.	12.451	10.639	1.203.410	8.720.486
HSBC Bank A.Ş.	3.188	2.559	162.008	1.557.672
ING Bank A.Ş.	5.284	186	571.161	4200
Odea Bank A.Ş.	1.622	26.933	200.354	2.756.207
Rabobank A.Ş.	36	84	9.253	19873
Turkland Bank A.Ş.	639	412	6.151	146.636
Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	19.689	79.288	5.070.549	20.915.217
Bank of Tokyo-Mitsubishi UFJ Turkey A.Ş.	64	3.938	111.469	240.624
ICBC Turkey Bank A.Ş.	835	6563	13.700	459.259

Girdi ve Çıktıların Belirlenmesi

VZA’da önemli diğer adımlardan birisi de girdi ve çıktıların belirlenmesidir. Literatürde, analizde yer alacak girdi ve çıktıların seçilmesine çok az önem verilmiştir (Wagner ve Shimshak, 2007: 61). Girdi ve çıktı seçiminde, çoğu zaman konuyla ilgili uzman fikirleri, geçmiş deneyimler ve ekonomik teoriler yol gösterici olmuştur (Kontodimopoulos vd., 2006: 170). Bu çalışmada, girdi ve çıktı seçiminde uzman görüşü ve daha önce yapılan çalışmalarda kullanılan değişkenler göz önüne alınmıştır. Bu doğrultuda, bankaların finansal performanslarını değerlendirmek amacıyla 4 değişken belirlenmiştir. Personel sayısı ve mevduat faiz gideri girdi değişkeni olarak belirlenirken; dönem net kârı ve faiz gelirleri ise çıktı değişkeni olarak belirlenmiştir. Verilerin elde edilmesinde çalışma kapsamında yer alan bankaların bilanço ve gelir tablolarından yararlanılmıştır. Dönem olarak ise verilerin erişilebilirliği dikkate alınarak 2016 yılı seçilmiştir.

Uygun Model Seçimi

Bu çalışmada, VZA modellerinden girdi odaklı CCR modeli tercih edilmiştir. Bu modelin tercih edilme nedeni, CCR modelinin VZA modelleri içinde en hassas etkinlik ölçümünü gerçekleştirmesi (Yücel, 2015: 115) olarak açıklanabilir.

Uygulama Sonuçları

Çalışmada, her bir banka karar birimi olarak tanımlanmış ve DEAP 2.1 (Data Envelopment Analysis Program) programı kullanılarak model çözümlenmiştir. Aşağıda T.C. Ziraat Bankası A.Ş.'ye ait olan doğrusal programlama modeli bulunmaktadır.

Amaç fonksiyonu:

Maks. **6.576.420** $a_1 + 27.291 a_2$

Kısıtlar;

$$6.576.420a_1 + 27.291a_2 - 25.156b_1 - 61.146b_2 \leq 0$$

$$2.558a_1 + 16.953.999a_2 - 16.956b_1 - 149.272b_2 \leq 0$$

$$2.703.042a_1 + 16.557a_2 - 15.510b_1 - 78.418b_2 \leq 0$$

$$1.269a_1 + 4.746a_2 - 30b_1 - 140b_2 \leq 0$$

$$4.528.712 a_1 + 18.961.635 a_2 - 13.744 b_1 - 232.402 b_2 \leq 0$$

$$114.915 a_1 + 1.289.546 a_2 - 1.496 b_1 - 6094 b_2 \leq 0$$

$$17.5380 a_1 + 1.125.626 a_2 - 1769 b_1 - 250 b_2 \leq 0$$

$$125.194 a_1 + 2.504.986 a_2 - 3.156 b_1 - 10.401 b_2 \leq 0$$

$$5.220 a_1 + 99.711 a_2 - 233 b_1 - 355 b_2 \leq 0$$

$$941.799 a_1 + 7.208.135 a_2 - 9894 b_1 - 1560 b_2 \leq 0$$

$$4.701.206 a_1 + 22.327.585 a_2 - 24.851 b_1 - 34.238 b_2 \leq 0$$

$$704.287 a_1 + 4.682.538 a_2 - 18.366 b_1 - 260.594 b_2 \leq 0$$

$$8.804 a_1 + 1.052.203 a_2 - 917 b_1 - 28.104 b_2 \leq 0$$

$$61.597 a_1 + 182.198 a_2 - 288 b_1 - 9.393 b_2 \leq 0$$

$$71.673 a_1 + 1.143.862 a_2 - 994 b_1 - 2681 b_2 \leq 0$$

$$\begin{aligned}
&174.630_{a_1} + 190.570_{a_2} - 476_{b_1} - 10.653_{b_2} \leq 0 \\
&1.203.410_{a_1} + 8.720.486_{a_2} - 12.451_{b_1} - 10.639_{b_2} \leq 0 \\
&162.008_{a_1} + 1.557.672_{a_2} - 3.188_{b_1} - 2.559_{b_2} \leq 0 \\
&571.161_{a_1} + 4200_{a_2} - 5.284_{b_1} - 186_{b_2} \leq 0 \\
&200.354_{a_1} + 2.756.207_{a_2} - 1.622_{b_1} - 26.933_{b_2} \leq 0 \\
&9.253_{a_1} + 19.873_{a_2} - 36_{b_1} - 84_{b_2} \leq 0 \\
&6.151_{a_1} + 146.636_{a_2} - 639_{b_1} - 412_{b_2} \leq 0 \\
&5.070.549_{a_1} + 20.915.217_{a_2} - 19.689_{b_1} - 79.288_{b_2} \leq 0 \\
&111.469_{a_1} + 240.624_{a_2} - 64_{b_1} - 3.938_{b_2} \leq 0 \\
&13.700_{a_1} + 459.259_{a_2} - 835_{b_1} - 6.563_{b_2} \leq 0
\end{aligned}$$

Son olarak, şubenin ağırlıklı girdi toplamını eşitleyen kısıt ise aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

$$25.156_{b_1} + 61.146_{b_2} = 1$$

$$a_1, a_2, b_1, b_2 > 0$$

a_1, a_2 : Çıktıların ağırlığını,

b_1, b_2 : Girdilerin ağırlığını göstermektedir.

Yalnızca koyu renkle ifade edilen rakamlar hedef şubenin girdi ve çıktı değerleri ile değiştirilerek diğer bankalar için de benzer şekilde model kurulmuş ve 25 karar biriminin göreceli etkinlikleri hesaplanmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 2' de sunulmuştur.

Tablo 2. VZA Sonuçları

Bankalar	Sermaye Yapısı	2016
T.C. Ziraat Bankası A.Ş.	Kamu	0.452
T.C. Halk bankası A.Ş.	Kamu	0.518
T.C. Vakıfbank T.A.O.	Kamu	0.594
Adabank A.Ş.	Özel	0.089
Akbank T.A.Ş.	Özel	0.624
Fiba banka A.Ş.	Özel	0.489
Anadolu bank A.Ş.	Özel	0.473
Şekerbank T.A.Ş.	Özel	0.457
Turkish Bank A.Ş.	Özel	0.306
Türk Ekonomi Bankası A.Ş.	Özel	1.000
Türkiye İş Bankası A.Ş.	Özel	0.677
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	Özel	0.121
Alternatif bank A.Ş.	Yabancı	0.427
Arap Türk Bankası A.Ş.	Yabancı	0.230
Burgan Bank A.Ş.	Yabancı	0.670
Citi Bank A.Ş.	Yabancı	0.378
Finans Bank A.Ş.	Yabancı	0.654
HSBC Bank A.Ş.	Yabancı	0.468
ING Bank A.Ş.	Yabancı	1.000
Odea Bank A.Ş.	Yabancı	0.773
Rabo bank A.Ş.	Yabancı	0.446
Turkland Bank A.Ş.	Yabancı	0.237
Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	Yabancı	0.603
Bank of Tokyo-Mitsubishi UFJ Turkey A.Ş.	Yabancı	1.000
ICBC Turkey Bank A.Ş.	Yabancı	0.290
Ortalama		0,519

Analiz sonucunda etkinlik değeri 1'e eşit bulunan bankalar etkin olarak kabul edilmiş ve 2016 yılına ait çalışma kapsamındaki bankalara ilişkin etkinlik değerleri Tablo 2'de belirtilmiştir. Tablo 2'de yer alan sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde, 26 banka içinde 3 bankanın etkin olduğu görülürken, 23 bankanın ise etkinlik sınırı altında kaldığı görülmektedir. Etkinlik düzeyi en düşük bankanın Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. olduğu tespit edilmiştir. 2016 yılı kapsamında kamu bankaları içinde etkin olan bir banka bulunmazken, özel sermayeli mevduat bankaları içinden 1 adet banka etkin bulunmuş, yabancı sermayeli bankalar içinden ise 2 adet bankanın etkin olduğu tespit edilmiştir.

Banka ölçeğinde değerlendirme yapıldığında ise, özel sermayeli mevduat bankaları içinden sadece Türk Ekonomi Bankası A.Ş. etkin bulunmuştur. Yabancı sermayeli mevduat bankaları açısından sonuçlar incelendiğinde ise, ING Bank A.Ş. ve Bank of Tokyo-Mitsubishi UFJ Turkey A.Ş. etkin olarak bulunurken, diğer bankalar etkin olarak bulunmamıştır.

Türk Ekonomi Bankası A.Ş. nin etkinliğinde, 2016 yılında toplam aktiflerin %11 oranında büyümesi ve toplam mevduatın bilanço içindeki payının artmasının payı olduğu söylenebilir. ING Bank A.Ş. nin 2016 yılında güçlü bir finansal performans sergilemesi, 2015 yılında 115 milyon TL olan net karının 2016 yılında 571 milyon TL'ye ulaşması ve aynı yılda Euro bölgesi ABD ekonomisinden daha yüksek bir büyüme oranı kaydetmesi etkinliğini artırmıştır. Bank of Tokyo-Mitsubishi UFJ Turkey A.Ş. nin etkinliğinde ise 2015 yılında 15.281 TL olan net karının 2016 yılında 41,236 TL'ye çıkması ve yine aktif büyüklüğünün 2015 yılına göre önemli oranda artmasının payı olduğu söylenebilir.

SONUÇ

VZA, verimliliği ölçmekte kullanılan bir yaklaşım olduğu için banka performanslarının değerlendirilmesinde önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmada, banka etkinliklerinin ölçülmesinde belirlenen girdi ve çıktılar kullanılarak VZA aracılığı ile etkinlikler belirlenmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda, VZA yöntemiyle etkin ve etkin olmayan bankalar belirlenmiş ve performans sıralamaları gerçekleştirilmiştir.

Çalışma kapsamındaki bankalar sermaye yapılarına göre özel sermayeli, kamu sermayeli ve yabancı sermayeli olmak üzere 3 grupta incelenmiştir. Böylelikle, farklı sermaye yapılarındaki bankaların etkinliklerini karşılaştırma olanağı bulunmuştur. VZA modellerinden CCR modeli tercih edildiği bu çalışmada, girdi değişkenleri olarak, personel sayısı ve mevduat faiz gideri; çıktı değişkenleri olarak ise, dönem net kâr ve faiz gelirleri değerleri kullanılmıştır. Analiz sonucunda 26 banka içinden yalnızca 3 bankanın etkin olduğu sonucuna varılmıştır. Bankaların etkin hale gelebilmeleri için girdi miktarlarını azaltmaları ve çıktı miktarlarını ise artırmaları gerekmektedir.

Literatürde banka etkinliklerinin ölçülmesinde kullanılan çok sayıda girdi-çıkıtı değişkeni bulunmaktadır ve kullanılan girdi-çıkıtı değişkenleri VZA'da elde edilen sonuçları önemli oranda etkilemektedir. Gelecekte, girdi-çıkıtı değişkenleri değiştirilerek ve VZA'nın farklı modelleri kullanılarak yeni bir çalışma ortaya konulabilir ve elde edilen sonuçlar karşılaştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Akbalık, M. ve Sırma, İ. (2013). Türkiye’de Yabancı Bankaların Etkinliği; Veri Zarflama Analiz Uygulaması. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 4(8).
- Aydoğan, K. ve Çapoğlu, G. (1989). "Bankacılık Sisteminde Etkinlik ve Verimlilik: Uluslararası Bir Karşılaştırma", Mpm Yayınları, S.7.
- Behdioğlu, S. ve Özcan, A. G. G. (2009). "Veri zarflama analizi ve bankacılık sektöründe bir uygulama". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 301-326.
- Berger, A. ve Humphrey, D. (1997). "Efficiency Of Financial Institutions: International Survey and Directions for Future Research", *European Journal Of Operational Research*, 98: 175-212.
- Boussofiance, A., Dyson. R. ve Rhodes. E. (1991). *Applied Data Envelopment Analysis*. *European Journal Of Operational Research*, 52:1-15.
- Charnes, A., Cooper, W.W. ve Rhodes, E. (1978). "Measuring the efficiency Of Decision making units", *European journal Of Operational research*, 2: 429-444.
- Charnes, A., Cooper, W.W. ve Rhodes, E., (1981). "Evaluating Program And managerail efficiency: An Application Of Data Envelopment Analysis To Program Follow Through", *Management Science*, 27(6): 668- 697.
- Cooper, W. W., Seiford, L. M. ve Tone, K. (2006). *Introduction To Data Envelopment Analysis And Its Uses: With Dea-Solver Software And References*. Springer Science & Business Media.
- Debasish, S. S. (2006). Efficiency performance in Indian banking—Use Of Data envelopment analysis, *Global Business Review*, 7(2): 325-333.
- Ekren, N. ve Emiral, F. (2002). "Türk Bankacılık Sisteminde Etkinlik Analizi (Veri Zarflama Analizi Uygulaması)", *Active Bankacılık Ve Finans Dergisi*, 24: 1-32.
- Halkos, G. E., ve Salamouris, D. S. (2004). Efficiency Measurement Of The Greek Commercial Banks With The Use Of Financial Ratios: A Data Envelopment Analysis Approach. *Management Accounting Research*, 15(2): 201-224.
- Ho, C. ve Wu, D. (2009). "Online Banking Performance Evaluation Using Data Envelopment Analysis And Principal Component Analysis", *Computer & Operation Research*.
- Homburg, C. (2001). "Using Data Envelopment Analysis To Benchmark Activities", *International Journal Of Production Economics*, 73(1): 51-58.
- https://www.Tbb.Org.Tr/Modules/Banka-Bilgileri/Banka_Sube_Bilgileri.Asp (08.10.17)
- İnan, E.A. (2000). Banka Etkinliğinin Ölçülmesi ve Düşük Enflasyon Sürecinde Bankacılıkta Etkinlik. *Bankacılar Dergisi*, 34: 85–86.
- Kalirajan, K. ve Shand, R. T. (1999), "Frontier Production Functions And Technical Efficiency Measures", *Journal Of Economic Surveys*, 13(2): 149-172.
- Kontodimopoulos, N., Bellali, T., Labiris, G. ve Niakas, D. (2006). Investigating sources of inefficiency in residential mental health facilities. *Journal of Medical Systems*, 30(3): 169-176.
- Laplante, A. E. ve Paradi, J. C. (2015). Evaluation Of Bank Branch Growth Potential Using Data Envelopment Analysis. *Omega*, 52: 33-41.
- Luo, X. (2003). Evaluating The Profitability And Marketability Efficiency Of Large Banks: An Application Of Data Envelopment Analysis. *Journal Of Business Research*, 56(8): 627-635.

Manandhar, R. ve Tang, J.C.S. (2002). The Evaluation Of Bank Branch Performance Using Data Envelopment Analysis: A Framework, *The Journal Of High Technology Management Research*, Volume 13(1): 1-17.

Okursoy A. ve Tezsürücü D. (2014). Veri Zarflama Analizi ile Görelî Etkinliklerin Karşılaştırılması: Türkiye’deki İllerin Kültürel Göstergelerine İlişkin Bir Uygulama. *Yönetim Ve Ekonomi Dergisi*, 21(2): 1-18

Özdemir, A. ve Demireli, E. (2013). Ağırlık Kısıtlı Veri Zarflama Analizi İle Mevduat Bankalarının Etkinlik Ölçümüne Yönelik Bir Uygulama. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(19), 215-238.

Öztürk, Y. E. (2009). Veri Zarflama Analizi Ve Hastane Etkinliğinin Ölçülmesinde Kullanımı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Myo Dergisi*, 12(1-2): 97-118.

Ramanathan, R. (2003). *An Introduction to Data Envelopment Analysis: A Tool for Performance Measurement*. Sage, 2003.

Ulucan, A. (2000). “Şirket Performanslarının Ölçülmesinde Veri Zarflama Analizi: Genel ve Sektörel Bazda Değerlendirmeler”, *H.Ü. İ.İ.B.F Dergisi*, 18(1), Ankara.

Ulucan, A. (2002). İSO 500 Şirketlerinin Etkinliklerinin Ölçülmesinde Veri Zarflama Analizi: Farklı Girdi Çıktı Bileşenleri ve Ölçeğe Göre Getiri Yaklaşımları ile Değerlendirmeler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57(02).

Wagner, J.M. ve Shimshak, D.G. (2007). “Stepwise Selection Of Variables İn Data Envelopment Analysis: Procedures And Managerial Perspectives”, *European Journal Of Operational Research*, (180): 57–67.

Yolalan, R., (1993). İşletmelerde Görelî Etkinlik Ölçümü, Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, 483.

Yücel, L. İ. (2015). Excel-Solver Eklentisiyle Oluşturulan Portföylerin CCR Model İle Etkinlik Ölçümüne Yönelik Bir Uygulama. *Ekonometri Ve İstatistik E-Dergisi*, (23): 112-146.

SİYASİ ELİTLER VE İŞ ELİTLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN TÜRK İŞ SİSTEMİNE ETKİLERİ¹

THE EFFECTS OF RELATIONS BETWEEN POLITICAL ELITES AND BUSINESS ELITES ON THE TURKISH BUSINESS SYSTEM

Birsen Özalp²

Öz

Kurumsal bağlamın örgütler üzerindeki etkisi ulusal iş sistemi ve kapitalizmin çeşitliliği yaklaşımları kapsamında incelenmektedir. Bu yaklaşımlarda kurumsal bağlamın özellikleri arasında devletin rolüne yer verilmektedir. Devlet; baskınlığı, riski özel sektörle paylaşma istekliliği, piyasadaki resmi düzenlemeleri ve doğrudan müdahaleleri açısından incelenmektedir. Ancak devleti temsil eden siyasi elitlerin rolü, siyasi elitler ile iş elitleri arasındaki çıkar çatışmaları ve güç ilişkileri ve bunların ulusal iş sistemi üzerindeki etkileri göz ardı edilmektedir. Bu nedenle araştırmanın amacı; Türkiye bağlamında siyasi elitler ve iş elitleri arasındaki ilişkilerin niteliklerinin Türk iş sistemine etkisi olup olmadığını incelemektir. Araştırma 2017 yılında ENR dergisi tarafından “Dünyasının En Büyük 250 Uluslararası Müteahhidi” nin yayımlandığı listedeki 17 Türk holding üzerinde gerçekleştirilmiştir. 17 holdingin pay sahiplerinin ilişki içerisinde olduğu siyasi elitler ve holdinglerin iş sistemleri incelenmiştir. Araştırmanın bulguları; siyasi elitlerle güçlü bağlara sahip olan holdinglerin iş sistemleri ile siyasi elitlerle zayıf bağlara sahip olan holdinglerin iş sistemlerinin birbirinden farklı olduğunu ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: ulusal iş sistemi, kapitalizmin çeşitliliği, ağ kuramı.

Jel Kodları: M10, M51, E61.

Abstract

The impact of institutional context on organizations is investigated within the scope of national business systems approach and varieties of capitalism approach. These approaches analyze the role of the state as a property of institutional context. State is investigated in terms of dominance, the willingness to share the risk with the private sector, official regulations on the market and direct interventions. However, the role of political elites representing the state, the conflicts of interests and the power relations between the political elites and the business elites and their effects on the national business system are ignored. For this reason, the purpose of the research is to investigate whether qualities of relationships between political elites and business elites have impact on Turkish business system or not. The research was carried out on 17 Turkish holdings listed in "250 largest international contractors in the world" published by ENR in 2017. Political elites which shareholders of 17 holdings are related and business systems of holdings are analyzed. According to the analysis results show that; holdings that have strong ties with political elites are different in terms of business systems when compared with holdings which have weak ties.

Key Words: national business systems, varieties of capitalism, network theory.

Jel Kodları: M10, M51, E61.

¹ Bu makale yazarın doktora çalışmasından türetilmiştir.

² Doktora öğrencisi, Marmara Üniversitesi, SBE, İşletme Bölümü, birsen.duran@marmara.edu.tr

1. GİRİŞ

Kurumsal bağlamın örgüt formları üzerindeki etkisi iki farklı yaklaşım tarafından incelenmektedir. Bunlardan ilki ulusal iş sistemi yaklaşımıdır. Yaklaşımın temelleri 1970'lerde Fransa'nın Aix Bölgesi'ndeki bir grup araştırmacı tarafından gerçekleştirilen çalışmalara dayanmaktadır. Bu çalışmalardaki görüş; iş örgütlenmeleri arasındaki farklılıkların kurumsal bağlamdaki farklılıklardan kaynaklandığı şeklindedir (Fıkrkoca, 2012: 275). Gerçekleştirilen çalışmalar 1990'larda Richard Whitley tarafından metodolojik bir çerçeve kazanmıştır. Whitley' in araştırmalarında ulusal iş sisteminin özellikleri, kurumsal bağlam, kurumsal bağlamın özellikleri ve ulusal iş sistemleri arasındaki ilişkiler ve bu ilişkiler doğrultusunda sınıflandırılan ulusal iş sistemleri tiplerine yer verilmektedir. Kurumsal bağlamın örgüt formları üzerine etkisini inceleyen ikinci yaklaşım ise kapitalizmin çeşitliliği yaklaşımıdır. Kapitalizmin çeşitliliği yaklaşımı Hall ve Soskice (2001)'in araştırmaları ile şekillenmiştir ve yaklaşım büyük ölçüde ulusal iş sistemi yaklaşımının geliştirdiği çerçeveden faydalanmaktadır. Kapitalizmin çeşitliliği yaklaşımının ulusal iş sistemi yaklaşımından farklılaştığı noktalar; kurumsal bağlamın özellikleri arasında yer alan finansal sistemin işletmeler üzerindeki etkisini merkezi konumda tutması, devleti daha sınırlı bir bakış açısıyla ele alması ve farklılıkların sınıflandırılmasına ilişkin geliştirilen tiplerdir.

Ulusal iş sistemi ve kapitalizmin çeşitliliği yaklaşımı farklı araştırmalarda farklı gerekçelerle eleştirilmektedir. Yaklaşımların eleştirildiği ortak nokta ise; devletin rolüne ilişkindir. Ulusal iş sistemi yaklaşımı devleti; baskınlığı ve riski özel sektörle paylaşma istekliliği, aracı kurumlara karşı tutumu, piyasadaki resmi düzenlemelerin kapsamı dahilinde ele alarak oluşturulan tipler üzerinden incelemektedir. Kapitalizmin çeşitliliği yaklaşımı ise; devleti kapasitesi ve yönlendirmesi açısından ele almakta ve devletin kurumsal bağlamla ilişkisini irdelemektedir. Fakat yaklaşımlar devletin etkisinin küçümsendiği (Amable ve Palombarani, 2009) ve devleti rasyonel davranan siyasi elitlerin oluşturduğu yapılar şeklinde ele aldığı gerekçeleriyle eleştirilmektedir (Schmidt, 2009: 516-517). Kurumsal bağlamın özellikleri arasında yer alan devleti; sadece kurumsal bağlam üzerindeki etkisi kapsamında oluşturulan tipler, seçim kuralları ya da anayasal güç dağılımları gibi resmi düzenlemelerle incelemek yeterli değildir (Jackson, 2010, s.66). Sunulan tiplerle yapısal özellikler tam olarak anlaşılamayacağı için siyasi unsurların incelenmesi gerekmektedir (Thelen, 2012: 137-139). Bu noktada Buğra ve Savaşkan (2014: 25-26) da; siyasi elitler ve iş elitleri arasındaki çıkar çatışmaları, güç ilişkileri, fikirler ve söylemler gibi siyasi unsurların rolünün ihmal edildiğini vurgulamaktadır. Diğer yandan özellikle neoliberalleşme çabaları ile birlikte politika ve kurumlarda yaşanan değişim siyasi elitlerle kurulan ilişkileri daha önemli hale getirmektedir (Weiss, 2010: 188) ve bu ilişkiler taraflarına bazı ayrıcalıklar sunmaktadır. Devlete ait işletmeler tarafından tercih edilmek, vergi muafiyetlerinden yararlanmak, rakiplere kıyasla faaliyetlerin daha az denetlenmesi bu gibi ayrıcalıklara örnektir (Faccio, 2006: 372-384).

Türkiye bağlamında ise; devlet ve iş elitleri taşıdığı özellikler gereği birbirleri ile ilişki oluşturma eğilimindedir. Devletin piyasadaki baskınlığı, riski özel sektörle paylaşma istekliliği ve belirsizliğin kaynağı olması iş elitlerini siyasi elitlerle ilişkiler oluşturmaya iten nedenler arasındadır. Diğer yandan devletin iş elitlerini oy tabanında tutma ya da oy tabanına dahil etme çabaları ve neoliberalleşmenin devlete biçtiği rol siyasi elitlerin iş elitleri ile ilişkiler oluşturma nedenleri arasındadır. Türkiye bağlamında devletin kaynaklarını yönetme yetkisine sahip olan siyasi elitlerin iş elitleri ile kurduğu kişisel ilişkilerin farklı işletmeler üzerinde farklı etkiler yaratması muhtemeldir (Buğra&Savaşkan, 2014: 119). Bu nedenle araştırmanın amacı; siyasi elitler ve iş elitleri arasındaki ilişkilerin ulusal iş sistemi üzerinde etkili olup olmadığını incelemektir. Araştırmanın amacı doğrultusunda siyasi elitler ve iş elitleri arasındaki ilişkilerin nitelikleri ile ilgili analizler sosyal ağ kuramının savları aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Ulusal iş sisteminin özellikleri ise; sahiplik bütünleşmesinin kapsamı, işbirliği bütünleşmesinin derecesi ve işbirliği bütünleşmesinin kapsamı çerçevesinde irdelenmektedir (Whitley, 2008: 10).

Çalışmanın ilk bölümünde; ulusal iş sistemi ve kapitalizmin çeşitliliği yaklaşımları genel özellikleri ve devletin kurumsal bağlamdaki rolü açısından incelenmiştir. Ardından siyasi elitler ve iş elitleri arasındaki ilişkilerin kurumsal bağlam ve işletmeler üzerindeki etkilerine yer verilmiştir. Son olarak sosyal ağ kuramı ve savlarına değinilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünü oluşturan araştırma kısmında ise; araştırmanın amacı, evreni, araştırmada kullanılan yöntemler, analiz ve bulgular yer almaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise; sonuç ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Ulusal İş Sistemi Yaklaşımı ve Ulusal İş Sistemi Yaklaşımında Devletin Konumu

1990'lerden sonra Whitley'in araştırmaları ile popülerlik kazanan ulusal iş sistemi yaklaşımı; kurumsal bağlamın işletmeler üzerindeki etkilerini incelemektedir. Ulusal iş sistemi; o ülkeye özgü ekonomik örgütlenme tarzı şeklinde tanımlanmaktadır ve ulusal iş sistemi yaklaşımı kapsamında bir ülkedeki tüm işletmelerin örgüt formlarını değil; baskın nitelikteki örgüt formunun özelliklerini tespit etmek amaçlanmaktadır. Örneğin; Kore'de şaboller, Japonya'da kereitsular, Türkiye'de holdingler bağlama özgü baskın örgüt formlarıdır (Gökşen, 2010).

Ulusal iş sistemleri yaklaşımı çerçevesinde ulusal iş sisteminin özellikleri, kurumsal bağlamın özellikleri, kurumsal bağlam ile ulusal iş sistemi arasındaki ilişkiler, devlet tipleri ve devletin tamamlayıcı kurumlarla ilişkileri incelenmektedir. Ulusal iş sisteminin özellikleri; örgütsel yaşamda etkili olan aktörler arasındaki beş ilişkiden yola çıkılarak tespit edilmektedir. Bunlar; sermaye sağlayıcılar ve sermayeyi yönetenler arasındaki ilişkiler, müşteriler ve tedarikçiler arasındaki ilişkiler, rakipler arasındaki ilişkiler, farklı sektörlerde faaliyet gösteren işletmeler arasındaki ilişkiler, işletme ve çalışanları arasındaki ilişkiler şeklindedir (Whitley, 1999: 32-34). Bu ilişkiler doğrultusunda ulusal iş sisteminin özellikleri üç ana başlık altında ve sekiz boyutta ele alınmaktadır.

Tablo 1. Ulusal İş Sisteminin Temel Özellikleri

<u>SAHİPLİK KOORDİNASYONU</u>
Sahiplik- Kontrol Yapısı (Doğrudan, Ortaklaşa, Piyasa)
Tedarik Zincirindeki Bütünleşmelerin Kapsamı
Sektörler Arası Bütünleşmelerin Kapsamı
<u>SAHİPLİK DIŞI KOORDİNASYON</u>
Tedarik Zincirindeki İşbirliğinin Kapsamı
Rakipler Arasındaki İşbirliğinin Kapsamı
Sektörel İşbirliğinin Kapsamı
<u>İSTİHDAM İLİŞKİLERİ VE İŞ YÖNETİMİ</u>
İşgören ve İşverenin Karşılıklı Bağımlılığı
Çalışanların Yetkilendirilmesi ve Çalışanlara Duyulan Güven

Kaynak: Whitley, R. (1999). *Divergent Capitalism: The Social Structuring and Change of Business Systems*, New York: Oxford University Press, s.34.

Sahiplik koordinasyonu; işletmenin kendi mülkiyetindeki kaynaklarını nasıl yönettiği ve yönlendirdiği ile ilgilidir. Sahiplik koordinasyonu üçe ayrılarak incelenmektedir. Bunlardan ilki; işletmelerin kaynaklarının sahipliği ve yönetimi ile ilgili özelliklere göre belirlenen sahiplik kontrol yapısıdır. Sahiplik kontrol yapısı; doğrudan, ortaklaşa ve piyasa sahiplik-kontrolü olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Sahiplik koordinasyonu kapsamındaki diğer iki unsur işletmelerin tedarik zincirindeki ve farklı sektörlerdeki bütünleşmelerini yansıtmaktadır. Sahiplik dışı koordinasyon; işletmelerin kendi kaynakları dışındaki kaynakların koordinasyonu ile ilgilidir. İşletmeler kendi kaynakları dışındaki kaynaklar üzerinde hakimiyeti işbirlikleri aracılığıyla sağlamaktadır. Bu nedenle bu başlık altında tedarik zincirindeki, rakipler arasındaki ve sektörel işbirlikleri irdelenmektedir. Üçüncü olarak istihdam ilişkileri ve iş yönetimiyle; işgören ve işverenler arasındaki ilişkiler ele alınmaktadır (Whitley, 1999: 35-41).

Whitley 1999 yılındaki çalışmasında önerdiği ve farklı araştırmalarda yaygınlıkla kullanılan bu çerçevenin yanı sıra; 2008 yılındaki çalışmasında ulusal iş sistemlerinin özelliklerini sahiplik bütünleşmesinin düzeyi ve işbirliği bütünleşmesinin düzeyi olarak iki ana başlık altında incelemektedir.

Şekil 1. Ulusal İş Sisteminin Özellikleri

Kaynak: Whitley, R. (2008). *Business Systems and Organizational Capabilities: The Institutional Structuring of Competitive Competences*. New York: Oxford University Press, s.13.

Şekil 1’de de görüleceği üzere; sahiplik bütünleşmesinin düzeyi; sahiplik bütünleşmesinin derecesi ve kapsamı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Sahiplik bütünleşmesinin derecesi; işletmenin alt birimleri ve faaliyetlerinin, örgütsel rutinler ve merkezileşme yoluyla bir sistem içerisinde bütünleşmiş olma derecesini ifade etmektedir. Örneğin; işletmelerde stratejik karar vermenin merkezileşmesi, personel yönetimi uygulamalarının merkezileşmesi ve departmanlar arasındaki örgütlenme düzeyi sahiplik bütünleşmesinin derecesinin göstergeleridir. Sahiplik bütünleşmesinin kapsamı; işletmeler tarafından kontrol edilen varlık ve faaliyetlerin yelpazesini (çeşitliliğini) ifade etmektedir (Whitley, 2008: 10).

Sahiplik bütünleşmesinin düzeyi ile işletmelerin kendi sahibi oldukları maddi kaynakları kullanarak gerçekleştirdikleri faaliyetlerden söz edilirken; işbirliği bütünleşmesinin düzeyi ile işletmenin sahibi olduğu kaynaklarının yanı sıra diğer aktörler (işletmeler) ile ilişki kurarak gerçekleştirdiği faaliyetler ifade edilmektedir. İşletmeler arasında kurulan bu ilişkiler piyasada işletmelerin faaliyetlerini başarılı bir şekilde sürdürmesine katkı sağlamaktadır. Aktörler arasında kurulan ilişkiler aslında otoritenin paylaşımı şeklinde değerlendirilmelidir. Bu tür ilişkiler işbirliği bütünleşmesinin düzeyi başlığı altında; işbirliği bütünleşmesinin derecesi ve işbirliği bütünleşmesinin kapsamı şeklinde ikiye ayrılarak incelenmektedir. İşbirliği bütünleşmesinin derecesinin yüksek olması; pay sahiplerinin yetkilerinin bir kısmını üçüncü taraflara devrederek, karşılıklı taahhütlerin verilmesi ve risk paylaşımalarında bulunulması anlamına gelmektedir. İşbirliği bütünleşmesinin derecesinin düşük olması; işletme sahiplerinin yöneticiler, iş ortakları, ticari kurumlar ve diğer üçüncü kişiler ile nadiren işbirliği içerisine girmeleri anlamına gelmektedir. İşbirliği bütünleşmesinin kapsamı ise; işletmelerin işbirliği aracılığıyla sürdürdükleri faaliyetlerin çeşitliliğini ifade etmektedir (Whitley, 2008: 10-11). Örneğin; ana faaliyet konusu inşaat olan bir işletme, tekstil sektöründe kurduğu ortaklık aracılığıyla faaliyetlerini çeşitlendirebilir.

Whitley (1999, 2008) Tablo 1 ve Şekil 1’de geliştirdiği her iki çerçeve için farklı ulusal iş sistemleri tiplerinden söz etmektedir. Tespit edilen tiplerle amaçlanan; araştırmacılara ulusal iş sistemlerinin farklılıklarının belirlenebilmesi noktasında bir yörünge çizmektir (Rana ve Morgan, 2015: 5). Bununla birlikte toplumsal gerçekliği mantıksal olarak tutarlı modeller haline getirmenin doğru olmadığı da belirtilmektedir. Başka bir deyişle; her örgütsel özelliğin “x” olduğu durumlarda kurumsal bağlam özelliğinin de “y” olmasını beklemek yanlıştır. Örneğin; çalışanlarının gelişimine yönelik uzun vadeli yatırımların planlandığı her işletmede, yatırımcıların da uzun vadeli yatırımlarda bulunacağını iddia etmek doğru olmayabilir. Bu nedenle; ulusal iş sistemi yaklaşımının oluşturduğu çerçeve, farklı kurumsal bağlamların farklı özellikler barındıracağı düşünülerek, eklettik bir yaklaşımla değerlendirilmelidir (Morgan, 2007: 131).

Ulusal iş sistemleri yaklaşımında kurumsal bağlamın özellikleri dörde ayrılarak incelenmektedir. Bunlar; devlet, finansal sistem, beceri geliştirme ve kontrol sistemleri, güven ve otorite ilişkileridir. Ancak bu özelliklerin tamamı her kurumsal bağlamda aynı derecede etkili olmayabilir. Örneğin Kore’nin iş sisteminde etkili olan özellikler; askeri

destekli rejim, devlet tarafından koordine edilen hızlı sanayileşme süreci ve Japon sömürgeciliğinin etkisi şeklindedir (Whitley, 1999: 159). Almanya'nın iş sisteminde etkili olan özellikler ise; işletmeler ile risk paylaşımında istekli olan devlet ve hem akademik hem de iş dünyasına yönelik bilgi ve becerilerin kazandırılmasına katkı sağlayan eğitim sistemidir (Whitley, 1999: 48-50). Sonuç olarak, her ülkenin ulusal iş sistemini şekillendiren kurumsal bağlam özellikleri yine o ülkeye özgüdür.

Ulusal iş sistemi yaklaşımına göre; devlet, kurumsal bağlamın bir unsuru olmakla birlikte, kurumsal bağlamın diğer özellikleri üzerinde etkili olması nedeniyle özel bir konumda değerlendirilmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından devlet kurumsal bağlamın kritik bir değişkenidir (Öniş ve Şenses, 2007: 253). Yaklaşımına göre; devletin kurumsal bağlamdaki rolü; ekonomideki baskınlığı ve riski özel sektörle paylaşma istekliliği, aracı kurumlarla anlaşılabilirliği ve piyasadaki resmi düzenlemelerinin kapsamı olarak üç şekilde incelenmektedir (Fıkrıkoca, 2012: 285).

Devlet, ekonomideki baskınlığı sayesinde farklı çıkar gruplarını kendisine bağımlı kılarak ulusal iş sistemi üzerinde etkili olmaktadır. Örneğin; devletin sunduğu teşvik imkanlarından faydalanmak isteyen pay sahiplerinin yönetimi üçüncü kişilerle paylaşmakta isteksiz olması işletmelerde doğrudan-sahiplik kontrol yapılarının oluşumuna neden olmaktadır. Devletin sunduğu teşvik imkanlarından faydalanmak amacıyla işletmelerin birbirleri ile rekabet halinde olmaları işletmeler arasındaki işbirliğini sınırlamakta ve ilişkilerin kısa süreli kurulmasına neden olmaktadır (Whitley, 1999: 48; Whitley, 2003: 15).

Devletin aracı kurumlarla anlaşılabilirliği ile; bireyler, işletmeler ve devlet arasındaki aracı kurumlara karşı devletin tutumu ifade edilmektedir. Devlet; aracı kurumların oluşumuna ve faaliyetlerini sürdürebilmelerine olanak tanıyabilmekte ya da karşı koyabilmektedir. Örneğin; Almanya ve Avusturya ülkelerinde sektörler arası örgütlenmeyi teşvik eden aracı kurumlar desteklenmekteyken; Güney Kore ve Tayvan' da devlet aracı kurumların oluşumuna karşı çıkmaktadır (Whitley, 1999: 48). Son olarak devlet, piyasada gerçekleştirdiği resmi düzenlemeler aracılığıyla işletme faaliyetleri üzerinde etkili olmaktadır. Piyasaya giriş ve piyasadan çıkış engelleri ile ilgili yasal düzenlemeler, finansal raporlamalarla ilgili düzenlemeler, becerilerin geliştirilmesi ve sertifikalandırılması ile ilgili düzenlemeler devletin piyasa üzerindeki yasal müdahalelerine verilen örneklerdir (Whitley, 1999: 48).

Tablo 2. Devlet Tipleri ve Temel Özellikleri

Temel Özellikler	Devlet Tipleri			
	Düzenleyici Devlet	Baskın Kalkınmacı Devlet	İşletme Dostu Devlet	Kapsayıcı Devlet
Ekonomik Kalkınmaya Katılım	Düşük	Yüksek	Kayda Değer	Kayda Değer
Ticari Derneklerin Teşviki	Sınırlı	Sınırlı	Kayda Değer	Kayda Değer
İşgücü Derneklerinin ve Örgüt Temsilciliklerinin Teşviki	Sınırlı	Düşük	Sınırlı	Kayda Değer
Tamamlayıcı Kurumlar				
Bağlılık İlişkisini Düzenleyen Yaygın Normlar	Sözleşme Aracılığıyla	Paternalist	Paternalist	Müşterek
Resmi Kurumların ve Hukuk Sisteminin Güvenilirliği	Kayda Değer	Değişken	Değişken	Kayda Değer
Azınlık Pay Sahiplerinin Gücü	Kayda Değer	Sınırlı	Sınırlı	Sınırlı
Kol Mesafesindeki Rekabet Politikalarının Gücü	Kayda Değer	Sınırlı	Sınırlı	Sınırlı
Piyasadaki Gruplaşmalar ve Piyasaya Giriş Kısıtları	Sınırlı	Kayda Değer	Kayda Değer	Kayda Değer
Çıkar Gruplarının Temsiliyetlerinin Standartlaşması	Düşük	Orta	Orta	Kayda Değer
İşletme-Çalışan İlişkilerinin Standartlaşması	Sınırlı	Değişken	Değişken	Kayda Değer
Beceri Geliştirme Sistemlerinin Standartlaşması	Düşük	Değişken	Sınırlı	Kayda Değer

Kaynak: Whitley, R. (2003). "How National Are Business Systems? The Role of Different State Types and Complementary Institutions in Constructing Homogenous Systems of Economic Coordination and Control", Paper (Presented to the Workshop on National Business Systems in the New Global Context), Oslo, s.36.

Tablo 2’de devletin temel özellikleri; ekonomik kalkınmaya katılım, ticari kurumların teşviki, işgücü ve örgüt temsilciliklerinin teşviki açısından irdelenmektedir. Tamamlayıcı kurumlar; çıkar grupları arasındaki bağlılığı düzenleyen normlar, resmi kurumların ve hukuk sisteminin güvenilirliği, azınlık pay sahiplerini haklarının korunması, rekabet politikalarının işletmeler üzerindeki etkileri, piyasadaki gruplaşmalar ve piyasaya giriş kısıtları, işletme-çalışan ilişkilerinin standartlaşması, beceri geliştirme sistemlerinin standartlaşması şeklindedir. Devletin temel özellikleri ve tamamlayıcı kurumlarla ilişkileri açısından dört farklı devlet tipinden söz edilmektedir. (Whitley, 2003: 36). Bunlar; düzenleyici devlet, baskın kalkınmacı devlet, işletme dostu devlet ve kapsayıcı devlettir.

Düzenleyici devlet; işletmeler ile kol mesafesinde ilişkiler geliştirmektedir, bununla birlikte devlet nadiren de olsa politik hedeflerine erişmesine katkı sağlayacağını düşündüğü işletmeler ile yakın ilişkiler kurmayı tercih etmektedir. Düzenleyici devletlerin söz konusu olduğu bağlamlarda genellikle sermaye temelli finansal sistem mevcuttur. Piyasanın etkin işleyişini engelleyen her türlü kolektif örgütlenme engellenmektedir. Bu nedenle eğitim faaliyetleri, sendikal ilişkiler, teknolojik gelişim faaliyetleri kolektif örgütler aracılığıyla değil; işletme düzeyinde gerçekleştirilmektedir. İşgücü piyasası heterojen niteliktedir. Beceri geliştirme sistemleriyle ilgili ulusal düzeyde bir standartlaşma sağlanamamıştır. Piyasanın esnek yapısı düşünüldüğünde uzun vadede kazanımlar sağlayan eğitim faaliyetleri desteklenmemektedir (Whitley, 2003: 6; Whitley, 2008: 39-45). Amerika ve İngiltere gibi Anglo-Sakson ülkeler düzenleyici devlet tipine örnektir.

İkinci devlet tipi baskın kalkınmacı devlettir. Baskın kalkınmacı devlete önemli rol ve sorumluluklar düşmektedir. Devlet işletmelere finansman kaynağı ve altyapı hizmeti sağlamaktadır, yerli girişimciyi koruyacak şekilde ticaret engellerini dikkatlice kullanmaktadır, insan kaynağı maliyetlerini azaltma çabası içerisindedir ve gerektiğinde işletmelerin başarısızlıklarını telafi etmektedir. Yerli girişimcinin kendine bağımlı olmasını tercih etmesi nedeniyle sermaye piyasası temelli finansal sistemlerin oluşumu pek desteklenmemektedir. Aynı zamanda kendisine karşı bir güç unsuru olarak gördüğü için, işletmeler arasındaki işbirliklerinin oluşumunu sınırlama çabasındadır. Benzer durum aracı kurumlar için de geçerlidir (Whitley, 2003: 7). Devlet eğitim ve geliştirme faaliyetlerinde bulunmaktadır ancak işveren, sendikalar ve devlet arasındaki ilişki yeterince gelişmediği için verilen eğitimler işletmelerin ihtiyaç duyduğu niteliklere uygun değildir. Güney Kore, Malezya ve Tayvan baskın kalkınmacı devlet tipinin hüküm sürdüğü ülkelerdir.

Bir diğer tip işletme dostu devlettir. Bu devletler bankacılık sistemi ve büyük ölçekli işletmelerle işbirliği halindedir (Morgan, 2009: 24) ve hem küçük hem de büyük ölçekli işletmelerle risk paylaşımında bulunmaktadır. Büyük ölçekli işletmeleri temsil eden aracı kurumlar ve devlet arasında yakın ilişkiler kurulmaktadır. Sermaye piyasaları yeterince gelişmemiştir. Bunun yanı sıra; politikaların oluşturulması ve düzenlenmesi gibi konularda sendikalar sürece dahil edilmemektedir (Whitley, 2008: 39). Sendikaların saf dışı bırakılması nedeniyle insan kaynağının pazarlık gücü düşüktür. İşgücü piyasası heterojen ve esnek bir yapıdadır. İnsan kaynağının eğitimiyle ilgili devlet sorumluluk almaktan kaçınmakta ve tüm sorumluluğu işletmelere bırakmaktadır. Ancak bu durum eğitim faaliyetlerinde standartların oluşumunu engellemektedir (Whitley, 2003: 17). Japonya bu model için iyi bir örnektir (Morgan, 2009: 9).

Son olarak kapsayıcı devlet; siyasi elitler, pay sahipleri, yöneticiler ve çalışanların standartlaşmış kalıplar çerçevesinde örgütlenmesini sağlamaktadır (Whitley, 2008: 54). İşletmelerin ortaklık yapıları bankalar ve pay sahipleri ile kurulan güçlü koalisyonlardan oluşmaktadır. İşletmelerin denetiminde pay sahipleri ya da denetim kuruluşları yerine devlet etkindir ve azınlık pay sahiplerinin işletmelerin finansal durumu ile ilgili bilgilendirilmesi devletin sorumluluğundadır (Morgan, 2009: 19). Kapsayıcı devlet, işgücünü temsil eden sendikalara olumlu tutum içerisindedir ve bu sendikalara üye olunmasını desteklemektedir. Bu devlet tipinin hakim olduğu pek çok Avrupa ülkesinde sendikalar geliştirdikleri standartlar sayesinde hem devlet ile hem de işverenler ile müzakere yapabilecek güce sahiptir. Ücret pazarlıkları ve politikaların iyileştirilmesi ile ilgili resmi mekanizmalar geliştirilmiştir. Hem işletmelerde hem de sektörlerde resmîlik kazanmış, standartlaştırılmış işgücü temsilcilikleri yer almaktadır. Bu tür devletler işletmeleri ve sendikaları birlikte çalışmaya teşvik etmektedir (Whitley, 2008: 44-45). Eğitimle ilgili faaliyetlerde işletmeler, sendikalar ve devlet işbirliği içerisinde hareket etmektedir. İsveç kapsayıcı devlet tipine örnektir.

Kurumsal bağlamın özellikleri ile dört devlet tipinin kombinasyonu ulusal sınırlar içerisinde iktisadi faaliyetlerde ve dolayısıyla ulusal iş sistemlerinde farklılıkların oluşumuna neden olmaktadır. Ancak bu tür kurumsal farklılıklar

genellikle belirli bir türdeki ve belirli bir büyüklükteki işletmeler arasında standartlaşmayı sağlamaktadır. Ulusal kurumlar belirli iktisadi örgütleri ve davranış biçimlerini teşvik ederken; diğerlerinin cesaretini kırıcı etki göstermektedir (Whitley, 2003: 13).

2.2. Kapitalizmin Çeşitliliği Yaklaşımı ve Kapitalizmin Çeşitliliği Yaklaşımında Devletin Konumu

Kurumsal bağlam ve örgüt yapıları arasındaki ilişkiler ulusal iş sistemi yaklaşımının yanı sıra kapitalizmin çeşitliliği yaklaşımının da ilgi alanını oluşturmaktadır. Kapitalizmin çeşitliliği yaklaşımı; kapitalizmle birlikte tüm örgütlerin “en iyi” ve “en verimli” modele doğru evrileceği görüşüne karşı çıkmaktadır (Thelen, 2012: 138). Bu görüşün geçerliliği Amerika, Almanya ve Japonya gibi ülkelerde faaliyet gösteren işletmelerin sahiplik yapılarının, birbirleriyle ilişkilerinin ve istihdam yönetimine ilişkin faaliyetlerinin kıyaslandığı farklı araştırmaların bulgularıyla desteklenmektedir. Bu doğrultuda; kapitalizmle birlikte beklenenin aksine farklı iş örgütlenmelerinin ortaya çıkmasının kurumsal bağlamlardaki farklılıklardan kaynaklandığı öne sürülmektedir (Tipton, 2009: 402).

Tablo 3. Kapitalizmin Çeşitliliği Yaklaşımının Temel Özellikleri

Endüstri İlişkileri
Mesleki Eğitim ve Öğrenim Sistemi
Kurumsal Yönetişim
İşletmeler Arasındaki İlişkiler
İnsan Kaynağının Eşgüdümlemesi

Kapitalizmin çeşitliliği yaklaşımının çıkış noktası; ulusal iş sistemleri yaklaşımında olduğu gibi “ilişkilerin eşgüdümü/düzeni”dir. Tablo 3’te yer aldığı haliyle; öncelikle endüstri ilişkileri kapsamında insan kaynağının çalışma koşulları, ücret düzeyleri, sendikal ve yasal hakları incelenmektedir. İkinci olarak mesleki eğitim ve öğretim sistemlerine ilişkin özellikler ele alınmaktadır. Üçüncü olarak; işletmelerin finansman kaynaklarına erişebilmeleri için yatırımcılarla geliştirdiği ilişkiler kurumsal yönetim adı altında incelenmektedir. Dördüncü olarak işletmeler arasındaki ilişkiler yer almaktadır. Özellikle tedarik zincirinde yer alan işletmelerle kurulan ilişkilerin teknolojik gelişime katkı sağlaması, istikrarlı talep ve arz dengesinin sağlanması hususları işletmeler arasındaki ilişkilerin eşgüdümüyle ilişkilendirilir. Son olarak, vekalet kuramının da kapsamına giren, ters seçim ve ahlaki tehlike problemlerine istinaden çalışanlarla kurulan ilişkilerin eşgüdümüne yer verilmektedir (Hall&Soskice, 2001: 7).

Kapitalizmin çeşitliliği yaklaşımı; ulusal iş sistemleri yaklaşımının kurumsal bağlamla ilgili çizdiği metodolojik çerçeveden önemli ölçüde faydalanmaktadır. Bunun yanı sıra kurumsal bağlama yönelik bakış açısının genişletilmesi gerektiği belirtilmektedir. Kurumsal bağlam, işletmelerin sadece finansal kaynak, makine ya da teknoloji temin ettiği bir sistem değil; eşgüdümü sağlayan ilişkilerin kurulduğu, tarihsel süreç içerisinde ve kültürün etkisiyle şekillenen bir sistem olarak tanımlanmaktadır (Hall ve Soskice, 2001: 13). Bir ülkenin kurumsal bağlamını resmi kurumların çalışma usulleri ve yasal eylemleri şekillendirdiği gibi; resmi olmayan ilişkiler, tarihsel süreç içerisindeki deneyimler ve kültürel özellikler de şekillendirmektedir. Ulusal bağlamda; ekonomi, kurumsal yönetim, hukuk sistemi, endüstriyel ilişkiler ve işletmeler arasındaki ilişkiler tarihsel süreç içerisinde oluşan derin kültürel öğelere gömülüdür. Bu nedenle de kurumsal bağlamın değişimi ve küresel anlamda bir yakınsamanın gerçekleşmesi imkansızdır (Teubner, 2001: 422).

Kapitalizmin çeşitliliği yaklaşımı çerçevesinde geliştirilen farklı iş örgütlenme tipleri vardır. Yaklaşımın gelişim süreci içerisinde öncelikle Hallve Soskice (2001) tarafından öne sürülen liberal piyasa ekonomisi (LPE) ve eşgüdümlü piyasa ekonomisi (EPE) tiplerine yer verilmiştir. LPE taraflar arasında liberal piyasa koşullarının etkili olduğu Amerika ve İngiltere gibi Anglo Sakson ülkelerinin özelliklerini yansıtmaktadır. EPE ise liberal piyasa koşullarının yeterince gelişmediği taraflar arasında güvene dayalı ilişkilerin kurulduğu Almanya ve Japonya gibi ülkelerin özelliklerini yansıtmaktadır.

LPE ve EPE’ nin Amerika ve Batı Avrupa bağlamlarının özelliklerinden yola çıkılarak oluşturulduğu ve kısıtlı bir bakış açısı sunduğu eleştirilerini takiben farklı bağlamlardaki iş örgütlenmelerini keşfetmeye yönelik araştırmalar

yapılmıştır. Bu amaçla ilk araştırma İtalya ve İspanya bağlamında gerçekleştirilmiştir. Ülkeler üretim ve refah rejimleri açısından incelenmiş ve bu ülkelerde hem LPE hem de EPE özelliklerini taşıyan, hibrit bir yapının hüküm sürdüğü anlaşılmıştır. Keşfedilen yeni tip Molina ve Rhodes (2007) tarafından gerçekleştirilen araştırmada karma piyasa ekonomisi (KPE) olarak nitelendirilmektedir. LPE' nde piyasa ilişkileri, EPE' nde piyasa dışı ilişkiler öne çıkarken; KPE' nde her iki ilişki türü aynı anda ve bir arada yer almaktadır (Molina ve Rhodes, 2007: 226). LPE ve EPE' nden farklı olarak, KPE' sinde işletmeler arasındaki ilişkilerde siyasi unsurların etkisine sınırlı da olsa yer verilmektedir. Buna göre; belirli bir siyasi görüş etrafında kümelenmiş olmanın iş elitleri arasında yakın ve barışçıl iş ilişkilerin gelişmesine katkı sağlayacağı öne sürülmektedir (Molina ve Rhodes, 2007: 242-244).

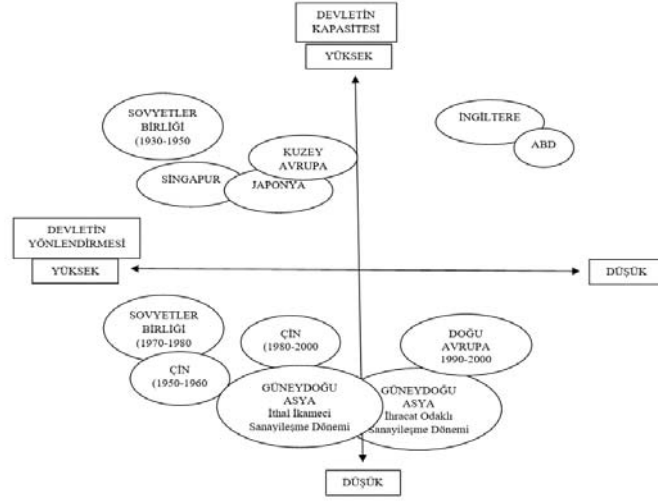
Kapitalizmin çeşitliliği yaklaşımı kapsamında öne sürülen bir diğer tip bağımlı piyasa ekonomisi (BPE)'dir. BPE' nin özellikleri Nölke ve Vliegthart (2009)' ın gerçekleştirdiği araştırmayla incelenmiştir. BPE' nde uluslararası işletmeler merkezi konumda yer almaktadır. Büyük ölçekli işletmelerin yaklaşık yüzde yetmiş uluslararası işletmelerle ortaklık içerisinde. Dolayısıyla taraflar arasındaki ilişkilerin şekillenmesinde uluslararası işletmelerin istek ve yönlendirmeleri etkilidir (Nölke ve Vliegthart, 2009: 683). Örneğin; genellikle ileri düzeyde teknolojik ürünlerin montajlarının gerçekleştirildiği bu ülkelerde yapılan işler basitleştirildiği için nitelikli insan kaynağına ihtiyaç yoktur. Ayrıca insan kaynağı aracılığıyla yaşanacak teknolojik ve inovatif gelişim ülke dışından uluslararası işletmeler tarafından transfer edilmektedir. Bu nedenle işletmeler ve devlet tarafından düzenlenen eğitim ve geliştirme faaliyetlerine yönelik yatırımlar sınırlı düzeyde kalmaktadır (Nölke ve Vliegthart, 2009: 685-686).

Kapitalizmin çeşitliliği yaklaşımı kapsamında öne sürülen son tip hiyerarşik piyasa ekonomisi (HPE)' dir. HPE' nin diğerlerinden en önemli farkı; taraflar arasındaki ilişkilerin hiyerarşiye bağlı olarak kurulduğunun vurgulanmasıdır (Schneider, 2009: 555). Hiyerarşik basamağın en üst sırasında devlet yer almaktadır. Devlet ekonomideki baskınlığı ve işletmelere sunduğu teşvik imkanları ile işletmelerin faaliyetlerini yönlendirmektedir. Özellikle partikülaristik ve ideolojik söylemler doğrultusunda oluşturulan işveren dernekleri ve iş elitleri arasında kurulan ilişkiler işletmelerin faaliyetleri üzerinde etkilidir (Scheinder, 2009: 557). İşletmeler ve sendikalar arasındaki ilişkiler incelendiğinde; işletmeler hiyerarşik olarak sendikaların üstünde konumlanmaktadır. Bu nedenle çalışanlar sendikaların ve yasal çerçevenin koruyuculuğundan mahrumdur (Schneider, 2009: 560-563).

HPE' nde büyük ölçekli işletmelerin faaliyetlerindeki çeşitlenme düzeyi yüksektir. HPE özellikleri taşıyan Latin Amerika'da büyük ölçekli işletmelerin yüzde kırkı en az dört ya da beş farklı sektörde faaliyet göstermektedir (Schneider, 2009: 558-559). İşletmeler farklı sektörlerde birden faaliyet göstermekle birlikte, işletmelerin genelinin faaliyetlerinin yoğunlaştığı sektörler mevcuttur. Örneğin; Brezilya'da alüminyum, kağıt hamuru ve kağıt; Şili'de madencilik sektörleri işletmelerin yoğun faaliyet içerisinde oldukları sektörlerdir (Schneider, 2009: 573).

Ulusal iş sistemleri yaklaşımı devleti; farklı tipleri ve kurumsal bağlamla ilişkileri doğrultusunda incelerken; kapitalizmin çeşitliliği yaklaşımının kurumsal bağlamda devlete biçtiği konum daha sığdır. Genel olarak devlete ilişkin iki rolden söz edilmektedir. Bunlar; devletin kapasitesi ve devletin yönlendirmesidir. Devletin kapasitesi amaçladığı hedeflere ulaşmaktaki başarısı şeklinde tanımlanmaktadır. Devletin yönlendirmesi ise; devletin ekonomik ve sosyal yaşama müdahaledeki istekliliğidir (Tipton, 2009: 409).

Şekil 2. Devlet Kapasitesi ve Devlet Yönlendirmesine Göre Ülkelerin Konumu

Kaynak: Tipton, F.B. (2009). “Southeast Asian Capitalism: History, Institutions, States, and Firms”, Asia Pacific Journal of Management, 26 (3), pp. 401-434, s. 405.

Bu kavramlara açıklık getirebilmek için Şekil 2’deki ülke örneklerine yer verilmektedir. Buna göre; Japonya, Singapur, Kuzey Avrupa gibi EPE özellikleri taşıyan ülkelerde devlet kapasitesi ve devlet müdahalesinin yüksek olduğu anlaşılmaktadır. İngiltere ve Amerika gibi LPE özellikleri taşıyan ülkelerde devlet kapasitesi yüksek, devlet yönlendirmesi ise düşüktür. Güneydoğu Asya ülkeleri matrisin alt tarafında yer almaktadır. Bu ülkelerde ithal ikameci sanayileşmeden ihracata dayalı sanayileşmeye doğru yaşanan değişimle devlet yönlendirmesinde düşüş gerçekleşmiştir.

Kapitalizmin çeşitliliği yaklaşımına göre devlet; kurumsal bağlam içerisinde işletmelerle en iyi etkileşime giren ve genellikle işletme lehine hareket eden aktörlerdir. İşletmeler ise; devletin sahip olmadığı özerkliğe ve yenilikçilik gücüne sahiptir. Yaklaşımına göre devlet sadece taraflar arasındaki ilişkilerin eşgüdümünü teşvik eden dar bir bakış açısıyla ele alınmaktadır. Değişimin kaynağı işletmelerdir ve bir reformun başarısı işletmelerin desteklemesiyle sağlanmaktadır. İşletmelere atfedilen bu önemin yanında devletin etkisi daha sınırlı kalmaktadır. Devletin siyasi reformlar aracılığıyla kural koyma iradesini kullanarak kurumsal bağlamda değişimin kaynağı olduğu göz ardı edilmektedir. Devletin kurumsal bağlamdaki rolü siyasi elitlerin faaliyetleri çerçevesinde önem kazanmaktadır. Siyasi elitler politikaları ve kurumları kendi çıkarlarına hizmet edecek şekilde tasarlarlarken, işletmeler üzerinde etkili olabilmektedir (Amable ve Palombarani, 2009).

2.3. Siyasi Elitler ve İş Elitleri Arasındaki İlişkilerin Kurumsal Bağlam ve İşletmeler Üzerindeki Etkileri

Bir kurumsal bağlam; kurumlar, kurallar, aktörler ve aktörler arasındaki ilişkilerden oluşmaktadır. Kurumsal bağlamı anlayabilmek için tüm bunlar arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesi gerekmektedir. Kurumsal bağlamın bir unsuru olarak devleti, sadece kurumsal bağlam üzerindeki etkisi kapsamında oluşturulan tipler ve resmi düzenlemeler kapsamında değerlendirmek yeterli değildir (Jackson, 2010: 66). Ancak kurumsal bağlamın işletmeler üzerindeki etkilerini değerlendiren ulusal iş sistemleri ve kapitalizmin çeşitliliği yaklaşımları devleti önemsizleştirmektedir ve devleti temsil eden siyasi elitlerin iş elitleri üzerindeki etkisini göz ardı etmektedir. Bu yaklaşımlarda devlet, ekonomik kurumların gelişiminin izleğe bağımlı bir şekilde düzenlendiği ve rasyonel davranan siyasi elitlerin oluşturduğu yapılar şeklinde ele alınmaktadır (Schmidt, 2009: 516-517). Bununla birlikte Heper (2015: 22)’in Weberyancı tanımından da anlaşılacağı gibi; “devlet, belli bir toprak parçası üzerinde, meşru fiziksel güç kullanımını tekeline sahip, siyasi bir kurumdur ve devlete hukuksal değil; siyasi bir gözlemlikle bakmak gerekir.” Devlet izlediği siyaset, siyasi kurumları ve siyasi elitleri açısından değerlendirilmelidir. Özellikle siyasi elitler devletin sahip olduğu gücü elinde tutan kesimdir ve bu güç sayesinde işletmeler üzerinde oldukça etkilidir.

İlimli bir bakış açısıyla siyasi elitlerin kurumsal bağlama müdahaleleri üç koşul altında haklı görülmektedir. (1) Popüler sektörlerde sosyal karmaşaya yol açacak nitelikte bir bozulma yaşanma olasılığı söz konusu olduğunda; (2) ulusal güvenliğin tehlikeye düştüğü, döviz ve savaş malzemeleri gereksinimlerinin karşılanması gerektiğinde; (3) bütçeyi zorlayan harcamalar nedeniyle gelir kıtlığının yaşanması durumlarında siyasi elitler kurumsal bağlama müdahale gereği duymaktadır. Aynı ilimli bakış açısıyla devam edilirse; siyasi elitlere kurumsal bağlamda düzenlemeler gerçekleştirme yetkisinin verilmesi kamu ve özel sektör arasındaki bilgi akışını kolaylaştırmaktadır. Gerekli durumlarda kurumsal düzenlemelerde bulunma yetkisi; siyasi elitlere işletmeleri küresel rekabette başarılı kılabilecek düzenlemeleri gerçekleştirme yetki ve sorumluluğunu da vermektedir. Siyasi elitler bu sayede devlet yardımlarına ihtiyaç duyan işletmelere destek olma fırsatı elde etmektedir (Doner vd., 2005: 328).

Siyasi elitlerin kurumsal bağlam ve işletmeler üzerindeki etkileri daha eleştirel bir bakış açısıyla incelendiğinde; siyasi elitlerin kurumsal bağlamı kendi çıkar ve isteklerine katkı sağlayacak şekilde düzenleme eğiliminde oldukları anlaşılmaktadır (Weiss, 2010: 187). Siyasi elitler demokratik rejimlerdeki seçilme kaygısı nedeniyle kendi çıkar ve isteklerinin yanı sıra; politik destek sağlama kabiliyeti yüksek olan tarafların çıkar ve isteklerine uygun kurumsal düzenlemeler de gerçekleştirmektedirler (Amable ve Palamborani, 2009). Ayrıca belirli bir görev süresi ile atanan siyasi elitler, iş elitleriyle kurdukları çıkar ilişkileri sayesinde uzun vadede meydana gelecek değişimlerden istifade edebilmektedirler (Deeg, 2005: 37).

Diğer yandan neoliberalleşme, siyasi elitlerin iş elitleriyle farklı yoğunlukta ilişkiler kurmasına yol açmaktadır (Weiss, 2010: 188). Siyasi elitler ve iş elitleri arasında kurulan bu ilişkiler taraflara bazı ayrıcalıklar sunmaktadır. Devlete ait işletmeler tarafından tercih edilmek, vergi muafiyetlerinden yararlanmak, rakiplerine kıyasla faaliyetlerinin daha az denetlenmesi ayrıcalıklara verilen örneklerdir (Faccio, 2006: 384). Bunun yanı sıra; siyasi bağlantılara sahip olan işletmeler siyasi bağlantılara sahip olmayan işletmeler ile kıyaslandığında; siyasi bağlantılara sahip olan işletmelerin daha yüksek karlılık ve pazar payına sahip oldukları öne sürülmektedir (Faccio, 2010: 905). Devlet müdahalesinin işletmeler arasındaki işbirliğine etkisini araştıran araştırma sayısının sınırlı olduğunu belirten Todeva ve Knoke (2005: 7) devlet ile güçlü ilişkiler kuran yerel işletmelerin çokuluslu işletmelerle daha fazla işbirliği kurma fırsatı elde ettiklerini belirtmektedir. Siyasi elitler ve iş elitleri arasındaki ilişkinin karşılıklı olduğunu belirten Dekocker vd. (2012: 11)'a göre; iş elitleri devlete verdiği desteğin karşılığında devletten piyasadaki pozisyonunu güçlendirmek adına ek hizmet ve düzenlemeler talep edebilmektedir. Sonuç olarak yapılan bu araştırmalardan siyasi elitlerle kurulan ilişkilerden sağlanan ayrıcalıkların işletmelerin faaliyetleri ve yapısal özellikleri üzerindeki etkili olduğu anlaşılmaktadır.

2.4. Türkiye’de Siyasi Elitler ve İş Elitleri Arasındaki İlişkilerin İşletmeler Üzerindeki Etkileri

Türkiye bağlamında kendilerini devletin çıkarlarıyla özdeşleştiren siyasi elitler; iktidarı mutlak algılamakta ve iktidarı elinde tutanlar sınırsız yetkilere sahip olmaktadır (Heper, 2015: 181). Bu nedenle siyasi elitler sahip oldukları iktidar gücünün etkisiyle özerk, güçlü ve değişimi yönlendiren taraftır. İş elitleri ise; kısa yoldan kar etme, fırsatçı bir şekilde evrilme eğilimindedir ve girişimci özelliklere sahip değildir. Siyasi elitler ile kıyaslandığında; iş elitleri, siyasi elitler karşısında hiyerarşinin bir alt basamağında konumlanmaktadır. İş elitleri siyasi hiyerarşinin üst katmanları ile sıkı bağlar kurarak siyasi elitlerle arasını iyi tutma gayretindedir. Bu nedenle iş elitleri siyasete yapıcı bir biçimde katılım göstermek yerine; siyasi elitleri etkileme çabası içerisindedir (Heper, 2015: 177). Siyasi elitlerin iş elitlerinde aradığı en büyük özellik ise “kolay bir biçimde denetim altında tutulmaları”dır. (Dinler, 2009: 34).

Geçmişten günümüze siyasi elitler ya kendileri bizzat ekonomik faaliyetlerde bulunarak ya da iş elitleri ile kurdukları güçlü bağlar aracılığıyla ekonomik yaşamda baskın olmaya devam etmektedir. İki kesim arasındaki ilişkilerin gelişimi Osmanlı Dönemine kadar uzanmaktadır. 1913 yılına kadar ticarete gayrimüslimlerin hakim olduğu bir bağlamda çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu tarihte yerel işletmelerin geliştirilmesi için alınan ilk önlemdir. Bu süreçte dönemin iktidar partisi İttihat ve Terakki Fırkası üyeleri işletmelerin geliştirilmesi için alınan önlemlerden faydalanarak iş hayatına atılmıştır ve böylelikle iş adamı-siyasetçi ayrımı ilk kez muğlaklaşmıştır (Buğra, 1995: 69-74). 1923-1945 yıllarında devletin çeşitli mal ve hizmetlerin üretilmesi sorumluluğunu üstlenmesi (Gevgili, 1989: 59), 1950’ lerde dışa kapalı ve ithal ikameci politikalar nedeniyle, işletmelerin devletin sunduğu kaynaklara bağımlı kalması, devleti iş eliti sınıfının yaratılması sürecinin kritik aktörü haline getirmiştir (Öniş ve Şenses, 2007: 4).

1980 sonrasında serbest piyasa ekonomisine geçişle birlikte; işletmeler uluslararası mekanizmalardan finansman desteği sağlama olanağına kavuşmuştur. Önceden devletin sunduğu kaynaklarla faaliyetlerini sürdürmek zorunda kalan

işletmelerin alternatif finansal kaynaklar edinmesi, devletin işletmeler üzerindeki hakimiyetinin zayıflamasına neden olmuştur. Devlet iş elitlerinin sermaye açısından bağımsızlaşmasından rahatsızlık duymuş ve sermaye hareketliliğini kendi kontrolü altında tutma çabasına girmiştir. Bu amaçla iş elitlerinin bir kısmı ile yakın ilişkiler kurmayı tercih etmiştir (Beriş, 2008: 37-38). Bu durum, işletmeleri devletle güçlü bağlar kuranlar ve zayıf bağlar kuranlar olmak üzere ikiye ayırmıştır.

2000'lerden sonra neoliberalleşmenin etkisiyle birlikte devletin kurumsal bağlamdaki ve işletmeler üzerindeki etkisi artarak devam etmiştir. Dönemin özelliklerinden biri; partikülarist ilişkilerin hüküm sürdüğü bir yapıya dini kimlikler doğrultusunda oluşturulan ilişkilerin de eşlik etmesidir (Özen, 2014: 10). Bu durum siyasi elitlerle güçlü bağları olan iş elitleri kesiminin varlığını güçlendirmiştir. İki kesim arasındaki farklılıklar oluşturulan işveren derneklerinden de anlaşılmaktadır. Bir yanda Türkiye'de 1971 yılından bu yana, farklı partilerin iktidarlığına şahitlik ederek faaliyetlerini sürdüren Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği (TÜSİAD) etrafında örgütlenen iş elitleri yer alırken; diğer yanda ise 2000'lerden bu yana iktidar partisiyle kurduğu güçlü bağlarla dikkat çeken Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD) etrafında örgütlenen iş elitleri yer almaktadır (Buğra ve Savaşkan, 2014: 97-98).

Türkiye bağlamında farklı nedenlerle iş elitleri siyasi elitlerle ya da siyasi elitler iş elitleriyle ilişki kurma eğilimi içerisindedir. İş elitlerini siyasi elitlerle ilişki kurmaya yönelten nedenlerden biri devletin baskınlığı ve riski özel sektörle paylaşma istekliliğidir. Bunun bir sonucu olarak; iş elitleri siyasi elitlerle doğrudan ilişki kurma arzusu içinde olmaktadır ve profesyonel yöneticilere yetki devrinden kaçınmaktadır. Bu durum işletmelerde doğrudan sahiplik kontrol yapılarının oluşmasının nedenleri arasında yer almaktadır (Gökşen ve Üsdiken, 2001: 238; Üsdiken ve Öktemi, 2008: 43). Diğer yandan devlet işletmelerle riski paylaşmak amacıyla uzun vadeli krediler, sübvansiyonlar, teşvikler, vergiden muafiyetler gibi imkanlar sunmaktadır. Siyasi elitlerle kurulan ilişkiler iş elitlerine bu düzenlemelerden daha fazla faydalanmasını sağlamaktadır. Fırsatçı evrilme eğilimi içerisindeki iş elitleri temin ettikleri bilgiler sayesinde fırsat gördükleri sektörlerde yatırımda bulunmaktadır. Ancak bu durum iş elitleri açısından belirli bir faaliyet alanına bağlanamama sorununu da beraberinde getirmektedir (Buğra, 1995: 97). Bir başka sorun ise; siyasi elitlerle ilişki içerisinde olan işletmelerin faaliyetlerinin belirli sektörlerde yoğunlaşmış olmasıdır. Türkiye bağlamında bu sektörler; inşaat, turizm, madencilik, medya ve enerji olarak sıralanmaktadır (Buğra ve Savaşkan, 2014: 146-154).

Türkiye'de iş elitlerini siyasi elitlerle ilişki kurmaya yönlendiren bir diğer neden; devletin belirsizliğin kaynağında yer almasıdır. Devletin, gerçekleştirdiği düzenlemeleri kurumsallaştırma noktasındaki başarısızlığı, işletmeleri belirsiz çevre koşullarında faaliyet göstermek zorunda bırakmaktadır (Özen, 2014: 11-16). İş elitleri belirsizliği minimize edebilmek için siyasi elitlerle ilişki kurmayı tercih etmektedirler. Gelişen bu ilişkiler kanalıyla alınan tavsiyeler işletmeleri fırsatçı davranmaya itmektir ve işletmeleri fırsat gördükleri farklı sektörlerde faaliyet göstermeye yönlendirmektedir (Ozkan-Canbolat, 2014: 27).

Siyasi elitleri iş elitleri ile sıkı ilişkiler kurmaya yönlendiren en önemli neden; siyasi elitlerin iş elitlerini oy tabanında tutma ya da oy tabanına dahil etme ihtiyacıdır. Belirli işveren temsilcilikleriyle kurulan yakın ilişkiler (Buğra ve Savaşkan, 2014: 37-39), sık ve çelişkili gerçekleştirilen yasal düzenlemeler (Ercan ve Oğuz, 2006: 178), Merkez Bankası, Hazine Müsteşarlığı gibi aracı kurumların dönemin hükümetlerine göre yapısal özelliklerinin değiştirilmesi (Oğuz, 2010: 209), teşviklerden sadece belirli bir kesimin faydalanmasına imkan tanınması (Akış, 2007: 46) gibi müdahaleler siyasi elitlerin oy tabanını genişletmek amacıyla iş elitleriyle güçlü ilişkiler geliştirmelerine yol açmaktadır.

Siyasi elitleri iş elitleri ile sıkı ilişkiler kurmaya yönlendiren bir diğer neden; küresel bağlamda yaşanan neoliberalizmle birlikte devletin piyasadaki girişimci rolünden vazgeçmesi ve neoliberalizmin yayılmasına imkan sağlayacak şekilde özneler arasındaki ilişkileri düzenleme rolüne bürünmüş olmasıdır (Dardot ve Laval, 2009: 319). Neoliberalizmin devlete biçtiği düzenleme rolü neticesinde yaşanan değişim; siyasi elitlerle kurulan ilişkilerin önemini artırmıştır (Weiss, 2010: 188). Küresel aktörlerin kurumsal bağlamlarda etkili olması nedeniyle devletin işletmeler üzerindeki belirleyici rolü azalmaya başlamıştır. Neoliberalizm Türkiye bağlamında; kamu teşebbüslerinin özelleştirmesine ve doğal kaynakların finansallaştırılmasına (Gambetti, 2009: 158), devletin sunduğu teşvik imkanlarının azalmasına (Akış, 2007: 51), işletmelerin ihtiyaç duydukları finansal desteği uluslararası yatırımcılardan temin etmeye başlamasına neden olmuştur. İşletmelerin devlete olan finansal bağımlılığının azaldığını fark eden siyasi elitler sermaye hareketliliğini kontrol altına alabilmek için iş elitleri ile sıkı ilişkiler kurarak iş elitlerinin işbirliklerini yönlendirme çabası içine girmişlerdir (Beriş, 2008: 37-38).

2.5. Ağ Kuramı

Ağlar; aktörler ve aktörler arasındaki etkileşimi yansıtan bağlardan oluşan düzeneklerdir. Aktörler arasında; iletişim bağları (kimin kiminle konuştuğu veya kime bilgi ve tavsiye verdiği), resmi bağlar (kimin kime rapor verdiği), duygusal bağlar (kimin kimden hoşlandığı veya güvendiği), metaryal/iş akışı bağları (kime para ya da başka kaynaklar verildiği), yakınlık bağları (uzamsal ve elektronik yakınlık), bilişsel bağlar (kimin, kimin kim olduğunu bildiği) kurulabilir. Bunun yanı sıra; aktörler aynı anda birden fazla bağa sahip olabilir. Örneğin; iki akademisyen arasında hem resmi ilişkiden kaynaklı hem de arkadaşlık ilişkisinden kaynaklı bağlar kurulabilir (Katz vd., 2004: 308). Bağlar; doğal yollarla kurulan, toplumsal yapı içerisinde oluşan ya da kasıtlı inşaa edilen yapılar şeklinde olabilir (Latour, 1996, s.1). Her ne sebeple olursa olsun bağlar aktörlere çeşitli faydalar sağlamaktadır. Bu doğrultuda ağ kuramı; ağ düzeneklerinin oluşumu, yapısı ve aktörlere sağladığı faydaların anlaşılmasını konu edinmektedir (Sözen ve Gürbüz, 2012: 302). Aktörlere fayda sağlayan bağların toplamı ise sosyal sermaye olarak tanımlanmaktadır (Lin, 1999: 31).

Ağ kuramının merkezilik, güçlü bağ, zayıf bağ ve yapısal boşluk kavramlarıyla aktörün ağdaki konumu ve gücünü betimlemek amaçlanmaktadır. Merkezilik genel bir ifade ile; en fazla sosyal bağlantıya sahip olan aktörün konumunu ifade etmektedir (Sözen ve Gürbüz, 2012: 309). Sahip olduğu bağlardan gelen bilginin yoğunluğu ve hızı nedeniyle; merkezilik düzeyi yüksek olan aktör, bilgiyi merkezilik düzeyi düşük olan aktöre göre daha hızlı temin etmektedir (Borgatti ve Halgin, 2011: 5). Aktörlerin birbirlerini tanıdığı, önemli bilgilerin paylaşıldığı, sık etkileşimlerin olduğu bir ağda merkezi konumda olmak aktöre duyulan güven düzeyini etkilemektedir. Ayrıca aktör merkezi konumu nedeniyle sahip olduğu bilgiyi istediği şekilde diğer aktörlere dağıtabilme ya da sentezleyebilme potansiyeline sahiptir (Tsai ve Ghoshal, 1998: 465-467). Merkezilik aktörün gücünün göstergesidir. Merkezde konumlanan aktörlerin bilgi ve benzeri kaynaklara erişim olanakları daha yüksek olduğu için çevrede kalanlar merkezdeki aktörlere bağımlılık gösterir. Bu nedenle merkezde yer alan aktörler güçlüyken; çevrede yer alan aktörler zayıf ve merkezde yer alan aktörlere bağımlıdır (Sargut, 2006: 6).

Güçlü bağlar; en sık ve yakın temas halinde olunan bağlardır (Burt, 1992: 28). Güçlü bağlar aracılığıyla elde edilen bilgiler birinci ağızdan edinilen bilgiler olması gerekçesiyle daha güvenilirdir (Burt, 2000: 351). Ayrıca güçlü bağlar bireyin özel ve değerli bilgilere erişimini etkilemektedir (Lin, 1999, s.36). Güçlü bağları olan aktörler birbirlerinin çıkarları doğrultusunda hareket etme eğilimindedir. Bu nedenle güçlü bağlar ilişkilerdeki belirsizliklerin azaltılmasına ve aktörler arasındaki güven ortamının oluşumuna katkı sağlamaktadır (Gargiolo ve Benassi, 2000: 84). Zayıf bağlar; aktörün düzenli temas kurdukları bağların dışında kalan, sadece ihtiyaç duyulduğunda kullanılan ve farklı bilgilerin edinimini sağlayan bağlardır (Katz vd., 2004: 309). Güçlü bağların aksine zayıf bağlardan edinilen bilgiye duyulan güven düzeyi daha düşüktür (Burt, 1992: 63). Granovetter zayıf bağların sunduğu fırsatlardan söz ederken; Burt zayıf bağların ömrünün kısa olduğuna dikkat çekmektedir (Borgatti ve Halgin, 2011: 4).

Bir ağda güçlü ve zayıf bağlardan oluşan aktörlerin yanı sıra birbirleri ile temas halinde olmayan aktörler de yer alır. Yapısal boşluk kavramına göre; birbirleri ile temas halinde olmayan aktörler arasında aracılık (köprü) görevi üstlenen aktör bilgiye erişim avantajına sahip olmaktadır (Burt, 1992: 18). Ağ büyüklüğü arttıkça birbirleriyle temas kurmayan aktör sayısı ve dolayısıyla yapısal boşluklar artmaktadır. Yapısal boşlukları dolduran aktör diğer aktörleri kendisine bağımlı hale getirerek önemli avantajlar sağlamaktadır. Güçlü bağlardan oluşan bir ağdan edinilen bilgiler sıradanlık gösterirken; farklı kümeler arasında aracılık yapıldığında farklı bilgilere ulaşma olasılığı daha yüksek ve daha hızlıdır (Burt, 1992: 23).

Ağ kuramı işletmelerle ilgili araştırmalarda genellikle işletmeler arasındaki ilişkilere açıklık getirebilmek amacıyla kullanılmaktadır. İşletmeler çevreyi yönetmek ve ihtiyaç duydukları kaynaklara erişebilmek için (Gulati ve Gargiolo, 1999: 1403), fırsatçı ve kötü niyetli davranışlardan korunarak güvenli bir ortamda faaliyet gösterebilmek ilişki oluşturma ihtiyacı duymaktadırlar (Gargiolo ve Benassi, 2000: 184-194). Bu noktada ağlar işletmeler açısından verimli mekanizmalardır (Lin, 2006: 553). İşletmelerin ağdaki konumu faaliyetleri üzerinde çeşitli açılardan etkilidir. İşletmeler arasında kurulan ilişkilerde ağın merkezinde olan işletme; farklı sektörlerdeki fırsatlardan haberdar olmakta, faaliyetlerindeki çeşitlenmenin işletmenin stratejik konumu ve performansına nasıl yansıtacağına ilişkin bilgi toplayabilmektedir (Zhou ve Delios, 2012: 790). Merkezi konumda olan işletmeler açısından farklı sektörlerde faaliyet göstermek risk olarak algılanmamakta ve bu işletmelerin faaliyet çeşitliliği yüksektir (Ozkan-Canbolat, 2014: 41). Ağdaki merkeziliğin işletmeye sunduğu bilgi avantajından faydalanmak isteyen diğer işletmeler merkezi konumdaki işletmeler ile işbirliği arayışı içerisine girmektedir (Hagedoorn, 2006: 673). Diğer yandan işbirliklerini güçlü bağlar aracılığıyla kurulan ağlardan tercih eden işletmeler değişime uyum sağlayamama riski ile karşı karşıya kalabilir. Ayrıca bu işletmeler yeni bağlar oluşturma noktasında başarısız olabilir (Gargiolo ve Benassi, 2000: 186). Ayrıca işletmeler

arasında güçlü ya da zayıf bağların gelişiminde devletin kurumsal bağlamdaki rolü belirleyici olabilmektedir. Devletin ekonomide baskın olduğu bağlamlarda işletmeler arasındaki güçlü bağlardan oluşan kapalı ağ ilişkilerinin gelişmesi muhtemeldir (Sözen, 2007: 133).

3. TÜRKİYE BAĞLAMINDA SİYASİ ELİTLER VE İŞ ELİTLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN SOSYAL AĞ ANALİZİYLE İNCELENMESİ VE HOLDİNGLERİN İŞ SİSTEMLERİNE ETKİLERİ

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı; Türkiye bağlamında siyasi elitler ve iş elitleri arasında kurulan ilişkilerin Türk iş sistemi üzerindeki etkilerini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda araştırma inşaat sektöründe faaliyet gösteren 17 holding üzerinde gerçekleştirilmiştir. Öncelikle siyasi elitler ve iş elitleri (her holdingin en büyük pay sahibi) arasında ilişkilerin nitelikleri ağ kuramının güçlü bağ ve zayıf bağ sınıfları aracılığıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Ardından siyasi elitler ve iş elitleri arasındaki ilişkilerin niteliklerinin Türk iş sistemine nasıl yansıtıldığı incelenmiştir.

Kurumsal bağlam ve işletmeler arasındaki ilişkiye yönelik yapılan açıklamalardan anlaşılabilir ve farklı araştırmalarda da dikkat çeken; yaklaşımların devletin etkisini yeterince ele almaması (Amable ve Palombarani) nedeniyle, kurumsal bağlamda devletin işletmeler üzerindeki etkisinin belirlenmesiyle ilgili eksik kalan bazı noktaların olmasıdır. Ulusal iş sistemleri ve kapitalizmin çeşitliliği yaklaşımları çerçevesinde sunulan özellikler ve tipler devlet-işletme ilişkisinin tam olarak anlaşılması için yeterli değildir (Thelen, 2012, s.137). Ayrıca devlet bu yaklaşımlarda rasyonel davranan siyasi elitlerin oluşturduğu yapılar şeklinde ele alınmaktadır (Schmidt, 2009: 516-517), ancak durum pek de öyle değildir. Bu nedenle araştırmada devleti temsilen siyasi elitler ve iş elitleri arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerin niteliklerinin işletmeler üzerindeki etkileri incelenerek, devletin ihmal edilen rolüne yer verilmektedir.

3.2. Araştırmanın Evreni

Araştırmanın amacı doğrultusunda öncelikle; siyasi elitler ve iş elitleri arasındaki ilişkilerin niteliklerinin anlaşılması hedeflenmektedir. Türkiye bağlamında neoliberalleşme ile birlikte devlet bazı sektörlerde yoğun müdahalede bulunmayı tercih ederken; bazı sektörleri ise görmezden gelmektedir (Özen, 2014: 12). Bu nedenle, siyasi elitler ve iş elitleri arasındaki ilişkilerin niteliklerinin anlaşılmasına bakımdan, araştırma kapsamında seçilen sektörün devletin ilgi alanı dahilindeki bir sektör olması gereklidir.

Son dönemde gelişmekte olan tüm ülkelerde, ekonomik büyüme ve inşaat harcamaları arasında sıkı bir ilişki olduğundan söz edilmektedir. Bunun nedeni; inşaat sektörünün diğer sektörlerle ileri ve geri bağlantılar içerisinde olmasıdır. İnşaat sektörü, diğer pek çok sektör tarafından üretilen malları girdi olarak kullanmaktadır ve inşaat sektörünün nihai çıktısı olarak yapılar, farklı sektörlerin mal ve hizmetlerinin bileşeni haline almaktadır (Kaya vd., 2013: 163). Türkiye bağlamında ise; kamu ve tarım arazilerinin imara açılması, kentsel dönüşüm faaliyetleri aracılığıyla devlet eliyle kaynakların yeniden değerlendirilmesi ve TOKİ'nin yetki ve sorumluluklarına ilişkin düzenlemeler inşaat sektörünün önemini arttırmaktadır. Sektör bir tür "büyüme motoru" olarak ekonominin merkezinde yer almaktadır (Buğra, 1995: 211; Yeşilbaş, 2016: 599). Bu nedenlerle araştırmayı inşaat sektöründe faaliyet gösteren işletmeler üzerinde gerçekleştirmiştir.

Araştırmayı uluslararası inşaat sektörü dergisi ENR (Engineering News Record)'nin 2017 yılına ilişkin yayınlanan "Dünyanın En Büyük 250 Uluslararası Mühendisliği" listesinde yer alan Türk işletmeleri üzerinde gerçekleştirmek hedeflenmiştir. Listede toplam 46 Türk işletmesi bulunmaktadır. Bunların 36'sı bir holdinge bağlı olarak faaliyet gösteren, 10'u herhangi bir holdinge bağlı olarak faaliyet göstermeyen anonim şirketlerden oluşmaktadır. Diğer yandan ulusal iş sistemleri yaklaşımıyla ilgili gerçekleştirilen araştırmalarda holdinglerin Türk iş sisteminin özgün örgüt formları olduğuna işaret edilmektedir (Özen, 2002: 110; Gökşen ve Üsdiken, 2001: 326; Buğra, 1995: 171). Ayrıca araştırmanın bir holdinge bağlı olarak faaliyet gösteren işletmeler üzerinde gerçekleştirmesinin araştırma örneğinin homojenliğine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu nedenle araştırmayı bir holdinge bağlı olarak faaliyet gösteren 36 işletme üzerinde gerçekleştirmek planlanmıştır. 36 işletme içerisinde ikisinin aynı holding bünyesinde faaliyet göstermesi, birinin tasfiye süreci içerisinde olması nedeniyle araştırmayı 34 holding kapsamında gerçekleştirmek hedeflenmiştir. 34 holdingten 14'üyle ilgili ihtiyaç duyulan veriler, kamuya açık kurumsal platformlardan temin edilmiştir. 3'ü talep üzerine ihtiyaç duyulan verilerin paylaşımını kabul etmiştir. 9'u konuyla ilgili dönüş yapmamıştır. 7'si araştırmaya katılmayı reddetmiştir.

Türkiye bağlamında yoğunlaşmış sahiplik yapısının yaygın olduğu göz önüne alınarak; 17 holdingten sermaye payı en yüksek birer pay sahibi seçilmiştir. İş elitleri dahil oldukları işletmeyi temsilen İŞL 1, İŞL 2, İŞL 3... şeklinde 1'den 17'ye kadar kodlanmıştır. Pay sahipleri ile ilişki içerisinde olan 129 siyasi elit araştırmaya dahil edilmiştir.

Tablo 6 : Siyasi Elitlerin Ağ Kodları

<i>Kademe</i>	<i>Kodlar</i>	<i>Kapsam</i>	<i>Kişi Sayısı</i>
<i>K1 (Birinci Kademe)</i>	1.1, 1.2, 1.3, ...	Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Birinci Derecede Yakınları	4
<i>K2 (İkinci Kademe)</i>	2.1, 2.2, 2.3,...	Genel Başkan Yardımcıları, Başbakan Yardımcıları, TBMM Başkanları	11
<i>K3 (Üçüncü Kademe)</i>	3.1, 3.2, 3.3,...	Bakanlar	52
<i>K4 (Dördüncü Kademe)</i>	4.1, 4.2, 4.3, ...	Milletvekilleri	46
<i>K5 (Beşinci Kademe)</i>	5.1, 5.2, 5.3, ...	Belediye Başkanları ve İl Başkanları	16
TOPLAM			129

Siyasi elitler; yetki ve sorumlulukları doğrultusunda kademelere ayrıştırılarak kodlanmıştır. Tablo 6'da belirtildiği üzere; siyasi elitler; hiyerarşinin en tepesinden başlanarak; üst basamaktakiler 1.1., 1.2., 1.3., 1.4... bir alt basamaktakiler 2.1., 2.2., 2.3.... şeklinde beşe ayrılarak sınıflandırılmıştır. Sonuç olarak araştırmada toplam 146 aktör arasındaki ilişkilerin nitelikleri incelenmiştir.

3.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada sosyal ağ analizine ve ulusal iş sistemine ilişkin kullanılan veriler 2005-2016 dönemine aittir. Kesitsel yerine boylamsal bir araştırmanın tercih edilmesindeki neden; ölçülmek istenen sosyal ağların ve ulusal iş sistemine ait değişkenlerin zamanla gelişme gösterme eğiliminde olmasıdır.

Türkiye bağlamında öncelikle siyasi elitler ve iş elitleri arasındaki ilişkilerin niteliklerinin incelenmesi için sosyal ağ analizleri gerçekleştirilmiştir. Sosyal ağ analizi; aktörler arasındaki etkileşimin düzeni ve şeklinin ifadesidir. Aktörlerin etkileşimi; aktörler arasında kurulan bağlar aracılığıyla sağlanmaktadır. Sosyal ağ analizi; aktörlerin kendisinden ziyade aktörler arasındaki bağları (Wasserman&Faust, 1994: 3-5) ve bağların gücünü konu edinmektedir. Granovetter (1973: 1361) "aktörler arası bağın gücü" kavramını; harcanan emek, duygusal yoğunluk, karşılıklı güvene dayalı samimiyet ve çift taraflı faaliyetlerin toplamı olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte Thasai&Ghoshal (1998: 465)' a göre; aktörlerin birbirleri ile sık sık görüşerek sosyal etkileşim içerisinde olmaları sosyal ağda birbirlerini güvenilir olarak algılamalarını sağlamaktadır. Bir başka çalışmada Burt (1992: 123) görüşme sıklıkları verilerinden yola çıkarak, aktörlerin sosyal sermayeleriyle ilgili çıkarımlarda bulunmaktadır. Örneğin; sürekli sosyal etkinlikler için bir araya gelen aktörlerin birbirleriyle daha kolay ve güçlü bağlar kurduğu belirtilmektedir. Özen&Aslan (2006) işletmelerin yoğun olarak birlikte iş yaptıkları, kendilerini bağımlı hissettikleri işletmeler ile görüşme sıklıkları verilerinden yola çıkarak işletmelerin sosyal sermayelerini incelemektedir.

Tablo 4: Sosyal Ağ Ölçütleri

ÖLÇÜT	TANIM	ÖRNEK
Dolaylı Bağlantı	İki aktör arasındaki yol üçüncü aktöre erişimi sağlar.	A, B ile bağlantı halinde; B, C ile bağlantı halindeyse B sayesinde A ile C arasında da bir bağlantı mevcuttur.
Sıklık	Bağlantının kaç kez ya da ne sıklıkta gerçekleştirildiği	A, B ile haftada 10 kez konuşur.
İstikrar	Bağlantının var olduğu zaman dilimi	A, B ile 5 yıldır arkadaş
Çok Düzeylilik	İki aktörün birden fazla ilişkiyle birbirine bağlı olması	A ve B arkadaşlardır. Ancak başka aktörlerle ilgili tavsiyelerde bulunmak için de birbirleriyle iletişime geçerler.
İlişkinin Gücü	İlişkiye ayrılan süre, duygusal yoğunluk, yakınlık ve karşılıklılık	A ve B yakın arkadaşlar ya da birlikte çok zaman geçiriyorlar.

	(sıklık ve çok düzeylilik ilişkinin gücünü ölçmek için kullanılır.)	
İlişkinin Yönü	Bir aktörden diğerine olan bağlantının kapsamı	Bağlantının yönü A'dan B'ye doğrudur, ancak B'den A'ya doğru olmayabilir.
Simetri	İlişkilerin çift yönlü olma durumu	A, B'den tavsiye ister; B, A'dan tavsiye ister.

Kaynak: Jablin, F.M. ve Putnam, L.J. 2001. The New Handbook of Organizational Communication: Advances in Theory, Research and Methods, Sage Publications, s. 442.

Tablo 4' de ise; sosyal ağ analizi araştırmalarında sıklıkla kullanılan kavramların tanımlamalarına yer verilir. Bu kavramlar arasında yer alan "ilişkinin gücü" değişkenine yönelik analizlerde; görüşme sıklığı ya da birlikte zaman geçirme verilerinin bağın gücü üzerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır (Jablin&Putnam, 2001: 442).

Bu noktadan hareketle; araştırmada aktörler arasındaki bağın gücünün belirlenmesinde görüşme sıklıkları araştırma verisi olarak kullanılmıştır. Görüşme sıklıkları verisine; anket formu, mülakat, gözlem ve arşiv incelemesi gibi farklı teknikler aracılığıyla ulaşılmaktadır (Wasserman&Faust, 1994: 45). Ancak bu araştırmada arşiv incelemesi tekniği kullanılmıştır. Arşiv incelemesi tekniğinin tercih edilmesinin nedenlerinden biri; diğer tekniklerle veri temini sürecinde araştırma kapsamındaki aktörlere erişimde sorun yaşanması olasılığıdır. Bir diğer nedeni ise; soru formlarının, mülakatların ya da gözlem yönteminin kullanıldığı araştırmalarda aktörlerin gizledikleri ağlar varsa, bunlara ilişkin soruları daha az yanıtlama ya da gerçeğin dışında yanıtlama eğiliminde olmalarıdır.

Günümüzde internet etkili bir araştırma ve bilgi kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle aktörler arasındaki ilişkinin tespiti için ihtiyaç duyulan arşiv kaynakları internet ortamından temin edilmiştir. İnternet ortamından aktörlerle ilgili her türlü bilgiye, adının geçtiği habere ya da ortama ulaşmak mümkündür. Örneğin; özgeçmişler, gazete haberleri, magazin haberleri, belgeler, otobiyografiler, kurumların sitelerinden erişilen bilgiler aktörlerin sosyal ağlarına ilişkin verilerin toplandığı kaynaklardır (Sözen, 2007: 115-117). İnternet ortamında yapılan arşiv taramasında öncelikle aktörlerin tam isimleri sorgu ekranına girilmiş, ardından aktörlerin temsil ettiği holding isimleri ile birlikte tarama gerçekleştirilmiş ve taramalar neticesinde erişilen her sayfadaki sonuçlar incelenmiştir.

Verilerin temin edildiği web sayfalarına bazı sınırlamalar getirilmiştir. Türkiye'de uzun yıllardır faaliyetlerini ve popülerliklerini sürdüren altı büyük gazeteden elde edilen 2005-2016 yılları arasındaki veriler araştırmaya dahil edilmiştir. Özgeçmişlere, otobiyografilere ve diğer belgelere ise işletmelerin kurumsal web sayfalarından erişim sağlanmıştır. Araştırmaya konu olan görüşme sıklıkları verileri gerçekleştirilen sosyal etkinliklerden derlenmiştir. Tablo 5'de bu sosyal etkinlikler yer almaktadır.

Tablo 5: Ağ İlişkisi Kapsamında Ele Alınan Sosyal Etkinliklere Örnekler

Ağ İlişkisi Kapsamında Ele Alınan Sosyal Etkinliklere Örnekler	Açılış Törenleri	Ödül Törenleri
	Cenaze Törenleri	Düğün Törenleri
	Klüp, Dernek, Vakıf Toplantısı	Basın Toplantıları
	Resmi Resepsiyonlar	Konferans, Panel, Fuar ve Forumlar
	Uluslararası Gezi ve Organizasyonlar	Spor Müsabakaları
	Sektörel Etkinlikler	Kamusal Projelerle İlgili Görüşmeler (İmza Törenleri, Denetim...)
		İşletmeler Tarafından Düzenlenen Etkinlikler

Siyasi elitler ve iş elitleri arasındaki bağların tespiti amacıyla kullanılan görüşme sıklıkları verilerinin analizi için UCINET 6.0 programı kullanılmıştır. Sosyal bilimler alanında yapılan araştırmalarda genellikle tercih edilen program; 2002 yılında Stephen Borgatti, Martin Everett ve Linton Freeman tarafından geliştirilmiştir. Oluşturulan matrisler aracılığıyla programa veri girişi gerçekleştirilmiştir. Program aktörlerin ağdaki konumu ve önemine dair bulgular sağlamaktadır.

Araştırmanın ikinci kısmında öncelikle holdinglerin iş sistemlerini incelemek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda daha önce belirlenen temalara göre verilerin özetlenmesi ve yorumlanması tekniğine dayalı olarak mevcut durumun ortaya konmasını amaçlayan betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Betimsel analiz yönteminde kullanılan temalar kavramlardan oluşmaktadır. Kavramlar ise; bir sözcük, cümle ve olaylara verilen addır. Betimsel analiz dört aşamadan

oluşmaktadır. Öncelikle kavramsal çerçevede yer alan boyutlardan yola çıkılarak verilerin hangi boyutlar altında sunulacağı belirlenir. Ardından veriler incelenerek, anlamlı ve mantıklı bir biçimde ilgili boyutların altında bir araya getirilir. Elde edilen bulgular tanımlanır ve son olarak bulgular aralarındaki neden-sonuç ilişkileri de göz önünde bulundurularak yorumlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 224).

Ulusal iş sistemleri yaklaşımına göre kavramsal çerçevede yer alan boyutlar, Whitley (2008: 13) 'in belirttiği ve Şekil 1'de şemalaştırılmış haliyle ele alınmaktadır. Buna göre; iş sistemleri sahiplik bütünleşmesinin düzeyi ve işbirliği bütünleşmesinin düzeyi başlıkları altında irdelenmektedir. Sahiplik bütünleşmesinin düzeyi; "sahiplik bütünleşmesinin kapsamı" ve "sahiplik bütünleşmesinin derecesi" olarak ikiye ayrılır. İşbirliği bütünleşmesinin düzeyi ise; "işbirliği bütünleşmesinin kapsamı" ve "işbirliği bütünleşmesinin derecesi" olarak ikiye ayrılır. Sahiplik bütünleşmesinin derecesine ilişkin tespitlerde bulunabilmek için; araştırma sahasını ve dolayısıyla verileri farklılaştırmak gerektiği için bu değişken araştırma kapsamı dışında tutulmuştur. Holdinglerin 2005-2016 yılları arasında kendi kaynaklarıyla faaliyet gösterdikleri sektörler sahiplik bütünleşmesinin kapsamını; diğer işletmelerle ortaklaşa faaliyet gösterdikleri sektörler işbirliği bütünleşmesinin kapsamını; ortaklaşa faaliyette buldukları işletme sayısı ise işbirliği bütünleşmesinin derecesini ifade etmektedir.

Verilerin sınıflandırılacağı kategorilerin belirlenmesinin ardından; kamusal erişime açık platformlarda yayımlanan; finansal raporlar, faaliyetler raporları, ticaret sicil gazeteleri, toplantı tutanakları, kurumsal kitapçıklar, işletme bültenleri, işletmelerle ilgili çeşitli sunumlar ve haber bültenleri olmak üzere işletmeler tarafından erişime açılan resmi nitelikteki tüm ikincil kaynaklar incelenmiştir. Ulusal iş sistemi yaklaşımına göre oluşturulan temaların alt temaları ikincil verilerin incelenmesiyle birlikte Tablo 6'da sunulmaktadır. Tablo 6'ya göre; holdingler bir başka işletmeyi satın alarak ya da mevcut faaliyetleri arasına bir yenisini ekleyerek sahiplik bütünleşmelerinin kapsamını; holdingler stratejik ortaklıklar, ortak girişimler ve konsorsiyumlar aracılığıyla işbirliği bütünleşmelerinin kapsamını genişletebilmektedir. İşbirliği bütünleşmesinin derecesi, işbirliği içerisinde oldukları işletmelerin sayısı ile ilişkilidir.

Tablo 6: Ulusal İş Sistemi İle İlgili Betimsel Analiz Temaları ve Kod Listesi

<i>SAHİPLİK BÜTÜNLEŞMESİNİN KAPSAMI</i>
İşletme Satın Almaları
Yeni Bir Mal ya da Hizmet Eklenmesi
<i>İŞBİRLİĞİ BÜTÜNLEŞMESİNİN KAPSAMI</i>
Stratejik Ortaklıklar <i>Bölgesel acentelik ve bayilik, Know-how anlaşmaları, Taşeronluk, Lisans anlaşmaları, Franchising</i>
Ortak Girişimler <i>Proje bazlı ortak girişimler, Hisse alım-satımına dayalı girişimler</i>
Konsorsiyum
<i>İŞBİRLİĞİ BÜTÜNLEŞMESİNİN DERECESİ</i>
Holding bünyesinde faaliyet gösteren işletmeler dışında işbirliği kurulan diğer işletmeler

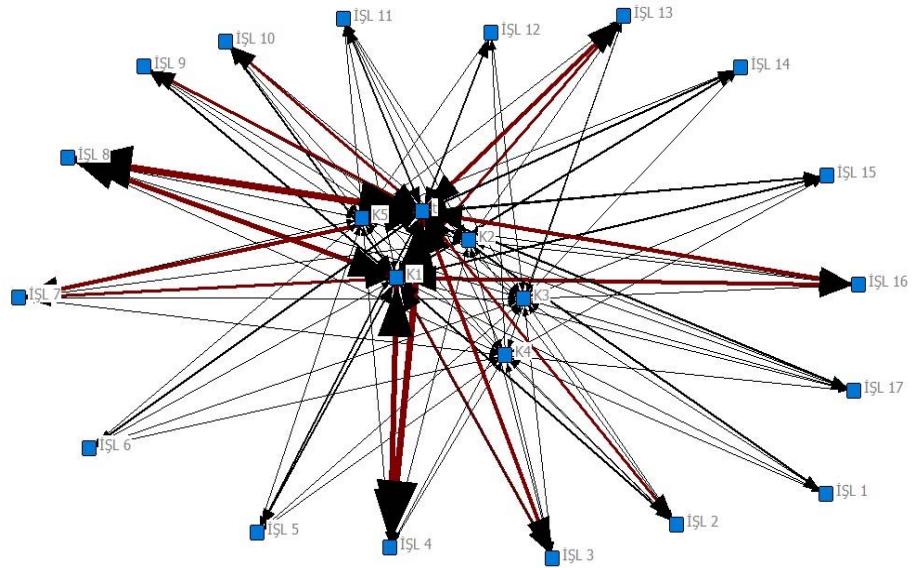
Üçüncü aşamada Tablo 6'daki kod listesine uygun şekilde her holding için hazırlanan Excel formu aracılığıyla toplanan veriler kodlanmış ve holdinglerin sahiplik ve işbirliği yoluyla faaliyet gösterdiği sektörler tespit edilmiştir. Ardından sosyal ağ analizi ile zayıf ve güçlü bağ şeklinde gruplandırılan holdinglerin iş sistemleri; sahiplik bütünleşmesinin kapsamı, işbirliği bütünleşmesinin kapsamı ve işbirliği bütünleşmesinin derecesi açısından aralarındaki farklılıkları ortaya koymak amacıyla birbirleriyle kıyaslanmıştır.

Toplam 17 holding ve 146 aktör üzerinden gerçekleştirilen araştırmada; Türkiye bağlamında siyasi elitler ve iş elitleri arasındaki ilişkiler Türk iş sistemini etkileyip etkilemediğini saptamak amaçlanmıştır. Ancak Türk iş sistemi ile ilgili veri toplanan evrenin sınırlı olması (17 holding) nedeniyle istatistiksel yöntemler yerine oluşturulan tablolar ve şekiller aracılığıyla veriler araştırmanın amacına uygun şekilde sunulmuştur. Bu doğrultuda holdinglerin siyasi elitlerle ilişkilerinin niteliklerine ilişkin bulgular ve holdinglerin iş sistemlerine ilişkin bulgular birbirleri ile ilişkilendirilerek anlamlı bir sınıflandırma yapmak amaçlanmıştır. Ardından ilişkilerin niteliklerinin holdinglerin iş sistemlerinde nasıl bir farklılaşmaya neden olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır.

3.4. Araştırmanın Analizi ve Bulguları

Araştırmada öncelikle siyasi elitler ve iş elitleri arasındaki ilişkilerin niteliklerine ilişkin analiz gerçekleştirilmiştir. Siyasi elitler ve iş elitleri arasındaki bağların gücü UCINET programının bir uzantısı olan NetDraw programı ile görselleştirilmektedir. Net Draw ile ağ haritasındaki aktörler arasındaki bağlantı oklarının kalınlığı ve inceliği aktörler arasındaki bağların gücünü simgelemektedir. Bağların gücü okların kalınlığının yanı sıra renkleri ile de anlamlandırılabilir. Örneğin; zayıf bir bağ siyah ile; güçlü bağlar ise bordo ile renklendirilebilir (Tunçay, 2016: 215). Verilerin aktör bazında ağırlıklandırılmış olarak girilmesi bağın gücünün ölçümünü olanaklı kılmaktadır. Bu doğrultuda öncelikle siyasi elitler ve iş elitleri arasındaki görüşme sıklıkları değerleri ağırlıklandırılmış değerleriyle kodlanmıştır. Ardından siyasi elitler hiyerarşik konumlarına göre Tablo 6'da belirtildiği gibi 1'den 5'e kadar gruplandırılmış. Her grubun kendi içerisinde ortalaması alınmış, ortalaması alınan değerlere 0-20 arasında tamsayı değerleri atanmıştır ve siyasi elitler ve işletmeler arasındaki bağın gücüne ilişkin yapılan analizde Şekil 3'teki ağ haritasına ulaşılmıştır.

Şekil 3: Siyasi Elitler ile İş Elitleri Arasındaki Bağların Gücüne İlişkin Ağ Haritası

Haritada K1, K2, K3, K4 ve K5 siyasi elitlerin hiyerarşik gruplamasına ilişkin kodları, t ise K değerlerinin toplamını ifade etmektedir. Verilerin ağırlıklandırılmış olarak girilmesi nedeniyle, Şekil 5'teki ağ haritasında aktörler arasındaki çizginin kalınlığı ve rengi bağın gücünü simgelemektedir. 0-10 arası değerler alan bağlar siyah renkte, 11-20 arası değerler alan bağlar ise bordo renkte gösterilmiştir. Bu noktada t değeri baz alınarak işletmelerin siyasi elitlerin bir kısmı ile güçlü bağlar içerisinde; bir kısmı ile ise zayıf bağlar içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. İşletmeler arasında güçlü ve zayıf bağ ayrımı yapabilmek için gerçekleştirilen bu analizden ulaşılan bulguların geçerliliğini sağlayabilmek için ağ üzerinde yakınlık merkeziliği ve özvektör merkeziliği analizleri de gerçekleştirilmiştir.

UCINET programında aktörler arasındaki bağların gücünü gösterebilmek için yakınlık merkeziliği değeri kullanılabilir (Gürsakaç, 2009: 93). Verilerin ağırlıklandırılmış olarak girilmesi yakınlık merkeziliğinin ölçümüne imkan tanımaktadır (Tunçay ve Özer, 2017: 493). Yakınlık merkeziliği; ağdaki aktörlerin birbirlerine erişebilmek için kat

etmek zorunda oldukları mesafeyi ifade etmektedir. Aktörler arasındaki mesafe ile aktörlerin bilgiye erişim yeteneği ve ağdaki diğer aktörlere ne kadar hızlı bağlanabileceği anlaşılmaktadır. Bir aktör ağdaki diğer aktörlere ne kadar yakınsa bilgiye erişim yeteneği ve hızı da o kadar yüksektir (Gürsahal, 2009: 93).

Tablo 7 : Siyasi Elitlerle İş Elitleri Arasındaki İlişki Ağının Yakınlık Merkeziliği Değerleri

<i>İŞLETMELER</i>	<i>YAKINLIK</i>	<i>İŞLETMELER</i>	<i>YAKINLIK</i>
<i>İŞL 8</i>	0,639	<i>İŞL 16</i>	0,535
<i>İŞL 4</i>	0,607	<i>İŞL 15</i>	0,535
<i>İŞL 7</i>	0,602	<i>İŞL 17</i>	0,535
<i>İŞL 10</i>	0,585	<i>İŞL 14</i>	0,533
<i>İŞL 13</i>	0,566	<i>İŞL 1</i>	0,525
<i>İŞL 2</i>	0,564	<i>İŞL 5</i>	0,523
<i>İŞL 3</i>	0,562	<i>İŞL 12</i>	0,518
<i>İŞL 9</i>	0,556	<i>İŞL 11</i>	0,518
<i>İŞL 6</i>	0,539		

Tablo 7’de işletmelerin yakınlık merkeziliği ölçüleri büyükten küçüğe doğru sıralanmaktadır. Yakınlık merkeziliği ölçüleri incelendiğinde; İŞL 8, İŞL 4, İŞL 7 düğümlerinin en yüksek yakınlık değerlerine sahiptir. İŞL 5, İŞL 12, İŞL 11 düğümlerinin ise en düşük yakınlık değerlerine sahip oldukları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla İŞL 8, İŞL 4, İŞL 7 bilgiye daha hızlı erişen ve güçlü bağlara sahip holdingler; İŞL 5, İŞL 12; İŞL 11 ise zayıf bağlara sahip holdinglere örnektir.

Ağda kritik konumda yer alan aktörlerle bağlantı kurulmuş olması aktörü güçlü kılmaktadır (Hanneman&Riddle, 2005). UCINET programı aracılığıyla bu ölçüye özvektör merkeziliği analiziyle ulaşılmaktadır. Özvektör merkeziliği değerinin yüksek olması, o düğümün ağdaki merkezi düğümlerle bağlantısı olduğunu ve bu bağlantılarından dolayı kendisinin de daha merkezi bir konumda olduğunu ifade etmektedir. Özvektör değeri; aktörün ağdaki sıradan bağlantılarını değil, ağda en çok bağlantısı olan düğümlerle bağlantılarını gösterir (Aytuğ, 2015: 54). Dolayısıyla bağlantıların sayısı kadar kalitesi de önemlidir. Eğer bir düğümün az sayıda yüksek kaliteli bağlantısı varsa bu düğüm çok sayıda ortalama bağlantıya sahip bir düğümden daha fazla özvektör merkeziliği değerine sahiptir (Gürsahal, 2009: 98).

Tablo 8: Siyasi Elitlerle İş Elitleri Arasındaki İlişki Ağının Özvektör Merkeziliği Değerleri

<i>İŞLETMELER</i>	<i>ÖZVEKTÖR</i>	<i>İŞLETMELER</i>	<i>ÖZVEKTÖR</i>
<i>İŞL 8</i>	0,199	<i>İŞL 15</i>	0,042
<i>İŞL 4</i>	0,152	<i>İŞL 17</i>	0,029
<i>İŞL 7</i>	0,096	<i>İŞL 5</i>	0,028
<i>İŞL 13</i>	0,091	<i>İŞL 14</i>	0,027
<i>İŞL 16</i>	0,071	<i>İŞL 11</i>	0,026
<i>İŞL 10</i>	0,064	<i>İŞL 6</i>	0,023
<i>İŞL 3</i>	0,062	<i>İŞL 1</i>	0,018
<i>İŞL 2</i>	0,060	<i>İŞL 12</i>	0,014
<i>İŞL 9</i>	0,053		

Özvektör merkeziliği açısından holdinglerin aldığı değerler büyükten küçüğe doğru sıralanmış haliyle Tablo 8’de yer almaktadır. Bu analize göre; kritik konumda olmak tüm siyasi elitlerin ilişki içerisinde olduğu siyasi elitlerle ilişki içerisinde olmaktır ve bu durum işletmenin ağdaki konumu güçlendirmektedir. Analiz sonuçlarına göre; ağda kritik konumda yer alan aktörlerle en fazla ilişki içerisinde olanlara sırasıyla İŞL 8, İŞL 4, İŞL 7; en az ilişki içerisinde olan ise İŞL 12, İŞL 1, İŞL 6 holdingleri örnek verilebilir.

Tablo 9: Güçlü Bağları Olan Holdinglere İlişkin Analiz Bulguları

GÜÇLÜ	İŞL 8	İŞL 4	İŞL 7	İŞL 13	İŞL 10	İŞL 3	İŞL 16	İŞL 2	İŞL 9
t	27	26	15	14	10	12	15	10	10
Yakınlık	0,639	0,607	0,602	0,566	0,585	0,562	0,535	0,564	0,556
Özvektör	0,199	0,152	0,096	0,091	0,064	0,062	0,071	0,060	0,053

Tablo 10: Zayıf Bağları Olan Holdinglere İlişkin Analiz Bulguları

ZAYIF	İŞL 6	İŞL 15	İŞL 17	İŞL 14	İŞL 1	İŞL 5	İŞL 12	İŞL 11
t	5	7	7	7	4	7	4	7
Yakınlık	0,539	0,535	0,535	0,533	0,525	0,523	0,518	0,518
Özvektör	0,023	0,042	0,029	0,027	0,018	0,028	0,014	0,026

Araştırmada güçlü bağ ve zayıf bağ analizlerinin yanı sıra; yakınlık ve özvektör merkeziliği analizleri de gerçekleştirilmiştir. Ulaşılan değerler Tablo 9 ve Tablo 10'da yer almaktadır. Bu değerler incelendiğinde; yakınlık merkeziliği değeri nispeten düşük olan İŞL 16'nın özvektör merkeziliği değeri yüksektir ve İŞL 16 güçlü bağlara sahiptir. Diğer bir ifadeyle; İŞL 16'nın diğer aktörlere erişebilmek için kat ettiği mesafe daha uzun olmasına rağmen; ağdaki kritik konumda yer alan aktörlerle oluşturduğu yüksek kaliteli ve güçlü bağları mevcuttur. Benzer bir durum İŞL 6 için de geçerlidir. İŞL 6'nın yakınlık merkeziliği değeri nispeten yüksek olmasına rağmen, özvektör merkeziliği değeri düşüktür ve İŞL 6 zayıf bağlara sahiptir. Yani İŞL 6'nın diğer aktörlere erişebilmek için kat ettiği mesafe daha kısa olmasına rağmen; ağdaki kritik konumda yer alan aktörlerle oluşturduğu yüksek kalitedeki bağ oranı daha düşüktür ve zayıf bağlara sahiptir. Diğer holdingler için elde edilen analiz sonuçları birbirleriyle tutarlılık göstermektedir.

Yapılan analizler doğrultusunda 17 holdingten 9 (İŞL 2, İŞL 3, İŞL 4, İŞL 7, İŞL 8, İŞL 9, İŞL 10, İŞL 13, İŞL 16)'u siyasi elitlerle güçlü bağlar içerisindedir. 8 (İŞL 1, İŞL 5, İŞL 6, İŞL 11, İŞL 12, İŞL 14, İŞL 15, İŞL 17)'i zayıf bağlar içerisindedir.

Araştırmanın ikinci kısmında; sosyal ağ analiziyle güçlü ve zayıf bağlarına göre ikiye ayrılan holdingler öncelikle faaliyet gösterdikleri sektörler itibarıyla aralarında bir farklılık olup olmadığının tespiti için Tablo 11'de karşılaştırılmıştır. Siyasi elitlerle güçlü bağları olan 9 holding ve zayıf bağları olan 8 holding faaliyet gösterdikleri sektörler açısından incelendiğinde; güçlü bağları olan holdingler sırasıyla enerji, ulaşım, turizm, gayrimenkul, finans ve madencilik sektörlerinde faaliyet göstermektedir. Zayıf bağları olan holdingler ise; enerji, turizm, ticaret, gayrimenkul ve ulaşım sektörlerinde faaliyet göstermektedir. Türkiye bağlamında devlet müdahaleleri ile popülerlik kazanan enerji, turizm ve gayrimenkul sektörleri her iki grubun da ortak faaliyet gösterdiği alanlar olmakla birlikte; bu sektörlerde faaliyette bulunan, siyasi elitlerle zayıf bağlar kuran holdinglerin sayısı güçlü bağlar kuran holding sayısından daha azdır.

Tablo 11: Holdinglerin Sektörlere Göre Dağılımı

HOLDİNGLERİN SEKTÖRLERE GÖRE DAĞILIMI																								
BAĞ/SEKTÖR	Aydınlık	Beton	Bilişim	Çimento	Demir-Çelik	Eğitim	Enerji	Finans	Gıda	İletişim	İnşaat	Gayrimenkul	Madencilik	Medya	Otomotiv	Sağlık	Sanat	Savunma Sanayii	Ulaşım	Tarım	Tekstil	Ticaret	Turizm	Yapı Malzemeleri
GÜÇLÜ	0	2	1	1	1	1	8	5	1	1	9	6	4	1	1	0	0	1	8	0	2	1	7	1
ZAYIF	1	1	1	0	1	0	5	1	0	0	8	2	1	0	0	1	1	0	2	1	0	3	4	0

Güçlü ve zayıf bağlara ayrılan holdingler; ulusal iş sistemleri yaklaşımının geliştirdiği metodoloji doğrultusunda Şekil 2' de yer alan kriterlere göre incelenmiştir. Tablo 12 ve Tablo 13'de yer alan güçlü ve zayıf bağlar kuran holdingler sahiplik bütünleşmesinin kapsamı açısından kıyaslandığında; güçlü bağlar kuran holdinglerin en az 5 en fazla 10 sektörde sahiplik bütünleşmesinde buldukları tespit edilmiştir. Zayıf bağlar kuran holdinglerin ise; en az 3, en fazla 6 sektörde sahiplik bütünleşmesinde buldukları tespit edilmiştir.

İşbirliği bütünleşmesinin kapsamı açısından Tablo 12 ve Tablo 13'de yer alan güçlü ve zayıf bağlar kuran holdingler kıyaslandığında; siyasi elitlerle güçlü bağlar kuran holdingler en az 4, en fazla 9 alanda işbirliği içerisinde faaliyet göstermişlerdir. Zayıf bağlar kuran holdingler ise en az 2, en fazla 4 alanda işbirliği içerisinde faaliyet göstermişlerdir. Güçlü ve zayıf bağlar kuran holdingler işbirliği bütünleşmesinin derecesi açısından incelendiğinde; siyasi elitler ile güçlü bağlar kuran holdingler en az 32, en fazla 61 işletme ile işbirliği içerisinde faaliyet göstermişlerdir. Siyasi elitler ile zayıf bağlar kuran holdinglerin ise; en az 4, en fazla 25 işletme ile işbirliği içerisinde faaliyet göstermişlerdir.

Tablo 12 : Güçlü Bağları Olan Holdinglerin İş Sistemlerinin Özellikleri

GÜÇLÜ BAĞ	İŞL 13	İŞL 9	İŞL 16	İŞL 7	İŞL 8	İŞL 3	İŞL 4	İŞL 10	İŞL 2
Sahiplik Bütünleşmesinin Kapsamı	İnşaat Enerji Gayrimenkul Sağlık Turizm Ulaşım	İnşaat Enerji Finans Madencilik Turizm Ulaşım	İnşaat Beton Bilişim Eğitim Gayrimenkul	İnşaat Demir-Çelik Enerji Gayrimenkul Sağlık Turizm Ulaşım	İnşaat Beton Çimento Enerji Gayrimenkul Gıda Turizm Ulaşım Yapı Mlz.Ür.	İnşaat Enerji Finans İletişim Madencilik Tekstil Ulaşım	İnşaat Enerji Finans Gayrimenkul Medya Otomotiv Turizm Ticaret Tekstil Ulaşım	İnşaat Enerji Finans Gayrimenkul Madencilik Savunma Sanayi Turizm Ulaşım	Enerji İnşaat Finans Madencilik Ulaşım Turizm
TOPLAM	6	6	5	7	9	7	10	8	6
İşbirliği Bütünleşmesinin Kapsamı	İnşaat (21) Gayrimenkul (5) Sağlık (4) Bilişim (1) Enerji (1) Eğitim (1) Finans (1) Kimya (1) Madencilik (1)	İnşaat (16) Bilişim (5) Eğitim (3) Finans (3) Turizm (2) Madencilik (2) Ulaşım (2) Enerji (1)	İnşaat (22) Ulaşım (8) Boru (1) Eğitim (1)	İnşaat (25) Ulaşım (4) Yönetim Hizmetleri (4) Enerji (3) İletişim (1) Çimento (1) Eğitim (1)	İnşaat (34) Enerji (11) Ulaşım (8) Gıda (3)	Tekstil (13) İnşaat (11) Maden (8) Finans (7) Enerji (7) Gayrimenkul (4) Telekom (2)	İnşaat (26) Otomotiv (11) Enerji (9) Tekstil (7) Finans (6) Bilişim (1) Paz.-Sat. (1)	İnşaat (24) Finans (15) Ticaret (4) Enerji (1) Savunma Sanayi (1) Ulaşım (1)	İnşaat (23) Finans (9) Ulaşım (4) Enerji (3) Gıda (2)
TOPLAM	9	8	4	7	4	7	7	6	5
<i>İşbirliği Bütünleşmesinin Derecesi</i>	<i>36</i>	<i>34</i>	<i>32</i>	<i>39</i>	<i>56</i>	<i>52</i>	<i>61</i>	<i>46</i>	<i>41</i>

Tablo 13: Zayıf Bağları Olan Holdinglerin İş Sistemlerinin Özellikleri

ZAYIF BAĞ	İŞL 12	İŞL 5	İŞL 1	İŞL 11	İŞL 15	İŞL 17	İŞL 6	İŞL 14
Sahiplik Bütünleşmesinin Kapsamı	İnşaat Sanat Turizm	İnşaat Enerji Gayrimenkul Turizm Ulaşım	İnşaat Enerji Ticaret Turizm	İnşaat Beton Madencilik Ulaşım	İnşaat Aydınlatma Finans Gayrimenkul Tarım Sinema	İnşaat Bilişim Enerji Turizm Yönetim Hizmetleri	İnşaat Enerji Ticaret	İnşaat Enerji Ticaret
TOPLAM	3	5	4	4	6	5	3	3
İşbirliği Bütünleşmesinin Kapsamı	Sanat (2) Ticaret (1) Turizm (1)	İnşaat (11) Enerji (3) Ticaret (2)	İnşaat (16) İklimlendirme (5) Gıda (2) Enerji (2)	İnşaat (8) Ulaşım (3)	İnşaat (18) Tarım (3) Enerji (2)	İnşaat (16) Bilişim (6) Ar-ge (1)	İnşaat (8) Enerji (6) Sağlık (2)	İnşaat (11) Ticaret (4) Enerji (1)
TOPLAM	3	3	4	2	3	3	3	3
<i>İşbirliği Bütünleşmesinin Derecesi</i>	<i>4</i>	<i>16</i>	<i>25</i>	<i>11</i>	<i>23</i>	<i>23</i>	<i>16</i>	<i>16</i>

Ulaşılan sonuçlar holdinglerin sahiplik bütünleşme kapsamı açısından incelendiğinde; siyasi elitlerle güçlü bağları olan 9 holdingden biri hariç diğer 8'i en az 6 sektörde birden faaliyet göstermektedir. Siyasi elitlerle zayıf bağları olan 8 holdingden 7'sinin ise; en fazla 5 sektörde faaliyet gösterdiği, bunlardan birinin 6 sektörde birden faaliyet gösterdiği anlaşılmıştır.

Güçlü bağları olan holdingler işbirliği bütünleşmesinin kapsamı açısından değerlendirildiğinde; 9 holdingden 7'si en az 6 alanda işbirliği içerisinde faaliyet göstermiştir. Zayıf bağları olan holdingler işbirliği bütünleşmesinin kapsamı açısından değerlendirildiğinde; 8 holdingten 7'si en fazla 3 alanda, 1'i ise 4 alanda birden faaliyet göstermiştir. Bu doğrultuda siyasi elitlerle ilişkilerde güçlü bağlar içerisinde olan holdinglerin işbirliği bütünleşmelerinin kapsamı geniştir. Holdingler işbirliği bütünleşmelerinin derecesi açısından incelendiğinde; siyasi elitlerle güçlü bağları olan holdingler en az 32 farklı işletme ile işbirliği kurmuşlardır. Siyasi elitlerle ilişkilerinde zayıf bağları olan holdingler ise; en fazla 25 işletme ile işbirliği kurmuşlardır. Siyasi elitlerle güçlü bağlar kuran holdinglerin işbirliği bütünleşmelerinin dereceleri daha yüksek olduğu anlaşılmıştır.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu araştırmada; Türkiye bağlamında siyasi elitler ve iş elitleri arasındaki ilişkilerin Türk iş sistemi üzerinde etkisi olup olmadığının anlaşılması amaçlanmıştır. Araştırmada öncelikle kurumsal bağlamın işletmeler üzerindeki etkilerini konu edinen ulusal iş sistemleri ve kapitalizmin çeşitliliği yaklaşımları çerçevesinde devletin kurumsal bağlamdaki rolü incelenmiştir. Yaklaşımlar devletin siyasi rolünü yeterince irdelemediği gerekçesiyle eleştirilmektedir. Bu noktada devletin siyasi rolünü temsilen siyasi elitler ve iş elitleri arasındaki ilişkilerin kurumsal bağlam ve işletme faaliyetleri üzerindeki etkilerine yer verilerek devletin ihmal edilen siyasi boyutunun iş sistemi üzerindeki etkilerine açıklık getirmek amaçlanmıştır.

Ulusal iş sistemleri ve kapitalizmin çeşitliliği yaklaşımları her ülkenin kurumsal bağlamına özgün iş örgütlenmelerinin varlığına işaret etmektedir. Türkiye'ye özgün iş örgütlenme modelinin holdingler olması nedeniyle araştırma, inşaat sektöründe faaliyet gösteren holdingler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Türkiye bağlamında devlet ve holdingler arasındaki ilişkilerin ulusal iş sistemine nasıl yansıtacağı incelenmiştir. Öncelikle devleti temsilen siyasi elitler ve holdinglerin en büyük pay sahipleri arasındaki ilişkiler sosyal ağ kuramının savları aracılığıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Gerçekleştirilen sosyal ağ analizleri sonuçlarına göre; araştırma kapsamında yer alan iş elitleri ve siyasi elitler arasındaki ilişkiler güçlü ya da zayıf bağlardan oluşmaktadır.

Türkiye bağlamında siyasi elitler ve iş elitleri arasındaki ilişkilerin niteliklerinin holdinglerin iş sistemlerine yansıtıp yansımadığının tespiti araştırmanın temel amacıdır. Holdinglerin iş sistemiyle ilgili incelemeler ulusal iş sistemleri yaklaşımının geliştirdiği metodoloji çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Whitley (2008: 13) ulusal iş sisteminin özelliklerini; sahiplik bütünleşmesinin kapsamı, işbirliği bütünleşmesinin derecesi, işbirliği bütünleşmesinin kapsamı şeklinde ele alınmıştır.

Türkiye'de holdingler diğer işletmeleri satın alarak ve yeni bir mal ya da hizmet eklenmesi yoluyla sahiplik bütünleşmelerinin kapsamını genişletebilmektedir. İşbirliği bütünleşmelerinin kapsamı ve derecesi ise; bölgesel acentelik ve bayilikler, know-how anlaşmaları, taşeronluk, franchising, proje bazlı ya da hisse senedi alım-satımına dayalı ortaklıklar ve konsorsiyumlar aracılığıyla genişlemektedir.

Ulusal iş sistemleri yaklaşımına göre; sahiplik bütünleşmesinin kapsamının yüksek olması işletmeler arasındaki işbirliğini sınırlamaktadır (Whitley, 1999, s.43). Ancak bu araştırmada holdinglerin tamamında; sahiplik bütünleşmesinin kapsamı ile işbirliği bütünleşmesinin kapsamı ve derecesi arasında doğrusal bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra; siyasi elitlerle güçlü bağlar kuran holdinglerin inşaat sektörüyle birlikte genellikle; enerji, turizm, ulaşım, gayrimenkul, finans, madencilik, tekstil sektörlerinde de faaliyet gösterdikleri tespit edilmiştir. Devlet ile kurulan yakın ilişkiler işletmeleri belirli sektörlerdeki fırsatlardan yararlanmaya yöneltmektedir.

Siyasi elitlerle kurdukları güçlü ve zayıf bağlara göre ayrıştırılan holdingler sahiplik bütünleşmelerinin kapsamına göre incelendiğinde; siyasi elitlerle güçlü bağlara sahip olan holdinglerin sahiplik bütünleşmelerinin kapsamı siyasi elitlerle zayıf bağlara sahip olan holdinglere göre daha geniş olduğu sonucuna varılmıştır. Güçlü bağlar kuran holdinglerin sahiplik bütünleşmelerinin kapsamının zayıf bağlar kuran holdinglerin sahiplik bütünleşmelerinin kapsamlarından geniş olmasının nedenlerinden biri; kurulan güçlü bağların bilginin iletildiği güvenilir kanallar olması ve bu sayede iş elitlerine çeşitli fırsatlardan haberdar olma imkanı sağlamasıdır (Gargiolu&Benassi, 2000: 84). Bir diğeri ise; iş elitlerinin fırsatçı evrilme eğilimi içerisinde olmalarıdır (Heper, 2015: 177). Siyasi elitlerle güçlü ve zayıf bağlar kuran holdingler işbirliği bütünleşmesinin kapsamı açısından incelendiğinde ise; güçlü bağlar kuran holdinglerin zayıf bağlar kuran holdinglere göre işbirliği bütünleşmelerinin kapsamının daha geniş derecelerinin ise daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır.

Bu çalışmada; ulusal iş sistemleri ve kapitalizmin çeşitliliği yaklaşımlarının devletın konumunu ve siyasi elitlerin rolünü önemsizleştirdiği yönündeki eleştirilere katkı sağlamak amaçlanmıştır. Türk iş sistemine ilişkin tespitlerin yer aldığı bu çalışmanın kısıtlılıkları; ulusal iş sisteminin dört özelliğinden üçüne ilişkin verilerle holdinglerin iş sistemlerinin incelenmiş olması ve 34 holdingden 17'sinin araştırma kapsamında olmasıdır. Gelecek araştırmalarda ulusal iş sisteminin özelliklerinin tamamının yer aldığı, daha geniş örneklerde araştırmalar yapılabilir. Ayrıca siyasi elitlerle iş elitleri arasındaki ilişkisinin, iş elitlerinin birbirleri arasındaki ilişkiyi nasıl etkilediğinin Türkiye bağlamında incelenmesinin sosyal sermaye kuramına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Akış, B. (2007). Türk İş Sistemindeki Değişimin Holdingler Arası İşbirliğine Etkisi. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Ankara: Başkent Üniversitesi SBE.
- Amable, B. and S. Palombarani. (2009). A Neo-Realist Approach to Institutional Change and The Diversity of Capitalism. *Socio-Economic Review*, 7.1, 123-143.
- Aytuğ, N. (2015). Sivil Toplum Kuruluşu İşbirliği Ağlarının Etkinlik Açısından İncelenmesi: Türkiye'deki İş Dünyası Federasyonları Üzerine Bir Araştırma. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi SBE.
- Beriş, E. H. (2008). Türkiye'de 1980 Sonrası Devlet Sermaye İlişkileri ve Parçalı Burjuvazinin Oluşumu. *Ekonomik Yaklaşım*, 19.69, 33-45.
- Borgatti S.P. and D. S. Halgin. (2011). On Network Theory. *Organization Science*, Articles in Advance, 1–14.
- Buğra, A. (1995). *Devlet ve İş Adamları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Buğra, A. ve O. Savaşkan. (2014). *Türkiye'de Yeni Kapitalizm Siyaset, Din ve İş Dünyası*, Çev. Bülent Doğan. 2. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Burt, R.S. (1992). *Structural Holes: The Social Structure of Competition*. Harvard University Press.
- Burt, R.S. (2000). The Network Structure of Social Capital. *Research of Organizational Behaviour*, 22, 345-423.
- Dardot, P. ve C. Laval. (2012). Dünyanın Yeni Akli: Neoliberal Toplum Üzerine Deneme. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Deeg, R. (2005) Path Dependency, Institutional Complementarity and Change in National Business Systems, In G. Morgan, R. Whitley, and E. Moen, (Ed) *Changing Capitalisms? Internationalisation, Institutional Change, and Systems of Economic Organization*, New York: Oxford University Press, pp. 1-20.
- Dekocker, V., V. Pulignano, E. Leonard and M. Broeck, (2012). The National Business System and Its Applications: Reflections From the Belgian Experience. *International Business Research*, 5.12, 8-18.
- Dinler, D. (2009). Türkiye'de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi. *Praksis*, 9, 17-54.
- Doner, R.F., B.K. Ritchie and D. Slater. (2005). Systemic Vulnerability and the Origins of Developmental States: Northeast and Southeast Asia in Comparative Perspective. *International Organization* 59, Spring, 327-361.
- Ercan, F. ve Ş. Oğuz. (2006). Sınıfsal Bir İlişki ve Süreç Olarak Ölçek: Kamu İhale Yasası. *Praksis*, 15, 159-182.
- Faccio, M. (2006). Politically Connected Firms. *American Economic Review*, 96.1, 369- 386.
- Faccio, M. (2010). Differences Between Politically Connected and Nonconnected Firms: A Cross- Country Analysis. *Financial Management, Autumn*, 905-927.
- Fıkrkoca, A. (2012). Makrokurumsal Kuram, Sözen, C.H., N.H. Basım (Ed.), *Örgüt Kuramları*. 2. Basım, İstanbul: Beta Basım A.Ş., 271-294.
- Gambetti, Z. (2009). "İktidarın Dönüşen Çehresi: Neoliberalizm, Şiddet ve Kurumsal Siyasetin Tasfiyesi", İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No.40, 145-166.
- Gargiulo, M. and M. Benassi. (2000). Trapped in Your Own Net? Network Cohesion, Structural Holes, and Adaptation of Social Capital, *Organization Science*, 11. 2, 183-196.
- Gevgili, A. (1989). *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar*. 1. Basım, İstanbul: Bağlam Yayınevi.
- Gökşen, N.S. and B. Üsdiken. (2001). Uniformity and Diversity in Turkish Business Groups: Effects of Scale and Time Founding. *British Journal of Management*, 12, 325-340.
- Gökşen, N.S. (2010). Makrokurumsal Bakış Açısı: Bir Değerlendirme, A.S. Sargut ve Ş. Özen (Ed.). *Örgüt Kuramları*. Ankara: İmge Yayınevi, 332-378.
- Granovetter, M.S. (1973). The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, 78.6, 1360-1380.
- Gürsakal, N. (2009). *Sosyal Ağ Analizi*, Bursa: Dora Yayıncılık.

- Hagedoorn, J. (2006). Understanding The Cross-Level Embeddedness of Interfirm Partnership Formation. *Academy of Management Review*, 31.3, 670-680.
- Hall, P.A., Soskice, D. (2001). An Introduction to Varieties of Capitalism. In P.A. Hall and D. Soskice, (Ed), *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*. New York: Oxford University Press: 1-68.
- Hanneman, R. A. ve Riddle, M. (2005). Introduction to Social Network Methods. Digital Form: <http://faculty.ucr.edu/~hanneman/>.
- Heper, M. (2015). *Türkiye'de Devlet Geleneği*. 5. Baskı, Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Jablin, F.M. and L.J. Putnam. (2001). *The New Handbook of Organizational Communication: Advances in Theory, Research and Methods*. New York: Sage Publications.
- Jackson, G. and R. Deeg. (2008). Comparing Capitalisms: Understanding Institutional Diversity and Its Implications for International Business. *Journal of International Business Studies*, 39, 540-561.
- Katz N., D. Lazer, H. Arrow and N. Contractor. (2004). Network Theory and Small Groups, *Small Group Research*, 35.3, 307-332.
- Kaya, V., Ö, Yalçınkaya ve İ. Hüseyini. (2013). Ekonomik Büyümede İnşaat Sektörünün Rolü: Türkiye Örneği (1987-2010). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27.4, 148-167.
- Latour, B. (1996) On Actor-Network Theory. A Few Clarifications Plus More Than a Few Complications, *Soziale Welt*, 47, 369-381.
- Lin, N. (1999). Building a Network Theory of Social Capital. *Connections*, 22.1, 28-51.
- Lin, H.M. (2006). Interorganizational Collaboration, Social Embeddedness, and Value Creation: A Theoretical Analysis. *International Journal of Management*, 23.3, 548-558.
- Molina, O. and M. Rhodes. (2007). The Political Economy of Adjustment in Mixed Market Economies: A Study of Spain and Italy. Hancke, B., R. Martin and M. Thatcher (Ed.), *Beyond VOC*. Oxford: Oxford University Press, 223-253.
- Morgan, G. (2009). Globalization, Multinationals and Institutional Diversity. *Economy and Society*, 38, 580-605.
- Nölke, A. and A. Vliegthart. (2009). Enlarging the Varieties of Capitalism: The Emergence of Dependent Market Economies in East Central Europe. *World Politics*, 61.4, 670-702.
- Öniş, Z. ve F. Şenses (2007) Küresel Dinamikler, Ülkeçi Koalisyonlar ve Reaktif Devlet: Türkiye'nin Savaş Sonrası Kalkınmasında Önemli Politika Dönüşümleri. *ODTU Gelişme Dergisi*, 34.2, Aralık, 251-286.
- Ozkan-Canbolat, E. (2014). Organizational Network Effect On Diversification Strategies. *Strategic Management Quarterly*, 2.2, 27-48.
- Öniş, Z. ve F. Şenses (2007) Küresel Dinamikler, Ülkeçi Koalisyonlar ve Reaktif Devlet: Türkiye'nin Savaş Sonrası Kalkınmasında Önemli Politika Dönüşümleri. *ODTU Gelişme Dergisi*, 34.2, Aralık, 251-286.
- Özen, Ş., Z. Aslan. (2006). İçsel ve Dışsal Sosyal Sermaye Yaklaşımları Açısından Türk Toplumunun Sosyal Sermaye Potansiyeli: Ortadoğu Sanayi ve Ticaret Merkezi (OSTİM) Örneği, *Akdeniz İİBF Dergisi*, 12, 130-161.
- Özen, Ş. (2014). Recontextualizing the New Institutional Conception of the State to the Turkish Case", R. Westwood, G. Jack, F. Khan, M. Frenkel (Ed.), *Core-Periphery Relation in Organization Studies*, Hampshire: Palgrave Macmillan, 79-98.
- Rana M. B and G. Morgan (1-3 December 2015). A Systematic Review of Literature Using Business Systems Theory: Lessons for International Business Research. *European International Business Academy Conference*, Rio, Brazil, 1-60.
- Sargut, S. (2006). Sosyal Sermaye Yapının Sunduğu Bir Olanak Mı? Yoksa Bireyin Amaçlı Eylemi Mi?. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 12, 1-13.
- Schmidt, V. (2009). Putting the Political Back into Political Economy by Bringing the State Back in Yet Again, *World Politics*, 61.3, 516-546.

- Schneider, B.R. (2009). Hierarchical Market Economies and Varieties of Capitalism in Latin America. *Journal of Latin America Studies*, 41.3, 553-575.
- Sözen, C.H. (2007). Bağlam Kapsamında Örgütler Arası Ağ Düzenekleri: Dayanıklı Ev Aletleri Sektörü Örneği. *Yayınlanmamış Doktora Tezi Doktora Tezi*. Ankara: Başkent Üniversitesi SBE.
- Sözen, H.C. ve S. Gürbüz (2012). Örgütsel Ağlar, Sözen, C.H., N.H. Basım (Ed.), *Örgüt Kuramları*. 2. Basım, İstanbul: Beta Basım A.Ş., 301-325.
- Teubner, G. (2001). Legal Irritants: How Unifying Law Ends Up in New Divergences, Peter, A.H., S. Soskice (Ed.) *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*. New York: Oxford University Press, 417-441.
- Thelen, K. (2012). Varieties of Capitalism: Trajectories of Liberalization and the New Politics of Social Solidarity. *Annual Review of Political Science*, 15, 137-159.
- Tsai, W. and S. Ghosal. (1998). Social Capital and Value Creation: The Role of Interfirm Networks. *Academy of Management Journal*, 41.4, 454-476.
- Tipton, F.B. (2009). Southeast Asian Capitalism: History, Institutions, States, and Firms. *Asia Pacific Journal of Management*, 26.3, 401-434.
- Todeva, E. And D. Knoke. (2005). Strategic Alliances and Models of Collaboration. *Management Decision*, 43.1, 123-148.
- Tunçay, S.S. (2016). Asil ve Vekil İlişkilerinin Sosyal Ağ Analiziyle İncelenmesi. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi SBE.
- Tunçay, S.S. ve P.S. Özer (2017). Asil-Vekil İlişkilerinin Kültürel Bağlamda Sosyal Ağ Kuramı Çerçevesinde Sosyal Ağ Analizi Kullanılarak İncelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9.2, 478-510.
- Üsdiken, B. ve Ö.Y. Öktem. (2008). Kurumsal Ortamda Değişim ve Büyük Aile Holdingleri Bünyesindeki Şirketlerin Yönetim Kurullarında İcrada Görevli Olmayan ve Bağımsız Üyeler. *Amme İdaresi Dergisi*, 41.1, 43-71.
- Wasserman, S. ve K. Faust. (1994). *Social Network Analysis: Methods and Applications (Vol. 8)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Weiss, L. (2010). The State in the Economy: Neoliberal or Neoactivist?, In G. Morgan, J.L. Campbell, C. Crouch, O.K. Pedersen, and R. Whitley (Eds.) *The Oxford Handbook of Comparative Institutional Analysis*, New York: Oxford University Press, pp.183-210.
- Whitley, R. (1999). *Divergent Capitalism: The Social Structuring and Change of Business Systems*, New York: Oxford University Press.
- Whitley, R. (8-11 May 2003). How National Are Business Systems? The Role of Different State Types and Complementary Institutions in Constructing Homogenous Systems of Economic Coordination and Control, *Workshop on National Business Systems in the New Global Context*, Osl, 1-38.
- Whitley, R. (2008). *Business Systems and Organizational Capabilities: The Institutional Structuring of Competitive Competences*. New York: Oxford University Press.
- Yeşilbağ, M. (2016). Hegemonyanın Harcı: AKP Döneminde İnşaaata Dayalı Birikim Rejimi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71.2, 599-626.
- Yıldırım, A. ve H. Şimşek (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. 8. Basım, Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Zhou, N., Delios, A. (2012). Diversification and Diffusion: A Social Networks and Institutional Perspective. *Asia Pacific Journal of Management*, 29.3, 773-798.

YAŞAM BOYU ÖĞRENME EKSENİNDE İŞSİZLİKLE MÜCADELEDE ÜNİVERSİTELERİN ROLÜ: TEORİK BİR ARAŞTIRMA VE MODEL ÖNERİSİ

ROLE OF UNIVERSITY IN COMBATING UNEMPLOYMENT IN THE CONTEXT LIFELONG LEARNING: THEORETICAL RESEARCH AND MODEL PROPOSAL

*Davut KARAMAN**

Öz

Dünyada geçmişten günümüze kadar ekonomik, sosyal ve kültürel olarak çok önemli değişimler yaşamaktadır. Bu değişimlerin temelini ise bireylerin hayatları boyunca eğitim almaları oluşturmaktadır. Bireylerin içinde buldukları topluma ve yaşanan bu hızlı değişimlere ayak uydurmaları gerekmektedir. Bireyin, kendisini sürekli yenilemesi ile hem günlük hayatındaki hem de meslek hayatındaki gelişmeleri yakından takip edebilmesi mümkün hale gelmektedir. Sürekli yenilenmenin, nitelikli insan gücünün kaynağı ise yaşam boyu öğrenmedir. Bireyin olduğu her yerde gerçekleşebilen yaşam boyu öğrenme işsizliği de azaltan önemli bir unsurdur. Yaşam boyu öğrenme son yıllarda başta Avrupa olmak üzere tüm dünyada ve ülkemizde eğitim alanında yürütülen çalışmalar arasında öncelikli konuma gelmiştir. Zaman, yaş, eğitim düzeyi gibi eğitim engeli olabilecek her türlü kısıtlamayı ortadan kaldıran yaşam boyu öğrenmenin uygulanmasında ise üniversitelere önemli görevler düşmektedir.

Bu çalışmada yaşam boyu öğrenme kapsamlı bir şekilde ele alınmış, ilgili literatür araştırmaları ile işsizliğe olan etkisi ortaya konulmuştur. Üniversitelerin yaşam boyu öğrenme konusunda fonksiyonu ele alınarak, bireysel ve kurumsal gelişim için rolü incelenmiştir. Sonuç olarak refah seviyesinin artırılmasında yaşam boyu öğrenme faaliyetlerinin uygulanmasının gerekliliği ortaya konulan bir model önerisi ile açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yaşam boyu öğrenme, işsizlik, üniversite.

JEL Kodları: D60, D83, J64.

Abstract

There are very important economic, social and cultural changes in the world as from the past to the present day. The basis of these changes is the training of individuals throughout their lives. It is necessary for individuals to keep up with these rapid changes that are gathering and living in them. It is becoming possible for the individual to closely follow developments in his / her daily life as well as his / her professional life with constant renewal. Continuous renewal, the source of qualified human power is life-long learning. Lifelong learning that can happen anywhere that is an individual is also an important element that reduces unemployment. Lifelong learning has become a top priority in recent years, particularly in Europe, and across the world and in studies conducted in the field of education in our country. Universities have important tasks in the implementation of lifelong learning, which removes any restrictions that may be educational obstacles such as time, age, education level.

In this study, lifelong learning has been extensively addressed, with relevant literature searches and the impact on unemployment. The role of universities for individual and institutional development has been examined by taking the function of lifelong learning into consideration. As a result, the necessity of implementing lifelong learning activities in increasing the level of welfare has been explained by a model proposal.

Keywords: Lifelong learning, unemployment, university.

JEL Codes: D60, D83, J64.

* Öğr. Gör. Dr., Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, davut.karaman@alanya.edu.tr

GİRİŞ

Günümüzde toplumların geçtiği sürekli ve hızlandırılmış değişiklikler nedeniyle, insan eğitim düzeyinde aktif ve proaktif bir tutum belirleyen dönüşüm sürecine maruz kalmaktadır (Manea, 2014, s.454). Küreselleşmenin etkisi ile birlikte dünyanın “küçük bir köy” haline gelmesi sonucunda bireyler, kurumlar ve devletler birbirine daha yakın hale gelmiştir. Bu sürecin hızlı yaşanmasının en büyük nedenlerinden biri de bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerdir. Yaşanan bu değişimler 20.yy’ın önemli ekonomik katma değeri olan sanayileşmenin de değişmesine zemin hazırlamış ve bilgi yoğun sanayileşme dönemine geçişi hızlandırmıştır. Bu dönemde bilgi üreten ve bilgiyi kullanan bireyler, işletmeler ve devletler önemli bir ekonomik güç haline gelmektedirler. Sürekli değişim ve gelişimin temel amaç haline geldiği, değişen işgören nitelikleri gibi unsurlardan dolayı sürekli bilgiye ulaşma ve yeni bilgiler üretme gereksinimi bilgi işçisi kavramını ortaya çıkarmıştır (Yüksel, 2014, s.110).

Teknoloji vb. gelişimler sayesinde bireylerin bilgiye ulaşımının kolaylaşmasıyla birlikte, etkin bilgi kullanımına olan ihtiyaç büyük önem kazanmaktadır. Bu kapsamda bireylerin bilgiden maksimum düzeyde yararlanabilmeleri ise bilgi okuryazarlığı ve bilginin doğru kullanımı ile mümkün olmaktadır (Köğçe vd., 2014, s.186). Toplumlar artık ‘kendini geliştiren’ ve ‘yaşam boyu öğrenme’ becerilerine sahip bireylere ihtiyaç duymaktadır. Günümüzde sadece eğitim kurumlarıyla sınırlı olmayan öğretim sisteminde, yaşam boyu öğrenme becerilerine sahip bireylerin yetiştirilmesi zorunluluk haline gelmiştir (Soran vd., 2006, s.202).

Rakibinden daha güçlü olanın ayakta kalabileceği bir dünyada sürekli değişim ve gelişim kaçınılmaz olmaktadır. Bilgiye sahip olan ve bilgiyi kullanabilenler büyük bir rekabet avantajına da sahip olmaktadır. Böyle bir ortamda ise öğrenme ve öğrenmenin sürekliliği daha da önemli hale gelmektedir. Toplumun her kesimini kapsayan ve kişisel gelişim faaliyetleri ile ekonomik güç olmanın önemli unsurlarından birisi olan yaşam boyu öğrenmede üniversitelere önemli görevler düşmektedir.

1. YAŞAM BOYU ÖĞRENME: KAVRAM VE KAPSAM

Yaşam boyu öğrenme (YBÖ) kavramı ile ilgili fikirler uygarlık tarihi kadar eskidir. Tarihte 6000 yıl öncesine kadar gidildiği zaman yaşam boyu öğrenmenin izlerine rastlanılmaktadır. Günümüzde ise son 20-25 yıllık bir süre içinde yaşam boyu öğrenme kavramının daha popüler hale geldiği görülmektedir. Özellikle son yıllarda tüm dünyada ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal alanlarda uluslararası kuruluşların belirleyici hale gelmesi ile birlikte yaşam boyu öğrenme düşüncesi küresel bir güce dönüşmüş ve tüm sorunların çözümü için bir reçete olarak görülmeye başlanmıştır (Bağcı, 2010, s.54). Ülkeler açısından ise kısa sürede kolayca taklit edilemeyen en büyük rekabet avantajlarından biri haline gelmiş, sürdürülebilir rekabetin vazgeçilmez unsuru olmuştur.

II. Dünya Savaşı’ndan sonra örgün eğitimin hızlı yükselişi 1960’lı yıllara gelindiğinde düşüşe geçmiştir. Bunun en temel nedeni ise bilim, teknoloji, ekonomik ve siyasal alanda ortaya çıkan değişimler neticesinde yeni eğitim ihtiyaçları ile ilgili istenen nitelikte bir gelişimin sağlanamamasıdır. Eğitim sisteminin nicel varlığı ise, temel bir insan hakkı olarak fırsat eşitliği çerçevesinde toplumun eğitim beklentisini tam anlamıyla karşılayamamıştır. Eğitimde yaşanan bu nitel ve nicel uyumsuzluk nedeni ile eğitim sistemi ağır eleştirilere maruz kalmış ve eğitimin yaşam boyu devam eden bir süreç olması gerektiği uluslararası kuruluşlar tarafından tekrar gündeme gelmiştir (Kaya, 2014, s.95)

Bilgi ve bilgi kaynaklarındaki değişimin hızı insanların sürekli öğrenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu gereksinimin bir sonucu olarak eğitim-öğretim insan yaşamının sadece belli dönemlerine sığdırılmaktan öte sürekliliği olan düzenli bir faaliyet haline gelmektedir. Böylece, gelişmiş ülkeler başta olmak üzere tüm dünya eğitim sistemlerini sürekli yenileme ve eğitimde niteliği artırma çabası içine girmiştir. Süreç içerisinde ise ‘yaşam boyu öğrenme’ kavramı ortaya atılmıştır (Coşkun ve Demirel, 2012, s.108).

Geçmişte yaşam boyu öğrenmeyi tanımlamak için ‘tekrarlayan eğitim’, ‘yaşam boyu eğitim’ ve ‘kalıcı eğitim’ şeklinde kavramlar kullanılmıştır. 1970’lerin başından bu yana, UNESCO ve OECD gibi uluslararası örgütler ve Avrupa Birliği kurumları, “öğrenmenin hayat boyu süren bir süreç olduğu ve tüm eğitimin bu ilke etrafında organize edilmesi gerektiği” görüşünün ana savunucusu olmuştur. Bu organizasyonlar, devletler arasında öğrenmeye yönelik bu yaklaşımı teşvik etmede çok önemli bir rol oynamıştır.(Gemr, 2016, s.4).

Yaşam boyu öğrenme; ‘sürekli, gönüllü ve özgüdü’ temelinde kişisel veya mesleki nedenlerle yeterlilik düzeyinin değişmesi ve gelişmesi için yapılan faaliyetler bütünüdür. Buna ilave olarak sosyal içerme, aktif yurttaşlık ve kişisel gelişim, rekabetçilik ve istihdam edilebilirlik de yaşam boyu öğrenmenin kapsamı içinde yer almaktadır. Yaşam boyu öğrenme istihdama katkı sağlayan ve kişisel azimle ortaya çıkan bir olgudur (Toprak ve Erdoğan, 2012, s.70).

Candy'e (2003) göre yaşam boyu öğrenme, yetişkin eğitimi ve sürekli eğitim gibi kavramlarla birlikte kullanılmakta, formal eğitimin yanı sıra informal eğitimi de kapsamaktadır. Buna göre yaşam boyu öğrenme, kişilerin yaşamları boyunca kazandıkları her türlü bilgi, nitelik, beceri ve kazanımların beşikten mezara kadar olan süreçte elde edilmesi ve güncellenmesi anlamına gelmektedir. Ayrıca kavram, tüm bu kazanımları gerçek yaşamda uygulayabilmeyi sağlayan destekleyici bir süreç olarak da ifade edilmektedir.

Laal'a (2011, s.473) göre yaşam boyu öğrenme, yeteneklerin sürekli gelişimi için resmi ve gayri resmi öğrenme faaliyetlerinin yaşam boyu gerçekleştirilmesidir. Bireyler hem iş hem de özel hayatlarında modern bir yaşam standardını sürekli öğrenme etkinlikleri ile elde edebilirler. Ayrıca yaşam boyu öğrenme bireylerin sadece kendilerine ve sosyal çevrelerine karşı değil her şeye karşı sorumlu olduklarını ifade etmektedir.

Yaşam boyu öğrenme, çok çeşitli öğrenme biçimlerini bütünleştiren ve genellikle yaşam boyu eğitim olarak görülen bir kavramdır (Kalz, 2014). Yaşam boyu öğrenme, insan yaşamının başlangıcından sonuna kadar devam eden bir süreçtir. Bu süreçte yaşam boyu öğrenme, örgün eğitimin getirdiği yaş ve mekan sınırından bağımsız olarak, bireyin eğitim yoluyla elde ettiği her türlü bilgi, beceri, tutum ve davranışları kapsamaktadır (Samancı ve Ocakçı, 2017, s.712).

Yaşam boyu öğrenme gereksiniminde mesleki çeşitlilik ve gelişim, kişisel gelişim ve toplumsal gelişim yer almaktadır. Ülkelerde eğitim seviyesinin, hem nitelik hem de nicelik bakımından her geçen gün daha da düşmeye devam etmesi, yetkili otoritelerin başarısızlığı ortadan kaldırma politikaları üzerine yoğunlaşmasını sağlamaktadır. Bahsi geçen başarısızlık sonuç olarak değil süreç olarak ele alınmalıdır. Bu kapsamda ele alındığında eğitim programları ve öğretim stratejileri belirlenirken bireysel gelişim özellikleri, zekâ ve ilgi alanları dikkate alınarak öğrenme-öğretme ortamlarının çeşitlenmesi gereksinimi ortaya çıkmaktadır (Özen, 2011, s.2).

Yaşam boyu öğrenme kavramı eğitim öğretim faaliyetlerinin sadece okullarla sınırlandırılmadan, bu faaliyetlerin okul dışında da uygulanması gerektiği şeklinde de anlaşılmaktadır. Öğrenme sadece ilk, orta ve yükseköğretim öğrencilerine mahsus bir olgu değildir. İnsanlar sadece belli zamanlarda değil, yaşamlarının her aşamasında öğrenimlerini sürdürebilmelidirler (Göçer, 2016, s.199).

Yaşam boyu öğrenme; ev, okul, iş ve daha geniş bir politik topluluk gibi insanların bulunduğu her ortamda etkili öğrenme fırsatlarını teşvik etmelidir. Profesyonel çalışma sadece sabit bir eğitim geçmişinden oluşmaz; bunun yanında, sürekli eğitim çalışma faaliyetlerinin ayrılmaz bir parçası olarak görülmez. Öğrenme her yaşta ve tüm mesleklerde gerçekleşmektedir. Böylece yenilikçi, akıllı sistemler, uygulamalar ve değerlendirmeler ortaya çıkmaktadır. Yaşam boyu öğrenme yaklaşımı, okul, topluluk, ev ve işyeri öğreniminin en iyi şekilde entegrasyonuna izin vermektedir (Fischer,2000, s.7).

Yaşam boyu öğrenme tek seferlik bir durum değildir, yaşam boyu devam eden bir süreçtir. Öğrenme sürekli bir gereksinim olup, İzgören (2017) tarafından tıpkı duş almaya benzetilmektedir. Bir sefer duş almanın sürekli temiz kalınacağı anlamına gelmediği, belli periyotlarda tekrar tekrar duş almak gerektiği belirtilmiştir (İzgören, 2017). Bu nedenle yaşam boyu öğrenme sürekli hale getirilmelidir. Yaşam boyu öğrenmenin sürekli hale getirilebilmesi için bireylerin bazı temel becerilere sahip olması gerekmektedir. Bunlar (Erdamar, 2010) tarafından aşağıdaki şekilde listelenmiştir:

1. Temel beceriler (okuma, yazma, matematik, konuşma ve dinleme),
 2. Kişisel özellikler (sorumluluk alabilme, etkili iletişim, bilişsel farkındalık, kendini yönetebilme, öz değerlendirme),
 3. Düşünme becerileri (problem çözme, eleştirel, yaratıcı, yansıtıcı ve bilimsel düşünme),
- sahip olunması gerekir.

Bu özellikler kapsamında ele aldığımızda yaşam boyu öğrenme, bireyin kendini sürekli yenilemesi, güncellemesi ve kendi gereksinimlerini (ekonomik, sosyal vb) sağlayabilmesi için geleneksel öğrenme yöntemlerinden sıyrılarak, kalıcı öğrenme aşamasına geçebilmesinin sağlanmasıdır.

Günlük hayatta herkesçe bilinen geleneksel öğrenme ile son yıllarda geniş kitlelerin ilgisini çekmeye devam eden yaşam boyu öğrenme arasında yapılan karşılaştırma Tablo 1'de sunulmuştur (Toprak ve Erdoğan, 2012, s.73).

Tablo 1: Geleneksel Öğrenme ve Yaşam Boyu Öğrenme

Geleneksel Öğrenme	Yaşam Boyu Öğrenme
Öğreten bilginin kaynağıdır.	Eğitici-öğretici bilgi kaynakları için rehberdir.
Öğrenenler bilgiyi öğretenden alır.	İnsanlar yaparak öğrenir.
Öğrenenler kendi başlarına çalışırlar.	İnsanlar gruplar içinde çalışırlar ve birbirinden öğrenirler.
Bütün öğrenciler aynı şeyi yaparlar.	Eğiti-öğretici, bireyselleştirilmiş öğrenme planları geliştirir.
Öğretenler başlangıçta bir eğitim alırlar, buna hizmet içi eğitim eklenir.	Eğitici-öğretici, yaşam boyu öğrenendir. Başlangıçtaki eğitim ve devam eden mesleki uzmanlık gelişimi, birbirleriyle bağlantılıdır.
'İyi' öğrenenler fark edilir ve daha ileri eğitim için fırsat verilir.	İnsanlar, yaşam boyu öğrenme fırsatlarına erişim imkanına sahiptir.
Öğrenciler yönlendirme altında uyguladıkları bir dizi beceriyi bütünüyle bitirinceye kadar, testlere tabi tutulur ve bir sonraki öğrenmeye erişimlerine izin verilmez.	Değerlendirme, öğrenme stratejilerine rehberlik etmek ve gelecekteki öğrenme yollarını tespit etmek için yapılır.

Tablo 1 incelendiği zaman geleneksel öğrenmeye göre yaşam boyu öğrenme modelinde kişinin uygulamalı şekilde öğrenme faaliyetinin içinde yer aldığı, kişiye özel yöntemlerin uygulandığı görülmektedir. Doğrudan uygulamanın içinde yer alan bireyin ise daha etkin bir öğrenen olacağı öngörülmektedir. Bu kapsamda eğitim sistemlerinin de uygulamalı eğitimlere daha fazla önem vermesi gerektiği ifade edilebilir.

Ayrıca geleneksel öğrenmede, bilgi kaynağı olan öğretmenin bir nevi kopyası gibi olunması sebebiyle dolayı taklitçilik ortaya çıkmaktadır. Bu da yeni bilgi üretimini engellemektedir. Halbuki yaşam boyu öğrenmede öğretmenin rehber konumunda olması ve öğrenenlerin bizzat yaparak öğrenmesi için özgün, yeni bilgiler üretilmektedir. Bilgi işçisi bir nesil için, geleneksel öğrenmede olduğu gibi bütün öğrenenlerin aynı şeyi yapması değil, yaşam boyu öğrenmede olduğu gibi bireysel öğrenme planlarına göre öğrenme sağlanmalıdır. Aksi halde bilginin en büyük ekonomik güç olduğu günümüzde yeni bilgi üretemeyen, bilgiyi kullanamayan bireylerin, kurumların ve devletlerin geri kalması kaçınılmazdır.

Son yıllarda sürekli değişen, gelişen yaşam şartları, eğitim ve öğretimde zaman ve mekan kavramlarının anlamını da değiştirmiştir. Eğitim ve öğretim teknolojik gelişmeler sayesinde hemen hemen her ortamda yapılabilecek hale gelmiştir. Başka bir ifade ile öğrenmede zaman, mekan sınırları aşılmıştır. Tüm bu gelişmelerin bir sonucu olarak bireyler açısından kendilerini değişik alanlarda geliştirmeleri de bir zorunluluk haline gelmiştir. Ortaya çıkan bu yeni gereksinim karşısında ise bireylerin öğrenmeyi öğrenmeleri artık bir zorunluluktur (Kuzu vd., 2015, s.1093). Yaşam boyu öğrenmenin anahtarı olarak belirtilen öğrenmeyi öğrenme (Doyle, 1994), yaşam boyunca öğrenen bireylerde bulunması gereken önemli bir özelliktir. Çünkü 'ne, nasıl, neden öğrenilecek?' sorularının cevaplarını bilmeyen bireyde hedef yoksunluğundan dolayı istenilen seviyede bir öğrenme gerçekleşmeyecektir.

2. YAŞAM BOYU ÖĞRENMENİN AMACI

Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından hazırlanan rapora göre yaşam boyu öğrenmenin temel amacı "bireylerin bilgi toplumuna gereken uyumu sağlamaları ve bu toplumda yaşamlarını daha iyi kontrol edebilmeleri için ekonomik ve sosyal hayatın tüm evrelerine etkin bir şekilde katılımlarına olanak vermek" şeklinde ifade edilmektedir (MEB, 2009, s.7). Buradan da anlaşıldığı üzere yaşam boyu öğrenme ile toplumu oluşturan tüm bireylerin interaktif bir şekilde yaşamın içinde yer alması ve bunun sürekli hale getirilmesi temel hedeflerdir.

Yapılan çalışmalarda yaşam boyu öğrenmenin amaçları değişik şekillerde sınıflandırılmıştır. Öğrenme kültürü oluşturmak, sosyal ve ekonomik yenilenmeyi hayata geçirmek bu amaçların önde gelenleri olarak sıralanmıştır (Jarvis, 2010, s.12). Bunun yanında Chapman ve Aspin'e (1997) göre yaşam boyu öğrenmenin amaçları şunlardır: 1) yüksek niteliğe sahip işgücü oluşturmak, 2) başarı düzeyi yüksek bir yaşam için kişisel gelişimi sağlamak ve 3) her alanda daha güçlü bir toplum tesis etmektir. Bunlara ilave olarak Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından hazırlanan Özel İhtisas Komisyon Raporu'nda (2001, s.10) ise yaşam boyu öğrenmenin amaçları şu şekilde ifade edilmiştir: 1) hayatın her aşamasında fırsatlar oluşturarak kişisel gelişimi sağlamak, 2) toplumsal bütünlüğü gerçekleştirmek ve 3) ekonomik büyümeyi sağlamaktır (Coşkun ve Demirel, 2012, s.109).

Başka bir ifade ile yaşam boyu öğrenmenin amacı, öğrenmeyi öğrenmiş bireylerle yaşanan rekabete karşı uluslararası arenada toplumsal olarak güçlü olabilmeyi sağlamaktır. Günümüzün rekabet ortamında bu beceriyi kazanmış bireylere ihtiyaç duyulmaktadır (Ersoy ve Yılmaz, 2009, s.807).

Diğer bir sınıflandırma ile yaşam boyu öğrenmenin amaçları ise 1) fırsatlar oluşturarak bireylerin kişisel gelişimlerini sağlamak, 2) toplumsal bütünleşmeyi gerçekleştirmek ve 3) ekonomik büyüme ve gelişim sağlamak şeklinde üçe ayrılmıştır. İnsanlar doğumundan itibaren hayatlarında farklı gelişim süreçleri geçirmektedirler. Yaşam boyu öğrenme ile ulaşılmak istenen bireylerin yaşamlarının her dönemine (genç olarak aileden ayrılma, yetişkin olarak toplumun bir ferdi olma ve ekonomik kazanç elde etme, ileri yaşlarda işten ayrılma ve emeklilik) en kısa sürede uyum sağlaması için gerekli bilgi ve yetenekleri kazanmasını sağlamaktır. Yaşam boyu öğrenmenin hayata geçirilmesinin temel gereksinimleri ise ekonomik nedenler, istihdam olanaklarının geliştirilmesi, demokratikleşme ve kişisel ihtiyaçları geliştirmek, dünyadaki değişim ve gelişime uyum sağlamak olarak ifade edilebilmektedir (Güleç vd., 2012, 37-38).

Özetle yaşam boyu öğrenmenin amacı; bireyin, toplumun ve dünyanın kesintisiz öğrenme ve gelişim süreci içinde kalmasını sağlayarak sosyal, kültürel, ekonomik unsurlar başta olmak üzere her alanda verimlilik artışını sağlamak şeklinde ifade edilebilir. Hayatın her aşamasında kaliteli bir yaşam sağlayarak, monotonluktan uzak ve her an kendini yenileyen bireylerle yenilenen ortamlar oluşturmaktır.

3. YAŞAM BOYU ÖĞRENMENİN ÖNEMİ

Sosyal, ekonomik, politik, teknolojik ve çevresel gelişimin en önemli unsuru olarak tespit edilen yaşam boyu öğrenme (Oduro-Mensah vd., 2014, s.73) günümüzde bilginin artan önemi ile birlikte güncelliğini korumaya devam etmektedir. Teknolojinin sağladığı imkanlar ile birlikte bilgiye ulaşmada büyük kolaylıklar yaşanmaktadır. Ancak bu kolaylıklar sonucunda bilgi kirliliği gibi başka bir sorun ortaya çıkmaktadır. Doğru bilgiye ulaşmak, bilgi üretmek kadar önemlidir. Bu nedenle yaşam boyu öğrenme yeni bilgiler öğrenmek kadar güvenilir, doğru bilgilere ulaşmayı sağlaması açısından da büyük önem taşımaktadır.

Bireylerin yeteneklerinin dikkate alınmasıyla (Wang ve Parker, 2014, s.73) öğrenmede yeni bir yaklaşım olarak ifade edilen yaşam boyu öğrenmenin önemi bugün ve gelecekte artmaya devam edecektir (Smyrnova-Trybulska, 2013, s.118). Son yıllarda yaşam boyu öğrenme politikasının geliştirilmesi, teknolojik değişimlere ayak uydurma düşüncesi ve bilginin önemi artmıştır. Yaşam boyu öğrenme küresel ekonomideki rekabet ile mücadele edebilmek için işgücünün sürekli ve yeniden eğitimini içermektedir (Ionela, 2012, s.4403).

UNESCO'nun eğitimin bugünü ve yarını üzerine hazırladığı raporda yaşam boyu öğrenmenin önemi aşağıdaki görüşlerle ortaya koyulmaktadır (UNESCO, 1972):

- Tüm bireyler yaşam boyu öğrenmeyi devam ettirebilecek durumda olmalıdırlar. Çünkü yaşam boyu eğitim felsefesi öğrenen toplumun temel kaynağıdır.
- İş hayatına yönelik yapılan eğitim faaliyetleri, özellikle gençleri belirli bir mesleğe yönlendirirken, onları yeni ortamlara hazırlamayı, kapasitelerini, özelliklerini sürekli geliştirmeyi amaçlamalıdır.
- Yükseköğretimin yaygınlaştırılması ile bireysel ve toplumsal gereksinimlere cevap veren kurumların geniş bir tabana yayılması sağlanmalıdır.
- Eğitim sürecinin en üst noktası yetişkin eğitiminin sürekli hale getirilmesidir.
- Yeni öğrenme yaklaşımları bireyin kişisel gelişimine katkı sağlar. Kendi kendine öğrenme eğitim sisteminin vazgeçilmez unsurudur.
- Eğitim, toplumun tamamını kapsayacak bir şekilde ve sürekli bir gelişim formatında olmalıdır.

Yaşam boyu öğrenme bireylerin bilgi düzeylerinin, yetenek ve yetkinliklerinin geliştirilmesini sağlamaktadır (Hužovičová, M. ve Jakúbek, 2014, s.27). Yaşam boyu öğrenmede en temel unsurun birey olması sebebiyle toplum bireylerinin gelişiminin sağlanması açısından da önem taşımaktadır. Çünkü sürdürülebilir bir yaşam boyu öğrenme süreci bireyin özellikleri ile yakından ilgilidir. Her birey özeldir ve farklı özelliklere sahiptir. Bu nedenle bireyin sosyal hayatta, eğitim öğretim hayatında ve iş hayatında başarılı olması için kendi kendini keşfetmesi oldukça önemlidir (Paker, 2011, s.62). Day (1999) ve Yıldırım'a (2017) göre bilgiye ulaşma, bilgiyi kullanma ve tüm faaliyetleri sürekli hale getirebilmek için bireyin taşıması gereken özellikler aşağıda sunulmuştur:

1. Motivasyon: Kendi kendini motive edebilme becerisi,
2. Öğrenme yöntemi: Kendi öğrenme özelliklerini keşfetme ve etkili öğrenme strateji oluşturma yetisi,

3. Uyum kabiliyeti: Değişimlere kolayca adapte olabilme,
4. İletişim: Etkili ve doğru iletişim kurma becerilerine sahip olma,
5. Uygulama: Öğrendiklerini yaşama geçirme ve tecrübelerini geliştirme,
6. Geribildirim: Yaptıklarını, yaşadıklarını gözden geçirme, düzeltme ve geliştirme.

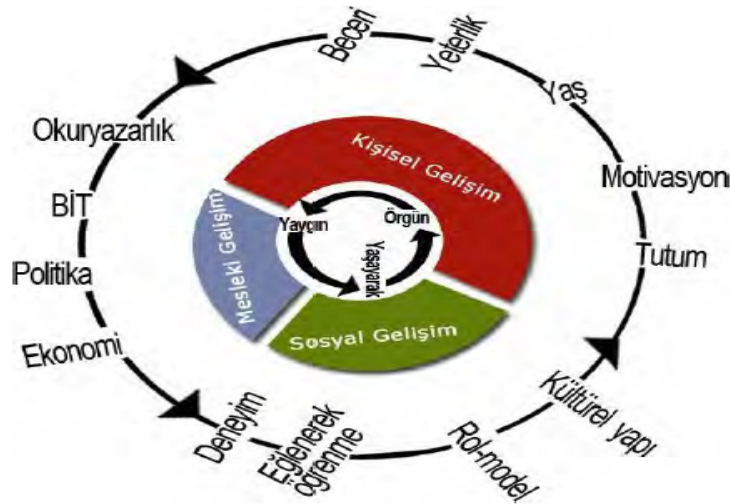
Görüldüğü üzere yaşam boyu öğrenme ile bireysel yetersizlikler ortaya koyularak, gerekli çözümler üretilmektedir. Toplumda motivasyonu düşük, başarıya ulaşamamış, uyum ve iletişim sorunu olan, yeterli uygulama yapamayan ve yaptıklarını değerlendiremeyen bireyler mevcuttur. Toplumsal refah için bu bireyler yaşam boyu öğrenmede daha da fazla önem taşımaktadır. Çünkü toplum bireylerinin çoğunluğu bunun gibi özelliklere sahip ise, bu durum toplumsal çöküntüye yol açabilecektir.

Günüç vd (2012) tarafından oluşturulan yaşam boyu öğrenmenin bileşenleri incelendiğinde üç katmandan oluşan bir yapı olduğu ve yaşam boyu öğrenmede bireysel özelliklerle benzerlik gösterdiği görülmektedir (Bkz. Şekil.1)

Bu yapının birinci katmanında örgün, yaygın ve yaşayarak öğrenmeler yer almaktadır. Bu katman yaşam boyu öğrenmenin teorik ve pratik uygulamalar sonucunda gerçekleştiğini göstermektedir.

İkinci katmanda kişisel, sosyal ve mesleki gelişimler bulunmaktadır. Bu aşamada çevreye uyum, iletişim ve uygulama becerileri ön plana çıkmaktadır.

Son olarak üçüncü katmanda ise bireyin yaşam boyu öğrenme sürecini etkileyen faktörler bulunmaktadır. Motivasyon, deneyim, beceri ve öğrenme bu faktörlerden öne çıkan unsurlar olup, yaşam boyu öğrenmede bireysel özellikler açısından önem taşımaktadır.

Şekil 1: Yaşam Boyu Öğrenmenin Bileşenleri (Günüç vd., 2012, s.313).

Şekil 1'de görüldüğü üzere birey; 3. katmanda çeşitli birçok faktörün etkisinde kalmaktadır. Tüm bu etkilerin olumlu ve olumsuz sonuçları ile birlikte 2. katmandaki kişisel gelişim, sosyal gelişim ve mesleki gelişimini sürdürmektedir. Birey sürekli öğrenme faaliyetlerini ise örgün, yaygın ve yaşayarak gerçekleştirmektedir.

Lengrand'a (1975) göre bir insanın sahip olduğu mevcut bilgi birikimiyle ömrünü tamamlayabileceği düşüncesi artık önemi kaybetmektedir. Eğitim, bireyin kendi ihtiyaçlarını karşılamayan, sadece dış isteklere yönelik bilgi edinmesiyle değil; bireyin gelişim sürecinde, yaşadığı deneyimler sonucunda ve kendini gerçekleştirmeyle gerçek amacına ulaşabilecektir. Bu nedenle her eğitim sisteminin öncelikli görevlerinden biri; bireylerin yaşamları boyu ihtiyacı olan eğitimlerin devamlı olmasını sağlamaktır. Eğitim sisteminin diğer görevi ise bireylerin kendi kendilerine yaşam boyu öğrenmeyi gerçekleştirebilmeleri için gerekli vizyon, motivasyon ve eğitimlerle yeterli hale getirilmesidir.

Ülkemizde de yaşam boyu öğrenmeye olan ilgi her geçen yıl artmaya devam etmektedir. Bu ilgi akademik çalışmalarda da kendini göstermektedir. 2003 yılına kadar yaşam boyu öğrenme ile ilgili lisansüstü hiç çalışma yapılmamış iken sonraki yıllarda makale, yüksek lisans tezi ve az da olsa doktora tezi olarak yapılan akademik

çalışmalarda ciddi oranda artış olduğu görülmektedir (Yüksel vd., 2016). Öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin incelenmesi (Ayaz, 2016), üniversitelerdeki yaşam boyu öğrenme hizmetlerinin etkililiğinin değerlendirilmesi (Yıldırım, 2017), esnek istihdam ve yaşam boyu öğrenmede İşkur'un garantili meslek edindirme faaliyetleri (Kebeli, 2017), MESTEK öğrencilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri (Horoz, 2017) ve kamu spotların yaşam boyu öğrenme bağlamında incelenmesi (Tanca, 2017) bu çalışmalardan bazılarıdır. Akademik araştırmalardaki artıştan da anlaşılacağı üzere bugüne kadar genellikle teorik olarak yapılan çalışmaların uygulamada da karşılık bulacağı görülmektedir.

4. YAŞAM BOYU ÖĞRENME VE İŞSİZLİK

İstihdam yetersizliği günümüzün en önemli sorunlarından biridir. Güçlü ekonomiye sahip olmanın önemli kriterlerinden biri de istihdam oranlarının artırılmasıdır. Emek, sermaye, teknoloji ve doğal kaynaklardan oluşan üretim faktörlerinin (Aydemir ve Kaya, 2007, s.268) kullanılması ile üretim artacaktır. Günümüzde ise rekabetin, üzerinden sürdürüldüğü en önemli üretim faktörü emektir (Oğuz ve Özkul, 2016, s.148). İstihdam seviyesinin yüksek olması ya da tam tersi olarak işsizlik oranlarının düşük olması bir ülkede ekonomik kalkınma, kalite ve refah seviyesinin olumlu yönde seyretmesi açısından önemli bir göstergedir (Hužovičová ve Jakúbek, 2014, s.27). Ayrıca işsizlik bireylerin ruh sağlığını olumsuz etkilemekle birlikte refah kaybına da neden olmaktadır (Meyers vd., 2016, s.649).

Uluslararası Çalışma Örgütü'ne (ILO) göre belli bir yaşta, belli bir zaman diliminde herhangi bir işi olmayan, iş için uygun olan ve iş aramasına rağmen (Tayfun vd., 2016, s.536-537) emeğin atıl kalması olarak ifade edilen işsizlik; sadece ekonomik değil aynı zamanda birçok sosyo-psikolojik sorunların da kaynağını oluşturmaktadır. Bu nedenle işsizlikle mücadele için çeşitli politikalar gündeme getirilmektedir (Görücü vd., 2012, s.128).

Ülkemiz 1960'lerden beri hemen hemen her dönem görülen yüksek oranlardaki işsizlikle mücadele etmektedir. Özellikle 1980'lerden sonra, ortaya çıkan küreselleşme ve teknolojik gelişmelerin hızla artması nedeniyle artmaya başlayan işsizlik, 1990'larda evrensel ölçülere göre yüksek sayılabilecek seviyeye ulaşmıştır. 2001 kriziyle birlikte, işsizlik daha da derinleşmiştir. Kriz sonrası ekonomik büyümede hızlı bir toparlanma sağlanmış olsa da istihdamdaki toparlanma aynı hızda gerçekleşmemiştir. Başta eğitim politikasındaki sorunlar olmak üzere hızlı nüfus artışı, yatırım yetersizliği, siyasi ve ekonomik istikrarsızlık gibi nedenler bu sorunun daha da artmasına neden olmuştur (Ay, 2012, s.322).

Türkiye'deki işsizliğin temel nedenlerinden biri, 1950'lerden sonra başlayan kırsaldan kente geçiş sürecinin hala devam etmesi sebebiyle ekonominin gereksinim duyduğu eğitimli ve nitelikli insan kaynağına ulaşmada zorluk yaşanmasıdır. Diğerleri ise kadınların işgücüne katılım oranlarının düşük olmasının arka planında her ne kadar toplumsal alışkanlık bulursa da asıl neden istihdam dışında kalan kadınların büyük çoğunluğunun eğitim seviyelerinin yetersiz olmasıdır. Başka bir işsizlik grubunu oluşturan genç işsizlik oranlarının yüksek olması ise genç-eğitimli kesimde ortaya çıkan bir işsizliktir (Ay, 2012, s.323-326).

Ülkeler genç işsizlik oranlarında sürdürülebilir bir azalma trendini yakalamaları için eğitim sistemlerinde güncel ve sağlam yapılanmalar oluşturmalarıdır. Birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede; genç işsizlik oranlarının daha düşük hale gelmesinde bireyin almış olduğu eğitim önemli bir etkidir (Taş ve Bilen, 2014, s.56).

Ayrıca ülkemiz açısından nüfusun giderek yaşlanması, yaşlanma endeksinin giderek yükselmesi ve nüfus artış hızının da sürekli azalmasından dolayı nüfusun potansiyel destek oranı da düşmektedir (Ünal, 2015, s.249). Bununla birlikte sağlık alanında yaşanan gelişmelerle birlikte ortalama insan ömrünün biraz daha uzaması yaşlı nüfusun istihdam edilmesi ile birlikte aktif yaşlanmanın önemini artırmaktadır. Aktif yaşlanma ile yaşam boyu öğrenme arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Daha fazla üretim için aktif yaşlanma, bir aktif istihdam stratejisi olarak tanımlanmalı ve uygulanmalıdır (Aydın vd., 2014). Yıllarca çalışan bireylerin belli bir yaştan sonra pasif şekilde bir kenara çekilmeleri hem teorik bilgi birikiminin hem de pratik tecrübe birikiminin atıl kalmasına neden olmaktadır. Aktif yaşlanma ile birlikte yeni yaşam boyu öğrenme stratejileri sayesinde bu birikimlere yenileri eklenmeye devam edebilecektir.

Yaşam boyu öğrenme bireylerin sadece boş zamanlarını doldurma amaçlı yapılan faaliyetler bütünü değildir. Yaşam boyu öğrenmenin amaçları arasında bireylere yeni özellikler kazandırmak, girişimcilik becerilerini geliştirmek ve bireylerin istihdam edilebilirlik düzeylerini artırmak yer almaktadır. Bu sayede bireyler ekonomide daha üretken hale geçebilecek, mesleki yetkinliklerinin yanında günümüzde giderek önemini kaybeden sorun çözme, etkili iletişim ve takım çalışması yapabilme gibi özelliklerin gelişimi sağlanabilecektir (Çeker, 2017, s.3). İşsizlikle mücadelede mevcut üretim merkezlerindeki istihdam oranlarının artırılması oldukça önemlidir. Bununla birlikte yeni üretim merkezlerinin kurulması ise daha büyük önem taşımaktadır. Çünkü işsizliği azaltacak en önemli etkenlerden biri de girişimcilik faaliyetleri ile yeni işletmelerin kurulmasıdır.

Eğitim sisteminde dđnyada marka olmuş Finlandiya gibi pek çok ülke, öğrencilerin 21. yüzyıl becerilerine sahip, üretim odaklı, ekonomik ve sosyal gelişmelere katkı sağlayan bireyler olarak yetiştirilmesini hedeflemektedir (zdemir, 2017, s.87). nkn üretim temel kaynağı insandır ve insanda eğitimle daha nitelikli hale gelebilmektedir. Ancak nitelikli ve sürekli bir öğrenme ile yaratıcı, yenilikçi düşünceye sahip girişimci bireyler ortaya çıkacaktır.

Grldđđ üzere her alanda işsizliğin temel kaynağı nitelikli eğitime sahip bireylerin olmamasıdır. Köyden kente göç eden kişilerin eğitim yetersizliği, benzer şekilde istihdam edilmeyen kadınların eğitim yetersizliği ile birlikte diplomalı fakat işsiz gençlerin sayısının fazla olması ve aktif yaşlanma gibi nedenlerden dolayı eğitim kalitesi ve eğitim sistemi üzerine yeni çalışmalar yapılmasını zorunlu kılmaktadır.

5. YAŞAM BOYU ÖĞRENME VE YÜKSEKÖĞRETİM

Yaşam boyu öğrenme ile ilgili temel hedefler, kişisel gelişme, toplumsal gelişime ve ekonomik açıdan gelişme amaçlı olarak toplumdaki topluma değişmektedir. Toplumlar, devletler yaşam boyu öğrenmenin önemini algıladıkları oranda yurttaşlarına çeşitli kurumlar aracılığı ile yaşam boyu öğrenme olanakları sunmaya çalışmaktadırlar (Yıldırım, 2017, s.2-3)

İlk ve orta dereceli okulların yanı sıra yükseköğretim kurumları yaşam boyu öğrenme faaliyetlerinin hayata geçirilmesinde büyük önem taşımaktadır. nkn yükseköğretim kurumları sahip oldukları bilgi birikimi ve olanaklar açısından bir toplumun gelişiminde en önemli role sahip olan kurumlardır (Dalgarcı vd., 2009). Ayrıca yaşam boyu öğrenme faaliyetlerinin hayata geçirilmesi ile niversite-toplum bütünleşmesi sağlanacak ve toplumlar güvenilir bilgi kaynakları ile donatılacaktır.

Avrupa Konseyi, yükseköğretimin; 1) sürdürülebilir istihdam hazırlama, 2) demokratik toplumda aktif vatandaşlar olarak hayata hazırlama, 3) her alanda kişisel gelişim sağlama ve 4) ğrenme, öğretme ve araştırma yoluyla geniş ve ileri bilgi tabanını koruyarak sürekli gelişimin kalıcı hale getirilmesi olmak üzere dört temel amacı olduğunu ifade etmektedir. Bu kapsamda 29 Avrupa ülkesinin eğitim bakanlarının bir araya gelmesiyle birlikte yayınlanan ‘Bologna Bildirisi (1999)’ ile yükseköğretimin yaşam boyu öğrenmeye olan katkısı vurgulanmaktadır. Bu bildiri ile ğrenci merkezli yaşam boyu öğrenme ortamlarının hazırlanmasında ve desteklenmesinde üniversitelere büyük görev ve sorumluluk dřtđđ ifade edilmektedir (Coşkun ve Demirel, 2012, s.111). Bu bağlamda ülkelerin niversite eğitimlerine verdiği önem, sağladığı imkan ile doğru orantılı olarak yaşam boyu öğrenmenin hayata geçirilmesinde elde edecekleri performansında aynı şekilde artacağı söylenbilir.

Ülkemizde ise son yıllarda niversite sayılarındaki artış yaşam boyu öğrenmenin hayata geçirilmesinde önemli bir adımdır. Ancak nicel artış, aynı zamanda uygulamalı ğretim metodlarının hayata geçirilmesi, yaşam boyu öğrenmeyi hayata geçiren insan kaynaklarının mevcut olması gibi nitel artışla desteklenmesi ile birlikte istenilen amaca ulaşılabilecektir.

Yaşam boyu öğrenme politikaları sadece yüksek eğitim seviyesindeki bireylere yönelik geerleştirilmemeli, her eğitim seviyesindeki birey için de geerleştirilmelidir. Aynı zamanda ‘anne-baba eğitimi, aile içi etkili iletişim, öfke ve stres yönetimi’ gibi daha birçok eğitimi her yaştan bireylerin katılımı da oldukça önemlidir. Bu eğitimler farklı yöntemlerle mutlaka teşvik ve tavsiye edilmelidir (Aydın ve Aydın Sayılan, 2014, s.80). Kamu spotu (tv, radyo, web, avm, otobüs vb. yerlerde) ve özel işletmelerin yaşam boyu öğrenmeyi destekleyen sosyal sorumluluk projeleri gibi faaliyetleri ile toplumda yaşam boyu öğrenme bilinci kalıcı hale getirilmelidir.

Son yıllarda niversiteler bünyesinde oluşturulan ‘Sürekli Eğitim Merkezleri (SEM)’ ile toplumun her kesimine yönelik gereksinim duyulan eğitim faaliyetlerinin hızla arttığı görülmektedir. Böylece niversitede ğrenci olmayan fakat akademik ve/veya mesleki anlamda kendini geliştirmek isteyen kişilerin de eğitim almalarına, kendilerini geliştirmelerine imkan sunulmaktadır. Aynı zamanda eğitimde fırsat eşitliği ilkesine de katkı sağlayan bu uygulamalar ile niversiteler bir toplumun gelişiminde üstlenmiş olduğu önemli bir görevi de yerine geçirmiş olmaktadır.

Üniversitelerin bünyesinde bulunan SEM’lerin belgelendirmeye birlikte yönetsel işleyiş ve örgütsel yapılanma açısından belli bir standartta olmamasının yanı sıra mali ve bürokratik alanlarda yaşanan sorunların da olması, bu merkezlerden elde edilecek fayda seviyesini olumsuz etkilemektedir (Kılıklı, 2008). SEM’lerle ilgili bir takım sorunlar olsa da, bu kurumlar yaşam boyu öğrenme açısından topluma en büyük katkıyı sunmaya devam etmektedirler.

SONUÇ

Öztürk'e (2005, s.41) göre; insanın niteliklerini artırmaya yönelik yapılacak yatırımlar arasında en önemlisi olan eğitim, ekonomik kalkınma üzerinde büyük öneme sahiptir. Gelişmiş ülkelerin yüksek eğitim standartlarına sahip olmaları eğitim ve verimlilik arasında olumlu bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin en temel belirleyicisi de eğitimidir. Eğitimde ilerleme gösteremeyen ülkeler bütün alanlarda geri kalmaya devam edeceklerdir.

Şen'e (2016, s.87) göre; hem dünya koşullarında hem de piyasalarda yaşanan değişimin, işgücünde de yaşanması kaçınılmaz olmaktadır. Bu değişime uyum sağlamak için piyasaların ihtiyaç duyduğu niteliklerin işgücüne kazandırılmasında ise eğitimin önemi ortaya çıkmaktadır. Fakat ülkelerin eğitim sistemlerinin yeniden yapılandırılması işgücü piyasalarında yaşanan değişimlere göre daha uzun bir süreç almaktadır. Bununla birlikte eğitim sistemi, piyasasının gereksinimlerine göre nitelikli işgücünü sağlasa bile, günümüzün sürekli ve hızla değişen yapısı genel eğitim ile sağlanan niteliklerin yetersiz hale gelmesine neden olmaktadır. Sürekli ilerleyen teknolojik gelişmelerin gereklerini karşılayabilmek için bireylerin daha fazla nitelikli bilgiyle ve daha yüksek teknik beceriyle donatılması gerekmektedir. Değişim ve gelişmeler karşısında bireylerin beceri ve niteliklerini geliştirmelerini, verimliliklerini ve performanslarını artırmalarını sağlamak için sürekli eğitim anlamına gelen yaşam boyu öğrenme büyük önem taşımaktadır.

Toprak ve Erdoğan'a (2012, s.74-75) göre eğitim-öğretim yoluyla rekabetçilik, refahın önemli bir yükselişe geçtiği ve alınan eğitimin niteliğinin bu hususlarda başrolde olduğu açıktır. Kişinin çalışma yaşamı boyunca üretken olması ve sürekli getiri elde edebilme kapasitesi olarak ifade edilen yaşam boyu istihdam edilebilirlik; artık çocukluk ve gençlik esnasında alınan eğitimler ile garanti altına alınmamaktadır. Yapısal değişimlerdeki süreklilik bütün ekonomileri etkilemekle birlikte yetenek ve yetkinliklerin yaşam boyu öğrenme faaliyetleri ile güncellenmesini zorunlu kılmaktadır.

Güllüpinar ve Gökalp'e (2014, s.68) göre; yaşam boyu öğrenme, bireylerin piyasanın gereksinim duyduğu işgücü potansiyelindeki çalışma yaşamlarında radikal dönüşümler sağlayabilmelerini, esnek, kendisini yenileyen ve her an 'istihdama hazır' olmasını sağlamaktadır. Başka bir ifadeyle, yaşam boyu öğrenme kavramı, ülkeler açısından işsizlik ve kalkınma için en önemli çözüm yolu olarak görülmektedir. Yaşam boyu öğrenme bu risklerin üstesinden gelmenin ve sürekli istihdam sağlamanın en etkin yolu olarak görülmektedir.

Çoban vd.'ne (2017, s.171) göre; rekabette üstünlüğün önemli unsurlarından biri olan teknolojiden verimli şekilde yararlanabilmek için insan kaynaklarının eğitilmesi gerekmektedir. İşgören eğitimi sayesinde tatmin düzeyinin artmasının yanında örgüte olan bağlılığı da artmakta ve müşterilere daha iyi hizmet verebilmektedir. Müşteri nazarında örgütün değerinin daha iyi anlaşılması sonucunda ise örgüt markalaşmaktadır. Markalaşan örgütlerde ise istihdamın ortaya çıkması ile birlikte işsizlik sorunu azalmaya başlamaktadır. İşgören eğitimi ile birlikte gelen çalışan tatmini ve verimlilik artışı sayesinde örgütlerin kazanç seviyeleri artar iken, işsizliğin azaltılması sonucunda da ülkelerin milli ekonomisi daha da güçlenmektedir. Eğitimsiz işgücüne sahip örgütlerin ise rekabet şansları olmadığı için ayakta kalmaları güçtür. Bu yüzden rekabetin ve başarının en temel unsuru her alanda yapılan sürekli eğitimlerdir (Perin ve Brčić, 2014; Panitsides ve Anastasiadou, 2015; Yang vd., 2015, s.69)

Randstad araştırma şirketinin 2017 yılının ikinci çeyreğine ilişkin sonuçlarını kapsayan 'Workmonitor/İnsan Kaynakları İstihdam Araştırması Raporu'na göre küresel çapta katılımcıların %86'sı yeni istihdam alanları oluşturmak ve işsizliği azaltmak için kilit noktanın 'yaşam boyu öğrenme' olduğunu düşünmektedir. Ayrıca araştırmaya katılan çalışanlar, mevcut sahip oldukları işi koruyabilmek için sürekli öğrenmeye gereksinim duyduklarını ifade etmektedirler. Araştırmanın başka bir sonucuna göre ise uygun nitelikte eleman bulunamamasından dolayı boş kalan pozisyonların doldurulması için, iş arayan kişilerin mümkün olduğunca yeniden eğitilmesi gerekmektedir. Küresel çapta katılımcıların %88'i bu düşüncüyü desteklemekte iken, Türkiye'deki katılımcıların ise %85'i de işsizlik sorunu yaşayanların eğitimle desteklenerek işgücüne kazandırılabilirliğini düşünmektedir (<http://www.taysadmag.com>).

Fizyolojik bir değişim olarak yaşlanma ve yaşlanan nüfus; sağlık alanında ortaya çıkan gelişmelerle doğrudan ilişkilidir. Ortalama yaşam sürelerindeki artış toplumların refah düzeylerini gösteren bir özelliktir. Ancak yaşlanan nüfus aynı zamanda üretici durumda bulunan işgücünün de yaşlanması anlamına gelmektedir (Aykaç ve Yertüm, 2017, s.167). Dolayısıyla üretimin temel kaynaklarından biri olan işgücünün yaşlanmadan dolayı üretimde bulunma oranı giderek düşmesiyle birlikte üretim önemli derecede sekteye uğramaktadır. Ülkeler ortaya çıkan bu üretim kayıpları için bir takım önlemler almaya çalışmaktadırlar.

Yaşlanma ile ilgili ülkelere göre alınan önlemler farklılık gösteriyor olsa da, somut politika önerilerinin benzeştiği görülmektedir. Bu kapsamda başvurulan başlıca politikaların başında gelen yaşam boyu öğrenmeyle birlikte aktif yaşlanma politikaları, emeklilik yaşlarının yeniden düzenlenmesi veya genel olarak sosyal güvenlik politikalarının güncellenmesi ve kontrollü göçmen alımından oluşmaktadır (Aykaç ve Yertüm, 2017, s.179).

Literatür araştırmalarından elde edilen bilgiler kapsamında Türkiye'nin 2023 vizyonu hedeflerine ulaşabilmesi için ekonomik anlamda çok ciddi gelişmeler kaydetmesi gerekmektedir. Ekonomik gelişmelerin temelinde ise üretim ve istihdam yatmaktadır. Başka bir ifade ile öncelikle işsizliğin minimum seviyelere çekilmesi ve işgörenlerinde performanslarının artırılması öncelikli hedefler olmalıdır. Ekonomik büyüme ile işsizlik arasında ters yönlü bir ilişkinin olması (Levine, 2013, s.4) ve çalışan sayısı ile milli gelir arasında aynı yönlü bir ilişkinin olması (Deakin vd., 2014, s.1) bunun temel dayanağıdır. Başka bir ifade ile ekonomik büyümenin sağlanması için işsizliğin azaltılması gerekmektedir.

Türkiye'de işsizlik kendine has yapısal özellikler taşımaktadır. Eğitim-istihdam dengesizliği, işgören-iş uyumsuzluğu bunlardan bazılarıdır (Işık, 2016, s.143). Farklı eğitimlere duyulan ihtiyaç modern dünyada her geçen gün daha fazla önem kazanmakla birlikte yaşam boyu öğrenme faaliyetleri işgücü piyasasında başarı ve rekabet avantajı elde etmede önemli bir role sahiptir (Perin ve Brčić, 2014, s.47-48).

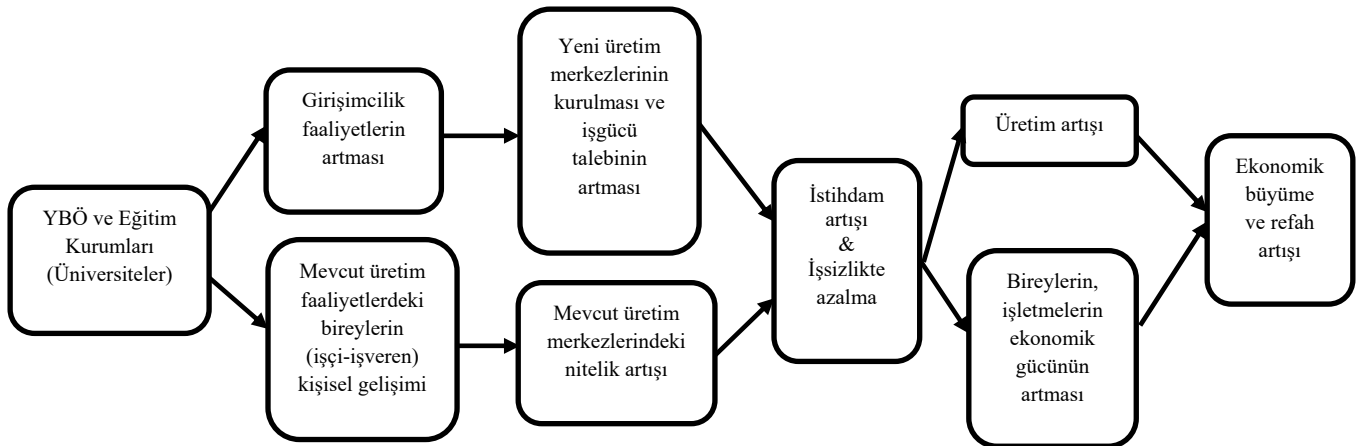
Yukarıdaki literatür araştırmalarından elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde nitelikli insan gücünü arttırmaya yönelik sürekli eğitimler ve sürdürülebilir eğitim kalitesi kalıcı olarak tesis edilmelidir. Bunun için ülke genelinde her vatandaşın aynı şartlarda eğitim alabilmesi için eğitimin alt yapısı olan fiziki ve teknolojik koşulların iyileştirilmesiyle birlikte eğitimcilerin nitelik artışı sağlayacak uygulamaların da hayata geçirilmesi yararlı olacaktır.

Artan rekabet şartlarına kısa sürede uyum sağlamanın zorunluluk haline geldiği günümüzde, kurumlar ve devletler güçlü bireylerle ayakta kalabilecektir. Bu nedenle sürekli eğitim ihtiyacın bir sonucu olarak yaşam boyu öğrenme farkındalığı oluşturulmalı ve uygulanmalıdır. Öğrenmenin sadece meslek sahibi olmak için bir araç olmadığı, kaliteli bir yaşam için en temel ihtiyaç olduğu bilinciyle yetişen bireylerin her an istihdama hazır olmalarından dolayı istihdam oranları daha yüksek olacaktır.

Eğitilmiş ve sürekli öğrenen işgörenlerin kurumlarına sağladığı pozitif katkının yüksek olmasından dolayı kurumların gelişmesi ve büyümesi sürdürülebilir hale gelecek ve işsizlik azalacaktır. Kepenk kapatan kurumlardan şubeleşen kurumlara geçişin temel formülü ise işgörenlerin yaşam boyu öğrenme bilinciyle sürekli öğrenme fırsatları sayesinde bireysel gelişim sağlanmalarıdır.

İşgörenlerin de işsiz kalmamaları için en önemli unsurun işgörenlerin yeniden eğitilmesi olduğu gerçeğinden hareketle uygulamaya yönelik, pratik, anlaşılabilir hizmet içi eğitimlerin profesyonel şekilde düzenli olarak yapılması gerekmektedir. Birçok yerde yanlış kişilere yanlış eğitimlerin verilmesi ve belli bir maliyet oluşturmasından dolayı gereksiz gibi görünen hizmet içi eğitimlere aralıksız devam edilmelidir.

Ülkemiz nüfusunun her geçen gün yaşlandığı göz önünde bulundurulursa yaşlı nüfusun da üretimden kopmaması için kalıcı önlemlerin alınması bir zorunluluktur. Emeklilik yaşının gözden geçirilmesi gerekmekte ve yaşlıların çalışması için çalışma şartları (mesai saatleri vb) yeniden düzenlenmelidir. Ayrıca yıllardır aynı işi yapan bireylerde görülen motivasyon kaybını önlemek ve yeni bir heyecan uyandırmak amacıyla hem teorik hem pratik olarak belli bir tecrübeye sahip yaşlı nüfusun bu birikimlerini yaşam boyu öğrenme faaliyetleri ile yeni alanlarda değerlendirmesi sağlanmalıdır.

Şekil 2: İşsizlikle Mücadelede Yaşam Boyu Öğrenmenin (YBÖ) Etkisi

Şekil 2’de ortaya konulan model önerisi ile bir ekonomideki karar birimleri olan birey, işletme ve devletin (<http://www.ekodialog.com>) ekonomik büyüme ve refah artışı gösterilmektedir. Yaşam boyu öğrenme faaliyetleri, alanında uzman kişi ve kurumlar tarafından sürekliliği sağlanabilecek şekilde yapılmalıdır. Aksi halde (istediği zaman, istediği sorunlara doğru cevap alamayan) öğrenen durumdaki bireylerin öğrenme motivasyonları olumsuz yönde etkilenecektir. Bu amaçla öğrenme sürecinin kesintisiz bir şekilde sağlanabilmesi ve öğreten konumdaki bireylerin performansları ve yetkinlikleri anlamında sorunlar yaşanmaması için süreç üniversiteler öncülüğünde yürütülmelidir. Ayrıca son zamanlarda başta her ilde olmak üzere sayıları hızla artan üniversitelerin bünyesinde bulunan SEM’ler tarafından bölgenin ihtiyacına göre eğitimlerin organize edilmesi yaşam boyu öğrenme faaliyetlerine önemli katkı sağlayacaktır.

Yaşam boyu öğrenme genç, yaşlı, kadın erkek olmak üzere bir toplumdaki tüm bireyleri kapsamaktadır. Bu faaliyetler ile bireylerin girişimcilik ruhu canlanacak ve bir ekonominin en çok ihtiyaç duyduğu girişimcilik artmaya başlayacaktır. Birçok kişi emekli olduktan sonra yeni öğrenmeler sonucunda farklı faaliyet alanlarında girişimde bulunabilmektedir. Bu amaçla 3. yaş grubunun girişimcilik faaliyetleri de özendirilmiş olacaktır. Diğer yandan bu öğrenme faaliyetlerinden yararlanan mevcut işgören ve işverenlerin kişisel gelişimlerinin (sorun çözme, iletişim, takım çalışması, öğrenmeyi öğrenme vb.) sağlanmasının bir sonucu olarak ise işgören niteliğinde ve işletmenin geleceğini belirleyen işveren vizyonunda bir olumlu bir gelişme görülecektir.

Artan girişimcilik ve nitelik artışı ile birlikte yeni üretim merkezlerinin kurulması ve mevcut üretim merkezlerindeki olumlu gelişmeler ile istihdam artışı sağlanacak ve işsizlikte azalma görülecektir. Bunun sonucunda gelen üretim artışı ile birlikte ise bireyler ve işletmeler daha iyi bir ekonomik güce ulaşacaklardır. Dolayısıyla ülkenin ekonomik büyüme ve refah artışını sağlayacaktır.

Sonuç olarak ise kısa süreli ve geçici olarak yapılan öğrenmenin değişen dünya şartlarına bireylerin uyum sağlaması için yeterli olmamasından dolayı işsizliği yükselten temel etken haline gelmektedir. Hem ekonomik hem sosyal sorunların temel kaynaklarından biri olan işsizlikle kalıcı mücadele için yaşam boyu öğrenmenin yetkili kişi ve kurumlar tarafında her zaman, her yerde ve herkes için uygulanması gerekir. Kamu otoriteleri tarafından da bu kapsamda yaşam boyu öğrenmeyi teşvik eden kamu spotu vb çalışmaların sağlanması ile uygulamanın verimliliği daha da artacaktır.

KAYNAKÇA

- Ayaz, C. (2016). Öğretmenlerin Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimlerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi-Mardin ili örneği, Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Aydemir, C., Kaya, Ö. (2007). Küreselleşme Kavramı Ve Ekonomik Yönü. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 20(20), 260-282.
- Aydın, A., Sayılan, A. A. (2014). Aktif yaşlanma ile yaşam boyu öğrenme arasındaki ilişkiye teorik bir bakış. Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi, (2), 76-81.
- Aykaç, M., Yertüm, U . (2017). Yaşlanmanın Emek Piyasalarına Etkisi: G8 Ülkeleri Örneği. Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6 (2), 167-181.
- Bağcı, Erhan, Ş.,(2010). Noeliberalizm ve Yaşam Boyu Eğitim: Gerçeği Gizleyen Büyülü Sözler, Eğitim Bilim Toplum Dergisi, Cilt.8, Sayı.30, 53-76.
- Candy, P. C.,(2003) Lifelong Learning and Information Literacy, Report for U.S. National Commission on Libraries and Information Science and National Forum on Information Literacy.
- Chapman, J. And Aspin, D., (1997). Schools and the Learning Community: Laying the Basis for Learning Across the Lifespan. In Aspin, D.,Chapman, J., Hatton, M. And Sawono. Y. (Eds). International Handbook on Lifelong Learning: Dordecht: Kluwer Press International.
- Coşkun, Y. D., (2009). Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimlerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- Coşkun, Y. D., Demirel, M., (2012). Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 108-120.
- Çeker, G.,(2017), Hayat Boyu Öğrenmenin Toplumsal Yaşam Üzerindeki Etkileri, Ailem ve Şirketim, CGS Center, Sayı 91.
- Çoban, S. M., Demir, E., Cesur, A., (2017). İnsan Kaynakları Yönetiminde İşgören Eğitimin İncelenmesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 37, 153-172.
- Dalgar, H., Tunç, H., Kaya, M. (2009). Bölgesel kalkınmada yükseköğretim kurumlarının rolü ve Bucak örneği. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (1), 39-50.
- Deakin, S.,Malmberg, J., Sarkar, P. (2014). How do labour laws affect unemployment and the labour share of national income? The experience of six OECD countries, 1970–2010. International Labour Review, 153(1), 1-27.
- Doyle, C. S. (1994). Information literacy in an information society: A concept for the information age. New York: Syracuse University.
- Erdamar, G.K. (2010). Yaşam Boyu Öğrenme. Eğitimde Yeni Yönelimler (Edit. Özcan Demirel, 4.Baskı), Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Ersoy, A. ve Yılmaz, B., (2009). Yaşam Boyu Öğrenme ve Türkiye’de Halk Kütüphaneleri, Türk Kütüphaneciliği, 23, 4, 803-834.
- Faure, E.,Herrera, F., Kaddoura, A., Lopes, H., Petrovsky, A., Rahnema, M., Ward, F.(1972). Learning to be: The world of education today and tomorrow. Paris: UNESCO.
- Fischer, G. (2000). Lifelong learning-more than training. Journal of Interactive Learning Research, 11(3), 265-294.
- Gemr (2016). Global Education Monitoring Report, Conception sandrealities of lifelong learning.
- Göçer, A. (2016). Yaşam Boyu Öğrenmenin Önemli Bir Aşaması: Yetişkin Okuryazarlığı ve Yararları- Kayseri Örneği-Türkiye. Eğitim Ve Bilim, 41(183), 199-215.

- Görücü, İ., Akbıyık, N., & Koç, M. (2012). Türkiye’de İşsizlik Sigortası Uygulaması Ve Sonuçları (2000-2010). *Social Sciences*, 7(2), 127-160.
- Güleç, İ., Çelik, S., Demirhan, B. (2013). Yaşam boyu öğrenme nedir? Kavram ve Kapsamı Üzerine Bir Değerlendirme. *Sakarya University Journal of Education*, 2(3), 34-48.
- Güllüpınar, F., Gökalp, E. (2014). Neoliberal Zamanın Ruhu, Yaşam Boyu Öğrenme ve İstihdam İlişkileri: Yaşam Boyu Öğrenme Politikaları’nın Eleştirel Bir Analizi / Neoliberal Zeitgeist, Lifelong Learning and Employment Relations: A Critical Analysis of Lifelong Learning Policies.
- Günüç, S., Odabaşı, H. F., & Kuzu, A. (2012). Yaşam Boyu Öğrenmeyi Etkileyen Faktörler. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 11(2).
- Horoz, O. R. (2017). Mesleki eğitim merkezi öğrencilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin incelenmesi-Bartın ili örneği, Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Hužovičová, M., Jakúbek, P. (2014). The Lifelong Learning in the Field of Employment Policy in Slovakia. *Acta Technologica Dubnicae*, 4(2), 27-35.
- Ionela, A. M. (2012). The role of lifelong learning in the growth of employment and labour efficiency. The case of Romania. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 46, 4399-4403.
- Işık, V. (2016). Türkiye’de Genç İşsizliği Ve Genç Nüfusta Atalet. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 5(11).
- İzğören, A. Ş., (2017). Geleceği Yönetmek, Elma Yayınevi, Ankara.
- Jarvis, P.,(2010). *The Routledge International Handbook of Lifelong Learning*, USA, Routledge Publishing.
- Kalz, M. (2014), Lifelong learning and its support with new technologies. In Smelser, Behavioral Sciences.
- Karasar, N., (2005). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Kaya, Havva E., (2014). Küreselleşme Sürecinde Yaşam Boyu Öğrenme ve Yetişkin Eğitimi Gerçeği, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt. 9, Sayı.2, 91-111.
- Kebeli, S., (2017). Esnek İstihdam Ve Yaşam Boyu Öğrenenler: İşkur İstihdam Garantili Kurslar Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Kılıklı, M. (2008). Türkiye Üniversitelerindeki Sürekli Eğitim Merkezlerinin Yapısı ve İşleyişi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Köğçe, D.,Özpınar, İ., Şahin, Seher M., Yenmez, Arzu A., (2014). Öğretim Elemanlarının 21.Yüzyıl Öğrenen Standartları ve Yaşam Boyu Öğrenmeye İlişkin Görüşleri, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 185-213.
- Kuzu, S., Demir, S., Canpolat, M. (2015). Evaluation of life-long learning tendencies of pre-service teachers in terms of some variables. *Journal of Theory & Practice in Education (JTPE)*, 11(4).
- Laal, M. (2011). Lifelong learning: What does it mean?.*Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 28, 470-474.
- Lengrand, P. (1975). *An introduction to lifelong education*. Paris: UNESCO.
- Levine, L. (2013). *Economic growth and the unemployment rate*, CRS Report for Congress, Congressional Research Service
- Manea, A. D. (2014). Lifelong Learning Programs–An Effective Means of Supporting Continuing Education. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 142, 454-458.
- MEB, (2009). *Türkiye Hayat Boyu Öğrenme Strateji Belgesi – Yüksek Planlama Kurulu*, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı.

- Meyers, R., Pignault, A., Houssemand, C. (2016). Using the Empowerment Scale with unemployed people in lifelong learning: Is the tool sound and useful?. *Psychology Research*, 6(11), 648-659.
- N. J., Baltés P. B. (Eds.). (2014). *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*. Oxford: Elsevier.
- Oğuz, H., & Özkul, M. (2016). Duygusal Emek Sürecine Yön Veren Sosyolojik Faktörler Üzerine Bir Araştırma: Batı Akdeniz Uygulaması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 7(16), 130-154.
- Özdemir, A. (2017). Bütün Öğrencilerin Okulu Finlandiya Okulları. *İnformal Ortamlarda Araştırmalar Dergisi*, 2 (1), 59-91.
- Özen, Y. (2011). Algın Öğrenme Teorisi Yaşam Boyu Değişerek ve Gelişerek Öğrenme (Öğrenmeye Sosyal Psikolojik Bir Bakış), *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl.3, Sayı.6, 1-16.
- Öztürk, N. (2005). İktisadi kalkınmada eğitimin rolü. *Sosyo ekonomi*, 1(1), 27-44.
- Paker, K. O. (2011). Postmodern Bilgelik: Yeni Çağ Söyleminde Kişisel Gelişim ve 'Ruhsal Alıştırmalar'. *Psikoloji Çalışmaları*, 31, 61-98.
- Panitsides, E. A., Anastasiadou, S. (2015). Lifelong learning policy agenda in the European Union: A bi-level analysis. *Open Review of Educational Research*, 2(1), 128-142.
- Perin, V., Brčić, M. K. (2014). Lifelong learning and employability the role of non-formal education. *Andragoska Spoznanja*, 20(4), 39-48.
- Samancı, O., Ocakcı, E. (2017). Hayat Boyu Öğrenme. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(24), 711-722.
- Sema, A. Y. (2012). Türkiye'de işsizliğin nedenleri: İstihdam politikaları üzerine bir Değerlendirme. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2), 321-341.
- Smyrnova-Trybulska, E. (2013). E-learning & lifelong learning. *E-learning & Lifelong Learning*, 115-132.
- Soran, H., Akkoyunlu, B., ve Kavak, Y., (2006). Yaşam Boyu Öğrenme Becerileri ve Eğiticilerin Eğitimi Programı: Hacettepe Üniversitesi Örneği, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 201-210.
- Şen, M. (2016). Aktif İşgücü Piyasası Politikaları Kapsamında Türkiye'de Mesleki Eğitim Kurslarının Analizi. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 2 (1), 67-89.
- Tanca, H. A. (2017). Yaşam Boyu Öğrenme Bağlamında Kamu Spot Göstergeleri Hakkında Üniversite Öğrencilerinin Görüşlerinin İncelenmesi-Bartın Üniversitesi örneği, *Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü*.
- Taş, H. Y., Bilen, M. (2014). Avrupa Birliği ve Türkiye'de genç işsizliği sorunu ve çözüm önerileri. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 3(6).
- Tayfun, A., Korkmaz, A. (2016). Üniversite Öğrencilerinde İşsizlik Kaygısı: Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma The Unemployment Anxiety Of University Students: A Research On Süleyman Demirel University Students. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(17), 534-558.
- Toprak, M., Erdoğan, A., (2012). Yaşam boyu Öğrenme: Kavram, Politika, Araçlar ve Uygulama, *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 69-91.
- Ünal, Ç. (2015). Türkiye Nüfusunun Yaşlanma Endeksi Ve Potansiyel Destek Oranlarının Dağılımı. *Journal of Hasan Ali Yücel Faculty of Education/Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(1).
- Wang, V., Parker, J. (2014). Lifelong Learning in China. *RIO: Revista Internacional de Organizaciones*, (12), 71-88.
- Yang, J., Schneller, C., Roche, S. (2015). The Role of Higher Education in Promoting Lifelong Learning. *UIL Publication Series on Lifelong Learning Policies and Strategies: No. 3. UNESCO Institute for Lifelong Learning. Feldbrunnenstrasse 58, 20148 Hamburg, Germany*.

Yıldırım, R. (2017). Üniversitelerdeki Yaşam Boyu Öğrenme Hizmetlerinin Yönetsel Etkililiğinin Değerlendirilmesi-Doktora tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale.

Yüksel, H. (2014). Yaşam Boyu Eğitim Olgusunun İstihdama Katkısı: İşkur Örneği. Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 3(5).

Yüksel, S., Gündoğdu, K., Akyol, B., & Vural, R. A. (2016). Hayat Boyu Öğrenme Konusunda Yayımlanan Tez ve Makalelere İlişkin Bir İçerik Analizi: 2000-2015. Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 18(2), 1491-1513.

İnternet Kaynakları

<http://www.taysadmag.com/haber/issizligin-onune-gecmek-icin-kilit-nokta-%E2%80%98yasam-boyu-ogrenme>
(Erişim Tarihi: 04.04.2018)

http://www.ekodialog.com/Konular/ekonomide_karar_birimleri.html (Erişim Tarihi: 10.04.2018)

TÜRKİYE’NİN CARİ İŞLEMLER HESABI AÇIKLARINI BELİRLEYEN ETMENLERİN TESPİTİ

THE IDENTIFICATION OF THE FACTORS DETERMINING TURKEY’S CURRENT ACCOUNT DEFICIT

N. Ceren TÜRKMEN¹

Özet:

Bir ülkenin cari dengesi, mal ve hizmet dengesi, yatırım dengesi ve transferler dengesinin toplamından müteşekkildir. Mal ve hizmet ihracatı ve diğer döviz kazandırıcı işlemlerden elde edilen gelir, mal ve hizmet ithalatı ve diğer döviz çıkışı gerektiren işlemleri kaynaklı giderlerden düşükse cari işlemler dengesi açığı ortaya çıkmaktadır. Cari işlemler hesabı açıkları (CAD) hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin yapısal ekonomik kırılganlıklarının önemli bir indikatörü olduğundan iktisat literatüründe önemli bir araştırma konusunu teşkil etmektedir. CAD/GSMH oranı ekonomik kriz sinyallerinden biri olarak gösterilmektedir. Diğer taraftan, ülkede kronik yapısal problemlerin varlığı halinde CAD kalıcılık özellikleri sergilemekte ve bu durum ülkenin borçlanma imkanlarının daralması, borçlanma maliyetlerinin yükselmesi gibi olumsuz etkiler doğurmaktadır. Bu çalışmada Türkiye’nin cari işlemler açığının kaynakları MARS modeli kullanımı ile incelenmiştir. Bu kapsamda, Türkiye’de cari işlemler hesabına ait tarihsel verinin seçilen makroekonomik değişkenler ile ilintili olup olmadığı incelenmiştir. Tutarlı bir ilişkinin varlığını gösteren, anlamlı modeller arasından seçilen modelin katsayıları cari açığın büyüklüğünün açıklanmasında ekonomik büyümenin, kamu kesimi borçlanma gereksinimi artışının, dış borç artışının, petrol fiyatı artışının ve dolar kuru artışının önemli olduğuna işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Cari İşlemler Açığı, MARS, Ekonomik Büyüme

JEL Kodu: F41, C32, F43

Abstract:

The current account balance of a country is comprised of the balance of goods and services, the balance of investments and transfers. A current account deficit emerges when the sum of the income from goods and services exports and other foreign exchange earning transactions is lower than the sum of expenditures on imports of goods and services and other foreign exchange outflows. Current account deficits (CAD) constitute an important research topic in the economic literature, as they are an important indicator of the structural economic fragility of both developed and developing countries. The CAD/GNP ratio is shown as one of the economic crisis signals. On the other hand, in the case of chronic structural problems in a country, CAD exhibits persistence characteristics and this has negative effects such as narrowing borrowing opportunities of the country and increasing borrowing costs. In this study, the sources of Turkey's current account deficit were examined with the use of the MARS model. In this

¹ Sakarya Üniversitesi Geyve MYO Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, S.yazar,
Öğr.Gör.Dr., cerozer@yahoo.com.tr

context, it is examined whether the historical data on Turkey's current account balance is associated with selected macroeconomic variables. The coefficients of the model selected from the models showing the existence of a coherent relationship indicate that economic growth, the increase in the public sector borrowing requirement, the increase in external debt, the increase in oil price and the appreciation of USD are important in explaining the size of the current account deficit.

Keywords: Current Account Deficit, MARS, Economic Growth

JEL Codes: F41, C32, F43

1. TEORİK ÇERÇEVE

Ödemeler dengesi bir ülkenin dış ülkeler ile ekonomik ilişki düzeyi ve yönü hakkında bilgi verirken bunun bir alt başlığı olan cari işlemler hesabı ise ülkenin mal ve hizmet ticaretini açıklamaktadır. Cari işlemler açığı mevcudiyetinde, bunun sermaye hesabı ve/veya rezervler kalemiyle kapatılması gerekmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde cari işlemler açığı, finansal yapıda istikrarsızlığa yol açması nedeniyle önemli ekonomik problemler arasında gösterilmekte, bu nedenle cari açığa yol açan değişkenlerin tahmini ve yönetilmesi büyük önem kazanmaktadır.

Ülkenin cari işlemler dengesi ihracat gelirlerinde azalmaya neden olabilecek iş ve dış istikrarsızlıklar ve krizlerden etkilenmekte, enerji ve hammadde dış bağılılığı, tüketicilerin ithal mal tüketme eğilimleri vb. faktörlerle de şekillenebilmektedir.

Literatür cari işlemler hesabı açığının belirleyicileri üzerine yapılmış farklı yöntemler, farklı veriler ve farklı ülke gruplarını içeren çalışmalar bakımından oldukça zengindir. Bu çalışmaların bir kısmı cari işlemler hesabı ile tek bir değişkenin ilişkisinin varlığı, nedenselliğin yönü ve büyüklüğünü irdelemekte iken bazı çalışmalar ise birden çok değişkeni dikkate alarak cari açığın oluşumunun nedenlerini ya da cari açığın sürdürülebilirliğini sorgulamaktadırlar. Cari açığı betimlemek üzere seçilen değişkenler çalışmadan çalışmaya değişkenlik göstermekle birlikte bunların başlıcaları; reel ekonomik büyüme, para arzı, enflasyon oranı, petrol fiyatları, döviz kuru, faiz oranları, yurtiçi yurtdışı faiz farkı, bütçe açığı, yurtiçi krediler, finansal sektör derinliği, ihracatın ithalatı karşılama oranı olarak sayılabilir. Tek ülkeyi odağına alan çalışmaların büyük çoğunluğu Granger nedenselliğini ya da ARDL yöntemini kullanmaktadır.

Cari işlemler açığının nedenlerini irdeleyen çalışmaların temel bulguları şu şekilde sıralanabilir;

- Cari işlemler hesabı açıkları ile GSYH arasındaki ilişkinin pozitif yönlü olması beklenmektedir. Bilhassa gelişmekte olan ülkelerde gözlemlendiği üzere; ekonomik büyüme ile yurt içi ithal mal/hizmet talebi arttığından cari işlemler açığı da artmaktadır.

- Cari açık ile kamu bütçe dengesini inceleyen geniş bir literatür mevcuttur. Bu çalışmalara göre, kamunun harcamalarını artırması bir yandan kamu harcamalarının bir kısmının ithal mallara yönelik olması nedeniyle cari açığın büyüklüğünü doğrudan etkilerken, diğer yandan gelir (GSYH) artışı kanalı ile cari işlemler açığını dolaylı olarak daha da artırmaktadır. Bir anlamda kamu bütçe açıkları

cari işlemler açığının artmasına neden olmaktadır. Bu olgu literatürde kendine “ikiz açık” olarak yer bulmaktadır.

• İthalat ve ihracat üzerindeki etkileri dikkate alındığında reel döviz kurları, cari işlemler hesabı açıkları üzerinde önemli ölçüde etkilidir.

Söz konusu literatür kapsamında Türkiye’yi konu alan çalışmalar aşağıdaki gibidir. Tablonun nedensellik sütununda çalışmaların bulguları özetlenmiştir.

Tablo 1. Türkiye’de Cari Açığın Nedenlerini İnceleyen Çalışmalar

Yazar	Yıl	Analiz Dönemi	Nedensellik
Eken	1990	1980-1988	Büyüme ve CAD ilişkisiz
Bilgili&Bilgili	1998		Bütçe açığı ve CAD ilişkisiz
Akbostancı&Tunç	2002	1987-2001	Bütçe Açığı<=>CAD
Çetintaş&Barışık	2005	1973-2003	Bütçe açığı ve CAD ilişkisiz
Kasman	2005		Döviz kuru azalışı=>CAD
Erkılıç	2006	1980-2004	Bir önceki dönem CAD=> CAD Büyüme =>CAD Reel döviz kuru=> CAD
Karabulut, vd.	2006	1991-2004	Döviz kuru artışı=> CAD Petrol fiyatı artışı=> CAD Büyüme=>CAD azaltır
Ünsal	2006		CAD => Bütçe Açığı
Tarı&Kumcu	2005	1983-2003	Büyüme=>CAD
Erbaykal	2007	1987-2006	Büyüme=>CAD
Çeviş&Çamurdan	2008	1990-2006	Dışa açıklık düzeyi=>CAD İhracatın ithalatı Karş. O=>CAD Yurtiçi, yurtdışı reel faiz farkı=>CAD Büyüme =>CAD Reel döviz kuru=>CAD
Demirbaş, vd.	2009	1984-2008	Petrol Fiyatları=>CAD
Erdoğan&Bozkurt	2009		İhracatın ithalatı Karş. O=>CAD Petrol fiyatları => CAD
Lebe, vd.	2009	1997-2007	Büyüme=>CAD
Telatar&Terzi	2009	1991-2005	Büyüme=>CAD
Peker&Hotunluoğlu	2009	1992-2007	Reel döviz kuru=> CAD Reel faiz oranı=> CAD BİST endeksi=> CAD
Yılmaz&Karataş	2009		Özel kesimin tasarruf açığı=>CAD
Sekmen&Çalışır	2011	1998-2009	Büyüme=>CAD (Kısa Dönem)

Yazar	Yıl	Analiz Dönemi	Nedensellik
Yılmaz&Akıncı	2011	1980-2010	Büyüme=>CAD
Yurdakul&Uçar	2015	1999-2014	Büyüme =>CAD
Erdoğan&Acet	2016	2003-2015	Büyüme <=>CAD
Karagöl&Erdoğan	2016	2003-2015	İhracatın ithalatı Karş. O=>CAD Petrol fiyatları => CAD Reel faiz oranı=> CAD
Duman	2017	2003-2017	Büyüme =>CAD
Uçak	2017	1980-2015	Büyüme =>CAD

2.VERİ VE YÖNTEM

Yukarıda detaylarına yer verilen çalışmalar da göz önüne alınarak Türkiye'nin cari açığını belirleyen faktörlerin tespitinde etkisinin yüksek olacağı düşünülen makroekonomik değişkenler seçilmiştir. Bu kapsamda, ekonomik büyüme, kamu kesimi borçlanma gereği, dış borç, dolar kuru, petrol fiyatı, yurtiçi kredi toplamı verilerinin kullanılmasına karar verilmiştir. Yıllık veriler kullanıldığından gözlem sayısının olabildiğince fazla olmasına gayret gösterilmiş ve 1977-2015 yılları arasındaki veriler eksiksiz olarak temin edilmiştir.

Büyüme serisi olduğu gibi bırakılmış, diğer serilerin ise $x=(X_{t2}-X_{t1})/X_{t1}$ şeklinde yıllık değişimleri hesaplanmıştır. Yıllık değişimi hesaplanan serilerin kısaltmaları "D" harfi ile başlatılmıştır.

Modelde kullanılan değişkenlere ilişkin detaylara Tablo 2'de yer verilmiştir. Veri kaynağı Dünya Bankası, TCMB ve BP Statistical Yearbook'tur.

Tablo 2. Modelde Kullanılan Değişkenler

Modelde Kullanılan Değişkenler	Kısaltma	Ulaşılan Veri	Veri Kaynağı
Cari Açık	DCA	(BoP, current US\$)	Dünya Bankası
Ekonomik Büyüme	G	GDP growth (annual %)	Dünya Bankası
Kamu Kesimi Borçlanma Gereği	DDPUB	Kamu kesimi borçlanma gereği	TCMB EVDS
Dış Borç	DXD	External debt stocks, total (current US\$)	Dünya Bankası
Dolar Kuru	DXR	Resmi USD Kuru (period average)	Dünya Bankası
Petrol Fiyatı	DOIL	Brent \$/bbl	BP Statistical Yearbook (2016)

Modelde Kullanılan Değişkenler	Kısaltma	Ulaşılan Veri	Veri Kaynağı
Yurtiçi Kredi Toplamı	DCREDIT	Net domestic credit (current LCU)	Dünya Bankası

Bu çalışmada konvansiyonel ekonometrik yöntemler ile parametrik olmayan (non-parametric) modellerin üstün yanlarını bir araya getiren MARS (Çok Değişkenli Uyarlamalı Regresyon Uzanımları) modeli tercih edilmiştir. (Shepton, 2001). MARS modeli değişkenlerin farklı şekilde dağılımına imkân sağlaması, değişkenlerin birbiri ile etkileşimine izin vermesi, eksik değerlerden, uç değerlerden (outliers) ve çoklu doğrusal bağlanım probleminden görece az etkilenmesi; ilaveten kolaylıkla uygulanabilen ara yüz gibi nedenlerle tercih edilmiştir.

Çok Değişkenli Uyarlamalı Regresyon Uzanımları'nın kısaltması olan MARS, 1991'de istatistikçi ve fizikçi Jerome Friedman (Friedman, 1991) tarafından geliştirilen parametrik olmayan çok değişkenli bir regresyon sürecidir.

MARS yöntemi temel fonksiyonların açıklayıcı değişkenlerin yapısına uyumlu şekilde tahminini sağlayan esnek bir yapıdır. Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki fonksiyonel ilişkiye dair varsayımlarda bulunmak yerine regresyon verisinden çıkardığı temel fonksiyonlara dayanarak kendisi bir ilişki oluşturmaktadır. Diğer bir ifade ile MARS; veri uzayını küçük küçük doğrusal regresyon denklemlerine (temel fonksiyonlar) bölerek oluşturur. Her bölme noktası veriye bağlı olarak bulunur. MARS modeli, orijinal veriden tahmin edilen temel fonksiyonların özel sınıflarının regresyon kesitidir. (Özfallı, 2008: 8-9)

K temel fonksiyon sayısını, i düğüm sayısını, X bağımsız değişkeni, $b_i(X_t)$ t.değişken için i.temel fonksiyonu göstermek üzere temel MARS modeli aşağıdaki gibi ifade edilebilir.

$$Y = b_o + \sum_{i=1}^K a_i b_i(X_t) + \varepsilon_i$$

"Optimal" MARS modeli, iki fazlı bir süreç kapsamında seçilir. İlk aşamada, tüm temel fonksiyonların kullanımıyla aşırı büyük bir model tahmin edilir. İkinci aşamada, temel fonksiyonlar optimum modele ulaşıncaya değin en az katkıda bulunan sırayla silinir.

3.MARS MODELİ TAHMİN SONUÇLARI

Çözümler için Salford MARS V-8.0 programı kullanılmıştır. Ana model, sabit hariç altı farklı makro değişkenden müteşekkildir. Modelin kurulması aşamasında kullanılan programın özelliği gereği istenildiği kadar temel fonksiyon sayısı belirlenebilir. Temel fonksiyon sayısı belirlenirken mevcut gözlem adedi gözetilmiş,

bu nedenle maksimum temel fonksiyon adedi 20, değişkenler arasındaki etkileşim adedi ise en fazla 2 olacak şekilde tahminler yapılmıştır. Modelin tahmininde hız faktörü olarak 3 seçilmiştir. Modele değişken ilavesi halinde herhangi bir “ceza” (penalty) katsayısı uygulanmamıştır.

İnceleme kapsamındaki makro değişkenler arasında çoklu doğrusal bağıntı (multicollinearity) bulunması olasılığı göz önüne alınarak tüm değişkenlerin birbiri arasındaki etkileşimlerine imkân tanınmıştır.

Modelde kullanılan bağımlı değişken ve bağımsız değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon matrisi Tablo 3 ve Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 3. Değişkenlere Ait Tanılayıcı İstatistikler

Değişken	N	Ortalama	Min	Max	Medyan
DOIL	39	0.07801	-0.47642	1.25464	0.00718
DXD	39	0.12207	-0.04031	0.9083	0.104
DCA	39	0.26024	-4.896	11.06709	-0.25169
DXR	39	0.40768	-0.08787	1.69546	0.34884
DCREDIT	39	0.52641	0.08783	1.33709	0.4589
DDPUB	39	1.94702	-1.07405	28.29833	0.62801
G	39	4.11464	-5.69748	10.46118	4.85665

Tablo 4. Pearson Korelasyon Matrisi

DEĞİŞKE N	DCA	G	DDPU B	DXD	DXR	DOIL	DCREDI T
DCA	100,00 0						
G	0,2106 7	100,00 0					
DDPUB	- 0,0263 8	0,1627 5	100,000				
DXD	- 0,1271 2	0,1653 9	0,06350	100,00 0			
DXR	0,0805 0	0,0069 6	- 0,18801	- 0,2282 1	100,00 0		

DOIL	0,0147 7	- 0,1529 2	0,15803	0,0627 1	- 0,2088 7	100,00 0	
DCREDIT	- 0,1263 1	- 0,0592 1	- 0,18170	- 0,1147 7	0,7340 0	0,0296 9	100,000

MARS nihai modele ulaşmak için ileri ve geri adım algoritması diye adlandırılan iki aşamalı bir algoritma kullanılmaktadır. İlk aşamada maksimum karmaşıklık düzeyine ulaşınca kadar modele temel fonksiyonlar eklenmekte, ikinci adımda ise geri adım algoritması vasıtasıyla modeldeki temel fonksiyonların azaltımına gidilerek optimum modele ulaşılmaktadır. 15 temel fonksiyon ile geliştirilen MARS modellerinin GCV ve GCV-R² değerlerine Tablo 5'te yer verilmiştir.

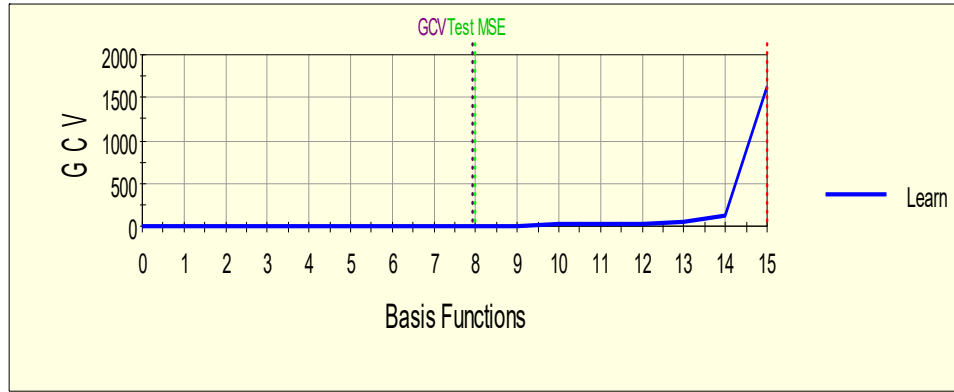
Tablo 5. Optimum MARS Modeli Seçimi

Temel Fonksiyon	Bağımsız Değişken Sayısı	Doğrudan Kullanılan Değişken Sayısı	GCV	GCV R ²
15	5	5		
14	5	5	96875,193	-10,956661
13	5	5	12660,593	-1,344992
12	5	5	4885,999	-4,57654
11	5	5	3172,099	-2,62041
10	5	5	2049,539	-1,33920
9	5	5	1404,892	-0,60345
8	5	5	1037,640	-0,18429
7	5	5	1377,448	-0,57212
6	4	4	1231,740	-0,40582
5	4	4	1149,470	-0,31193
4	3	3	1258,479	-0,43634
3	2	2	1338,006	-0,52711
2	1	1	1143,738	-0,30538
1	1	1	1252,187	-0,42916
0	0	0	1133,332	

Tablo 5'in sütunlarında sırasıyla; her bir regresyon modelindeki temel fonksiyon sayısı, temel fonksiyonların yapısında kullanılan toplam bağımsız değişken sayısı, doğrudan kullanılan bağımsız değişken sayısı, GCV ve GCV-R² değerleri verilmiştir. En karmaşık yapı 15 temel fonksiyon içerirken en basit modelde ise 1 temel fonksiyon bulunmaktadır. Tablodan görüleceği üzere optimum model yeşil ile gösterilen satırda yer alan 8 numaralı, GCV değeri en küçük olan modeldir. Tablo 5'ten de görüldüğü üzere, optimum model 5 bağımsız değişken ve bunların kombinasyonlarından 8 temel fonksiyondan oluşmaktadır.

Yukarıda yer verilen tablonun grafiksel gösterimine Şekil 1'de yer verilmiş olup, en düşük GCV değerine sahip sekizinci model kesikli dikey çizgi ile işaretlenmiştir.

Şekil 1. Temel Fonksiyonlarının GCV Değerleri

Optimum modelin temel fonksiyonları, katsayıları, katsayılara ait standart hata ve t değerleri Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6. Optimum Model Özellikleri

Temel Fonksiyon	Katsayı Değeri	Standart Hata (t değeri)
Sabit terim	-44,04925	6.85803 (-6.42338)
BF1 = max(0, DXR - 0.548366);	80,03822	12.21571 (6.55244)
BF2 = max(0, 0.548366 - DXR);	-70,77798	14.75457 (-4.79723)
BF3 = max(0, DOIL + 0.476415) * BF1;	16,59171	3.46854 (4.78353)

BF4 = max(0, DDPUB + 1.07405) * BF1;	-184,68413	36.65308 (-5.0389)
BF7 = max(0, DXD + 0.0403105) * BF1;	-4,55495	0.83322 (-5.46703)
BF8 = max(0, G + 5.69748) * BF1;	76,63286	12.55806 (6.10265)
BF9 = max(0, DXR + 0.00420725);	-47,82518	7.11784 (-6.71919)
BF12 = max(0, -0.3902 - DDPUB) * BF2;	0,94861	0.16068 (5.90367)
Gözlem Sayısı: 39 R²: 0.81401 DüzR²: 0.76442 GCV R²: -184.16968		MSE: 1.06680 Mars GCV: 1622.402 F İstatistiği: 16.41283 p Değeri: 0.0000

Optimum modelin açıklayıcılık değeri $R^2 = 0.814$, Düzeltilmiş R^2 : 0.764 ve GCV açıklayıcılık değeri (genelleştirilmiş çapraz geçerlilik) 1622.402 olarak belirlenmiştir. Buradan hareketle, optimum model aşağıdaki gibidir;

$$Y = -44.0493 + 80.0382 * BF2 - 70.778 * BF3 + 16.5917 * BF4 - 184.684 * BF7 - 4.55495 * BF8 + 76.6329 * BF9 - 47.8252 * BF12 + 0.948607 * BF15$$

Tablo 7. ANOVA Tablosu

Fonksiyon	Std. Sapma	Modelden Çıkarma Maliyeti	Temel Fonksiyon Sayısı	Değişkenler
1	17,70994	12,60792	2	DXR
2	8,37762	9,67299	1	DXR, DOIL
3	9,04144	13,84546	2	DDPUB, DXR
4	6,40245	10,10670	1	DXD, DXR
5	12,17395	10,92743	1	G, DXR
6	4,04854	11,83332	1	G, DDPUB

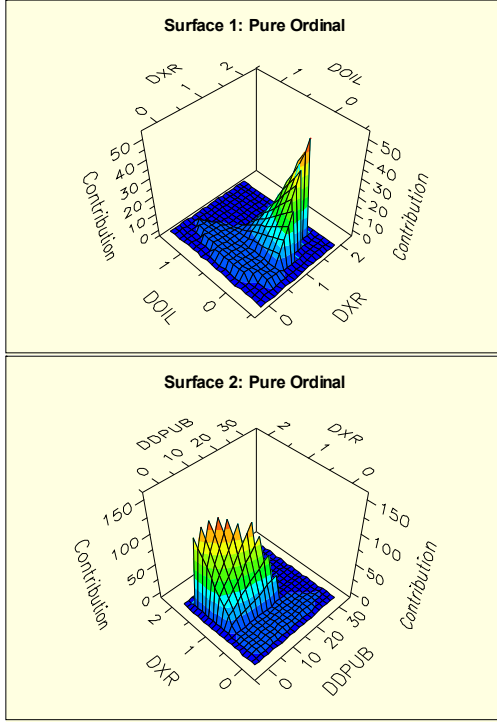
Optimum modelden elde edilen ANOVA tablosuna göre cari işlemler hesabı açıklarının belirleyicilerinin incelendiği modelden kamu kesimi borçlanma gereksinimi artışı ve dolar kuru artışını gösteren DDPUB ve DXR değişkenlerinin model dışı bırakma maliyeti en yüksektir.

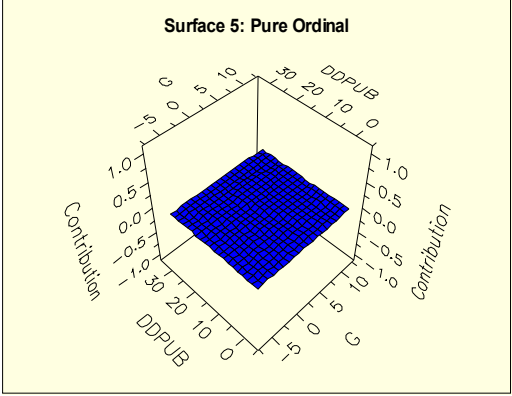
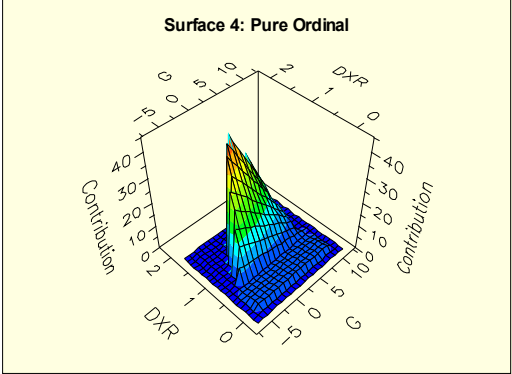
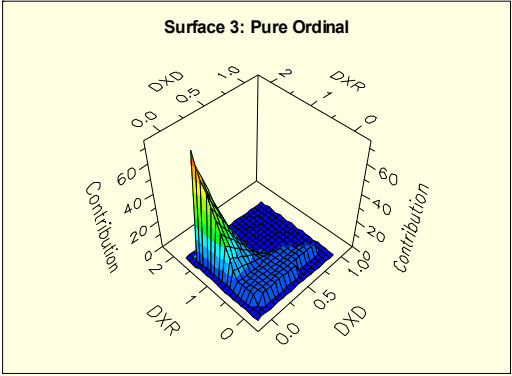
Tablo 8. Değişkenlerin Önemlilik Tablosu

Değişken	Önem Yüzdesi	Önemlilik Histogramı
G	100,00	
DDPUB	85,66	
DXD	72,41	
DOIL	67,07	
DXR	66,16	
DCREDIT	0,00	

Optimum MARS modelinde değişkenlerin nispi önemleri Tablo 8’de en yüksekten en düşüğe doğru sıralanmıştır. Bu kapsamda, Türkiye cari açığının değişimi üzerinde ekonomik büyümenin, kamu kesimi borçlanma gereksinimi artış oranının, dış borç artış oranının, ham petrol fiyatı artış oranının ve dolar kuru artış oranının önemli olduğu görülmektedir. Yurtiçi kredi büyümesi değişkeni beklentimizin aksine cari açığın artışında önemli bulunmadığından modelden çıkarılmıştır.

Şekil 2. Optimum Model Değişkenlerinin Etkileşimli Grafikleri

Şekil 2’de yer verilen düzlemler değişkenlerin birbirleriyle etkileşimlerini göstermektedir. Bu kapsamda, 1. grafikte Dolar kuru ve petrol fiyatı artışının; 2. grafikte kamu borçlanma gereksinimi ve Dolar kurunun birlikte artışının; Grafik 3’te ise Dolar kuru artışı ve kamu ve özel sektör dış borç stokunun büyümesinin cari açığa neden olduğu gözlemlenmektedir. Ancak bu, grafikten etkilerden en baskın olanının bütçe açığı ve dolar kuru artışı ile açığa çıktığı görülmektedir. Bu durum ikiz açık teorisini destekler niteliktedir.

SONUÇ

Türkiye’de cari açığın belirleyicilerini tespit etmek amacıyla 6 açıklayıcı değişkenden meydana gelen 39 yıllık verileri içeren (1977-2015) bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Birbiri ile ilintili olması muhtemel değişkenlerin olası tahmin problemlerine yol açmaması için esnek bir parametrik yöntem olan MARS yöntemi tercih edilmiştir.

Bu yöntemin en önemli üstünlüğü geleneksel regresyon modellerindeki gibi açıklayıcı değişkenin müstakil etkilerini dikkate almak yerine bu değişkenlerin olası karşılıklı etkileşimlerini de hesaplayarak modele dahil etmesidir.

Elde edilen bulgular birlikte gözden geçirildiğinde; anılan yıllarda Türkiye’de ekonomik büyüme, dolar kuru artışı ve petrol fiyatı artışının cari açık üzerinde artırıcı etkileri gözlemlenmektedir. Kullanılan değişkenlerin farkı, değişkenlerin ait olduğu dönemin farklı oluşu ya da kullanılan modellerin farklı oluşu literatürde yer alan çalışmaların nedensellik bulguları arasında bir tutarlılığa işaret etmese de büyümenin cari açığa yol açtığı sonucu literatür tablosunda yer verilen çalışmaların neredeyse tamamıyla paralellik göstermektedir. Diğer taraftan petrol fiyatlarındaki artışın da benzer bir durumu ortaya çıkardığına ilişkin sonuç Karabulut, vd. (2006), Demirbaş, vd. (2009), Erdoğan ve Bozkurt (2009), Karagöl ve Erdoğan (2016) çalışmalarıyla da uyumludur. Diğer taraftan, kamu borç gereksinimi ve dolar kurunun birlikte artışının cari işlemler hesabındaki kırılganlığı artırdığı da önemli bulgular arasındadır. Özetleyecek olursak, bu çalışma sonuçlarına göre Türkiye ekonomisinin yapısal-kronik problemlerinden olan dışa bağımlı ekonomik büyüme, ihracatın ithal girdi bağımlılığı ve enerjide dışa bağımlılık hipotezlerinin desteklendiğini söylemek mümkündür.

Kaynakça

- AKBOSTANCI, Elif ve TUNÇ, Gül İ. (2002), “Turkish Twin Deficit: An Error Correction Model Of Trade Balance”, **Middle East Technical University Erc Working Papers**, No: 01/06, 1-17.
- BİLGİLİ, Emine ve BİLGİLİ, Faik, (1998), “Bütçe Açığının Cari İşlemler Dengesi Üzerindeki Etkileri: Teori Ve Uygulama”, **İktisat İşletme Ve Finans**, 146, 4-16
- BP, (2016), **Statistical Review of World Energy**.
- ÇETİNTAŞ, Hakan ve BARIŞIK, Salih, (2005) “Yapısal Kırılma, Birim Kök Ve İkiz Açıklar Hipotezi: Türkiye’den Ampirik Bulgular”, **Maltepe Üniversitesi Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Analiz Dergisi**: 1, 43-57.
- ÇEVİŞ, İsmail ve ÇAMURDAN, Burak, (2008), “The Determinants Of The Current Account Balance in Inflation Targeting Countries”, **İktisat İşletme ve Finans**, 23: 270, 111-131.
- DEMİRBAŞ, Muzaffer, vd, (2009), “Petrol Fiyatlarındaki Gelişmenin Türkiye’nin Cari Açığı Üzerine Etkisinin Analizi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi**, 14:3, 289- 299.
- DUMAN, Yakup Koray, (2017), “Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki”, **Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (FESA)**, 2-4, 231-244. DOI: 10.29106/fesa.356389.
- ERBAYKAL, E. (2007), “Türkiye’de Ekonomik Büyüme Ve Döviz Kuru Cari Açık Üzerinde Etkili Midir? Bir Nedensellik Analizi”, **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 3:6, 81-88.
- ERDOĞAN, S. Ve BOZKURT, H., (2009), “Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri: MGARCH Modelleri İle Bir İnceleme”, **Maliye Finans Yazıları**, 23:84, 135-172.
- ERDOĞAN. S. ve ACET. H., (2016), “Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği 2003-2015”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, 51, 539-548.
- ERKİLİÇ, S., (2006), “Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri”, Yayınlanmamış Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası İstatistik Genel Müdürlüğü.
- FRIEDMAN, J. H., (1991), “Multivariate Adaptive Regression Splines”, **Annals Of Statistics**, 19:1, 1-67.
- GÖÇER, İsmet, vd., (2013), “Kredi Hacmi Artışının Cari Açığa Etkisi: Çoklu Yapısal Kırılmalı Eşbütünlük Analizi”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi**, 18, 1-17.
- KARABULUT, Gökhan ve ÇELİKEL DANIŞOĞLU, Ayşe, (2006), “Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Büyümesini Etkileyen Faktörler”, **Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi**. 8: 1, 2006, 47-63.
- KARAGÖL, V. ve ERDOĞAN, M., (2016), “Cari Açığın Belirleyicilerine Yönelik Bir Zaman Serisi Analizi: Türkiye Örneği”, **Sakarya İktisat Dergisi**, 5: 2, 31-56.
- KASMAN, Adnan, Turgutlu, Evrim ve Konyalı, Gonca, (2005), “Cari Açık Büyümenin Mi Aşım Değerli TL’nin Mi Sonucudur?”, **İktisat, İşletme ve Finans**, 233, 88-98.
- LEBE, F., vd., (2008) “The Empirical Analysis of The Effects Of Economic Growth and Exchange Rate on Current Account Deficit: Romania and Turkey Samples”, **Journal of Applied Quantitative Methods**. 4:1, 69-81.
- ÖZFALCI, Y., (2008), “Çok Değişkenli Uyarlanabilir Regresyon Kesitleri: MARS” Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi FBE.
- PEKER, O. ve HOTUNLUOĞLU, H., (2009), “Türkiye’de Cari Açığın Nedenlerinin Ekonometrik Analizi”, **Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi**. 23 :3, 221-237.
- SEKMEN, F. ve ÇALIŞIR, M. (2011), “Is There A Trade-Off Between Current Account Deficits And Economic Growth? The Case Of Turkey”. **International Research Journal of Finance and Economics**, 62, 166-172.
- SHEPTON, P. (2001), “Forecasting Recessions: Can We Do Better On Mars?”, FED, March-April, 39-41.
- TARI, R. ve KUMCU, F. S., (2005), “Türkiye’de İstikrarsız Büyümenin Analizi (1983– 2003 Dönemi)”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. 9:1, 156-179.
- TELATAR, Erdinç, (2011), “Türkiye’de Cari Açık Belirleyicileri Ve Cari Açık- Krediler İlişkisi”, **Bankacılar Dergisi**. 78, 22-34.

TELATAR, O. M. ve TERZİ, H., (2009), “Türkiye’de Ekonomik Büyüme Ve Cari İşlemler Dengesi İlişkisi”. **Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. 23:2, 119-134.

UÇAK, Sefer, (2017), “Cari Denge ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Analizi”, **MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, 15:2, 107-140. Doi: 10.18026/cbayarsos.323995.

ÜNSAL, H., (2006), “Kamu Açıkları İle Ödemeler Bilançosu Açıkları Arasındaki Etkileşim: 1980 Sonrası Türkiye Örneği”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi S.B.E., Ankara.

YANAR, Rüstem ve KERİMOĞLU, Güldem, (2011), “Türkiye’de Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme ve Cari Açık İlişkisi”, **Ekonomi Bilimleri Dergisi**. 3: 2, 191- 201, ISSN: 1309-8020.

YILMAZ, Ahmet ve KARATAŞ, Togan, (2009), “Türkiye Ekonomisinde 2001 Yılı Sonrası Süreçte Cari İşlemler Açığının Nedenleri Üzerine Bir İnceleme”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F.Dergisi**. XXVII:2, 2009, 69-96.

YILMAZ, Ö., ve AKINCI, M., (2011), “İktisadi Büyüme İle Cari İşlemler Bilançosu Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 15: 2, 363-377.

YURDAKUL, F., ve UCAR, B., (2015), “The Relationship Between Current Deficit and Economic Growth: An Empirical Study on Turkey” **Procedia Economics and Finance**, 26, 101-108.

TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE KIRILGANLIK, FİNANSAL KRİZLERİN KAMU VE ÖZEL SERMAYELİ BANKALARA ETKİSİNİN SERMAYE YETERLİLİĞİ VE AKTİF KALİTESİ RASYOSU İLE TESPİTİ VE KARŞILAŞTIRILMASI (1990-2015 DÖNEMİ)

FRAGILITY IN TURKISH BANKING SECTOR, DETERMINATION AND COMPARISON OF FINANCIAL CRISES BY CAPITAL ADEQUACY AND ASSET QUALITY ANALYSIS OF PUBLIC AND PRIVATE EQUITY BANKING EFFECT (1990-2015 PERIOD)

*Ayşenur ALTINAY**

Süleyman BİLGİÇ†

ÖZ

Ekonomik krizler, finansal sistem içerisinde yer alan tüm birimlere tehdit oluşturarak makroekonomik düzeyde dengesizliklere neden olan ve önceden saptanması güç eğilimler olarak ortaya çıkmaktadır. Bankacılık sektörü, kriz dönemlerinde finansal yapıda karşılaşılan riskler ve dengesizlikler ile doğrudan etkileşim içinde olduklarından bankacılık sektörünün incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Bankacılık sektörünün finansal durumu ülkenin gelişimi ile doğrudan ilişkili olduğundan, sektörün izlenmesi kamu kesiminin izleyeceği politikalar açısından önemlidir.

Türk bankacılık sektörü günümüze kadar birçok finansal gelişme ve kriz dönemlerinin sebep olduğu finansal çöküntüler yaşamıştır. Çalışmada, Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren kamu ve özel sermayeli bankaların finansal performansları izlenmiştir. Araştırmaya dahil olan bankaların 1990 ve 2015 yılları arasındaki 26 yıllık dönemi kapsayan mali tablolarından alınan veri setleri ile oran analizleri yapılmıştır. Aktif kalitesi, sermaye yeterliliği, karlılık ve likidite rasyoları için tanımlayıcı istatistikler, Kruskal-Wallis Analizi, Mann Whitney U testi sonuçları incelenmiş ve ilgili rasyolar için kümeleme analizi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık Sektörü, Kırılganlık, Finansal Kriz, Oran Analizi, Kruskal-Wallis Analizi, Mann Whitney U Testi, Kümeleme Analizi

Jel Sınıflandırması: G01, G21, G32

ABSTRACT

The economic crisis at the macroeconomic level by creating a threat to the financial structure of all units in which are difficult to determine in advance the imbalances that reveal emerging trends. The banking sector in times of crisis and risks that are encountered in direct interaction with imbalances in the financial structure, since the examination of this sector is of great importance. At the same time, the financial situation of the sector the development of the country because it is directly related to the monitoring of the sector is important in terms of policies to be followed in the public sector.

When taken in the banking sector in our country until the present day financial crisis that is the cause of the financial collapse was marked by the development and many. In the study, the financial performance of public and private banks in the Turkish banking sector were monitored. Banks that were involved in the investigation of 26 years between 1990 and 2015, covering the period from the financial statements ratio analysis with data sets reviewed.

Descriptive statistics for asset quality, capital adequacy, profitability and liquidity ratios, Kruskal-Wallis Analysis, Mann Whitney U test results were examined and cluster analysis was performed for the related ratios.

Keywords: Banking Sector, Fragility, Financial Crisis, Ratio Analysis, Kruskal-Wallis Analysis, Mann Whitney U Test, Cluster Analysis

Jel Classification: G01, G21, G32

* Yrd.Doç.Dr., T.C. Uşak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimlere Fakültesi, İşletme Bölümü, ayşenur.altinay@usak.edu.tr

† Bilim Uzmanı

1.GİRİŞ

Finansal sistemin tarafları fon arz edenler (devlet, hane halkı, firmalar, yabancılar) ile fon talep edenlerdir (devlet, hane halkı, firmalar, yabancılar). Finansal sistem; ekonomik yapıda fon arz edenler, fon talep edenler, fon akışını sağlayan kurumlar, kullanılan araç gereçler ve düzenleyici hukuk kurallarından oluşmaktadır. Finansal piyasalar ise fon arz ve talebinin gerçekleştiği piyasalardır.

Sistem, birbirleri ile karşılıklı bağlı ve ilişkili parçaların bir araya gelmesi ile oluşmaktadır. Bir sistemin faaliyeti, o sistemin alt sistemleri arasındaki fonksiyonel bağlılığın bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bir sistemin başarılı çalışması, ancak alt sistemlerinin başarılı çalışması ile mümkündür. Ekonomik sistem, sistem yaklaşımı perspektifinden değerlendirildiğinde hem ekonomik sistemin hem de ekonomik sistemin diğer alt sistemlerinin faaliyetlerinin sürekliliği ve etkinliği açısından büyük önem taşımaktadır (Afşar, 2007; Koçel, 2011: 249). Çağdaş ekonomik sistemlerde finansal sistem ekonomik sistemin önemli bir alt sistemidir. Finansal sistem içerisinde piyasalar aracılığıyla gerçekleştirilen fon transferi süreci sistemin başarılı çalışabilmesinde önemli bir paya sahiptir. Ekonomik açıdan faaliyetlerin geliştirilmesi ve devamlılığı için ihtiyaç duyulan para ve kredi bankalar aracılığıyla sağlandığı için bankalar finansal sistemde hayati öneme sahiptir.

Çalışmada, kamu sermayeli bankalar ile özel sermayeli bankaların finansal oranları arasında farklılık olup olmadığı ortaya konmaya çalışılmakta, bankaların sermayelerine göre grup ortalamalarının grafiklere aktarılarak kriz dönemlerindeki değişimleri incelenmiştir.

Araştırmanın veri setini oluşturan özel ve kamu sermayeli bankaların tüm rasyolarının ortalamaları tek bir grafiğe aktarılıp genel durumu izlenmekte böylece bankacılık sektöründe sağlamlık göstergesi olarak kabul edilen sermaye yeterliliği rasyosu, aktif kalitesi rasyosu, karlılık rasyosu ve likidite rasyosunun genel ortalamalarının kriz dönemlerinde gösterdiği değişim ortaya koyulmaktadır.

2.LİTERATÜR TARAMASI

Çalışmada, bankacılık sektöründe sağlamlık göstergeleri olarak kabul edilen sermaye yeterliliği ve aktif kalitesi rasyosu kullanılarak özel sermayeli bankalar ile kamu sermayeli bankaların yıllık değişimleri analiz edilmiştir. Bankaların rasyo değerleri göz önünde tutularak ekonomik krizlerden etkilenme oranı izlenmiştir. Çalışmayla ilgili literatürde yapılan araştırmalar bibliyometrik analiz tekniği kullanılarak araştırılmıştır.

Bibliyometrik araştırma bilimsel amaçlı çalışmaların, yayınların farklı yöntemlerle analiz edilerek sonuçlarının ve etkinliklerinin ölçülmesini sağlamaktadır. Bibliyometrik analiz ile bir ülkenin bilimsel yayın politikası araştırılabileceği gibi herhangi bir kurum veya araştırmacının yayın performansı da ölçülebilmektedir. Bu doğrultuda bibliyometrik analizler; herhangi bir çalışmanın kendisinden sonraki çalışmaları ne ölçüde etkilediğinin ölçülmesiyle değerlendirici nitelik taşıyabileceği gibi belirli dönemde yayımlanan toplam yayın sayısının ortaya konulmasıyla tanımlayıcı nitelik de taşıyabilmektedir (Alkan & Özkaya, 2015).

Çalışmada, Türkiye’de 1990-2015 yılları arasındaki zaman diliminde ekonomik krizlerde bankacılık sektörünün nasıl etkilendiğinin ortaya konulması amacıyla literatürdeki ilgili çalışmalar incelenmiştir. Çalışmanın konusu olan “Ekonomik Kriz” ile ilgili 1990-2017 yılları arasındaki literatür bibliyometrik analiz ile incelenmiş ve tanımlayıcı sayısal bilgilere aşağıda yer alan Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1: 1990-2017 Yılları Arasındaki Literatürde Ekonomik Krizi Konu Alan Yayınlarla Ait Sayısal Bilgiler

Konu	Yayın Sayısı
1990-2017 Yılları arası yayımlanan Ekonomik Krizi konu alan makaleler	740
1990-2017 Yılları arası yayımlanan Ekonomik Krizi konu alan tezler	48
1990-2017 Yılları arası yayımlanan Ekonomik Krizi konu alan kitaplar	344

1990-2017 yılları arasında ekonomik krizi konu alan yayın sayısı 1132 adettir. Bu çalışmalardan 740 adeti makale, 48 adeti lisansüstü tezi ve 344 adeti kitaplardan oluşmaktadır. Ancak, ilgili çalışmalarda krizlerin ortaya çıkışından önce ve ortaya çıktıktan sonraki sürece ilişkin stratejik yönetimine ilişkin öneride bulunulmadığı dikkat çekmektedir. Bunun altında yatan en önemli nedenin günümüzde yaşanan krizlerin yapısının geçmiş dönemdeki krizlerden oldukça farklı özellikler sergilemesi olduğu söylenebilir.

Finansal sistem içerisinde piyasalarda dengesizliklere yol açan kırılganlık ile ilgili literatür incelendiğinde;

Korkmaz v.d.'nin (2016) çalışmalarında, Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren 19 banka incelenerek finansal kırılganlığa sebep olan değişkenler bulunmaya çalışılmış ve bu değişkenlerin uzun vadedeki etkileri araştırılmıştır. Yapılan analizler sonucunda finansal kırılganlık ile yoğunlaşma arasında çift yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Barışık ve Demirel (2014) kırılganlığı etkileyen faktörlerin belirlenmeye çalışıldığı çalışmalarının sonucunda Türkiye’de bankacılık sektöründe kırılganlığı döviz kuru baskısının ve CDS (Credit Default Swap) primlerinin arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

Demir ve Çakır (2015) çalışmalarında, Türk bankacılık sektöründe finansal istikrarı sağlamak için yapılan düzenlemeler incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda 2001 krizi sonrasında çıkarılan düzenlemelerin sektörün krize karşı dayanıklılığını arttırdığı ve G20 ülkeleri arasında karlılıklarına bakıldığında Türkiye’de daha yüksek seviyede olduğu görülmüştür.

Artar ve Saridoğan (2012) çalışmalarında, 2007 yılında başlayan küresel finansal krizin Türk bankacılık sektörünün mali yapısına etkilerini incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda 2001 krizi sonrasında bankacılık sektöründe yapılandırılmaya gidilmesi ile 2008 küresel krizinin daraltıcı etkisinin güçlü bir mali performansla atlatıldığı ortaya konulmuştur.

Çalışmanın uygulama kısmında kullanılan, mali analiz yöntemi olan oran analizleri ile ilgili bu zamana dek yapılan çalışmalar incelendiğinde;

Güneş (2015) çalışmasında, bankacılık sektöründe karlılığı belirleyen faktörleri saptamaya çalışmıştır. Finansal oranların karşılaştırıldığı çalışma sonucunda sermayenin özkaynak karlılığını ve aktif karlılığı önemli şekilde etkileyen değişken olduğu ortaya konulmuştur.

Ersoy (2013) çalışmasında, Basel Komitesinin standartları ile Türkiye’deki bankacılık sistemindeki uygulamaları karşılaştırmıştır. Çalışmanın sonucunda BDDK’nın yayınladığı rapora göre 2011 itibarıyla %17,9 düzeyinde olan sermaye yeterliliğinin uluslararası otoriteler tarafından önerilen %8 oranının çok üzerinde olduğu tespit edilmiştir.

Aytekin ve Sakarya (2013) çalışmalarında, 2001 ve 2008 krizinin Türk bankacılık sektörüne yansımalarını ortaya koymayı amaçlamışlardır. CAMELS (Capital, Asset Quality, Management, Earnings, Liquidity, Sensitivity) analizi ile değerlendirilen çalışma sonucunda mevduat bankalarının performanslarında kriz öncesi ve sonrasında anlamlı bir farkın olmadığını ortaya koymuşlardır.

Poyraz (2012) çalışmasında, bankacılık sektöründe aktif kalitesi ile karlılık arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda Türk Bankacılık Sektöründe optimal kredi düzeyinin çoğu dönemde göz ardı edilerek kredi-risk dengesine bakılmaksızın karlılığın ön planda tutulmaya çalışıldığını göstermektedir.

Güven (2010) bankaların kredilendirme süreç ve uygulamalarında ihtiyaç duyulan kredi risk derecelendirilmesi faaliyetleri ve yöntemlerini incelemiştir. Çalışmada kredi derecelendirilmesinin; sermaye yeterliliği ve aktif kalitesi rasyosu için bakıldığında bankalar açısından önemli bir uygulama olduğu görülmüştür.

Bankacılık sektörünün sermaye yapısına göre karşılaştırıldığı çalışmalar ele alındığında;

Kök ve Ay (2017) veri zarflama analizi kullanılarak Türkiye’de bankacılık sektörünün 2007-2009 döneminde mali etkinliklerini incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda özel ve yabancı sermayeli bankalara göre kamu sermayeli bankaların daha etkin olduğu tespit edilmiştir.

Ege v.d.'nin (2015) çalışmalarında, performans değerlendirme modeli olan CAMELS kullanılarak Türk Bankacılık sektöründeki bankaların 2002-2010 yılları arasındaki verileri göz önünde bulundurularak mali durumları tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma sonucunda özel sermayeli bankaların karlılıklarının, kamu sermayeli bankaların piyasa risklerine karşı duyarlı oldukları, yabancı sermayeli bankaların ise, aktif kalitesi ve likidite açısından daha iyi durumda oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Gülen (2015) çalışmasında, kamu ve özel sermayeli bankaların finansal performanslarını 2001 krizi öncesi ve sonrası dönemler olarak ayrı ayrı incelemiştir. Çalışmada, 2001 krizi sonrası yeniden yapılandırma programı olan “Güçlü ekonomiye geçiş” programı sonucunda kamu sermayeli bankaların büyük oranda gelişme gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Gümüş ve Nalbantoğlu (2015) çalışmalarında, Türk Bankacılık Sektörünün performanslarına küresel ve/veya yerel krizlerin etkileri araştırılmıştır. Ulusal sermayeli bankaların yüksek karlılıkları ve güçlü sermayeleri ile ilk sırada yer aldıkları, 2001 krizi sonrası aktif rasyosunu iyileştiren kamu sermayeli bankaların ikinci sırada yer aldıkları görülmüştür. Çalışmada, yabancı sermayeli bankaların kullandıkları krediler içerisinde takipteki kredilerin oranının artmasının yabancı sermayeli bankaların karlılık ve yönetim kalitesini olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Güney ve Ilgın (2015) finansal krizler sonucu oluşan rekabetin bankacılık sektörüne etkisini araştırdıkları çalışmalarında, 2002-2012 yılları arasındaki dönemde yabancı sermayeli bankaların

performanslarının olumlu gelişme gösterdiği, özel sermayeli bankaların ise performanslarının olumsuz gelişme gösterdiği anlaşılmıştır.

Demirel v.d.'nin (2013) çalışmalarında, Türkiye'deki yabancı, özel ve kamu sermayeli bankaların karlılıkları farklı açılardan incelemiştir. Bankaların faaliyet oranları ile karlılık göstergeleri panel veri analizi ile karşılaştırılmıştır. Çalışma sonucunda kamu sermayeli bankaların karlılıklarının yabancı ve özel sermayeli bankalara göre daha yüksek düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Uçkun ve Girginer (2011) çalışmalarında, kamu ve özel bankaların performanslarını kendi aralarında oran analizi ile karşılaştırmışlardır. Çalışma sonucunda kamu sermayeli bankalardan Ziraat Bankasının, özel sermayeli bankalardan ise Anadolubank'ın performans bakımından ilk sırada yer aldığı görülmüştür.

Çalışmayla ilgili yabancı kaynaklar incelendiğinde;

Iftikhar (2015) çalışmasında finansal liberalizasyon ve bankacılık düzenlemelerinin finansal kırılganlığa etkisini incelemiştir. Çalışma sonucunda bankacılık düzenlemeleri ile kırılganlığın ters orantılı olduğunu, artan işsizlik ve borçluluğun kırılganlığı tetiklediğini ileri sürmektedir.

Tan ve Floros (2012) çalışmalarında Çin'de faaliyet gösteren örnek 101 banka üzerinden enflasyonun banka karlılığına etkilerini araştırmışlardır. Çalışma sonucunda karlılık değişkeni ile enflasyon arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Barry v.d. (2011) çalışmalarında Avrupa'da faaliyet gösteren bankaların sermaye yapıları ve karlılıkları karşılaştırılmıştır. Çalışma sonucunda kamu bankaları tarafından kredilerin temerrüde düşme ve geri ödenmemeye risklerinin görece olarak daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kosmidou (2008) çalışmasında 1990-2002 yılların arasındaki Avrupa Birliği ile bütünleşme sürecinde, Yunan bankalarının performanslarını belirlemeye çalışmıştır. Çalışma sonucunda, gayri safi yurt içi hasılanın yükselmesi ortalama varlık karında olumlu etkiye sahipken enflasyon üzerinde olumsuz etki yarattığı ortaya konulmuştur.

Lannotta v.d. (2007) çalışmalarında 15 Avrupa ülkesinden seçtiği örnek 181 banka ile mülkiyet yapılarına göre karlılıkları ve maliyet etkinliklerini ölçmüşlerdir. Çalışma sonucunda kamu sermayeli bankaların özel sermayeli bankalara göre daha düşük karlılık düzeyine sahip oldukları tespit edilmiştir.

Tarawneh (2006) çalışmasında Ummanda faaliyet gösteren beş ticari bankanın performansını karşılaştırmaya çalışmıştır. Çalışma sonucunda toplam sermaye, mevduat ve varlıkları yüksek olan bankaların daha yüksek karlılık gösterdiği anlaşılmıştır.

Goodhart v.d. (2006) çalışmalarında düzenleyici para politikalarının finansal kırılganlığa etkilerini araştırmışlardır. Çalışma sonucunda finansal istikrar ve ekonomik verimlilik arasındaki denge ortaya çıkarılmıştır.

Claessens ve Laeven (2005) çalışmalarında finansal sektörde rekabet ve firmaların dış finansmana erişimlerinin büyümeye etkisini araştırmışlardır. Çalışma sonucunda uluslararası bankacılık sektöründe rekabetin gelişmesinin bankacılık sektörüne bağımlılığı yüksek olan imalat sektörünü de geliştireceğini öne sürebektedirler.

Mohan ve Ray (2004) çalışmalarında kamu, özel ve yabancı sermayeli bankaların performansları ile kar maksimizasyonu arasındaki ilişkiyi karşılaştırmayı amaçlamışlardır. Çalışmanın sonucunda çeşitli finansal reformlarla yapılan düzenlemeler sonucunda kamu ve özel sermayeli bankaların performanslarında yakınlaşma olduğu saptanmıştır.

Diamond ve Rajan (2001) çalışmalarında fon talep edenler ve fon sağlayanlar açısından kırılganlığı ele almışlardır. Sermaye yeterliliği, dar bankacılık ve konvertibilite (ülke parasının uluslararası ticari işlemlerde değişim aracı olarak kullanılabilmesi) süspansiyonları gibi istikrar politikalarının likiditeyi azaltabileceğini ortaya koymuşlardır.

Altunbas v.d. (2001) çalışmalarında Alman bankacılık sektöründe faaliyet gösteren bankaları sermaye yapılarına göre karşılaştırıp karlılık ve verimliliklerini ölçmeye çalışmışlardır. Çalışma sonucunda kamu sermayeli bankaların özel sermayeli bankalara göre maliyet avantajına ve yüksek karlılığa sahip olduğunu ortaya koymuşlardır.

Boyd v.d. (2001) çalışmalarında, enflasyondaki artışın finans sektörüne etkilerini değerlendirmişlerdir. Çalışma sonucunda enflasyonla özkaynak getirisi oranı arasında doğrudan ilişki bulunamamış ancak nominal hisse senedi getirileri ile enflasyon arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3.UYGULAMA

Finansal tablo analizleri işletmelerin tablolarının analiz edilebilmesini sağlamaktadır. Ayrıca işletmenin gelecek planlarını belirlemesini, faaliyetlerin etkinliğinin ölçülmesini, işletmenin borç ödeme gücünün ortaya konmasını ve belirlenen hedeflere ulaşılıp ulaşılmadığını tespit etmekte kullanılmaktadır (Okka, 2010).

Finansal tablolarda analiz; yüzde yöntemi (dikey) ile analiz, oran (rasyo) analizi, karşılaştırmalı analiz (yatay) ve eğilim yüzdeleri yöntemi (trend) analizi olmak üzere 4 şekilde yapılmaktadır. Bu çalışmada, finansal yapı oranlarından sermaye yeterliliğini ölçmek amacıyla 2006 yılından beri kullanılan 5 sermaye yeterliliği rasyosundan biri olan bankanın kaynaklarının yüzde kaçının bankanın sahip(leri) tarafından sağlandığını gösteren özkaynak rasyosu hesaplanmıştır. Bu rasyo, özellikle uzun vadeli kredi kullandıran kreditorler için işletmenin mali gücünü gösterir. Özkaynak rasyosunun yüksek olması tercih edilir.

Aralarında ilişki bulunan finansal kalemlerin aralarında oran kurularak ilişkinin matematiksel karşılığı çıkarılmaktadır. Bu yöntem geçmiş dönemlerin oranlarıyla ve sektördeki diğer şirketlerin oranlarıyla karşılaştırma yapabilmeyi ve uluslararası oranlarla mukayese yapabilmeyi sağlamaktadır. (Büker, Aşıkoğlu, & Güven, 2011).

Çalışmada bankacılık sektöründe faaliyet gösteren özel ve kamu sermayeli bankaların rekabet gücü, kırılabilirlikleri ve likidite riskleri veriler üzerinden sermaye yeterliliği rasyolarından özkaynak rasyosu ve aktif kalitesi rasyosu aracılığıyla incelenmiştir.

Banka yönetimi ve hissedarlar tarafından bankaların finansal yapıları sağlamlık açısından incelendiğinde en önemli faktörlerden biri olarak sermaye yeterliliği oranı görülmektedir. Bu oran yükseldiğinde risk olmadığı için beklenen getiri talebi azalmakta ve oran düştüğünde beklenen getiri talebi artmaktadır (Selçuk & Tunay, 2014).

$$\text{Özkaynak Rasyosu} = \frac{\text{Özkaynaklar}}{\text{Aktiflerin Toplamı}}$$

Aktif kalitesi rasyosu, bankanın varlıklarının durumunu ortaya koyan rasyodur. Aktif kalitesini belirlemede birçok kalite belirleme yöntemi kullanılır. Bu yöntemler başında Türkiye Bankalar Birliği'nin belirlediği yöntemler ve Basel Kriterlerinde belirlenen yöntemler gelmektedir. Bu oran kullanılarak bankaların kredi riski düzeyi, kredi limitleri ve kredilerin tahsilatındaki başarısı incelenir (Türker Kaya, 2001).

$$\text{Aktif Kalitesi Rasyosu} = \frac{\text{Toplam Kredi ve Alacaklar}}{\text{Aktiflerin Toplamı}}$$

Araştırmada kullanılan veriler TBB'nin resmi web adresinde yayınlanan verilerden derlenmiştir. Toplanan veriler Microsoft Excel programı üzerinde finansal tablo analiz tekniklerine göre oranlamaları yapılarak araştırmada kullanılacak olan rasyolar bulunmuştur.

Çalışma kapsamında incelenen Aktif Kalitesi, Karlılık, Likidite ve Sermaye Yeterliliği rasyoları bakımından ele alınan bankalar arasında fark olup olmadığını belirlemek amacıyla her bir rasyo için bankalar Kruskal Wallis (K-W) testi ile karşılaştırılmıştır. Kruskal Wallis testi uygulanmasının nedeni gözlem değerlerinin varyans analizinin varsayımlarını sağlamamış olmasıdır. Kruskal Wallis testinde her bir rasyo için bankalar arasında anlamlı farklılık bulunmuştur ($p < 0.0001$). Farklı olan bankaları ifade etmek amacıyla Mann Withney U testi uygulanmıştır. Aynı seviye önemli bulunan bankalar üst indislerinde aynı harf ile belirtilmiştir. Verilerin tanımlayıcı istatistikleri olarak ortalama (ort.), standart sapma (std. Sap.), ortanca (median), çeyreklikler açıklığı (IQR), en düşük (min.) ve en yüksek (max.) değerleri verilmiştir.

İncelenen dört rasyo bakımından bankaların benzerlikleri hiyerarşik kümeleme yöntemlerinden Ward kümeleme analizi ile Öklid uzaklığı ile elde edilmiştir. Benzerlikler dendogram ile gösterilmiştir. Çalışma bulgularının istatistiksel analizinde SAS 9.3 yazılımı kullanılmıştır.

Türk finans sistemi Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana birçok kriz atlatmıştır. Dünyada da etkisi hissedilen krizlerin Türkiye'de bankacılık sektöründe faaliyet gösteren kamu ve özel bankaların mali tablolarına yansımaları finansal analiz teknikleri ile ortaya çıkarılmıştır.

Mali tablolar üzerinde ulaşılan veriler 1990 yılından 2015 yılına kadar yıllık dönem sonu durumlarını yansıttığı için Türkiye'de yaşanan ekonomik krizlerin etkileri geniş yelpazede görülebilmektedir.

Araştırmada sermaye yapılarına göre sınıflandırılan bankalar arasında kamu sermayeli bankalar ve özel sermayeli bankalar incelenmiştir.

Tablo 2: TBB'de Listelenen Kamu ve Özel Sermayeli Bankalar

Kamu Sermayeli Mevduat Bankaları	Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş. (Anonim Şirketi)
	Türkiye Halk Bankası A.Ş.
	Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O. (Türkiye Anonim Ortaklığı)
Özel Sermayeli Mevduat Bankaları	Adabank A.Ş.
	Akbank T.A.Ş.
	Anadolubank A.Ş.‡
	Fibabanka A.Ş.
	Şekerbank T.A.Ş.
	Turkish Bank A.Ş.
	Türk Ekonomi Bankası A.Ş.
	Türkiye İş Bankası A.Ş.
	Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.

Aşağıda yer alan Tablo 3'te, çalışma kapsamında incelenen 12 bankanın 26 yıllık süreçteki özkaynak rasyosu verilmektedir. Tablo incelendiğinde çalışma kapsamında incelenen 12 bankanın özkaynak rasyolarında 1994 yılında başlayan aşağı yönlü bir hareket gözlenmektedir. Bu hareket özel sermayeli bankalarda daha dikkat çekici iken kamu sermayeli bankalarda da aşağı yönlü hareket göze çarpmaktadır. Özkaynak rasyosunda yaşanan aşağı yönlü bir hareketin risk artışına işaret ettiği tüm literatürde kabul görmektedir. 1993 yılında başlayarak 1994 yılında da devam eden kısa süreli ancak etkisi oldukça olumsuz olan krizin Avrupa'da patlak veren para piyasası kargaşasının neticesinde yaşanan olumsuzluklardan kaynaklandığı görülmektedir.

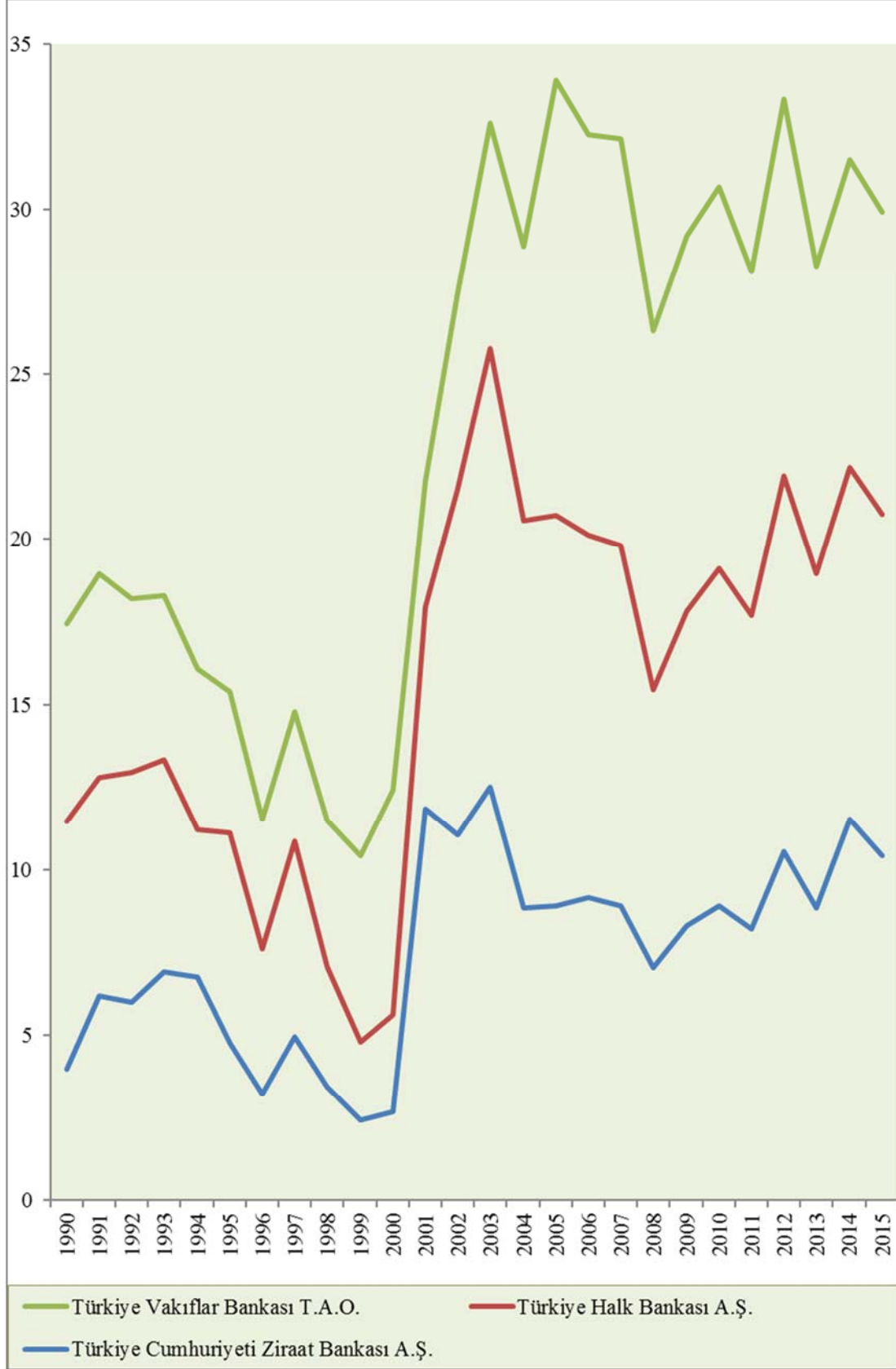
Tablo 3. TBB'de Listelenen Kamu ve Özel Sermayeli Bankaların 1990-2015 Yılları Arası Özkaynak Rasyoları.

Bankalar	Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş.	Türkiye Halk Bankası A.Ş.	Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	Adabank A.Ş.	Akbank T.A.Ş.	Anadolubank A.Ş.	Fibabanka A.Ş.	Şekerbank T.A.Ş.	Turkish Bank A.Ş.	Türk Ekonomi Bankası A.Ş.	Türkiye İş Bankası A.Ş.	Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.
Yıllar												
1990	3,97	7,49	5,97	22,95	12,90		7,80	9,88	14,40	11,62	7,99	5,59
1991	6,20	6,60	6,15	20,96	12,12		13,46	9,69	14,75	8,88	8,94	6,45
1992	6,00	6,96	5,24	22,39	9,92		12,09	8,38	11,22	10,57	8,17	6,55
1993	6,91	6,41	4,97	22,64	9,00		2,75	7,22	16,30	8,35	8,49	5,25
1994	6,77	4,44	4,87	28,91	7,05		5,06	10,58	13,24	7,01	6,94	6,15
1995	4,77	6,34	4,28	20,16	9,10		8,94	11,87	9,38	6,95	7,73	6,08
1996	3,23	4,39	3,93	10,27	10,41		17,38	9,13	8,92	3,98	7,12	7,68

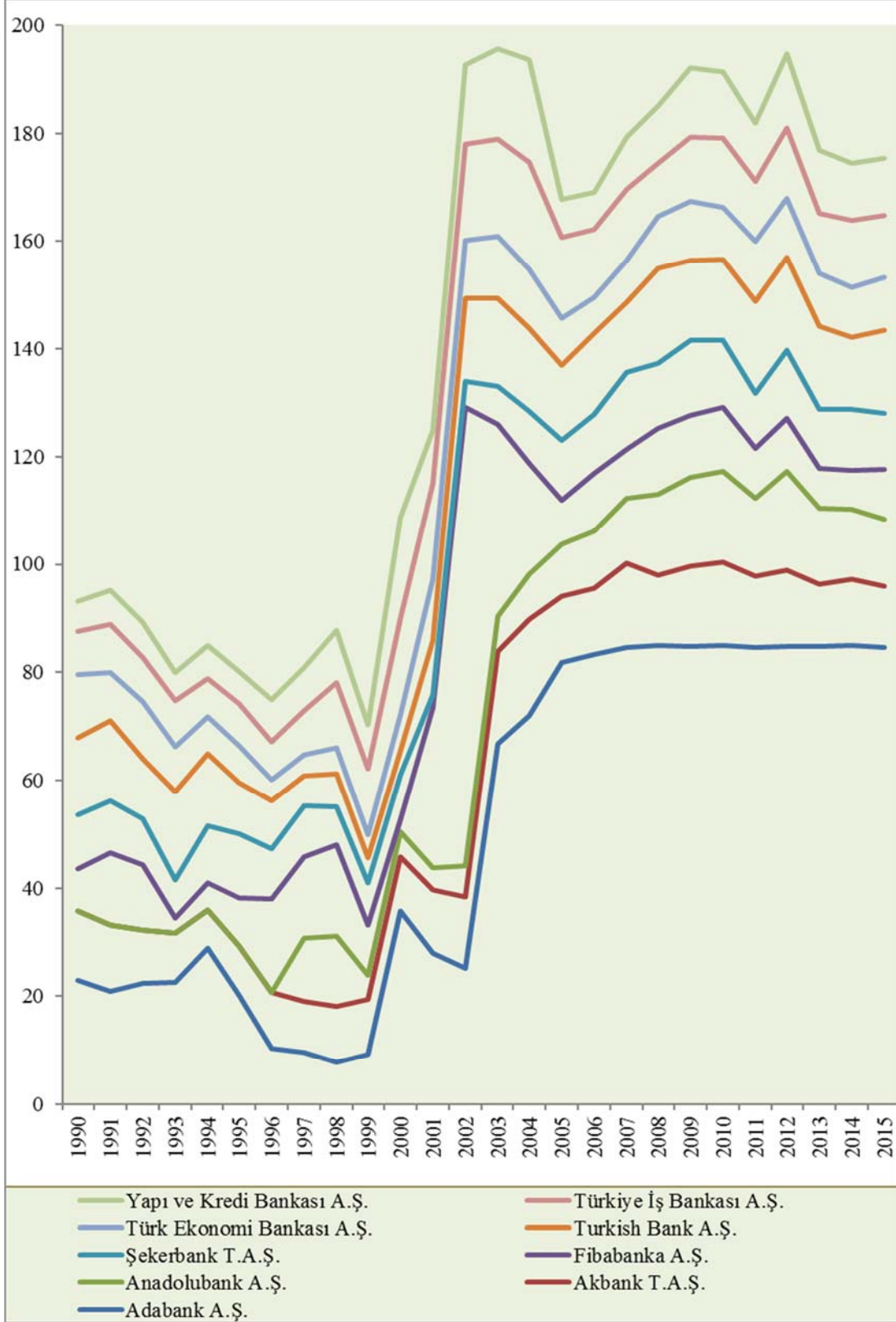
‡ AnadoluBank A.Ş.'nin kuruluş yılı 1997 olduğu için verileri 1997 yılından itibaren başlamaktadır.

1997	4,97	5,90	3,92	9,54	9,50	11,66	15,16	9,31	5,66	3,84	8,25	8,00
1998	3,43	3,65	4,43	7,68	10,50	13,00	16,79	7,16	6,00	4,86	12,01	9,80
1999	2,42	2,39	5,61	9,29	10,10	4,56	9,20	7,90	4,62	4,23	12,22	8,20
2000	2,69	2,94	6,78	35,79	10,04	4,66	2,24	8,33	4,40	6,77	17,75	18,75
2001	11,86	6,09	3,82	27,89	11,82	4,02	29,69	2,48	10,07	11,29	17,73	9,93
2002	11,04	10,50	5,96	25,11	13,29	5,79	84,98	4,74	15,45	10,78	17,90	14,55
2003	12,50	13,26	6,85	66,70	17,10	6,61	35,67	6,96	16,30	11,46	18,05	16,82
2004	8,85	11,70	8,32	72,01	17,84	8,23	20,75	9,50	15,43	11,06	19,84	18,84
2005	8,91	11,82	13,16	81,89	12,13	9,65	8,13	11,15	14,01	8,65	15,19	7,03
2006	9,15	10,98	12,12	83,29	12,34	10,59	10,76	10,91	15,07	6,66	12,51	6,84
2007	8,92	10,89	12,32	84,60	15,54	12,12	9,11	14,20	13,07	7,71	13,22	9,74
2008	7,05	8,39	10,87	84,88	13,09	15,05	12,21	12,13	17,67	9,66	9,69	10,75
2009	8,31	9,50	11,39	84,82	14,89	16,48	11,39	13,95	14,83	10,95	11,92	12,81
2010	8,90	10,21	11,57	84,93	15,52	16,83	11,90	12,32	15,17	9,53	12,91	12,17
2011	8,20	9,48	10,43	84,55	13,14	14,54	9,38	10,15	17,10	11,06	11,09	10,82
2012	10,54	11,38	11,40	84,80	14,06	18,43	9,81	12,57	17,31	11,04	12,95	13,80
2013	8,85	10,11	9,31	84,73	11,61	14,07	7,46	10,98	15,29	9,90	11,20	11,63
2014	11,53	10,64	9,34	85,05	12,22	12,96	7,29	11,29	13,33	9,37	12,33	10,56
2015	10,42	10,35	9,17	84,57	11,37	12,40	9,27	10,35	15,57	9,67	11,62	10,48

Grafik 1: Grafik 1: Kamu Bankalarının 1990-2015 Yılları Arası Özkaynak Rasyosu Oranının Yığılması

Grafik 2. Özel Bankaların 1990-2015 Yılları Arası Özkaynak Rasyosu Oranının Yığılmış Çizgi Grafik İle Gösterimi

Tablo 3'e çıkarılan kamu ve özel sermayeli bankaların 1990-2015 yılları arası özkaynak rasyosu genel ortalaması 13,94 olarak bulunmuştur. Seçilen yılların özkaynak rasyosu ortalamaları yıl bazlı incelendiğinde en düşük ortalamanın 6,73 ile 1999 yılında en yüksek rasyo ortalamasının ise 19,02 ile 2003 yılında olduğu tespit edilmiştir.

Basel I, sermaye yeterliliği oranının minimum % 8 olması gerekliliği ile bankacılık sektörünün denetimi anlamında bir ilki oluşturmaktadır. 1996 yılında, sermaye yeterliliği ile ilgili bu standardın kapsamı genişletilerek piyasa riski de standarda eklenmiştir. Türkiye Basel I kriterlerini benimsemiş ve 1989 yılından itibaren aşamalı olarak uygulamıştır. 2001 yılından itibaren sermaye yeterliliği hesaplamalarına piyasa riskinin ilave edilmesi zorunluluğu getirilmiştir. Küresel rekabet ortamının bir getirisi olarak genişleyen mali piyasalar ile banka işlemlerinin karmaşıklaşması sonucu Basel II kriterleri ortaya çıkmıştır. Basel II kriterlerinde Basel I'de olduğu gibi sermaye yeterliliğinin minimum % 8 oranı değişmezken hesaplamalarda operasyonel risklerin dikkate alınması zorunlu hale getirilmiştir. Türkiye'de sermaye yeterliliği hesaplamaları ile ilgili yeni düzenleme 2006 yılından itibaren uygulanmaya başlanmıştır. Gerek Basel I kriterleri gerekse Basel II kriterlerinde en önemli prensip, bankaların aldıkları riskleri karşılayacak minimum düzeyde bir sermaye tutmaları için gerekli düzenlemeleri yapmalarıdır. Uluslararası alanda faaliyet gösteren bankalar için sermaye yeterlilik rasyosunun Basel kriterleri çerçevesinde olması karşılaşılabilecek riskler için büyük önem taşımaktadır.

Tablo 4. TBB'de Listelenen Kamu ve Özel Sermayeli Bankaların 1990-2015 Yılları Arası Aktif Kalitesi Rasyosu Oranları

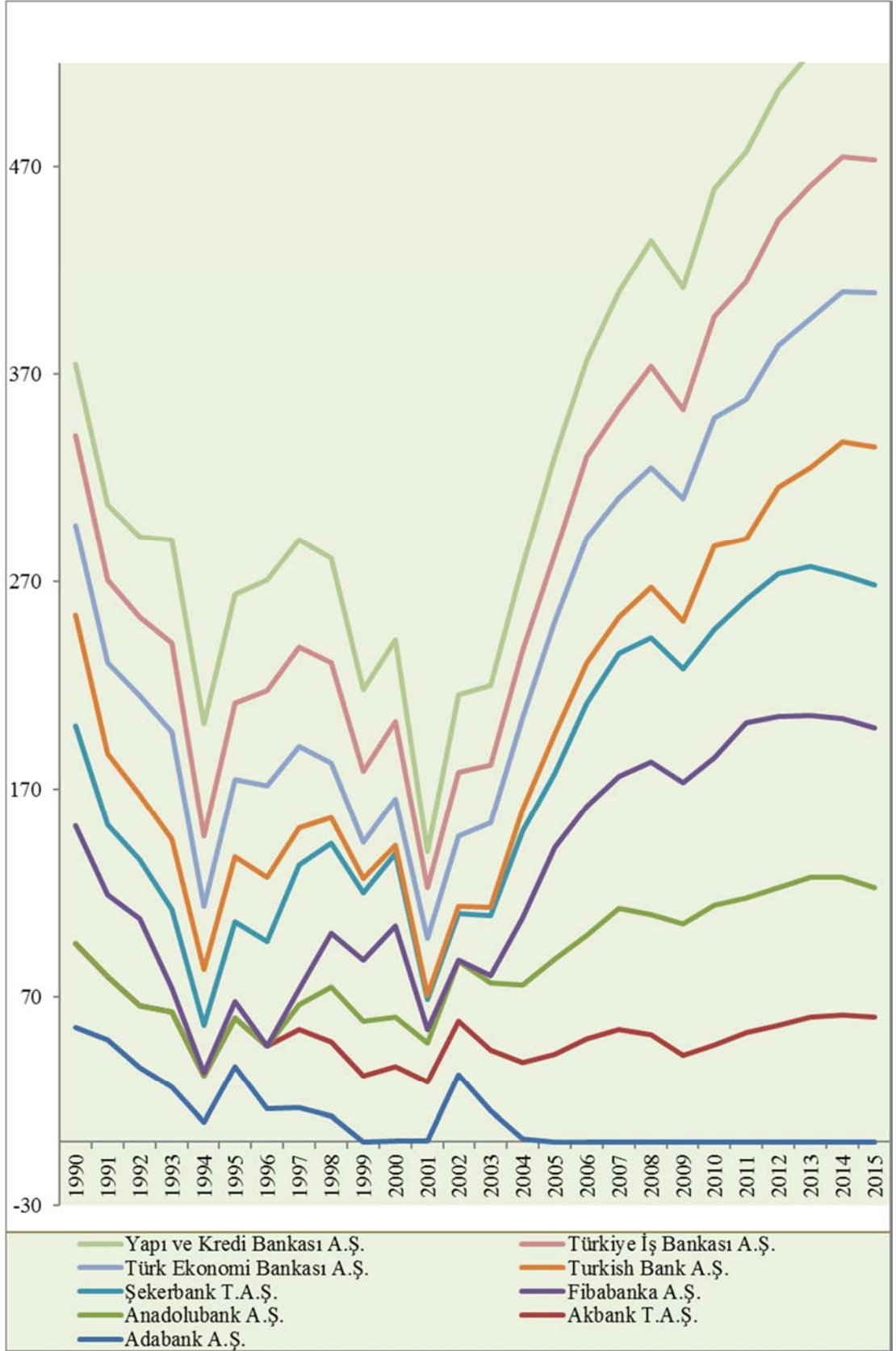
Bankalar	Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş.	Türkiye Halk Bankası A.Ş.	Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	Adabank A.Ş.	Akbank T.A.Ş.	Anadolubank A.Ş.	Fibabanka A.Ş.	Şekerbank T.A.Ş.	Turkish Bank A.Ş.	Türk Ekonomi Bankası A.Ş.	Türkiye İş Bankası A.Ş.	Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.
Yıllar												
1990	53,32	48,96	38,26	55,32	40,10		56,65	48,45	53,46	43,06	43,36	34,14
1991	51,31	43,30	32,00	49,01	30,73		39,27	33,74	34,47	43,79	39,62	36,60
1992	54,59	37,05	28,44	35,76	30,12		41,73	28,13	31,31	47,67	37,88	38,83
1993	39,10	35,97	44,32	26,51	35,92		11,65	37,91	33,60	51,91	42,78	49,64
1994	41,86	19,28	51,81	9,27	22,32		1,76	22,91	26,83	30,34	34,04	54,14
1995	55,39	29,34	42,76	36,43	23,16		7,82	38,34	31,61	37,12	36,86	52,45
1996	47,53	25,07	40,95	15,95	30,47		0,03	49,87	30,94	44,37	46,06	53,10
1997	55,44	26,26	49,96	16,57	37,53	11,81	7,53	59,73	18,02	39,52	47,58	51,73
1998	28,97	22,76	47,83	12,32	35,92	26,52	25,80	43,38	12,36	26,45	48,35	49,97
1999	24,25	16,68	34,16	0,01	31,62	26,46	29,30	32,36	6,89	17,59	34,19	39,68
2000	26,38	13,47	47,17	0,64	35,74	23,88	43,79	34,82	3,74	22,56	37,42	39,22
2001	14,60	7,58	27,49	0,40	28,23	19,34	6,16	14,56	1,96	27,53	24,15	17,66
2002	12,64	6,93	26,61	32,48	25,69	28,87	0,45	22,51	3,64	33,79	30,49	37,64
2003	11,79	13,01	27,54	14,90	29,57	32,24	3,31	29,07	3,87	40,99	27,62	38,18
2004	16,03	16,88	33,32	1,36	37,06	37,19	32,52	41,78	10,25	44,44	32,33	40,84
2005	20,64	22,99	36,76	0,00	42,20	45,79	53,63	36,16	18,71	54,20	32,57	47,37
2006	24,16	33,83	48,72	0,00	49,48	49,81	62,41	49,80	19,65	59,79	39,65	46,03
2007	26,69	45,04	55,34	0,00	54,27	58,23	63,50	59,37	17,26	58,17	42,38	56,62
2008	29,53	50,56	58,44	0,00	51,81	57,87	73,25	59,69	24,51	57,71	48,81	60,69
2009	29,49	53,52	53,35	0,00	41,67	63,46	67,92	54,79	22,74	59,69	42,69	58,64

2010	38,00	60,73	60,65	0,00	46,73	67,43	70,93	61,63	40,26	61,76	48,74	62,06
2011	44,45	61,69	64,26	0,00	52,64	64,57	84,72	59,10	29,36	67,34	56,67	62,70
2012	43,86	60,85	65,15	0,00	56,24	66,39	82,58	68,70	41,38	68,19	61,07	62,01
2013	53,51	60,63	64,03	0,00	60,24	67,37	77,73	72,11	47,60	71,40	64,27	64,51
2014	57,32	65,48	66,10	0,00	61,32	65,94	76,97	69,06	64,02	72,06	65,56	67,32
2015	61,69	67,51	67,66	0,00	60,37	62,14	76,98	68,50	67,03	73,95	64,53	67,51

Grafik 3: Kamu Bankalarının 1990-2015 Yılları Arası Aktif Kalitesi Rasyosu Oranının Yığılmış Çizgi Grafik İle Gösterimi

Grafik 4: Özel Bankaların 1990-2015 Yılları Arası Aktif Kalitesi Rasyosu Oranının Yığılmış Çizgi Grafık İle Gösterimi

Tablo 4'e çıkarılan kamu ve özel sermayeli bankaların 1990-2015 yılları arası aktif kalitesi rasyo oranlarının genel ortalaması 39.41 olarak bulunmuştur. Seçilen yılların aktif kalitesi rasyo ortalamaları yıl bazlı

incelendiğinde en düşük ortalamasının 15.81 ile 2001 yılında en yüksek rasyo ortalamasının ise 61.49 ile 2015 yılında olduğu tespit edilmiştir.

Aktif kalitesi rasyosu bakımından 12 adet banka değerlendirildiğinde bankaların arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0.0001$). Tablo 1’de Aktif kalitesi rasyoları için Tanımlayıcı İstatistikler, Kruskal-Wallis Analizi ve Mann Whitney U testi sonuçları verilmiştir. Tablo 1 incelendiğinde, en düşük aktif kalitesi rasyosu ortalaması Adabank’ta gözlemlenmiş olup Turkish Bank aktif kalitesi rasyosu ortalaması 26.75 olarak elde edilmiştir. Adabank ve Turkish Bank dışında kalan on banka için aktif kalitesi rasyosu ortalaması istatistiksel olarak aynı önem düzeyinde belirlenmiştir. Sonuç olarak aktif kalitesi rasyoları için üç farklı seviye belirlenmiştir. Aktif kalitesi rasyosu en yüksek olan banka Yapı ve Kredi Bankası olarak bulunmuştur.

Tablo 1. Aktif Kalitesi Rasyosu için Tanımlayıcı İstatistikler ve Kruskal-Wallis Analizi Sonuçları

Banka	N	Ort.	Std Sap.	Median	IQR	Min	Max	K-W Khi-Kare	p
Adabank	26	11.81 ^C	16.96	0.52	16.57	0.00	55.32	71.716	P<0.0001
Akbank	26	40.43 ^A	12.07	37.30	21.34	22.32	61.32		
Anadolubank	19	46.07 ^A	19.20	49.81	38.05	11.81	67.43		
Fibabanka	26	42.25 ^A	30.07	42.76	63.11	0.03	84.72		
Yapı ve Kredi Bankası	26	49.59 ^A	12.26	50.85	21.47	17.66	67.51		
Türkiye İş Bankası	26	43.45 ^A	11.50	42.54	14.55	24.15	65.56		
Şekerbank	26	46.02 ^A	16.38	45.92	25.95	14.56	72.11		
Türk Ekonomi Bankası	26	48.28 ^A	16.21	46.06	22.67	17.59	73.95		
Turkish Bank	26	26.75 ^B	18.01	25.67	22.11	1.96	67.03		
Türkiye Vakıflar Bankası	26	46.66 ^A	13.43	47.50	24.28	26.61	67.66		
Türkiye Halk Bankası	26	36.36 ^A	19.49	34.90	34.24	6.93	67.51		
T.C. Ziraat Bankası	26	37.02 ^A	15.69	38.55	29.07	11.79	61.69		

Tablo 2 incelendiğinde karlılık rasyosu için incelenen bankalar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur ($p<0.0001$). En yüksek karlılık rasyosu Akbank’ta gerçekleşirken en düşük karlılık rasyosu Fibabanka’da gerçekleşmiştir. Bununla birlikte Adabank, Fibabank ile istatistiksel olarak benzer önem seviyesinde en düşük karlılık rasyosuna sahip bir banka olarak değerlendirilmiştir. Türk Ekonomi Bankası, Türkiye İş Bankası, T.C. Ziraat Bankası, Turkish Bank, Yapı ve Kredi bankası ile Türkiye Vakıflar Bankası istatistiksel olarak benzer önem seviyesinde bulunmuştur. Ayrıca standart sapmalar incelendiğinde karlılık rasyosu bakımından en yüksek değişkenlik Fibabankta gerçekleşirken en az değişkenlik T.C. Ziraat Bankası’nda meydana gelmiştir. Bununla birlikte çalışmada takip edilen 26 yılda Türkiye İş Bankası karlılık rasyosunda hiç negatif değerde olmamıştır.

Tablo 2. Karlılık Rasyosu için Tanımlayıcı İstatistikler ve Kruskal-Wallis Analizi Sonuçları

Banka	N	Ort.	Std Sap.	Median	IQR	Min	Max	K-W Khi-Kare	p
Adabank	26	-2.22 ^{CD}	14.85	0.46	3.82	-63.24	15.17	36.564	P<0.0001
Akbank	26	4.01 ^A	2.40	2.92	4.27	-0.09	8.23		
Anadolubank	19	1.59 ^B	2.10	1.91	1.33	-6.52	3.14		
Fibabanka	26	-4.19 ^D	29.95	0.73	6.48	-146.10	26.37		
Yapı ve Kredi Bankası	26	1.54 ^B	3.63	1.89	2.36	-12.55	5.85		
Türkiye İş Bankası	26	2.22 ^B	2.06	1.70	1.53	-4.65	6.01		
Şekerbank	26	1.22 ^C	2.19	1.48	1.08	-8.40	4.41		

Türk Ekonomi Bankası	26	2.51 ^B	2.24	1.52	2.14	-0.83	9.35
Turkish Bank	26	1.81 ^B	2.23	0.85	2.71	0.00	7.37
Türkiye Vakıflar Bankası	26	1.51 ^{BC}	1.92	1.50	1.31	-6.71	4.21
Türkiye Halk Bankası	26	1.30 ^C	1.72	1.33	1.76	-5.83	3.41
T.C. Ziraat Bankası	26	1.85 ^B	1.45	1.67	2.43	-0.24	5.13

Tablo 3’de sermaye yeterliliği rasyosu için tanımlayıcı istatistikler ve Kruskal-Wallis analizi sonuçları verilmiştir. Sermaye yeterliliği rasyosu bakımından bankalar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur ($p<0.0001$). En yüksek sermaye yeterliliği Adabank’ta gerçekleşirken Fibabank bunu takip etmiştir. Ancak bu iki bankada standart sapma bakımından en yüksek değerlere sahiptir. Yani değişkenlik çok yüksek bulunmuştur. Kamu bankaları ise sermaye yeterliliği bakımından özel bankalara göre daha düşük ortalama ve medyan değerlerine sahip olmuştur.

Tablo 3. Sermaye Yeterliliği Rasyosu için Tanımlayıcı İstatistikler ve Kruskal-Wallis Analizi Sonuçları

Banka	N	Ort.	Std Sap.	Median	IQR	Min	Max	K-W Khi- Kare	p
Adabank	26	51.17^A	32.33	51.25	62.21	7.68	85.05	125.576	P<0.0001
Akbank	26	12.18 ^{BC}	2.59	12.13	3.19	7.05	17.84		
Anadolubank	19	11.14 ^{BC}	4.44	12.12	7.93	4.02	18.43		
Fibabanka	26	14.95 ^B	16.08	10.29	7.03	2.24	84.98		
Yapı ve Kredi Bankası	26	10.20 ^{BC}	3.90	9.87	5.33	5.25	18.84		
Türkiye İş Bankası	26	12.07 ^{BC}	3.76	11.97	4.73	6.94	19.84		
Şekerbank	26	9.74 ^{BC}	2.66	10.02	2.96	2.48	14.20		
Türk Ekonomi Bankası	26	8.69 ^{BC}	2.47	9.45	4.00	3.84	11.62		
Turkish Bank	26	12.87 ^{BC}	4.05	14.58	5.38	4.40	17.67		
Türkiye Vakıflar Bankası	26	7.78 ^{BC}	3.10	6.82	5.90	3.82	13.16		
Türkiye Halk Bankası	26	8.19 ^{BC}	3.06	8.94	4.55	2.39	13.26		
T.C. Ziraat Bankası	26	7.55^C	2.96	8.26	4.18	2.42	12.50		

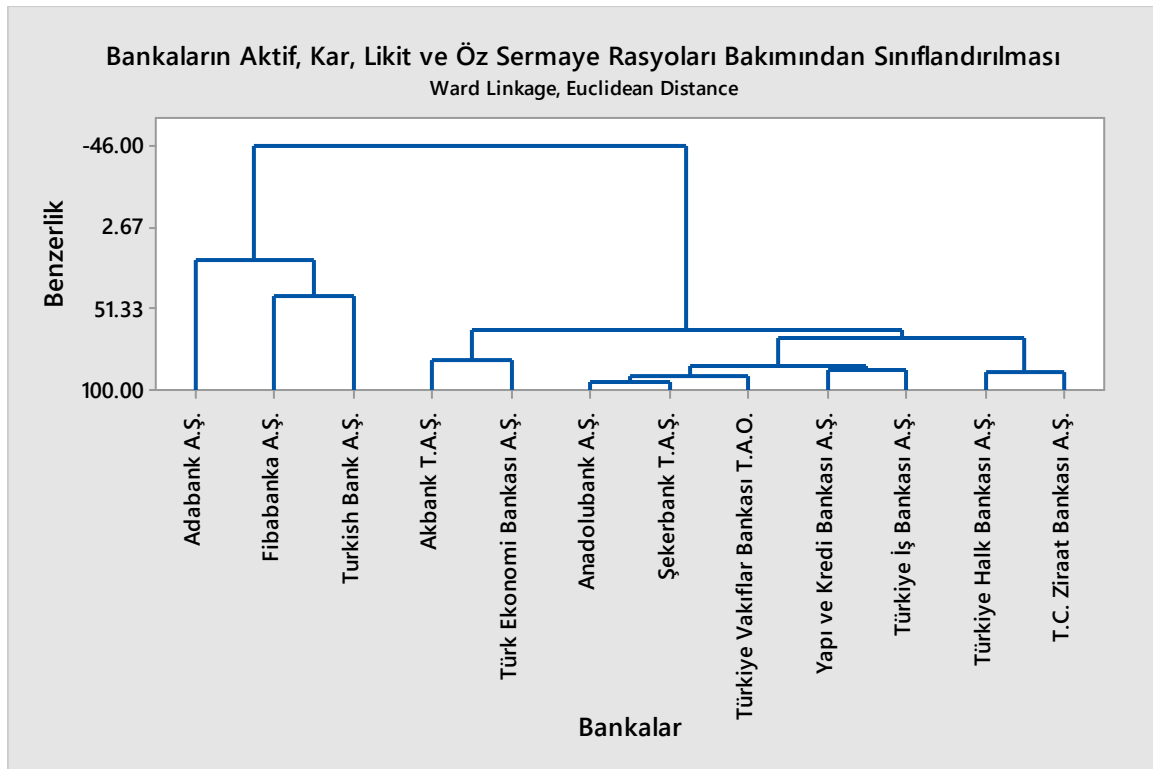
Tablo 4’te likidite rasyoları için tanımlayıcı istatistikler ve K-W analizi sonuçları verilmiştir. Bankalar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur ($p<0.0001$). En yüksek likidite rasyosu Adabank’ta ve Turkish Bank’ta bulunmuştur. En düşük likidite rasyosu ise Türkiye Halk Bankası ile Yapı ve Kredi Bankalarında bulunmuştur. Likidite rasyosu bakımından kamu bankalarının özel bankalara göre düşük ortalamalara sahip olduğu görülmektedir. Standart sapmaları, yani değişkenliği en yüksek olan bankalar ortalama likiditeleri en yüksek bankalar olmuştur. Benzer şekilde düşük likidite rasyolu bankalarda değişim daha düşük olmuştur.

Tablo 4. Likidite Rasyoları için Tanımlayıcı İstatistikler ve Kruskal-Wallis Analizi Sonuçları

Banka	N	Ort.	Std Sap.	Median	IQR	Min	Max	K-W Khi- Kare	p
Adabank	26	74.98^A	22.21	82.10	26.43	22.21	94.41	99.883	P<0.0001
Akbank	26	45.53 ^C	9.93	46.24	12.11	21.36	63.21		
Anadolubank	19	35.21 ^{CD}	19.84	27.93	31.60	12.98	82.36		

Fibabanka	26	43.18 ^C	23.80	35.56	28.83	13.36	94.53
Yapı ve Kredi Bankası	26	27.17^D	9.11	26.54	9.85	9.79	43.37
Türkiye İş Bankası	26	30.03^D	14.99	33.52	25.46	6.15	52.28
Şekerbank	26	32.66 ^{CD}	11.55	32.51	18.28	16.54	54.71
Türk Ekonomi Bankası	26	43.34 ^C	12.95	46.08	20.59	22.33	63.15
Turkish Bank	26	65.19^B	18.51	67.39	25.58	25.32	89.96
Türkiye Vakıflar Bankası	26	39.17 ^C	9.84	38.83	17.48	24.26	54.33
Türkiye Halk Bankası	26	23.71^D	9.58	20.16	16.43	6.89	41.15
T.C. Ziraat Bankası	26	33.26 ^{CD}	9.54	34.13	9.24	17.36	54.22

Şekil 1’de ele alınan 4 rasyo bakımından bankaların sınıflandırılması yapılmıştır.

Şekil 1. Kümeleme analizine göre bankaların sınıflandırılması

4.DEĞERLENDİRME

Sermaye yeterliliğini gösteren özkaynak rasyosunun düşük olması bankanın alacaklarına karşı teminat gösterememesine ve yatırımcılara karşı güven sağlayamamasına sebep olmaktadır. Bir ülkede ekonomik belirsizliğin olduğu dönemlerde risk iştahı düşük olmaktadır. Sermaye oranının düşmesi bankanın mali yapısının kötüleştiğinin, kriz dönemlerinde açık pozisyonlarını kapatabilecek sermayesinin kalmadığının göstergesidir. Firmanın aktif kalitesini ortaya koyan oranlar içinde en anlamlı olanı toplam krediler ve alacakların toplam aktifler içerisinde gösterilmesi yöntemidir. Oranın düşük olması karlılığa olumsuz yönde etki edebilmekte yüksek çıkması ise banka için yüksek risk anlamı taşımakta olup bankanın risk-getiri dengesini bozmaktadır. Aktif kalitesi oranının düşük çıkmasının bir farklı yorumlaması da reel sektörü fonlayabilme imkanının bulunmadığıdır. Bankaların piyasalardaki mevduat ihtiyacını karşılarken yüksek maliyet çıkarmaması için aktif yönetiminin etkin bir şekilde yapılması gerekmektedir.

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de bankacılık sektörü ülke ekonomisinin performans göstergelerinden en önemlisidir. Kriz dönemlerinde finansal yapıda karşılaşılan riskler ve belirsizlikler bankacılık sektörünün incelenmesinin önemini arttırmıştır. Ayrıca sektörün finansal durumu ülkenin gelişimi ile doğrudan ilişkili olduğundan dolayı sektörün incelenmesi kamu kesimi açısından da önem taşımaktadır.

Çalışmada TBB'nin web sayfasında herkese açık olan finansal tablolardan alınan veri setleri ile özel ve kamu bankalarının 26 yıllık finansal durumlarının izlenebileceği özkaynak rasyosu ve aktif kalitesi rasyosu hesaplanmıştır. Bu rasyolar, Türk bankacılık sektöründe sermayelerine göre kamu ve özel bankaların kriz dönemlerindeki finansal değişimlerinin grafikler üzerinde kıyaslanarak izlenebilmesini sağlamıştır. Aynı zamanda sermayelerine göre gruplandırılan bankaların dönemlere göre kendi aralarındaki finansal değişim de izlenebilmektedir.

Kullanılan veri seti 26 yıllık dönemi kapsadığı için bankacılık sektörünü doğrudan etkileyen birçok kriz döneminin üzerinde durmaya olanak sağlamıştır. Özkaynak rasyosu ve aktif kalitesi rasyosunun kriz dönemlerindeki değişimleri kriz sonrası dönemler için öngörü sağlayabilecek niteliktedir. Araştırma kapsamında incelenen bankaların özkaynak rasyosu ve aktif kalitesi rasyosunun genel ortalamaları incelenmiş olup ekonomik kriz dönemlerinde finansal faaliyetleri canlandırmak amacıyla kullanılan kredilerin, aktif kalitesi oranlarını düşürücü etkisi olduğu gözlemlenmiştir.

Banka yönetimi ve hissedarlar tarafından bankaların finansal yapıları sağlamlık açısından incelenmesinde özkaynak rasyosu önemli bir araçtır. Bu rasyo aktiflerin özkaynaklara oranını gösterdiği için aktif-pasif yönetimimin başarısının ölçümünde kullanılan önemli verileri üretmektedir.

Aktif kalitesi rasyosu, bankanın varlıklarının durumunu ortaya koymaktadır. Kredi ve alacakların aktif toplamı içindeki payını gösteren bu oran bankacılık sektöründe kırılabilirliği değerlendirmek için kullanılabilir önemli bir rasyodur. Ancak, unutulmaması gereken bir diğer konu çalışmada kullanılan oranların ilk önce ayrı ayrı değerlendirilmesi ardından karşılaştırılmalı ve bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmesi gerektiğidir.

Aktiflerin dönem net kar-zararının aktifler içerisindeki payını gösteren karlılık rasyosu, tüm iş kollarında olduğu gibi bankacılık sektöründe de faaliyetlerin devam etmesinde kullanılan önemli bir ölçütü vermektedir.

2001 krizinde çok sayıda bankanın zarar görmesinin altında yatan "likidite sıkışıklığı" likidite rasyosu ile gözlemlenebilir. Bankaların optimum düzeyde likiditeye sahip olması olası krizlerden daha zarara uğrayarak çıkabilmesini sağlayacaktır. Bu noktada bankacılık sektöründe 2001 krizi sonrası uygulanan politikaların ve uluslararasılaşma hamlelerinin olumlu sonuçlarının günümüzdeki bankacılık sektörüne yansımaları açıkça görülmektedir.

Türk finans sisteminde kırılabilirlik sonucunda meydana gelen 2000-2001 ve 2008 kriz dönemlerinde karlılık, aktif kalitesi ve likidite rasyolarının olumsuz yönde etkilendiği görülmüştür. Kriz dönemleri haricinde aktif kalitesi ve likidite rasyolarının ters yönlü eğilim gösterdiği görülmüştür.

Türk bankacılık sektöründe son 26 yıldaki özkaynak rasyosu ve aktif kalitesi rasyosunun yıllık dönemlerde değişim eğilimleri grafiklerle gösterilmesi, ileriki dönemlerde oluşabilecek belirsizliklerin önceden saptanmasında etkili olacaktır.

Oran analizleri sonucunda oluşturulan grafikler ile 1990 ve 2015 yılları arasında yaşanan finansal krizlerin bankacılık sektörüne etkileri izlenmiştir. Araştırmadaki bankalar sermayelerine göre iki gruba ayrılarak; özkaynak rasyosu ve aktif kalitesi rasyosu gruplara (özel ve kamu sermayeli bankalar) göre kıyaslandığı etkinlik grafikleri değerlendirilmiştir.

Araştırma kapsamında incelenen bankaların özkaynak rasyosu ve aktif kalitesi rasyosunun genel ortalamaları incelenmiş olup ekonomik kriz dönemlerinde finansal faaliyetleri canlandırmak amacıyla kullanılan kredilerin, aktif kalitesi oranlarını düşürücü etkisi olduğu gözlemlenmiştir. 2001 kriz döneminde ise özkaynak rasyosu hariç tüm rasyolar olumsuz yönde etkilenmiştir.

Çalışmada Türk bankacılık sektöründe son 26 yıldaki özkaynak rasyosu, aktif kalitesi rasyolarının yıllık dönemlerde değişim eğilimleri grafiklerle gösterilmiştir. Türkiye'de 26 yıllık süreç içinde kriz dönemlerinde rasyoların değişimlerinin ortaya çıkarılması, ileriki dönemlerde oluşabilecek belirsizliklerin önceden saptanmasında etkili olacaktır.

KAYNAKÇA

- Afşar, A. (2007). Finansal Gelişme ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(36), 188-198.
- Alkan, G., & Özkaya, H. (2015). Türk Muhasebe ve Finans Yazınının SSCI'da 20 Yılı. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(Nisan), 175-192.
- Altunbas, Y., Evans, L., & Molyneux, P. (2001). Bank Ownership And Efficiency. *Journal of Money, Credit and Banking*, 33(4), 926-954.
- Artar Kibritçi, O., & Sarıdoğan Atılgan, A. (2012). Küresel Finansal Krizin Türkiye'de Bankacılık Sektörü Mali Yapısına Etkileri. *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Haziran(2), 1-17.
- Aytekin, S., & Sakarya, Ş. (2013). BIST'deki Mevduat Bankalarının Finansal Performanslarının 2001 ve 2008 Finansal Krizleri Çerçevesinde CAMELS Derecelendirme Sistemi İle Değerlendirilmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 25 - 58.
- Barışık, S., & Demirel, B. (2014). Finansal Kırılganlık ve Türk Bankacılık Sektörü İçin 2002-2011 Dönemi Finansal Kırılganlık Endeksi. *TİSK AKADEMİ*(1), 119-136.
- Barry, T. A., Lepetit, L., & Tarazi, A. (2011). Ownership Structure And Risk In Publicly Held And Privately Owned Banks. *Journal of Banking & Finance*, 35(5), 1327-1340.
- Boyd, J. H., Levine, R., & Smith, B. D. (2001). The Impact Of Inflation On Financial Sector Performance. *Journal of monetary Economics*, 47(2), 221-248.
- Bumin, M. (2016). Yeniden Yapılandırma Sonrası 2004-2014 Döneminde Türk Bankacılık Sektörü. *Maliye Finans Yazıları*(105), 177-222.
- Büker, S., Aşıkoğlu, R., & Güven, S. (2011). *Finansal Yönetim*. Ankara: [y.y.].
- Claessens, S., & Laeven, L. (2005). Financial Dependence, Banking Sector Competition, And Economic Growth. *Journal of the European Economic Association*, 3(1), 179-207.
- Çelik, S., & Deniz Akarım, Y. (2012). Likidite Riski Yönetimi: Panel Veri Analizi ile İMKB Bankacılık Sektörü Üzerine Ampirik Bir Uygulama. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(13), 1-17.
- Demir, Y., & Meder Çakır, H. (2015). Finansal İstikrar ve Türkiye'de Bankacılık Düzenlemeleri. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(33), 33-53.
- Demirel, E., Atakişi, A., & Abacıoğlu, S. (2013). Bankacılık Faaliyet Oranlarının Panel Veri Analizi Türkiye'deki Kamu, Özel Ve Yabancı Sermayeli Bankaların Durumu. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 101-111.
- Demirel, E., Atakişi, A., & Abacıoğlu, S. (2013). Bankacılık Faaliyet Oranlarının Panel Veri Analizi Türkiye'deki Kamu, Özel Ve Yabancı Sermayeli Bankaların Durumu. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 101-111.
- Diamond, D. W., & Rajan, R. G. (2001). Liquidity Risk, Liquidity Creation, And Financial Fragility: A Theory Of Banking. *Journal of political Economy*, 109(2), 287-327.

- Ege, İ., TopalođLu, E., & Karakozak, Ö. (2015). CAMELS Performans Değerleme Modeli: Türkiye'deki Mevduat Bankaları Üzerine Ampirik Bir Uygulama. Niđe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi, 8(4), 109-126.
- Ersoy, H. (2013). Türk Bankacılık Sisteminde Sermaye Yeterliliği ve Basel Standartları. İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi(10), 53.
- Goodhart, C. A., Sunirand, P., & Tsomocos, D. P. (2006). A Model To Analyse Financial Fragility. *Economic Theory*, 27(1), 107-142.
- Gülen, M. (2015). Bankacılık Sektöründe Kamu ve Özel Bankaların Finansal Performanslarının Karşılaştırılması. (Yüksek Lisans), Hitit Üniversitesi, Çorum.
- Gümüş, F. B., & Nalbantoğlu, Ö. (2015). Türk Bankacılık Sektörünün Camels Analizi Yöntemiyle 2002-2013 Yılları Arasında Performans Analizi. Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi Dergisi, 17(2), 83-106.
- Güneş, N. (2015). Banka Kârlılığının Belirleyicileri: 2002-2012 Dönemi Türk Mevduat Bankaları Üzerine Bir İnceleme. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi Dergisi, 20(3), 265-282.
- Güney, S., & Saka Ilgin, K. (2015). Finansal Krizlerin Bankaların Performanslarına Etkisi: Türk Mevduat Bankalarında CAMELS Modelinin İncelenmesi ve Örnek Bir Uygulama. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17(3), 303-331.
- Güven, A. (2010). Kredilendirme Sürecinde Firma Derecelendirilmesi ve Sermaye Yeterliliği Rasyosu İle Aktif Kalitesi Üzerindeki Etkisi. (Yüksek Lisans), İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Iftikhar, S. F. (2015). Financial Reforms and Financial Fragility: A Panel Data Analysis. *International Journal of Financial Studies*, 3(2), 84-101.
- Korkmaz, Ö., Erer, D., & Erer, E. (2016). Bankacılık Sektöründe Yoğunlaşma İle Finansal Kırılganlık Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (2007-2014). *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(Ocak), 127-146.
- Kosmidou, K. (2008). The Determinants of Banks' Profits in Greece During the Period of EU Financial Integration. *Managerial Finance*, 34(3), 146-159.
- Kök, D., & Ay, O. E. (2017). 2008 Küresel Finansal Krizinin Türk Bankacılık Sektörü Etkinlik Düzeylerine Yansımaları Üzerine Bir Araştırma: 2007-2009. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 5(10), 155 - 170.
- Lannotta, G., Nocera, G., & Sironi, A. (2007). Ownership Structure, Risk And Performance In The European Banking Industry. *Journal of Banking & Finance*, 31(7), 2127-2149.
- Mohan, T. R., & Ray, S. C. (2004). Comparing Performance Of Public And Private Sector Banks: A Revenue Maximisation Efficiency Approach. *Economic and Political Weekly*(March), 1271-1276.
- Okka, O. (2010). Finansal Yönetim : Teori ve Çözümlü Problemler. Ankara: Nobel.
- Poyraz, E. (2012). Türk Bankacılık Sektöründe Optimal Kredi Düzeyinin Belirlenmesi. Determination of the Optimal Level of Lending in Turkish Banking Sector., 3(2), 41-49

- Selçuk, H., & Tunay, K. B. (2014). Ticari Banka Yönetiminin Temelleri. Ankara: Nobel Akademi Yayınları.
- Tan, Y., & Floros, C. (2012). Bank Profitability And Inflation: The Case Of China. *Journal of Economic Studies*(6), 675. doi:10.1108/01443581211274610
- Tarawneh, M. (2006). A Comparison Of Financial Performance In The Banking Sector: Some Evidence From Omani Commercial Banks. *International Research Journal of Finance and Economics*, 3(3), 101-112.
- Türker Kaya, Y. (2001). Türk Bankacılık Sektöründe CAMELS Analizi. MSPD Çalışma Raporları (6).
- Uçkun, N., & Girginer, N. (2011). Türkiye'deki Kamu ve Özel Bankaların Performanslarının Gri İlişki Analizi İle İncelenmesi. *Akdeniz University Faculty of Economics & Administrative Sciences Faculty Journal/Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(21).

FINANSAL TAVSİYELERİN YATIRIMCI DAVRANIŞLARINA ETKİSİ THE EFFECT OF FINANCIAL RECOMMENDATIONS ON INVESTOR BEHAVIOR

Veli Özgür Yurtdaşseven¹

Serkan Çankaya²

Öz

Küresel hisse piyasaları büyüklüğünün günümüzde ulaştığı seviyeler ve teknolojinin giderek artan etkisi bireysel ve kurumsal yatırımcılar açısından yatırım yapmayı ciddi bir bilgi donanımı ve uzmanlığı zorunlu hale getirmektedir. Yatırım kuruluşlarında yatırımcılara bu anlamda destek veren Araştırma ve Yatırım Danışmanlığı gibi bölümler tarafından hazırlanan finansal tavsiyelere daha çabuk ulaşımın yanı sıra analistler tarafından makro ve mikro anlamdaki gelişmelere yönelik daha hızlı hazırlanmış analizler yatırımcıların gün geçtikçe daha hızlı aksiyon almalarını sağlamaktadır. Teknolojik alt yapının her geçen yıl işlem hızının artmasına olanak sağlayacak şekilde gelişmesi ve bu paralelde algoritmik işlemlerin ağırlığının artması da hisse senedi yatırımlarında süreyi azaltan faktörler olarak dikkat çekmektedir. Söz konusu gelişimi Borsa İstanbul'da da gözlemekteyiz. Merkezi Kayıt Kuruluşu tarafından yayınlanan veriler gerek yerli gerek yabancı yatırımcı tarafında hisse senedi elde tutma sürelerinin kıaldığına işaret etmektedir. Davranışsal finans açısından da ele alındığında kısalan elde tutma süresi etkisiyle yayınlanan hisse senedi raporlarının ilk gün itibarıyla yatırımcı davranışlarını da etkilediği görülmektedir. Bu çalışma ile analist tavsiyelerinin ilk gün hisselerde oluşturduğu etkiyi ölçmek amaçlanmaktadır. Hisse senedi piyasasında gerileyen vade içinde bu çalışma finansal tavsiyelerin ilk gün etkisini tespit etmek anlamında önem taşımaktadır. Elde edilen bulgular daha önce yapılan çalışmaları destekler nitelikte yatırım kuruluşlarının çıkardığı finansal tavsiyelerin ilk işlem gününde şirket hisse performanslarını etkilediğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler : Hisse Senedi, Finansal Tavsiye, Analist Tavsiyeleri, Yatırımcı Davranışı

Jel Sınıflaması : G11, G17, L10

Abstract

Increasing levels of global stock market size and increasing influence of technology makes serious information equipment and expertise essential for investing in terms of individual and institutional investors. In addition to quick access to financial recommendations prepared by departments such as Research and Investment Advisory, which supports investors in this sense, investment analysts provide faster and faster analysis by analysts with quicker analysis on macro and micro development. The fact that the technological infrastructure has been developed to allow faster transactions every year and the increase in the weight of algorithmic operations in parallel with this, are factors that decrease the duration of stock investments. We also see the development in the Borsa İstanbul. The data issued by the Central Securities Depository indicates that the holding period for stocks is shortened both on the domestic and foreign investor side. In terms of behavioral finance, it is also observed that investor behavior affects the stock market reports published on the first day due to the influence of the holding period, which is shortened when it is handled. This study is intended to measure the first-day effect of analyst's recommendations on the shares. In the period of declining in the stock market, this study is important in terms of determining the first day effect of financial recommendations. The findings are support previous studies and show that the financial recommendations of the investment institutions affect the company's stock performance on the first trading day.

¹ Yönetici, Garanti Yatırım Yatırım Danışmanlığı İstanbul. İstanbul Ticaret Üniversitesi, Finans Enstitüsü, Sermaye Piyasası Yüksek Lisans Öğrencisi oyurtdasseven@garanti.com.tr

² Doç.Dr.. İstanbul Ticaret Üniversitesi, Finans Enstitüsü, scanakaya@ticaret.edu.tr

Key Words : Equities, Financial Advice, Analyst Recommendation, Investor Behavior

JEL Classification : G11, G17, L10

1.GİRİŞ

Günümüzde küresel anlamda hisse senetleri toplam 100 trilyon ABD\$’na piyasa değerine ulaşmış durumdadır.(Bloomberg Terminali) Teknolojik gelişmelerin de desteğiyle hızlı bir büyüme içindeki piyasalarda hem bireysel hem de kurumsal yatırımcılar açısından yatırım tercihlerinde ciddi bilgi donanımı ve uzmanlığa ihtiyaç duyulmaktadır.

Hisse senedi piyasalarında yatırım yapanlar ve/veya yatırım planı olan bireysel ve/veya kurumsal yatırımcılar açısından bilginin değeri oldukça yüksektir. Gerek makro gerekse de mikro düzeyde bilgiye ulaşımı olmayan ya da bilgiye ulaşıp da yorumlayamayan yatırımcılar açısından bu tip süreçler önemli bir risk aynı zamanda maliyet unsurudur.

Diğer yandan piyasalardaki gelişim hızı bilgiye ulaşım ve karar mekanizmaları noktasında da benzer bir eğilimi gündeme getirmiş, analistlerin gelişmelere daha hızlı reaksiyon göstermelerini sağlamıştır.

Hisse piyasası sürecindeki gelişim hisse senedi yatırımcı davranışlara da yansımıştır. Gelişim hızı eski adıyla İstanbul Menkul Kıymetler Borsası yeni adıyla Borsa İstanbul’da karşılık buldukça gerek yerli gerekse de yabancı yatırımcıların yatırım tercihlerini etkilemiş, portföylerinde hisse senedi tutma sürelerinin azalmasına neden olmuştur.

Finans alanındaki çalışmalarda etkin piyasa ve rasyonel yatırımcı modellerini temel alan çalışmalar zamanla piyasalardaki gelişmeleri açıklamakta yetersiz kalmıştır. Bu ihtiyaçtan ortaya çıkan davranışsal finansa ait hipotezlerden de faydalanarak bu çalışmada hisse piyasalarında vadedeki değişimler ve bu değişimin finansal tavsiyelere yönelik ilk gün yatırımcı tepkileri ele alınmıştır.

2. Davranışsal Finans

Geleneksel finans teori ve modellerinin önemli bir kısmı insanların yatırım kararlarında rasyonel davrandığı ve karar alma sürecinde gerekli bilgilerin tümünü dikkate aldığı varsayımıyla hareket etmektedir. Söz konusu teorilerin yatırımcı kararlarına etki eden psikolojik faktörleri göz ardı ettiği görülmektedir. Geleneksel finans ve etkin piyasa hipotezine dayanan çalışmalarının yeterli ve tatmin edici bir şekilde açıklayamadığı yatırımcı davranışlarına yönelik çalışmalar “Davranışsal Finans”ı ortaya çıkarmıştır.

Hem psikolojinin hem de finans modellerinin görüşlerinden faydalanan ve bunu yatırımcı kararlarını açıklamakta kullanan davranışsal finansın bu haliyle ortaya çıkışı bu haliyle irrasyonel yatırımcı davranışlarıdır. Geleneksel finans yaklaşımının ana unsurlarından rasyonel kararlarla risk ve getiri değerlendirilmesine karşın, davranışsal finasta yatırımcıların risk ve getiri değerlendirilmesinde psikolojik etkenler başta olmak üzere birçok değişken etkilendiği öngörülmektedir.

Psikolojik faktörler dışında davranışsal finansı geleneksel finansal analizlerden ayıran bir diğer fark kullanılan yöntemdir. Geleneksel finans çalışmalarında genellikle öncelikle model ortaya atılır devamında ampirik çalışmalarla söz konusu modelin doğruluğu araştırılırken, davranışsal finasta önce piyasayı oluşturan yatırımcıların davranış şekilleri gözlenir sonra bu gözlemlerin sonucuna göre davranış biçimlerini açıklayan model kurgulanmaya çalışılır.(Bostancı, 2003;9)

Yapılan çalışmalar yatırımcıların geleneksel finans modellerinde varsayıldığı gibi rasyonel davranmadığını ve anomalilerin gündeme geldiğini göstermektedir. Davranışsal finans ile bu ortaya çıkan boşluğun kapatılması amaçlanmaktadır. Daniel Kahneman ve Amos Tversky’nin 1979 yılında *Econometrica*’da çıkan çalışması davranışsal finansın çıkışı

noktası olarak kabul edilmektedir.(Kıyılar, 2016;111) Psikolojik faktörlerin, yatırımcı karar alma mekanizmasına ve yatırım araçları fiyatlamalarına etkisini inceleyen Kahneman ve Tversky'nin çalışmaları finans çalışmalarında yeni bir alan açmıştır.

Kahneman ve Tversky'nin davranışsal finansın çıkış noktası olarak kabul edilen çalışmaları “Beklenti Teorisi”ne göre yatırımcılar yatırımlarında ortaya çıkan kazanç ve kayıplara farklı ağırlıklandırmalar yapmaktadır. Söz konusu teoriye göre yatırımcılar açısından kayıplar kazançlara göre daha fazla öneme sahiptir.(Kahneman ve Tversky, 1979; 263-292) Bu konuyu çalışmanın 7. bölümünde analistlerin tavsiyelerini aşağı yönlü revize etmeleri ve bunun ilk gün yatırımcı davranışlarına olan etkisinde de ele alınmıştır.

3.Türkiye’de Finansal Tavsiyelerde Seçim Kriterleri

Genel olarak yatırım kurumlarında çalışan analistlerin amacı belirlenmiş sektörlerde yer alan şirketleri tüm yönleriyle takip etmek ve çalıştığı kuruma ya da kurumun müşterilerine bu konuda araştırma raporları hazırlamaktır. Gerek lokal gerekse de global anlamda kurumlar arası rekabet içeriği ne olursa olsun araştırma raporlarının önemini artırmaktadır. Analistler bu amaçları paralelinde sorumlu oldukları şirketlerle ilgili gelişmeleri yakından takip etmekte, gerektiğinde şirket yetkilileriyle görüşmeler gerçekleştirmekte ve bu doğrultuda öngörülerini raporlayarak finansal tavsiyeye dönüştürmektedir.

Bir yandan maliyet etkisi diğer yandan likidite faktörü nedeniyle aracı kurum araştırma departmanları halka açık her şirkete yönelik analiz hazırlayamamakta, bu konuda belli kriterler benimsemek zorunda kalmaktadır. Bu faktör yurtdışında ve yurtiçinde geçerlik kazanmıştır.

2002 yılında yayınlanan “Analistleri Analiz Etmek” adlı çalışmada şirket analistlerinin olumlu momentum ve yüksek işlem hacmine sahip şirket hisselerini tercih ettikleri belirtilmiştir. Aynı çalışma 2004 yılında Journal of Finance’da da yayınlanırken, analistlerin “göz kamaştırıcı - glamour” olarak değerlendirilen olumlu momentum, görece yüksek likiditeye ve büyüme oranlarına sahip hisseleri tercih ettikleri belirtilmiştir. Bu hisseler dışında kalan halka açık şirket hisseleri ise araştırma kapsamı dışında kalmaktadır. (Jegadeesh-Kim-Krische-Lee, 2004)

Benzer eğilimi Türk hisse piyasasında da görmekteyiz. Borsa İstanbul’da yer alan toplam 310 şirket hissesine yönelik yerli ve yabancı yatırım kuruluşu araştırma bölümü ilgisi bazında 43 şirketin 10 ve üzeri araştırma bölümü kapsamında yer aldığı görülüyor. Bu grup içerisinde 20 araştırma bölümü kapsamında yer alan şirket sayısı ise 18 olarak karşımıza çıkıyor.

Küresel tercihlerden hareketle Türkiye’deki şirketlere yönelik olarak da benzer tercih sebepleri öne çıkmaktadır. Bu paralelde BİST Ulusal-30 endeksinde yer alan 30 şirketin 25’inin 10 ve üzeri araştırma bölümü tarafından kurum araştırma listesinde yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla daha fazla analist ilgisinin Borsa İstanbul’da da yüksek işlem hacmi ve piyasa değeri ile güçlü momentum ile sağlanabildiği görülmektedir.

Tablo1 . Araştırma Bölümleri Kapsamındaki Halka Açık Şirketler

<u>Şirket</u>	<u>Takip Eden Analist Sayısı</u>	<u>Şirket</u>	<u>Takip Eden Analist Sayısı</u>
TÜPRAŞ	28	PEGASUS	19
BİM	28	PETKIM AS	18
YAPI VE KREDİ BANKASI	28	KOÇ HOLDİNG	17
GARANTI BANKASI	27	SABANCI HOLDİNG	17
AKBANK	27	EMLAK GYO	17
THY	27	ENKA İNŞAAT	17
FORD OTOSAN	27	TEKFEN İNŞAAT	17

IS BANKASI C GRUBU	26	ÜLKER BİSKÜVİ	17
HALK BANKASI A.S.	26	AYGAZ	17
TOFAS OTOMOTIV FAB.	26	DOĞUŞ OTOMOTİV	17
TURK TELEKOM	26	ANADOLU EFES	16
VAKIFBANK	25	TRAKYA CAM	16
TURKCELL	24	TÜRK TRAKTÖR	16
MİGROS	23	BİZİM TOPTAN	16
EREĞLİ DEMİR ÇELİK	22	TSKB	15
ARÇELİK	21	KARDEMİR D GRUBU	14
TAV HAVALIMANLARI	20	ŞİŞECAM	13
COCA COLA İÇECEK	20	ÇİMSA	13
		AKÇANSA	13
		ASELSAN	12
		SODA SANAYİİ	12
		TORUNLAR GYO	11
		ANADOLU CAM	11
		GÜBRE FABRİKALARI	10
		ALBARAKA TÜRK	10

Kaynak : Bloomberg

Belirtilen şirket hisseleri dışında kalan, görece düşük işlem hacmi ve piyasa değeri gibi belli bazı araştırma bölümü kriterlerini karşılayamayan şirketler ise genel olarak “Küçük Ölçekli Şirketler” olarak değerlendirilmektedir. Bu gibi halka açık şirketler zaman zaman yüksek getiri potansiyelleri gündeme gelebilirse de, düşük analist ilgisi nedeniyle çoğu kez yatırımcı ve/veya yatırım şirketlerinin yatırım listesine girememektedir.

Küresel tarafta analistlerin hisse tercihlerinde belirleyici olan momentum ve işlem hacmi aslen endeks değişikliklerini etkileyen faktörlerdir. Bu açıdan yüksek işlem hacmine, piyasa değerine ve güçlü momentumu sahip şirket hisseleri borsalarda gösterge olan endeksler içerisinde yer almaktadır.

4.Borsa İstanbul Endeksleri Seçim Kriterleri

Üçüncü bölümde aracı kurum araştırma departmanlarının Borsa İstanbul (BİST) tarafından belirlenen endekslere odaklandığı belirtilmişti. Çalışmanın bu bölümünde endeks hesaplamasında Borsa İstanbul’un genel kurallarına değinilecektir. Endeks hesaplamasında Borsa İstanbul, birçok fon yatırımcınının gösterge olarak kabul ettiği Ulusal-30, Ulusal-50 ve Ulusal-100 endeksleri adına ortak kuralları uygulamaktadır.

Borsa İstanbul pay endeksleri temel kurallarına göre endeks hesaplamasında “Piyasa değeri” ve “fiili dolaşımdaki pay oranı” verileri kullanılmaktadır. Değerleme günü ise Kasım, Şubat, Mayıs ve Ağustos aylarının son işlem günüdür. İlgili endeks dönemi başından en az 10 gün önce açıklanan BIST 30, BIST 50 ve BIST 100 endeksleri için Ocak-Mart, Nisan-Haziran, Temmuz-Eylül ve Ekim-Aralık olmak üzere dört endeks dönemi bulunmaktadır.

Endekslere şirket seçiminde BİST yayınladığı temel kurallar yönetmeliğe göre ilk olarak hisse senetleri değerlendirme dönemi sonu itibarıyla fiili dolaşımda bulunan kısmının piyasa değerlerine göre büyükten küçüğe doğru sırama gerçekleştirilmektedir. BİST’te işlem gören şirket hisse senetleri değerlendirme dönemindeki günlük ortalama işlem hacimleri bazında büyükten küçüğe doğru olacak şekilde sıralanır. Günlük ortalama işlem hacimleri hesaplanırken özel işlem bildirim tipindeki işlemler değerlemeye alınmaz. Son olarak nihai sıralamada her iki listede birinci sırada yer alan hisse senedi varsa nihai listede ilk sıraya konur. Eğer her iki listede ilk sırada yer alan hisse senedi yoksa, ilk iki sıra içinde yer alan pay olup olmadığına bakılır. Oluşturulacak nihai listede ilk sırada yer alacak hisse senedi belirleninceye kadar bu işlemler tekrarlanır. Nihai listede ilk sıraya konulacak hisse senedinin belirlenmesinden sonra yukarıdaki işlem takip eden sıralar için tekrar edilir. Her iki listede ilk n sıra içinde olma şartını sağlayan iki hisse senedinin bulunması halinde piyasa değeri büyük olan nihai listede daha üst sıraya konur.

Yapılan nihai değerlendirmede sıralamada en üst sırada yer alan hisse senetlerinden başlanarak endekslere alınmak veya çıkarılmak için gereken üst ve alt sıralar da gözetilmek suretiyle endekslere seçim gerçekleştirilir.

Endeks kapsamında olmayan bir şirketin endekse girebilmesi için, değerlendirme dönemi verileri ile bir sonraki endeks dönemi için yapılan çalışma sonucunda oluşturulan nihai sıralamada belirli bir üst sıraya veya üzerine çıkması, endeks kapsamındaki bir payın endeksten çıkarılabilmesi için ise nihai sıralamada belirli bir alt sıranın altına düşmesi gerekir. Belirlenmiş üst ve alt sıralar BIST-30 Endeksi için 25. ve 35. Sıralardır.(Borsa İstanbul Pay Endeksleri Temel Kuralları)

5.Literatür Taraması

Finansal tavsiyelerin hisse senetleri üzerindeki etkisine yönelik Türkiye’de yapılan çalışmalar sınırlı kalırken, yurtdışında daha çeşitli çalışmalar görülmektedir. BİST’de işlem gören halka açık şirketlere yönelik yatırım şirketlerinin yayınladıkları tavsiyelerin hisse senedi fiyatlamasını nasıl etkilediğini konu alan tez çalışması 1999 senesine ait Alper Ercan tarafından yazılan bir tez çalışmasında yer almıştır. (Badalova, 2016)

Badalova (2016) aracı kurumların hisse senetlerine yönelik önerilerinin söz konusu şirket pay senetlerinin fiyatlarına etkisinin olup olmadığını araştırmak amacıyla 2007-2015 yılları arasında tavsiyeleri incelemiştir. Çalışma sonucu aracı kurum tavsiye edilen şirketler listesine giren şirket payları pozitif anormal getiri elde ederken bu listeden çıkan şirket payları ise olumsuz tepki oluşmuştur. Ancak çalışmada bir aracı kuruma ait tavsiyeler kullanılmıştır.

Yurtdışı çalışmalarda ise Moshirian, David Ng, Wu (2008) geliştirmekte olan piyasalara yönelik çalışması dikkat çekiyor. 13 geliştirmekte olan ülke hisse piyasası adına 1996-2005 senelerini kapsayan çalışma sonucunda hisse senedi fiyatlarının finansal tavsiyelerden önemli derecede etkilendiği görülmüştür. Çalışmayla alış önerilerine kıyasla satış önerilerinin daha büyük ve uzun vadeli etkilerinin olduğu, pay fiyatlarının önerilere, tavsiyenin yapıldığı ve onu takip eden gün tepki gösterdiği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Liang (1999) 1990-1994 yılları arasına yönelik yaptığı çalışmada Wall Street Journal’ın Dartboard önerilen hisse senetlerinin performanslarını mercek altına almıştır. Elde edilen sonuçlar öneri tarihi sonrasında 2 günlük süre içerisinde yatırımcıların getiri elde edebileceğini ancak 15 günlük periyotta hisse senedi fiyatlarının tavsiye öncesi değerlerine geri döndüğü görülmüştür.

Barber (2001), çok olumlu tavsiyelere yönelik hisse senedi alım ve daha az olumlu önerilere yönelik hisse senedi satım stratejilerinin yıllık olarak %4 üzerinde anormal getiri sağladığını kanıtlamıştır.

Thaler’ın Advances in Behavioral Finance isimli çalışmasında yer alan bilgiye göre Elton, Gruber, ve Grossman (1986), 1981-1983 yılları arasında 33 aracı kurum tavsiyesini inceleyerek büyük ölçekli şirket hisse senetleri üzerinde çalışmışlardır. Çalışmada aylık bazda tavsiyelerdeki yükselme ve düşme önerilerine odaklanarak, yükseliş yönündeki tavsiyelerin %3.43 pozitif getiri, düşüş yönündeki tavsiyelerin %2.26 negatif getiri sağladığı bulgularına ulaşmışlardır.

6.Veri ve Yöntem

Tüm dünyada hisse piyasalarının piyasa değerinin 100 trilyon ABD\$’na yaklaştığı dönemde Matriks terminalinde yer alan bilgi bazında Borsa İstanbul’da yer alan tüm şirketlerin toplam piyasa değerlerine bakıldığında yaklaşık 221 milyar ABD\$’lık büyüklük görmekteyiz. Söz konusu değerün Güney Afrika’da 995 milyar ABD\$, Brezilya’da 837

milyar ABD\$, Rusya'da 643 milyar ABD\$, Endonezya'da ise 431 milyar ABD\$ olduğunu belirtelim.

Aynı kaynakta yer alan bilgi bazında BİST Ulusal 30 endeksinin 139 milyar ABD\$'lık piyasa değerine karşılık geldiğini belirtelim. Bu açıdan BİST Ulusal 30 endeksinde yer alan 30 şirketin piyasa değeri, Borsa İstanbul'da işlem gören ve sayısı 310'a ulaşmış tüm şirketlerin piyasa değerinin %62.8'ini oluşturmaktadır.

Dünyadaki görünümüne paralel Türkiye'deki halka açık şirketlerde de araştırma raporları adına belirli kriterler aranması nedeniyle çalışmada ölçümlenecek yatırımcı davranışları adına Borsa İstanbul'un (BİST) yayınladığı endekslerde önemli bir paya sahip, birçok fon, yatırım fonu ve borsa yatırım fonunun da temelini oluşturması açısından önemsenen BİST Ulusal 30 endeksi tercih edildi.

Borsa İstanbul'un üçer aylık dönemler itibariyle söz konusu endekste yer alacak şirketlerin listesini yıl içerisinde dört kez açıkladığı bir önceki bölümde yer almıştı. Son beş yıla bakıldığında aynı zamanda aşağıda yer alan tabloda 42 şirket BİST Ulusal 30 endeksinde yer almıştır. BİST 30 endeksi içerisinde yer alan 22 şirket ise son beş yıl sürekli söz konusu endeksinde kapsamında bulunmuştur. Belirtilen 22 şirketin toplam piyasa değeri 122.8 milyar ABD\$ olup ve Borsa İstanbul'da işlem gören tüm şirketlerin piyasa değerinin %55.4'ünü oluşturmaktadır.

Çalışmada Borsa İstanbul'u önemli ölçüde temsil eden Borsa İstanbul Ulusal-30 endeksinde son beş yılda (son 20 çeyrekte, 20 kez endekse dahil) sürekli şekilde yer alan aynı zamanda Tablo2'de yer alan 22 şirkete ilişkin veriler kullanılmıştır. Hem yüksek piyasa değerleri, hem son dönemde sürdürülebilir bir endeks şirketi olmaları hem de bu şartlar paralelinde yatırım kurumlarının araştırma listelerinde kendilerine yer bulmaları bu tercihte belirleyici faktörler oldu.

Tablo2 . BİST-30 Endeksine Dahil Şirketler (2013-2017)

Hisse Kodu	Şirket	Endekse Dahil Olma*	Hisse Kodu	Şirket	Endekse Dahil Olma*
KCHOL	Koç Holding	20	TAVHL	TAV Havalimanları	19
GARAN	Garanti Bankası	20	TKFEN	Tekfen İnşaat	16
AKBNK	Akbank	20	ULKER	Ülker Bisküvi	15
EREGL	Ereğli Demir Çelik	20	PGSUS	Pegasus	13
TCELL	Turkcell	20	DOHOL	Doğan Holding	12
TUPRS	Tüpraş	20	MGROS	Migros	11
ISCTR	İş Bankası C	20	FROTO	Ford Otosan	11
ENKAI	Enka İnşaat	20	OTKAR	Otokar	11
BIMAS	BİM	20	ASELS	Aselsan	10
TTKOM	Türk Telekom	20	KOZAA	Koza Anadolu Metal	9
SAHOL	Sabancı Holding	20	ASYAB	Bank Asya	7
THYAO	THY	20	CCOLA	Coca Cola	5
YKBNK	Yapı Kredi Bankası	20	DOAS	Doğuş Otomotiv	5
TOASO	Tofaş Oto	20	IHLAS	İhlas Holding	4
VAKBN	Vakıfbank	20	SODA	Soda Sanayii	4
ARCLK	Arçelik	20	IPEKE	İpek Enerji	3
HALKB	Halkbank	20	SNGYO	Sinpaş GYO	2
PETKM	Petkim	20	MAVI	Mavi Giyim	2
EKGYO	Emlak GYO	20	TTRAK	Türk Traktör	1
SISE	Şişecam	20	ECILC	Eczacıbaşı İlaç	1

KOZAL	Koza Altın	20
KRDMD	Kardemir D	20

Kaynak : BİST, Finnet

*2013-2017 döneminde BİST-30 endeksine kaç kez dahil olduğunu göstermektedir.

Yatırım kurumlarında yer alan araştırma bölümleri kendilerinin belirledikleri kriterler bazında inceledikleri şirketlere yönelik öngörülerini belli başlıklar altında kategorize etmektedir. Araştırmalarının sonucunda analistler şirketlerde öngördükleri yükseliş ya da düşüş potansiyeli, şirketin bulunduğu sektör bazındaki beklentiler ve/veya makroekonomik öngörüler paralelinde kategorize ettikleri faktörler doğrultusunda tavsiyeye dönüşür. Küresel finans piyasalarında geçerli haliyle araştırma bölümü tavsiyelerini AL/Endeks Üstü Getiri, Tut/Endekse Paralel Getiri ve Sat/Endekse Paralel Getiri/Azalt olarak üç başlıkta değerlendirilmektedir.

Global tarafta finansal tavsiyelerin dağılımını incelemek adına Türkiye ile benzerlikler taşıması nedeniyle Gelişmekte Olan Piyasalar olarak değerlendirilen ülkeler değerlendirildi. Çalışmada Tablo3'te yer alan Brezilya, Hindistan, Polonya, Rusya, Güney Afrika, Çin, Güney Kore, Meksika ve Tayvan tercih edildi. Bu tercihte küresel anlamda kabul görmüş piyasa kategorizasyonunu yapan ve yılda dört kez bu kategorileri güncelleyen Morgan Stanley Capital International (MSCI) endekslerinden faydalanıldı.

Belirtilen dokuz ülke Türkiye ile birlikte MSCI Gelişmekte Olan Piyasalar Endeksi içerisinde yer almakta. Söz konusu dokuz ülkenin MSCI Gelişmekte Olan Piyasalar endeksi içindeki payı Aralık 2017 itibariyle yaklaşık %86'dır. Aynı dönem itibariyle endeks içerisinde Türkiye'nin payının yaklaşık %1'dir. Seçilen gelişmekte olan piyasalarda finansal tavsiyelerini toplayan IBES bazında tavsiye kategorileri Güçlü Al, Al, Tut, Sat, Güçlü Sat şeklindedir.

Tablo3 . Seçilmiş Gelişmekte Olan Ülke Borsalarında Tavsiye Dağılımı

Ülke	AL-GÜÇLÜ AL	TUT	SAT-GÜÇLÜ SAT
Brezilya	52%	39%	9%
Hindistan	66%	20%	14%
Polonya	47%	32%	21%
Rusya	42%	40%	18%
Güney Afrika	39%	42%	18%
Çin	81%	14%	5%
Güney Kore	81%	16%	3%
Meksika	52%	38%	10%
Tayvan	46%	45%	9%

Kaynak : IBES

BİST'te çalışmada belirtilmiş kriterler paralelinde ele alınacak şirketlerle paralellik sağlaması amacıyla "Al-Güçlü Al" ve "Sat-Güçlü Sat" tavsiyelerini birlikte değerlendirildi. Buna göre seçilen ülkelerde tavsiyelerin özellikle "Al" ve "Tut" başlıklarında yoğunlaştığı görülüyor.

Seçilmiş gelişmekte olan ülkelerdeki tavsiye yoğunluğu Borsa İstanbul özelinde de benzer bir görünümü öne çıkarıyor. Bununla birlikte "SAT" tavsiyelerinin tüm tavsiyeler içindeki payının Ulusal-30 endeksi bazında %6 ile seçtiğimiz ülkelerdeki "Sat" tavsiyelerinin altında bir orana karşılık geldiği görülmekte. Aralık 2017 itibariyle BİST'te tavsiye veren araştırma bölümlerinin Ulusal-30 endeksine dahil şirketlerde toplam 535 önerisini bulunmaktadır. Bu önerilerin %55'i "Al", %39'u "TUT", %6'sı ise "SAT" olarak ön plana çıkmaktadır.

Tablo4 . BİST-30 Endeksine Dahil Şirketlerde Tavsiye Dağılımı

Hisse Kodu	AL	TUT	SAT	Hisse Kodu	AL	TUT	SAT
AKBNK	12	10	2	KRDMD	11	3	1
ARCLK	6	11	3	OTKAR	1	7	4
ASELS	1	8	4	PETKM	16	4	1
BIMAS	4	23	1	PGSUS	10	8	0
DOHOL	1	2	1	SAHOL	17	2	0
ECILC	0	2	0	SISE	8	5	0
EKGYO	14	2	0	TAVHL	12	7	0
ENKAI	6	8	2	TCELL	17	5	0
EREGL	10	10	1	THYAO	22	3	1
GARAN	18	5	0	TKFEN	8	6	2
HALKB	10	12	0	TOASO	19	6	0
ISCTR	9	12	1	TTKOM	18	5	1
KCHOL	13	4	0	TUPRS	14	13	1
KOZAA	0	0	1	VAKBN	9	12	1
KOZAL	0	2	0	YKBNK	7	12	5

Kaynak : Bloomberg

7.Borsa İstanbul'da Yatırımcıların Hisse Senedi Piyasası Vadesine Bakış

Hisse senedi yatırımcılarının finansal tavsiye raporlarından etkileşimi ile birlikte portföylerinde hisse senedi tutma süreleri de davranışsal anlamda incelenmesi gereken bir başka konu başlığı konumundadır. Yatırımcıların hisse senedi vadesi konusundaki tercihleri finansal tavsiyelerin performansı konusunda da belirleyici olabilmektedir.

Merkezi Kayıt Kuruluşu (MKK) ve Yatırımcı İlişkileri Derneği (TÜYİD) tarafından yayınlanan Borsa Trendleri raporunda elde tutma süreleri periyodik olarak yayınlanmaktadır. “Borsa Trendleri Raporu”nda yer alan tanımlama bazında Elde Tutma Süresinin hesaplanmasında, Amerika Sermaye Piyasası Otoritesi (SEC) tarafından Fonlara uygulanan elde tutma süresi formülü referans alınmıştır. Formülün işleyişi alım ve satım işlemlerinden küçük değerler, portföyün yıllık ortalama değerine bölünerek 365 (gün sayısı) ile çarpılması esasına dayanmaktadır.(TUYİD)

Borsa İstanbul'da tüm hisseler bazında elde tutma sürelerine bakıldığında 2011 yılında yerli yatırımcıların 37 gün, yabancı yatırımcıların ise 316 günlük vadeye sahip oldukları görülmektedir. O tarihten bu yana süreç analiz edildiğinde ise yerli yatırımcıların bakış açısında kayda değer bir değişiklik olmazken, yabancı yatırımcıların vadesinde hızlı bir geri çekilme görmekteyiz. Bu açıdan yerli yatırımcıların yabancı yatırımcılara göre kısa vadeli yatırım perspektifi devam ediyor olsa da, yabancı yatırımcıların hisse vadesindeki gerileme de ilgi çekicidir. 2017 yılı sonu itibariyle yerli yatırımcıların hisse senetlerini elde tutma süresi 35 güne, yabancı yatırımcıların ise 201 güne gerilemiştir.

Tablo4 . BİST'te Uyruk Bazında Yatırımcıların Hisse Senetlerini Elde Tutma Süreleri

	Yerli Yatırımcı	Yabancı Yatırımcı
2011	37	316
2012	46	389
2013	42	313
2014	41	290
2015	39	251
2016	42	212
2017	35	201

Kaynak : MKK, TÜYİD

Hisse senedi piyasasındaki vade eğilimleri sektörel anlamda ele alındığında da benzer sonuçlar ortaya çıkmaktadır. BİST’te %38 ile tüm işlem hacmi içinde ağırlıklı hacmin gerçekleştiği bankacılık sektöründe vadenin gerek yerli gerekse de yabancı yatırımcılar bazında daha da kısaldığı görülmektedir.

Tablo5 . BİST’te Sektörel Olarak Uyruk Bazında Yatırımcıların Hisse Senetlerini Elde Tutma Süreleri

Endeks	2017		2016		2015		2014		2013		2012		2011	
	Yer li	Yaba ncı	Yer li	Yaba ncı	Yer li	Yaba ncı	Yer li	Yaba ncı	Yer li	Yaba ncı	Yer li	Yaba ncı	Yer li	Yaba ncı
BİST-100	32	185	36	190	33	230	34	268	37	287	40	343	35	275
BİST-30	32	185	31	178	28	214	26	243	30	279	33	305	35	251
Bankacılık Holding ve Yatırım	26	202	22	158	19	178	21	207	26	252	31	272	32	243
Sınai	62	287	97	311	92	337	103	392	65	355	83	481	53	330
	40	213	67	239	61	328	71	417	63	444	54	639	43	510

Kaynak :
TÜYİD

Portföylerde hisse senedi elde tutma sürelerinin kısalmada birçok faktörün etkili olduğu düşünülebilir. Bunlardan ilki süreci davranışsal finans altında sosyal etkileşim başlığı bazında ele alındığında “bilgi akışı” tanımlamasına yakınlığıdır. Davranışsal finasta bilgi akışı tezini savunanların yaptıkları çalışmalarda; bireylerin kendi tercihlerini ve özel bilgilerinin kullanmayı bilinçli olarak diğerlerinin tercihini taklit ettikleri belirtilmektedir. (Bikhchandani, Hirshleifer ve Welch, 1992)

Buna göre yatırımcılar arasında kısa vadede zenginleşme ve portföylerin değerinin yükselmesi tecrübeleri, diğer yatırımcılarda da benzer eğilimi tercih etmeyle sonuçlandığını düşünüyoruz. Bu tür eğilimlerin daha çok yerli yatırımcılarda karşılık bulunduğu düşünülebilir. Yabancı yatırımcılarda vade kısalmada yatırım teknolojilerinin hızının artması ve likidite gibi davranışsal finans dışı faktörlerin etkili olduğu ifade edilebilir.

8. Finansal Tavsiyelerin Yatırımcı Davranışlarına Etkisi

Altıncı bölümde yerli yatırımcıların yabancı yatırımcılara görece kısa vade yapısına karşın yabancı yatırımcılarda da vade yapısının yıllar bazında kısaldığı öne çıkmaktaydı. Bu istatistikî bilgi bazında BİST’e kote şirketlere yönelik çıkarılmış finansal tavsiyelerin etkilerini yakın vade açısından ele aldık.

Buna göre son beş yılda BİST-30 endeksinde sürekli yer almış 22 şirket hissesi için, aynı vadede çıkarılmış 1.773 adet finansal tavsiyeyi inceledi. Toplam 1.773 adet finansal tavsiye içinde şirketlere yönelik tavsiyelerin yükseltildiği 920 adet ve tavsiyelerin düşürüldüğü 853 adet rapor değerlendirildi. Analist raporlarında BİST-100 endeksi bazındaki getirinin baz alınması paralelinde tavsiyelerin etkisini ölçme noktasında BİST-100 bazındaki getiri kullanıldı. Böylelikle raporun yayınlandığı gün endeks etkisi tavsiye etkisinden arındırıldı. Bir başka ifadeyle başarı performansı için kıstası analistler tarafından tavsiyelerin yükseltildiği raporlarda hissenin BİST-100 endeksine görece daha iyi performans sergilemesi, tavsiyelerin düşürüldüğü raporlarda hissenin BİST-100 endeksine görece daha kötü bir performans sergilemesidir.

Tablo6’da da görüldüğü üzere gerek finansal tavsiyelerin yükseltildiği gerekse de finansal tavsiyelerin düşürüldüğü raporların yatırımcılar açısından ilk gün etkisi bulunmaktadır. 2013-2017 yılları arasında incelenen raporlarda ilk gün sonuçlarının tavsiye değişikliği yönünde performansla sonuçlandığına işaret etmektedir. Tavsiyelerin yükseltildiği araştırma raporları gerek ortalama gerekse de kümülatif getiri BİST-100 endeksine görece daha yüksek oluşmuştur. Araştırma bölümleri tarafından tavsiyelerin yükseltildiği toplam 921 önerinin 560 adedi ilk gün BİST-100 endeksine görece daha iyi

performans sergilemiştir. Ortalama getiri %0.4, kümülatif getiri ise %17.4 olarak gerçekleşmiştir.

Tavsiyelerin düşürüldüğü araştırma raporlarında da ortalama ve kümülatif getiri gösterge olarak kabul edilen BİST-100 endeksinin altında gerçekleşmiştir. Analist raporlarında tavsiyelerin düşürüldüğü toplam 849 önerinin 486 adedi ilk gün BİST-100 endeksine görece daha kötü performans sergilemiş, ortalama kayıp %0.3, kümülatif kayıp ise %11.7 olmuştur. Bu durum davranışsal finans yönüyle ele alındığında “kayıptan kaçınma” olarak değerlendirilebilir. Daniel Kahneman ve Amos Tversky’nin 1979 yılındaki çalışmalarda insanların aynı miktarda kazanç ve kayıp durumları ile karşılaştığında genel olarak kayıptan kaçınmayı tercih ettikleri, riskten kaçınma olgusunun verilen kararlarda daha fazla etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Kayıptan kaçınma eğilimi ile birlikte yatırımcıların tavsiyelerin düşürüldüğü öneriler sonrasında tavsiyelerin yükseltildiği önerilere göre fiyatlamada konusunda görece daha az istekli olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Tablo6. Finansal Tavsiyelerin İlk Gün Etkisi (BİST-100 Rölatif)

Tavsiyelerin Yükseltildiği Öneriler		Tavsiyelerin Düşürüldüğü Öneriler	
Toplam Öneri	921	Toplam Öneri	849
Başarılı Öneri	560	Başarılı Öneri	486
Başarı Oranı	61%	Başarı Oranı	57%
Ortalama Getiri	0.4	Ortalama Getiri	-0.3
Kümülatif Getiri	17.4%	Kümülatif Getiri	-11.7%

Kaynak : Bloomberg, Matriks

Tavsiye değişikliklerinin işlem hacimlerinde de benzer eğilimi öne çıkardığı görülmektedir. 2013-2017 yılları adasında 1.773 finansal tavsiyeyi işlem hacmi bazında da ele aldık. Söz konusu raporların yayınlandığı günlerde tavsiye değişikliği yapılmış hisse senedi işlem sıralarında önceki güne göre işlem hacminde ortalama %19’luk bir artış görülmektedir. Bu paralelde raporların ilk gün etkisinin hacim tarafında da karşılık bulmaktadır.

Bu eğilimin ilerleyen dönemde algoritmik işlemler ve robot emirlerle etkisini daha da artırması beklenilebilir. Finansal tavsiyeleri baz alan algoritmik formüller ve hisse senetlerindeki dalgalanmadan korunmak adına önceden belirlenmiş robot emirler vasıtasıyla işlem hacmi destek bulacaktır.

Tablo7. Finansal Tavsiyelerin İlk Gün Etkisi (İşlem Hacmi Bazında)

Tüm Öneriler Ortalama Hacim Artışı 19%

Tavsiyelerin Yükseltildiği Öneriler		Tavsiyelerin Düşürüldüğü Öneriler	
Toplam Öneri	921	Toplam Öneri	849
Ortalama Hacim Artışı	23%	Ortalama Hacim Artışı	15%
İşlem Hacmi Artanların Oranı	52%	İşlem Hacmi Artanların Oranı	48%

Kaynak : Bloomberg, Matriks

İşlem hacmindeki artışları tavsiyelerin yönü ile değerlendirildiğinde Tablo7’de görüldüğü üzere tavsiyelerin yükseltildiği analist raporlarında ortalama işlem hacmi artışı, tavsiyelerin düşürüldüğü raporlara göre daha yüksek oranda gerçekleşmiştir. Aynı değerlendirme içinde tavsiyesi yükseltilmiş raporlarda ilk gün işlem hacmi artmış araştırma raporu payının, tavsiyelerin düşürüldüğü raporlardaki rakama göre daha yüksek oranda gerçekleştiği görülmektedir.

9.Sonuç

Hisse piyasalarının artan büyüklüğü ve piyasaları etkileyen koşullardaki hızlı değişimler her türlü yatırımcı açısından uzmanlık derecesinde finansal tavsiye anlamında desteğin önemini artırmaktadır. Özellikle teknolojinin etkisiyle hisse piyasalarında ve bilgiye ulaşımında hızın daha da arttığı bir dönemde profesyonel desteğin önemini daha da belirginleştirmektedir.

Piyasalarda veri, haber akışı vb her türlü trafiğin hız kazanması gerek hazırlanan çalışmalar bazında Araştırma ve Yatırım Danışmanlığı gibi bölümlerde tarafından hazırlanan analizlerde daha kısa vadenin gündeme gelmesine neden olmaktadır. Aynı paralelde Borsa İstanbul'da işlem vadeleri gerek yerli yabancı yatırımcı tarafında her geçen yıl kısalmaktadır. Bu eğilim davranışsal eğilimlerin sonucu olabildiği gibi yüksek likidite ve artan işlem hızı gibi gelişmelerden de etkilenmektedir.

Çalışmada BİST 30 endeksi içerisinde yer alan ve aynı zamanda borsanın tüm piyasa değerinin %55.4'üne karşılık gelen 22 şirket için son beş yılda hazırlanmış 1.773 finansal tavsiyeyi değerlendirdik. Çalışma sonucunda yatırımcıların kısalan vade yapısı içinde gerek tavsiyelerin yükseltildiği gerekse de tavsiyelerin düşürüldüğü araştırma raporları fiyatladığını, raporun yayınlandığı ilk gün tavsiye değişikliğinin yönünde performansların oluştuğu görülmektedir. Benzer etki işlem hacmi değişikliklerinde de görülse de, şirket hisselerinde tavsiye yükseltildiğinde tavsiyenin düşürüldüğü günlere göre daha yüksek hacmin oluştuğu görülmektedir.

Sonuç olarak yatırım kuruluşları tarafında çıkarılan finansal tavsiyeler ilk işlem gününde şirket hisse performanslarını etkilemektedir.

Kaynakça

Badalova, L. (2016), Aracı Kurum Tavsiyelerinin Hisse Senedi Değeri Üzerine Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, 1

Barber, B., (2001), Can investors profit from the prophets? Security analyst recommendations and stock returns, The Journal of Finance, No:2, 531-563.

Bikhchandani, S., Hirshleifer, D., Welch, I., (1992) A Theory of Fads, Fashion, Custom and Cultural Change as Informational Cascades, Journal of Political Economy, Dergi no:100, 992-1026

BİST, (2018). <http://www.borsaistanbul.com/docs/default-source/endeksler/bist-pay-endeksleri-temel-kurallari.pdf?sfvrsn=12>

Bloomberg: Piyasa Veri Terminali, (2018)

Bostancı, F. (2003), Davranışçı Finans, Sermaye Piyasası Kurulu Denetleme Dairesi Yeterlik Etüdü, 9

Finnet 2000 Plus : Piyasa Veri Terminali, (2018)

Jegadeesh, N. ve Kim, J. ve Krische, S. ve Lee, C. (2004), Analyzing the Analysts: When Do Recommendations Add Value?, 2004, 1083

IBES: Veri Terminali, (2018)

Kahneman, D. ve Tversky, A., (1979), Prospect Theory: An Analysis of Decision Under Risk, Econometrica, 263-292

Kıyılar, M. ve Akkaya, M., (2016), Davranışsal Finans, Literatür, 111

Liang, B., (1999), "Price Pressure: Evidence from the "Dartboard" Column". The Journal of Business, no: 72, 119-134.

Matriks: Piyasa Veri Terminali, (2018)

Moshirian, F. ve Ng, D. ve Wu, E. (2008), "The value of stock analysts recommendations: Evidence from emerging markets", International Review of Financial Analysis, 74-83.

MSCI, (2018). <https://www.msci.com/documents/10199/c0db0a48-01f2-4ba9-ad01-226fd5678111>

Thaler, R. (2005), Advances in Behavioral Finance, Princeton University Press, Vol.2, s.395

TUYİD, (2018).

https://www.tuyid.org/files/yayinlar/Borsa_Trendleri_Raporu_XXIII_TR.pdf